

ISSN 2524-0129 (Print)
ISSN 2664-5718 (Online)

*Наукове періодичне видання
Юридичного факультету
Західноукраїнського
національного університету*

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПРАВознавства

ACTUAL PROBLEMS OF LAW

**Випуск 2 (38)
2024**

1. Теорія та історія держави і права. Історія політичних і правових вчень. Філософія права.
 2. Конституційне право. Адміністративне право і процес. Фінансове право. Інформаційне право. Міжнародне право.
 3. Цивільне право і цивільний процес. Сімейне право. Трудове право. Міжнародне приватне право. Господарське право. Господарсько-процесуальне право.
 4. Кримінальне право та кримінологія. Кримінально-виконавче право. Кримінальний процес та криміналістика. Судова експертиза. Оперативно-розшукова діяльність. Судоустрій. Прокуратура та адвокатура.
-

Наукове періодичне видання Юридичного факультету
Західноукраїнського національного університету
у співпраці з НДІ приватного права і підприємництва
імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України

Засноване у 2011 році
Виходить 4 рази на рік

Ідентифікатор медіа: R-30-04422 (Рішення Національної ради
України з питань телебачення і радіомовлення
від 9 травня 2024 року №1561)

ISSN 2524-0129 (Print) / ISSN 2664-5718 (Online)

Видання включене до переліку фахових видань України
(категорія «Б») з юридичних наук Наказом МОН України від
28.12.2019р. № 1643 «Про затвердження рішень Атестаційної
колегії Міністерства щодо діяльності спеціалізованих вчених
рад»

Засновник та видавець Західноукраїнський національний
університет

Рекомендовано до друку Вченою радою
Західноукраїнського національного університету
(протокол № 11 від 26.06.2024 р.)

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПРАВОЗНАВСТВА

Випуск 2 (38) 2024

DOI: <https://doi.org/10.35774/app>

DOI: [https://doi.org/10.35774/
app2024.02](https://doi.org/10.35774/app2024.02)

INDEX COPERNICUS

I N T E R N A T I O N A L
Видання включене до міжнародної наукометричної
бази даних «Index Copernicus International» (Польща)

Доступ до наукометричної бази здійснюється
за адресою: <http://jmi.indexcopernicus.com/?lang=ru>

«Актуальні проблеми правознавства» можна
знайти, скориставшись формою пошуку зверху
сторінки за індексом ISSN

Головний редактор

Слома Валентина Миколаївна, професор кафедри цивільного права і процесу, заступник декана юридичного факультету Західноукраїнського національного університету, доктор юридичних наук, професор

Заступники головного редактора

Москалюк Надія Богданівна, професор кафедри безпеки та правоохоронної діяльності, заступник декана юридичного факультету Західноукраїнського національного університету, доктор юридичних наук, професор

Мазепа Світлана Олегівна, доцент кафедри кримінального права та процесу Західноукраїнського національного університету, кандидат юридичних наук

Редакційна колегія:

Балинська Ольга Михайлівна, проректор Львівського державного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор

Банах Сергій Володимирович, доцент кафедри кримінального права і процесу Західноукраїнського національного університету, доктор юридичних наук, доцент

Гречанюк Сергій Костянтинівич, начальник департаменту з питань виконання кримінальних покарань Міністерства юстиції України, доктор юридичних наук, професор

Калаур Іван Романович, професор кафедри цивільного права і процесу Західноукраїнського національного університету, доктор юридичних наук, професор

Книш Сергій Володимирович, завідувач кафедри загальнотеоретичних правових дисциплін Рівненського інституту Київського університету права НАН України, кандидат юридичних наук, доцент

Лазур Ярослав Володимирович, декан юридичного факультету Ужгородського національного університету, доктор юридичних наук, професор

Соболь Євген Юрійович, ректор Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка, доктор юридичних наук, професор

Теремецький Владислав Іванович, провідний науковий співробітник Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, доктор юридичних наук, професор

Чудик Наталія Олегівна, виконуюча обов'язки завідувача кафедри теорії права та конституціоналізму Західноукраїнського національного університету, доктор юридичних наук, доцент

Іноземний член редакційної колегії:

Грега Стрбан, декан юридичного факультету Університету Любляни (Словенія), доктор наук, професор

Фредерік Цоль, професор кафедри цивільного права Ягеллонського університету (Польща), завідувач кафедри європейського і польського приватного права та порівняльного правознавства Оснабрюцького університету, професор (Німеччина), доктор юридичних наук, професор

Єва Катаржина Чех, професор кафедри адміністративного права та процесу Університету Білостока (Польща), доктор наук, доцент

Editor in Chief

Sloma Valentyna Mykolayivna, Professor of Department of Civil Law and Process, Vice-Dean of Faculty of Law of West Ukrainian National University, Doctor of Legal Sciences, Professor

Deputy Editors in Chief

Moskaliuk Nadiia Bohdanivna, Professor of Department of Security and Law Enforcement, Vice-Dean of Faculty of Law of West Ukrainian National University, Doctor of Legal Sciences, Professor

Mazepa Svitlana Olehivna, Associate Professor of Department of Criminal Law and Process of West Ukrainian National University, Candidate of Legal Sciences

Editorial board:

Balynska Olha Mykhaylivna, Vice-rector, Lviv State University of Internal Affairs, Doctor of Legal Sciences, Professor

Banakh Serhii Volodymyrovych, Associate Professor of the Department of Criminal Law and Process, Doctor of Legal Sciences, Associate Professor of West Ukrainian National University

Hrechanyuk Sergii Konstantynovych, Head of the Department of Execution of Criminal Punishments of the Ministry of Justice of Ukraine, Doctor of Legal Sciences, Professor

Kalaur Ivan Romanovich, Professor of Department of Civil Law and Process of West Ukrainian National University, Doctor of Legal Sciences, Professor

Knysh Sergii Volodymyrovych, Head of the Department of General Theoretical Legal Sciences of the Rivne Institute of Kyiv University of Law, NAS of Ukraine, Candidate of Legal Sciences, Associate Professor

Lazur Yaroslav Volodymyrovych, Dean of the Law Faculty of Uzhgorod National University, Doctor of Legal Sciences, Professor

Sobol Yevgen Yuriyovych, Rector of Volodymyr Vynnychenko Central-Ukrainian State Pedagogical University, Doctor of Legal Sciences, Professor

Teremetskyi Vladyslav Ivanovych, Leading Researcher at the Academician F.G. Burchak Research Institute of Private Law and Entrepreneurship of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Doctor of Legal Sciences, Professor

Chudyk Nataliia Olehivna, Head of Department of the Theory of Law and Constitutionalism of the West Ukrainian National University, Doctor of Legal Sciences, Associate Professor

Foreign member of the Editorial board

Grega Strban, PhD, Professor, Dean of Faculty of Law of University of Ljubljana (Slovakia)

Fryderyk Zoll, Professor of the Department of Civil Law, Jagiellonian University (Poland), Head of the Department of European and Polish Private Law and Comparative Law at Osnabrück University (Germany), Doctor of Law, Professor

Ewa Katarzyna Czech, Professor of the Department of Administrative Law and Procedure, Faculty of Law, University of Białystok (Poland), Doctor habilitowany, Associate Professor

ЗМІСТ

1. ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА.

ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ ВЧЕНЬ. ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

Дем'янчук Юрій, Новак Ярослав, Сидоренко Віталій, Добренька Наталія

Особливості правового регулювання суспільних відносин під час війни в Україні6

2. КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО.

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС.

ФІНАНСОВЕ ПРАВО. ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО. МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

Івахненко Олександр, Новиков Олександр, Глуценко Андрій

Правовий статус реабілітаційних закладів Міністерства оборони України.....12

Кравчук Мар'яна, Дейнека Анна

Аналіз посилення антитютюнового законодавства в Україні щодо використання електронних сигарет.....21

Максименко Наталія, Новіцька Ірина

Поняття та сутність державної політики у сфері освіти.....27

Теремецький Владислав, Руснак Леся

Захист соціальних прав військовослужбовців у порядку адміністративного судочинства.....33

Щепанюк Юрій

Вплив європейських стандартів адвокатури на національне законодавство у сфері адвокатської діяльності.....41

Korolev Yuriy

Global debate: On nuclear law.....46

Новіков Денис

Вплив євроінтеграційних процесів на трансформацію санкційної політики України.....53

Турчинов Кирило

Диференціація правового положення парламенту в контексті варіативності державного устрою.....59

3. ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС. СІМЕЙНЕ ПРАВО. ТРУДОВЕ ПРАВО.

МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО. ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО.

ГОСПОДАРСЬКО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО

Гладкий Сергій

Особливості захисту прав сторін договору про надання туристичних послуг: основні форми та способи.....66

Сампара Надія, Бабій Володимир, Гнатенко Микита

Особливості наказного провадження в законодавстві України та зарубіжних країн: порівняльна характеристика.....72

Krutnyk Roman

The principle of good faith in contractual obligations in the context of the modernization of civil legislation of Ukraine.....79

4. КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ. КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО. КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА. СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА. ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ. СУДОУСТРІЙ. ПРОКУРАТУРА ТА АДВОКАТУРА

Кучерявий Петро

Доповідна записка як вид прокурорського реагування відповідно до функцій органів прокуратури.....85

Муравська Юлія, Метельський Ігор, Романів Руслан

Перспективи використання технологій штучного інтелекту у юриспруденції та правоохоронній діяльності.....90

Сухораб Руслан

Поняття місць несвободи за законодавством України.....98

5. АКТУАЛЬНІ ДИСКУСІЇ

Сніжко Андрій, Суха Юлія

Способи набуття нерухомого майна у власність через інститути спільного інвестування.....104

Волощук Вадим, Засць Катерина, Муравська Юлія

Національна безпека як інструмент збереження Української державності.....111

Гречанюк Роксолана

Формування та реалізація державної антикорупційної політики України в умовах воєнного стану.....118

Дуліба Євгенія, Матвійчук Андрій, Масний Михайло

Особливості провадження у справах про застосування санкцій про стягнення в дохід держави активів, що належать фізичній або юридичній особі.....124

Борденюк Василь, Ткаченко Олександр

Поняття та зміст принципу державної підтримки місцевого самоврядування в Україні.....133

Дац Андрій

Міжнародні стандарти та європейська практика у сфері протидії дискримінації.....145

1. ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА. ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ ВЧЕНЬ. ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

DOI:10.35774/app2024.02.006

УДК 340. 34

Юрій Дем'янчук,

доктор юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри права факультету
менеджменту та права, Вінницький
національний аграрний університет
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7695-6338>

Ярослав Новак,

директор, кандидат юридичних наук,
доцент, доцент кафедри права та
соціально-поведінкових наук, Відокремлений
структурний підрозділ закладу вищої освіти
«Відкритий міжнародний університет
розвитку людини «Україна», Білоцерківський
інститут економіки та управління
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2877-6746>

Віталій Сидоренко,

кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач, доцент кафедри Права та
соціально-поведінкових наук,
Відокремлений структурний підрозділ
закладу вищої освіти «Відкритий
міжнародний університет розвитку людини
«Україна», Білоцерківський інститут
економіки та управління
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5726-1303>

Наталія Добренька,

кандидат юридичних наук, доцент, доцент
кафедри права та соціально-поведінкових
наук, Відокремлений структурний підрозділ
закладу вищої освіти «Відкритий
міжнародний університет розвитку людини
«Україна» Білоцерківського інституту
економіки та управління
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4480-3537>

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН ПІД ЧАС ВІЙНИ В УКРАЇНІ

Тема дослідження «Особливості правового регулювання суспільних відносин в Україні під час війни» є актуальною та важливою в контексті сучасних глобальних конфліктів та внутрішнього політичного напруження в Україні. У зв'язку зі збільшенням воєнних дій та збройних конфліктів у країні виникає необхідність дослідження особливостей правового регулювання цих процесів та їхнього впливу на суспільні відносини. У роботі проведено аналіз правових норм та механізмів, які регулюють суспільні відносини в Україні під час війни. Особлива увага приділена воєнному стану та воєнному часу, законодавству щодо воєнних дій, захисту прав та свобод громадян, а також гуманітарним проблемам, що виникають внаслідок конфлікту.

Проведено аналіз правових норм та механізмів, які регулюють суспільні відносини в Україні під час війни. Особлива увага приділена воєнному стану та воєнному часу, законодавству щодо воєнних дій, захисту прав та свобод громадян, а також гуманітарним проблемам, що виникають внаслідок конфлікту.

Дослідження засвідчить важливість правового регулювання суспільних відносин в умовах війни для забезпечення прав та інтересів громадян, збереження стабільності та безпеки в країні та підтримки гуманітарних цілей. Результати дослідження будуть корисними для правозахисних організацій, державних установ, науковців та громадськості, які цікавляться сучасними проблемами права в умовах воєнного конфлікту.

У період воєнного стану чи воєнного часу деякі права громадян можуть бути обмежені в інтересах національної безпеки та загального добробуту. Важливим аспектом правового регулювання є забезпечення захисту прав та свобод громадян, особливо в умовах військового конфлікту. Це може охоплювати забезпечення доступу до правосуддя, захист від неправомірних застосувань сили та інші заходи.

Ключові слова: війна, законодавство, військовий конфлікт, суспільство, правове регулювання суспільних відносин, правова система.

Demianchuk Yu., Novak Ya., Sydorenko V., Dobrenka N.

Features of the legal regulation of social relations in Ukraine during the war

The research topic «Peculiarities of legal regulation of social relations in Ukraine during the war» is relevant and important in the context of modern global conflicts and internal political tension in Ukraine. In connection with the increase in hostilities and armed conflicts in the country, there is a need to study the peculiarities of the legal regulation of these processes and their impact on social relations. This paper analyzes the legal norms and mechanisms that regulate social relations in Ukraine during the war. Special attention will be paid to martial law and wartime, legislation on military actions, protection of the rights and freedoms of citizens, as well as humanitarian problems arising as a result of the conflict.

This paper analyzes the legal norms and mechanisms that regulate social relations in Ukraine during the war. Special attention will be paid to martial law and wartime, legislation on military actions, protection of the rights and freedoms of citizens, as well as humanitarian problems arising as a result of the conflict.

The study will prove the importance of legal regulation of social relations in wartime to ensure the rights and interests of citizens, maintain stability and security in the country, and support humanitarian goals. The results of the research will be useful for human rights organizations, government institutions, academics and the public, who are interested in modern problems of law in the conditions of military conflict.

During martial law or wartime, some rights of citizens may be limited in the interests of national security and general welfare. An important aspect of legal regulation is ensuring the protection of the rights and freedoms of citizens, especially in conditions of military conflict. This may include ensuring access to justice, protection against unlawful use of force and other measures.

The study of these aspects will allow to better understand the essence of the problem and find ways to solve it in the conditions of war. The psychological aspects of the military conflict and the importance of psychological support for the population in conditions of stress and anxiety are analyzed.

Keywords: war, legislation, military conflict, society, legal regulation of social relations, legal system.

Постановка проблеми. У контексті сучасних воєнних конфліктів та воєнного стану в Україні виникають проблеми, пов'язані з правовим регулюванням суспільних відносин, зокрема правові питання, які потребують спеціальної уваги та вирішення. Така проблема особливо актуальна в умовах збройного конфлікту, коли важливо забезпечити захист прав і свобод громадян, національну безпеку та стабільність, а також подолати гуманітарну кризу та економічні труднощі. Основні проблеми охоплюють ефективність правового захисту прав людини та громадянських свобод під час війни, забезпечення справедливості та правопорядку, міжнародні відносини, а також механізми психологічної підтримки населення [8, с. 198].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наукові дослідження та публікації на тему правового регулювання суспільних відносин в Україні під час війни відіграють важливу роль у розумінні вказаної проблеми та розробці ефективних стратегій її вирішення. Вищевказана проблематика відображена у працях таких українських дослідників, як: Грабович Г., Грицюк В., Лисенко О., Панафідін І. О., Брандер П., Бігун В. М. [7, с. 189; 8, с. 120, 9, с. 1]. Так, професор Г. Грабович, зазначає: «Очевидно, це – війна, яка має нові і несподівані, гібридні, складні і небезпечні форми. І найнебезпечнішим є те, що ми можемо недооцінювати все те, що зараз відбувається. Це – великий виклик для суспільства, бо це вже – питання існування в територіальних межах сучасної України, якою ми її знаємо». В своїй книзі науковець відповідає на питання, чи можливо взагалі будувати в Україні під гаслом «жити по-новому» нову гуманітарну політику: «Я думаю, що варто, почати з того, що в Україні мусить бути нове обличчя, створити відчуття, що речі змінюються і все ніколи не буде по-старому» [8, с. 197].

Мета статті передбачає дослідження теоретико-правової основи правового регулювання суспільних відносин та формування правового захисту прав людини та громадянських свобод під час війни.

Виклад основного матеріалу дослідження. Війна – серйозний виклик для правової системи країни, що потребує адаптації законів та правил до непередбачуваних обставин. Україна, перебуваючи у складних геополітичних умовах, стикається з необхідністю гарантування національної безпеки та захисту своєї територіальної цілісності в умовах військового конфлікту на сході країни. Це ставить перед українським законодавством особливі завдання та вимагає прийняття спеціальних норм для регулювання суспільних відносин під час війни [7, с. 5]. Однією з основних особливостей правового регулювання суспільних відносин в Україні під час війни є введення режиму воєнного стану. Згідно з Конституцією України, воєнний стан може бути введений в разі агресії проти України або загрози існуванню держави [1]. Під час воєнного стану владні органи отримують розширені повноваження, у т. ч. можливість введення обмежень щодо свободи руху, свободи слова, права на збори та інших прав та свобод громадян.

Крім того, війна також вимагає прийняття спеціальних законів та нормативно-правових актів, спрямованих на гарантування безпеки населення та ефективного управління країною в умовах військового конфлікту [8, с. 133]. Це може охоплювати такі аспекти, як мобілізація ресурсів, забезпечення життєвого рівня для військовослужбовців та їхніх сімей, регулювання діяльності засобів масової інформації та інші аспекти, спрямовані на забезпечення стабільності та безпеки в країні [9, с. 318].

Незважаючи на необхідність прийняття спеціальних законів та норм, важливо забезпечити, щоби будь-які обмеження прав і свобод громадян були обґрунтованими, пропорційними та не перевищували міру, необхідну для національної безпеки. Також важливо забезпечити доступ до судового захисту та контролю з боку громадськості над діяльністю владних структур в умовах військового конфлікту.

Правове регулювання суспільних відносин під час війни в Україні ґрунтується на комплексі нормативно-правових актів, які враховують особливості воєнного стану та військових конфліктів. Основні аспекти правового регулювання суспільних відносин під час війни такі: Конституційні норми, Законодавство про воєнний стан, Міжнародне гуманітарне право, Законодавство про захист прав людини та основоположних свобод, Законодавство про оборону та національну безпеку.

Конституція України визначає правовий статус воєнного стану та повноваження органів влади під час воєнного часу. Конституційне обмеження прав громадян під час війни в Україні здійснюється з метою національної безпеки, захисту територіальної цілісності та безпеки населення в умовах військового конфлікту [1]. Основні обмеження можуть бути такі:

Воєнний стан може передбачати обмеження права на свободу особи, у т. ч. обмеження права на свободу руху, затримання й арешт без судового рішення. А, також військовий стан може передбачати проведення обшуків, оглядів та інших заходів контролю за особистою недоторканістю з метою безпеки. Умови воєнного стану можуть обмежувати свободи слова, у т. ч. цензуру та контроль над засобами масової інформації, з метою гарантування безпеки та запобігання паніці. Як правило, умови воєнного стану передбачають заборону проведення масових зборів, демонстрацій та інших громадських заходів з метою запобігання можливих загроз громадському порядку та безпеці. Воєнний стан може передбачати обмеження права на страйки та інші протестні акції з метою забезпечення стабільності та ефективної роботи важливих суспільних секторів.

Ці обмеження зазвичай встановлюються законом і діють тільки в умовах воєнного стану або військового конфлікту, а після їх закінчення мають бути відновлені повні громадянські права та свободи. Україна зобов'язана дотримуватися норм міжнародного гуманітарного права, які регулюють поведінку сторін конфлікту щодо цивільного населення, поранених та військовополонених. Війна може поглиблювати

ворожисть та конфлікти між різними етнічними та національними групами, загрожуючи міжетнічному та міжконфесійному миру. Закон України «Про правовий режим воєнного стану» визначає порядок введення, дії та скасування воєнного стану, права та обов'язки громадян та владних структур під час воєнного стану [3]. Війна в Україні має великий вплив на міжнародні відносини, викликаючи реакцію міжнародного співтовариства та можливість зміни геополітичної ситуації у регіоні. Згідно з міжнародним гуманітарним правом, конфліктні сторони зобов'язані забезпечувати захист цивільного населення від наслідків війни, в т. ч. захист від нападів, голоду та інших гуманітарних криз. Важливою складовою правового регулювання є підтримка та захист прав громадян, які постраждали внаслідок військового конфлікту (надання гуманітарної допомоги, медичного обслуговування та реінтеграційні програми).

Уряд уповноважений вживати спеціальні заходи для забезпечення соціального захисту населення, економічної стабільності та безпеки в умовах воєнного стану, а також розробляти та впроваджувати стратегії та програми з підвищення обороноздатності та національної безпеки в умовах військового конфлікту. Війна спричиняє значні економічні збитки, зниження виробництва та економічного зростання, зменшення інвестицій та бізнес-активності. Призводить до людських страждань, внутрішнього переселення, руйнування інфраструктури та житлового фонду, порушення прав людини і гуманітарних принципів. Внаслідок цього виникає розлад у суспільстві, підвищення рівня безробіття, зростання кримінальності, загострення соціальних проблем та нерівностей.

Складною проблемою в суспільстві під час війни є психологічний стан населення, стрес та тривога, почуття небезпеки та безпорадності.

Люди, які пережили насильство, втрати близьких або переслідування, можуть відчувати психологічну травму (посттравматичний стресовий розлад, депресію та інші психічні проблеми).

Населення може відчувати страх через загрозу втрати життя, здоров'я або майна. Тривога може зростати через постійний страх за безпеку свою та своїх близьких. Умови військового конфлікту можуть створювати невизначеність та невпевненість у майбутньому. Населення може стурбуватися через неспроможність передбачити подальші події та їх вплив на їхнє життя.

Висновки. Війна призводить до соціальної ізоляції, коли люди відчувають відсутність підтримки та розуміння з боку інших. Це може поглиблювати відчуття самотності та відокремленості. У таких умовах підвищується потреба у психологічній допомозі та підтримці. Професійні психологи та психотерапевти можуть відіграти важливу роль у наданні підтримки та лікуванні психологічних проблем. Важливо забезпечити наявність та доступність ресурсів для психологічної допомоги населенню, у т. ч. готовність кваліфікованих спеціалістів та програми психосоціальної підтримки. Війна може призводити до змін у політичній системі країни, підвищення авторитарних тенденцій, зростання популізму та екстремізму.

У зв'язку з військовим конфліктом на сході України та загрозою національній безпеці, правове регулювання суспільних відносин у країні зазнає значних змін та доповнень. Військовий стан та інші форми надзвичайного стану створюють нові умови для функціонування законодавства та забезпечення прав і свобод громадян. По-перше, військовий конфлікт вимагає швидкого та ефективного реагування з боку законодавства.

По-друге, право національної оборони та безпеки набуває пріоритетного значення. Законодавець ухвалює закони, що стосуються військових потреб, мобілізації ресурсів та підтримки Збройних Сил країни. По-третє, суспільні відносини в умовах війни характеризуються підвищеною напругою та конфліктністю. Законодавство намагається забезпечити захист прав громадян, а також вживати заходів щодо протидії дезінформації та інформаційній агресії. По-четверте, міжнародні зобов'язання України в сфері прав людини та міжнародного гуманітарного права набувають особливого значення. Країна зобов'язана дотримуватися стандартів міжнародного права та забезпечувати захист цивільного населення, поранених та військовополонених.

Отже, правове регулювання суспільних відносин в Україні під час війни визначається принципами національної безпеки, гуманізму та захисту прав людини. Уряд та парламент вживають необхідні заходи для забезпечення стабільності, безпеки та захисту громадян в умовах воєнного конфлікту. Отже, правове регулювання суспільних відносин в Україні під час війни вимагає комплексного підходу та балансу між необхідністю забезпечення національної безпеки та збереження основних прав і свобод громадян.

Список використаних джерел

1. Конституція України : від 28.06.1996 р. : станом на 01 січ. 2006 р. Київ : Ін Юре, 2006. 144 с. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 16.05.2023)
2. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права : Прийнято 16 грудня 1966 року Генеральною Асамблеєю ООН. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text (дата звернення: 16.05.2023)
3. Про правовий режим воєнного стану : Закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (дата звернення: 16.05.2024)
4. Про введення воєнного стану в Україні : Указ Президента України від 24 лютого 2022 року URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text> (дата звернення: 16.05.2024)
5. Про Стратегію національної безпеки України : Указ Президента України від 14 вересня 2020 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020/print> (дата звернення: 16.05.2024)
6. Про Стратегію інформаційної безпеки : Указ Президента України від 28 грудня 2021 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/685/2021/print> (дата звернення: 08.05.2024)
7. Грицюк В., Лисенко О. Війна Російської Федерації проти України: воєнний, міжнародно-правовий, геополітичний та економічний виміри. *Український історичний журнал*. 2023. С. 5. URL: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?I21DBN=EJRN&P21DBN=EJRN&S21SRW=name&S21SRD=UP&S21REF=10&S21CNR=50&S21STN=1&S21FMT=j_brief&C21COM=S&2_S21P03=VTYP=&2_S21STR=J (дата звернення: 08.05.2024)
8. Грабович Г. Війна і наука. Про істотне, але нечасто обговорюване. Бюлетень НТШ-А, 2022. С. 26. URL: <https://krytyka.com.ua/articles/viina-i-nauka-pro-istotne-ale-nechasto-obhovoriuvane> (дата звернення: 08.05.2024)
9. Панафідін І. О. Ідея війни та проблема її трансформації. *Актуальні проблеми духовності* : зб. наук. Праць. Кривий Ріг, 2010. Вип. 11. С. 315–326.
10. Суверенітет держави. Мала енциклопедія етнодержавознавства / Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України Київ : Довіра, 1996. С. 942.

References

1. *Konstytutsiia Ukrainy (1996, June 28) [Constitution of Ukraine]*. Zakon No254k/96-VR. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukrainian]
2. *Mizhnarodnyi pakt pro hromadianski i politychni prava (1966, 16 hrudnia) [International Covenant on Civil and Political Rights]*. Mizhnarodnyi pakt ratyfikovano Ukazom Prezydii Verkhovnoi Rady Ukrainiskoi RSR N 2148-VIII (2148-08) vid 19.10.73. The international pact was ratified by the Decree of the Presidium of the Verkhovna Rada of Ukraine. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text [in Ukrainian]
3. Pro pravovyi rezhym voiennoho stanu [About the legal regime of martial law] (2015). *Zakon Ukrainy Vidomosti Verkhovnoi Rady (VVR) - Law of Ukraine Vedomosti Verkhovna Rada (VVR)*, 28. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> [in Ukrainian]
4. Pro vvedennia voiennoho stanu v Ukraini [About the introduction of martial law in Ukraine] (2022). *Ukaz Prezydenta Ukrainy - Decree of the President of Ukraine*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text> [in Ukrainian]
5. *Pro Stratehiiu natsionalnoi bezpeky Ukrainy [About the National Security Strategy of Ukraine]*. Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 14 veresnia 2020 roku. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020/print> [in Ukrainian]
6. *Pro Stratehiiu informatsiinoi bezpeky [Pro Stratehiiu informatsiinoi bezpeky]*. Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 28 hrudnia 2021 roku. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/685/2021/print> [in Ukrainian]
7. Hrytsyuk, V. & Lysenko, O. (2023). Viina Rosiiskoi Federatsii proty Ukrainy: voiennyi, mizhnarodno-pravovyi, heopolitychnyi ta ekonomichni vymiry [The war of the Russian Federation against Ukraine: military, international legal, geopolitical and economic dimensions]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal – Ukrainian historical magazine*, 2, 5-10 [in Ukrainian]
8. Hrabovych, H. (2022). Viina i nauka. Pro istotne, ale nechasto obhovoriuvane [War and science. About essential, but not often discussed]. *Biuleten NTSh-A -Bulletin of NTSH-A*, 26-30 [in Ukrainian]

9. Panafidin, I. O. (2010). Ideia viiny ta problema yii transformatsii [The idea of war and the problem of its transformation]. *Aktualni problemy dukhovnosti : zb. nauk. Prats. Kryvyi Rih - Actual problems of spirituality: coll. of science working*. Kryvyi Rih, 315-326 [in Ukrainian]
10. Suverenitet derzhavy [State sovereignty]. *Mala encyklopedia etnoderzhavoznavstva - Small encyclopedia of ethno-state studies* / Instytut derzhavy i prava im. V.M. Koretskoho NAN Ukrainy Kyiv: Dovira, 942 [in Ukrainian]

Стаття надійшла до редакції 17.05.2024

2. КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО. АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС. ФІНАНСОВЕ ПРАВО. ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО. МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

DOI:10.35774/app2024.02.012
УДК 347.121.1

Олександр Івахненко,

кандидат юридичних наук, докторант
Харківського національного університету
внутрішніх справ
ORCID: <https://orcid.org/0009-0005-5494-8512>

Олександр Новиков,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри державного будівництва
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого
ORCID: <https://orcid.org/0009-0005-2885-2648>

Андрій Глущенко,

кандидат економічних наук, аналітик ТОВ
«ГМК Центр»
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1897-4837>

ПРАВОВИЙ СТАТУС РЕАБІЛІТАЦІЙНИХ ЗАКЛАДІВ МІНІСТЕРСТВА ОБОРОНИ УКРАЇНИ

Наукове дослідження присвячено визначенню особливостей правового статусу реабілітаційних закладів Міністерства оборони України. Проаналізовано чинні нормативно-правові акти, які закріплюють правовий статус реабілітаційних закладів, санаторно-курортних закладів та закладів охорони здоров'я. Охарактеризовано законодавство, яке регулює порядок надання реабілітаційної допомоги військовослужбовцям.

Визначено, що правовий статус санаторно-курортних (реабілітаційних) закладів Міністерства оборони України – це закріплений нормами права порядок їх створення, діяльності, надання лікувальних і реабілітаційних послуг, користування майном відповідно до мети створення закладу.

Розкрито особливості правового статусу санаторно-курортних (реабілітаційних) закладів Міністерства оборони України. З'ясовано, що такі заклади створюються у формі центрів медичної реабілітації та

санаторного лікування. Вказано, що правовою основою для діяльності центрів медичної реабілітації та санаторного лікування є такі закони, як «Основи законодавства України про охорону здоров'я», «Про реабілітацію у сфері охорони здоров'я», «Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні», «Про курорти». Зроблено висновок, що центри медичної реабілітації та санаторного лікування мають статус юридичних осіб публічного права, закладів охорони здоров'я та санаторно-курортних закладів. Зауважено, що реабілітаційні відділення та санаторно-курортні заклади Міністерства оборони України можуть надавати реабілітаційні послуги лише за наявності ліцензії. Такі заклади створюються в організаційно-правовій формі бюджетних установ або державних комерційних підприємств.

Запропоновано внесення змін до чинного законодавства з метою вдосконалення правового статусу центрів медичної реабілітації та санаторного лікування Міністерства оборони України.

Ключові слова: медична реабілітація, реабілітаційний заклад, заклад охорони здоров'я, санаторно-курортний заклад, санаторне лікування, військовослужбовці, реабілітаційна допомога, реабілітаційні послуги, охорона здоров'я.

Ivakhnenko O., Novykov O., Glushchenko A.

Legal status of rehabilitation institutions of the Ministry of Defense of Ukraine

The scientific study is devoted to determining the peculiarities of the legal status of rehabilitation institutions of the Ministry of Defense of Ukraine. The current legal acts, which establish the legal status of rehabilitation facilities, sanatorium-resort facilities, and health care facilities, have been analyzed. The legislation regulating the procedure for providing rehabilitation assistance to military personnel is characterized.

The legal status of the Ministry of Defense of Ukraine's sanatorium-resort (rehabilitation) institutions is governed by the procedures for their establishment, operations, provision of medical and rehabilitation services, and utilization of property in line with their intended purpose.

The peculiarities of the legal status of sanatorium-resort (rehabilitation) institutions of the Ministry of Defense of Ukraine are revealed. Such institutions are established to provide medical rehabilitation and sanatorium treatments. It is indicated that the legal basis for the medical rehabilitation and sanatorium treatment centers activity are such laws as: 'Basics of the legislation of Ukraine on health care'; 'On rehabilitation in the field of health care'; 'On the rehabilitation of persons with disabilities in Ukraine'; and 'About resorts'. It is concluded that the centers of medical rehabilitation and sanatorium treatment have the status of legal entities under public law, health care facilities, and sanatorium-resort facilities. It is stated that rehabilitation departments and sanatorium-resort facilities of the Ministry of Defense of Ukraine can provide rehabilitation services only with a license. Such institutions are established in the organizational and legal form of budget institutions or state commercial enterprises.

Amendments to the current legislation are proposed to improve the legal status of the centers of medical rehabilitation and sanatorium treatment of the Ministry of Defense of Ukraine.

Keywords: medical rehabilitation, rehabilitation facility, health care facility, sanatorium-resort facility, sanatorium treatment, military personnel, rehabilitation assistance, rehabilitation services, health care.

Постановка проблеми. В умовах воєнного стану та бойових дій в Україні повинна існувати система реабілітаційних закладів, які допомагають військовослужбовцям відновити здоров'я та боєздатність після поранень. Санаторно-курортні заклади, які призначені для медичної реабілітації військовослужбовців, створені також і в системі Міністерства оборони України (далі – МО України). Належне правове регулювання правового статусу реабілітаційних закладів є запорукою їх ефективної діяльності. Саме тому вивчення цієї проблеми дослідження є актуальним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сьогодні правові аспекти надання реабілітаційної допомоги не в достатній мірі досліджені науковцями у галузі права. Також незначна частина праць присвячена правовому регулюванню діяльності санаторно-курортних закладів. Для з'ясування сутності та характерних особливостей медичної реабілітації авторами цієї статті використано праці таких дослідників, як О. М. Соколова, Н. О. Васюк, Я. Ф. Радиш [1, с. 148–155], С. В. Трачук, В. В. Хмара, Р. В. Підлетійчук, С. М. Сиротюк [2, с. 163–168]. Водночас праці цих науковців відображають медичні, а не правові аспекти надання реабілітаційних послуг військовослужбовцям. Особливості правового регулювання діяльності санаторно-курортних закладів висвітлені у наукових працях Н. М. Вапнярчук [3, с. 13–18], Н. М. Влащенко, М. В. Тонкошкур [4, с. 97–102]. Однак ці дослідники не досліджували правові засади реабілітаційної допомоги. Особливості правового регулювання надання медичних послуг розглянуто у статті В. І. Теремецького та Л. М. Руснак [5]. Правовим гарантіям доступності медичної та реабілітаційної допомоги в період дії воєнного стану присвячено наукову публікацію В. І. Теремецького, О. В. Батрин та О. А. Івахненко [6]. Утім у працях цих вчених не розкриваються особливості правового статусу реабілітаційних

закладів. Тож існує необхідність у проведенні спеціального правового дослідження для встановлення особливостей правового статусу реабілітаційних закладів МО України.

Мета статті полягає у виявленні особливостей правового статусу реабілітаційних закладів Міністерства оборони України та розробці пропозицій щодо внесення змін до чинного законодавства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Як відомо, сутністю медичної та реабілітаційної допомоги є відновлення функцій організму людини та її працездатності [7, с. 12]. Адже надання медичної та реабілітаційної допомоги є дуже важливим для відновлення боєздатності військовослужбовців в умовах бойових дій. При цьому діяльність у сфері охорони здоров'я, пов'язана з наданням медичної допомоги, одним із видів якої є реабілітаційна допомога хворим та інвалідам, що здійснюється особами, які мають спеціальну освіту (лікарями), відповідно до чинного законодавства є медичною практикою [8]. Умовами здійснення медичної практики є виконання вимог Ліцензійних умов, належна якість медичних послуг та відповідна кваліфікація медичних працівників [5, с. 248], які працюють у медичних чи реабілітаційних закладах.

Основним законодавчим актом, який регулює відносини у сфері охорони здоров'я в Україні взагалі та надання медичної і реабілітаційної допомоги зокрема є Закон України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» (далі – Основи). Досліджуючи особливості надання медичних послуг, В Основах визначено поняття реабілітаційної допомоги у сфері охорони здоров'я як діяльності фахівців з реабілітації у сфері охорони здоров'я, що передбачає здійснення комплексу заходів, спрямованих на оптимізацію функціонування осіб, які зазнають або можуть зазнати обмеження повсякденного функціонування у їхньому середовищі [9].

Також в Основах закріплено поняття закладу охорони здоров'я, але відсутнє поняття реабілітаційного закладу. У ст. 79 Основ поняття «реабілітаційний заклад» та «заклад охорони здоров'я» вживаються через кому [9], тобто законодавець підкреслює, що ці поняття є різними і, відповідно, не співвідносяться як загальне та часткове. Також у п. 12 Ліцензійних умов провадження господарської діяльності з медичної практики (далі – Ліцензійні умови) терміни «заклад охорони здоров'я» та «реабілітаційний заклад» вживаються через кому, тобто вказані юридичні особи з точки зору законодавця також є різними [8]. Таким чином, ми з'ясували, що заклад охорони здоров'я та реабілітаційний заклад є різними поняттями.

Визначення реабілітаційного закладу закріплено у ч. 1 ст. 11 Закону України «Про реабілітацію у сфері охорони здоров'я» (далі – Закон № 1053-IX) [10]. Так, передбачено, що реабілітаційний заклад, відділення або підрозділ – це юридична особа будь-якої форми власності та організаційно-правової форми або її відокремлений підрозділ, що надає реабілітаційну допомогу на підставі ліцензії на провадження господарської діяльності з медичної практики, що передбачає право на здійснення реабілітації у сфері охорони здоров'я. Отже, виходячи із наведеного визначення, можна визначити декілька ознак реабілітаційного закладу:

- 1) статус реабілітаційного закладу мають як сама юридична особа, так і її відокремлений підрозділ;
- 2) здійснює свою діяльність на підставі ліцензії про провадження господарської діяльності з медичної практики;

- 3) основною сутністю діяльності такого закладу є здійснення реабілітації у сфері охорони здоров'я.

Однією з необхідних і важливих умов діяльності реабілітаційного закладу є наявність у нього ліцензії. Ліцензійні умови встановлюють вимоги, яким повинні відповідати реабілітаційні заклади для отримання цього дозвільного документу. Наприклад, відповідно до п. 11 Ліцензійних умов реабілітаційний заклад повинен мати затверджений у встановленому порядку статут та правила внутрішнього трудового розпорядку. Згідно з п. 15-1 Ліцензійних умов реабілітаційний заклад повинен затвердити індивідуальний реабілітаційний план, забезпечувати доступність реабілітаційної допомоги, послідовність і своєчасність залучення необхідних фахівців, застосовувати методи доказовості, розпочинати реабілітацію з обстеження пацієнта. Як встановлено у п. 26-1 Ліцензійних умов фахівці з реабілітації повинні відповідати єдиним кваліфікаційним вимогам, затвердженим Міністерством охорони здоров'я України (далі – МОЗ України). Також у п. 26-2 Ліцензійних умов встановлені вимоги до фахівців мультидисциплінарної реабілітаційної команди [8]. Таким чином, у Ліцензійних умовах встановлено обов'язкові умови для отримання ліцензії реабілітаційним закладом для надання реабілітаційної допомоги. Перелічені вище вимоги стосуються матеріально-технічного обладнання, організаційних документів та кадрового потенціалу.

Відповідно до ст. 11 Закону № 1053-IX передбачено існування таких реабілітаційних закладів: реабілітаційні лікарні, реабілітаційні центри, амбулаторні реабілітаційні заклади, центри психологічної реабілітації та/або травматерапії, протезно-ортопедичні підприємства, заклади комплексної реабілітації,

включаючи заклади медико-психологічної реабілітації. Серед реабілітаційних відділень названо палати гострої реабілітації, стаціонарні відділення післягострої та довготривалої реабілітації, амбулаторні відділення післягострої та довготривалої реабілітації, які створюються у лікарнях різного профілю та багато-профільних лікарнях. Окрім того, стаціонарні відділення післягострої та довготривалої реабілітації можуть бути створені на базі санаторно-курортних установ незалежно від відомчого підпорядкування, типу і форми власності [10]. Отже, до реабілітаційних закладів належать реабілітаційні лікарні та реабілітаційні центри, а також реабілітаційні відділення у складі інших закладів охорони здоров'я. Окрім того, одним із різновидів реабілітаційних закладів є протезно-ортопедичні підприємства.

Відповідно до ч. 1 ст. 11 Закону № 1053-IX реабілітаційні заклади можуть створюватися у формі установи [10]. Інших організаційно-правових форм реабілітаційних закладів у законодавстві не передбачено.

Також у ч. 1 ст. 11 Закону № 1053-IX зазначається, що реабілітаційні лікарні та реабілітаційні центри, амбулаторні реабілітаційні заклади, протезно-ортопедичні підприємства можуть створюватися у різних формах власності [10]. Але чомусь не згадується, що центри психологічної реабілітації та заклади комплексної реабілітації можуть перебувати у різних формах власності. Згідно з ч. 1 ст. 14 Закону України «Про реабілітацію осіб з інвалідністю» реабілітаційні заклади можуть бути створені у державній, комунальній та приватній формах власності [11]. Вважаємо, що у ч. 1 ст. 11 Закону № 1053-IX варто врегулювати питання про організаційно-правові форми та форми власності різних видів реабілітаційних закладів.

Зауважимо, що у ст. 13 Закону України «Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні» встановлені типи реабілітаційних закладів. Зокрема, можуть бути створені заклади реабілітації у сфері охорони здоров'я, медико-соціальної та соціальної реабілітації, психолого-педагогічної та професійної реабілітації, трудової та фізкультурно-спортивної реабілітації. Поняття кожного з видів реабілітації передбачені у ст. 1 вказаного Закону України [11]. Цікаво і те, що наведена класифікація відповідає профілю діяльності таких закладів, характеризує особливості реабілітаційних послуг, які можуть бути надані у цих закладах.

Перелік закладів охорони здоров'я затверджений окремим наказом МОЗ України. Підзаконний акт встановлює такі види реабілітаційних закладів, як медичний реабілітаційний центр, центр реабілітації дітей з органічним ураженням нервової системи, центри медико-соціальної реабілітації дітей, центр медичної реабілітації та паліативної допомоги дітям, центр реабілітації репродуктивної функції людини [12]. Закріплений у наказі МОЗ України перелік реабілітаційних закладів відповідає вимогам законодавства. Наголосимо, що Перелік ЗОЗ встановлює визначення медико-реабілітаційного центру як лікувально-профілактичного закладу, призначеного для надання допомоги з декількох лікарських спеціальностей та проведення медико-психологічної реабілітації [12]. Відповідні реабілітаційні заклади можуть бути створені у підпорядкуванні МО України для надання реабілітаційних послуг військовослужбовцям.

Надання реабілітаційних послуг військовослужбовцям після лікування є важливою умовою відновлення боєздатності та подальшого проходження служби. О. М. Соколова визначає медичну реабілітацію військовослужбовців як диференційовану етапну систему лікувально-профілактичних заходів, спрямованих на відновлення функціонального стану організму та здоров'я військовослужбовців за допомогою послідовного використання методів медикаментозного, психологічного, фізіологічного і психофізіологічного впливу на функціонально змінені системи організму [1, с. 153]. С. В. Трачук звертає увагу на те, що застосування фізичної реабілітації у військовослужбовців дозволяє швидко та якісно відновити функціональний стан організму, нормалізувати емоційну, мотиваційну та моральну сфери особистості, досягти оптимального рівня професійних якостей військовослужбовців, які важливі під час виконання службово-бойових завдань [2, с. 165]. Таким чином, дослідники наголошують на важливості реабілітаційної допомоги для військовослужбовців під час проходження служби.

Правові засади реабілітаційної допомоги військовослужбовцям передбачені у законодавчих і підзаконних актах. Згідно з абз. 9 ч. 1 ст. 11 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» військовослужбовці, які брали безпосередню участь у заходах, необхідних для оборони України та захисту безпеки населення, можуть бути направлені за рахунок коштів державного бюджету для подальшого надання медико-психологічної реабілітації в заклади охорони здоров'я України та іноземні заклади [13]. Відповідно до підп. 90 п. 4 Положення про МО України до завдань міністерства належить організація медичного забезпечення військовослужбовців, а також здійснення комплексу профілактичних, лікувальних, санаторно-курортних та реабілітаційних заходів, спрямованих на збереження здоров'я військовослужбовців Збройних Сил України [14]. Згідно з Воєнно-медичною доктриною України в основу організації медичного забезпечення військ покладено єдині підходи до реабілітації поранених,

уражених і хворих [15]. Отже, у складі МО України створені та здійснюють реабілітаційну допомогу реабілітаційні санаторно-курортні заклади. Військовослужбовці можуть бути направлені до цих закладів для надання реабілітаційної допомоги.

У науковій літературі підкреслюється важливість вдосконалення правових гарантій доступності реабілітаційної допомоги для військовослужбовців під час воєнного стану, в тому числі і в реабілітаційних закладах МО України [6, с. 48]. Право направляти військовослужбовців до реабілітаційних закладів мають військово-лікарські комісії (далі – ВЛК). Згідно з п. п. 1.2, 1.3, 6.16 Положення про ВЛК до завдань цієї комісії належить визначення необхідності і умов застосування медико-соціальної реабілітації військовослужбовців, а також направлення військовослужбовців у закордонні заклади охорони здоров'я для надання реабілітаційної допомоги. За результатами медичного огляду ВЛК може винести постанову, що військовослужбовець потребує реабілітаційної допомоги у певному закладі охорони здоров'я України [16]. Таким чином, військовослужбовець може бути направлений до реабілітаційного закладу лише на підставі рішення військово-лікарської комісії.

Правовий статус реабілітаційних закладів МО України визначено спеціальним наказом міністерства, яким затверджено Положення про організацію роботи санаторно-курортних закладів Збройних Сил України (далі – Положення). Основним типом лікувально-профілактичних закладів є центри медичної реабілітації та санаторного лікування, в яких широко застосовують природні курортні фактори, санаторний режим, лікувальна фізкультура, дієтотерапія, фармакотерапія, а також певний рівень культурного дозвілля. Вказані центри є закладами охорони здоров'я Збройних Сил України, що забезпечують надання послуг лікувального, профілактичного та реабілітаційного характеру з використанням природних, лікувальних ресурсів курортів [17]. Існування таких закладів у структурі МО України цілком відповідає Переліку закладів охорони здоров'я та Закону № 1053-IX. Варто наголосити на тому, що у таких закладах військовослужбовці можуть одержати реабілітаційні послуги.

Важливо зауважити, що правовий статус санаторно-курортних закладів закріплений у Законі України «Про курорти». Згідно зі ст. 22 цього Закону України санаторно-курортні заклади – це заклади охорони здоров'я, що розташовані на територіях курортів і забезпечують надання громадянам послуг лікувального, профілактичного та реабілітаційного характеру з використанням природних лікувальних ресурсів [18]. Таким чином, у санаторно-курортних закладах громадяни можуть одержати реабілітаційні послуги.

Досліджуючи у своїй праці правові засади санаторно-курортного лікування, Н. М. Вапнярчук стверджує, що цей вид лікування є медичною допомогою, що здійснюється з профілактичною, лікувальною або реабілітаційною метою із застосуванням природних лікувальних факторів в умовах перебування в лікувально-оздоровчій місцевості та санаторно-курортних закладах [3, с. 17]. Н. М. Влащенко та М. В. Тонкошкур наголошують, що туристично-рекреаційний комплекс охоплює діяльність санаторно-курортних закладів, які надають послуги профілактики захворювань, лікування та медичної реабілітації [4, с. 101]. Таким чином, науковці підтверджують можливість отримання реабілітаційної допомоги у санаторно-курортних закладах.

Відповідно до норм Положення особливості правового статусу центрів медичної реабілітації та санаторного лікування полягають у наступному:

- кожному центру медичної реабілітації визначається медичний профіль, окремі центри можуть бути багатопрофільними;
- вони мають статус юридичних осіб публічного права;
- санаторно-курортні заклади можуть мати статус бюджетних установ або державних комерційних підприємств МО України;
- для надання реабілітаційних послуг санаторно-курортні заклади повинні мати ліцензію;
- за санаторно-курортними закладами на праві оперативного користування закріплюється військово-ве майно;
- управління санаторно-курортними закладами здійснюється їхніми начальниками на засадах єдиності. Начальником санаторно-курортного закладу може бути особа, яка відповідає встановленим МОЗ України кваліфікаційним вимогам.

Згідно з п. 1.8. Положення у структурі санаторно-курортних закладів створюються відділення медичної реабілітації. Реабілітаційні відділення повинні мати певну спеціалізацію залежно від характеру захворювань або травм військовослужбовців, які направляються на реабілітацію [17]. Таким чином, санаторно-курортні заклади МО України, які мають ліцензію для здійснення медичної практики, можуть мати у своєму складі реабілітаційні відділення. Центри медичної реабілітації мають статус юридичних осіб

публічного права та здійснюють діяльність в організаційно-правовій формі бюджетних установ або державних комерційних підприємств.

Статус юридичної особи публічного права відповідно до ч. 2 ст. 81 ЦК України передбачає, що така організація створюється розпорядчим актом органу виконавчої влади або місцевого самоврядування [19]. Справді, санаторно-курортні заклади МО України створюються на підставі наказу міністерства. Поняття бюджетної установи згідно з п. 12 ч. 1 ст. 2 Бюджетного кодексу України означає, що організація утримується за рахунок коштів державного бюджету [20]. Також ч. 1 ст. 83 ЦК України припускає створення юридичних осіб в організаційно-правовій формі установ [21]. Дійсно, центри медичної реабілітації та санаторного лікування МО України фінансуються за рахунок коштів державного бюджету, оскільки їх основним завданням є надання реабілітаційних послуг військовослужбовцям.

Вказівка у Положенні на можливість створення реабілітаційних закладів МО України в організаційно-правовій формі державних комерційних підприємств викликає сумніви у її законності. Адже у ч. 1 ст. 11 Закону № 1053-IX передбачено, що реабілітаційні заклади створюються у формі установи [10]. Інші організаційно-правові форми реабілітаційних закладів не передбачені. Згідно зі ст. 74 ГК України державне комерційне підприємство є суб'єктом підприємницької діяльності, діє на основі статуту або модельного статуту і несе відповідальність за наслідки своєї діяльності усім належним йому на праві господарського відання майном [21]. Наголосимо, що майно за державними комерційними підприємствами закріплюється на праві господарського відання. Водночас у Положенні передбачено, що військове майно за центрами медичної реабілітації МО України закріплюється на праві оперативного управління. Отже, норми Положення необхідно привести у відповідність до законодавства і передбачити, що санаторно-курортні заклади МО України можуть бути створені лише у формі бюджетних установ.

Важливо наголосити, що визначення санаторно-курортних закладів, які закріплені у Законі України «Про курорти» та Положенні визначають ці заклади саме як заклади охорони здоров'я, а не реабілітаційні заклади. Згідно з ч. 2 ст. 11 Закону № 1053-IX реабілітаційні відділення та підрозділи можуть бути створені у складі лікарень різного профілю [10]. Санаторно-курортні заклади у зазначеній нормі права не згадуються. Саме тому цілком обґрунтованим виглядає доповнення цієї норми права можливістю створення реабілітаційних відділень у складі санаторно-курортних закладів.

Висновки. Виходячи з викладеного, пропонуємо правовий статус санаторно-курортних (реабілітаційних) закладів МО України розуміти, як закріплений нормами права порядок їх створення, діяльності, надання лікувальних і реабілітаційних послуг, користування майном відповідно до мети створення закладу. Особливостями правового статусу таких закладів є такі:

- 1) правовою основою для діяльності центрів медичної реабілітації та санаторного лікування МО України є такі закони, як «Основи законодавства України про охорону здоров'я», «Про реабілітацію у сфері охорони здоров'я», «Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні», «Про курорти»;
- 2) мають статус юридичних осіб публічного права;
- 3) створюються в організаційно-правовій формі бюджетних установ або державних комерційних підприємств;
- 4) мають статус закладів охорони здоров'я та санаторно-курортних закладів;
- 5) надають реабілітаційні послуги на підставі ліцензії.

Для вдосконалення правового статусу центрів медичної реабілітації та санаторного лікування МО України пропонується внести такі зміни до чинного законодавства:

- 1) передбачити у ч. 2 ст. 11 Закону України «Про реабілітацію у сфері охорони здоров'я», що реабілітаційні відділення можуть бути створені у складі санаторно-курортних закладів;
- 2) закріпити у ч. 2 ст. 11 Закону України «Про реабілітацію у сфері охорони здоров'я», що всі типи реабілітаційних закладів можуть бути створені на підставі різних форм власності;
- 3) у Положенні про організацію роботи санаторно-курортних закладів Збройних Сил України передбачити, що центри медичної реабілітації та санаторного лікування створюються лише у формі установ, а не державного комерційного підприємства.

Перспективи подальших наукових досліджень можуть бути пов'язані з розробкою пропозицій для вдосконалення правового регулювання реабілітаційної допомоги у реабілітаційних закладах МО України.

Список використаних джерел

1. Соколова О. М., Васюк Н. О., Радиш Я. Ф. Реабілітація військовослужбовців: термінологія, класифікація, принципи і особливості (до проблем державного регулювання реабілітації особового складу Збройних Сил України). *Інвестиції: практика та досвід*. 2015. № 23. С. 148–155.
2. Трачук С. В., Хмара В. В., Підлетійчук Р. В., Сиротюк С. М. Проблеми реабілітації та відновлення військовослужбовців за особливих умов. *Науковий часопис Українського державного університету імені Михайла Драгоманова*. 2024. № 4 (177). С. 163–168. [https://doi.org/10.31392/UDU-nc.series.5.2024.4\(177\).34](https://doi.org/10.31392/UDU-nc.series.5.2024.4(177).34)
3. Вапнярчук Н. М. До питання медичного забезпечення та санаторно-курортного лікування працівників Національної поліції України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2023. Випуск 75. Ч. 3. С. 13–18. <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.75.3.2>
4. Влащенко Н. М., Тонкошкур М. В. Нормативно-правове регулювання розвитку рекреаційно-туристського комплексу. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія «Економіка і управління»*. 2019. № 4. С. 97–102.
5. Руснак Л. М., Теремецький В. І. Правова природа та особливості надання медичних послуг медичними працівниками: вектор української доктрини. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка*. 2024. Вип. 1 (105). С. 241–253. <https://doi.org/10.33766/2786-9156.105.241-253>.
6. Батрин О. В., Теремецький В. І., Івахненко О. А. Правові гарантії доступності медичної та реабілітаційної допомоги в період дії воєнного стану. *Ірпінський юридичний часопис: науковий журнал*. 2024. Вип. 2(15). С. 46–58. [https://doi.org/10.33244/2617-4154.2\(15\).2024.46-58](https://doi.org/10.33244/2617-4154.2(15).2024.46-58). URL: <https://ojs.dpu.edu.ua/index.php/irplegchr/article/view/236/236> (дата звернення: 10.05.2024)
7. Teremetskyi V.I., Myronova G.A., Batryn O.V., Bodnar-Petrovska O.B., Andriienko I.S., Fedorenko T.V. Legal nature of medical services: specifics of ukrainian doctrine. *Georgian Medical News*. 2024. № 1 (346) P. 80–87. URL: https://www.geomednews.com/Articles/2024/1_2024/80-87.pdf (дата звернення: 10.05.2024)
8. Про затвердження Ліцензійних умов провадження господарської діяльності з медичної практики: постанова Кабінету Міністрів України від 02.03.2016 № 285. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/285-2016-п> (дата звернення: 12.05.2024)
9. Основи законодавства України про охорону здоров'я : Закон України від 19.11.1992 № 2801-XII. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text> (дата звернення: 12 травня 2024 року)
10. Про реабілітацію у сфері охорони здоров'я : Закон України від 03.12.2020 № 1053-IX. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1053-20#Text> (дата звернення: 12 травня 2024 року)
11. Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні : Закон України від 06.10.2005 № 2961-IV. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2961-15#Text> (дата звернення: 12 травня 2024 року)
12. Про затвердження переліків закладів охорони здоров'я, лікарських посад, посад фармацевтів, посад фахівців з фармацевтичною освітою, посад професіоналів у галузі охорони здоров'я, посад фахівців у галузі охорони здоров'я та посад професіоналів з вищою немедичною освітою у закладах охорони здоров'я: наказ Міністерства охорони здоров'я України від 28.10.2002 № 385. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0892-02п> (дата звернення: 12 травня 2024 року)
13. Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей : Закон України від 20.12.1991 № 2011-XII. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12#Text> (дата звернення: 12 травня 2024 року)
14. Положення про міністерство оборони України : постанова Кабінету Міністрів України від 26.11.2014 № 671. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/671-2014-п#Text> (дата звернення: 12 травня 2024 року)
15. Про затвердження Воєнно-медичної доктрини України : постанова Кабінету Міністрів України від 31.10.2018 № 910. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/910-2018-п> (дата звернення: 12 травня 2024 року)

16. Про затвердження Положення про військово-лікарську експертизу в Збройних Силах України : наказ Міністерства оборони України від 14.08.2008 № 402. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1109-08#Text> (дата звернення: 12 травня 2024 року)
17. Про затвердження Положення про організацію роботи санаторно-курортних закладів Збройних Сил України : наказ Міністерства оборони України від 23.02.2014 № 411. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0995-14#Text> (дата звернення: 12 травня 2024 року)
18. Про курорти : Закон України від 05.10.2000 № 2026-III. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2026-14#top> (дата звернення: 12 серпня 2024 року)
19. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 № 435-IV. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 12 травня 2024 року)
20. Бюджетний кодекс України : Закон України від 08.07.2010 № 2456-VI. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17/find?text> (дата звернення: 12 травня 2024 року)
21. Господарський кодекс України : Закон України від 16.01.2003 № 436-IV. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text> (дата звернення: 12 травня 2024 року)

References

1. Sokolova O. M., Vasiuk N. O. & Radysh Ya. F. (2015). Reabilitatsiia viiskovosluzhbovtziv: terminolohiia, klasyfikatsiia, pryntsyipy i osoblyvosti (do problem derzhavnoho rehuliuвання reabilitatsii osobovoho skladu Zbroinykh Syl Ukrainy) [Rehabilitation of military personnel: terminology, classification, principles and features (to the problems of state regulation of rehabilitation of personnel of the Armed Forces of Ukraine)]. *Investytsii: praktyka ta dosvid – Investments: practice and experience*, 23, 148–155 [in Ukrainian]
2. Trachuk S. V., Khmara V. V., Pidletichuk R. V. & Syrotiuk S. M. (2024). Problemy reabilitatsii ta vidnovlennia viiskovosluzhbovtziv za osoblyvykh umov. [Problems of rehabilitation and restoration of servicemen under special conditions]. *Naukovyi chasopys Ukrainського derzhavnoho universytetu imeni Mykhaila Drahomanova – Scientific journal of Mykhailo Drahomanov Ukrainian State University*, 4 (177), 163–168. Retrieved from [https://doi.org/10.31392/UDU-nc.series.5.2024.4\(177\).34](https://doi.org/10.31392/UDU-nc.series.5.2024.4(177).34) [in Ukrainian]
3. Vapniarchuk, N. M. (2023). Do pytannia medychnoho zabezpechennia ta sanatorno-kurortnoho likuvannia pratsivnykiv Natsionalnoi politsii Ukrainy. [Regarding the issue of medical support and sanatorium-resort treatment for employees of the National Police of Ukraine]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriiia «Pravo» – Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University. «Law» series*, 75 (3), 13–18 [in Ukrainian] <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.75.3.2>
4. Vlashchenko N. M. & Tonkoshkur M. V. (2019). Normatyvno-pravove rehuliuвання rozvytku rekreatsiino-turystskoho kompleksu. [Normative and legal regulation of the development of the recreational and tourist complex]. *Vcheni zapysky TNU imeni V. I. Vernadskoho. Seriiia «Ekonomika i upravlinnia» – Academic notes of TNU named after V. I. Vernadskyi. Series «Economics and Management»*, 4, 97–102 [in Ukrainian]
5. Rusnak, L. M. & Teremetskyi, V. I. (2024). Pravova pryroda ta osoblyvosti nadannia medychnykh posluh medychnymy pratsivnykamy: vektor ukraïnskoï doktryny [The legal nature and peculiarities of the provision of medical services by medical workers: vector of the Ukrainian doctrine]. *Visnyk Luhanskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav imeni E.O. Didorenka – Bulletin of the Luhansk State University of Internal Affairs named after E.O. Didorenko*, 1 (105), 241–253 [in Ukrainian]
6. Batryn, O. V., Teremetskyi, V. I. & Ivakhnenko, O. A. (2024). Pravovi harantii dostupnosti medychnoi ta reabilitatsiinoï dopomohy v period dii voïennoho stanu. [Legal guarantees of availability of medical and rehabilitation assistance during martial law]. *Irpinskyi yurydychnyi chasopys: naukovyi zhurnal – Irpin legal journal: scientific journal*, 2 (15), 46–58 [in Ukrainian]
7. Teremetskyi, V. I., Myronova, G. A., Batryn, O. V., Bodnar-Petrovska, O. B., Andriienko, I. S., Fedorenko, T. V. (2024). Legal nature of medical services: specifics of Ukrainian doctrine. *Georgian Medical News*, 1 (346), 80–87 [in English]
8. *Pro zatverdzhennia litsenziinykh umov provadzhennia hospodarskoi diialnosti z medychnoi praktyky* [On the approval of the Licensing conditions for the conduct of business and medical practice]: postanova Kabinetu

- Ministriv Ukrainy vid 02.03.2016 № 285. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/285-2016-p> [in Ukrainian]
9. *Osnovy zakonodavstva Ukrainy pro okhoronu zdorovia [Basics of Ukrainian legislation on health care] : Zakon Ukrainy vid 19.11.1992 № 2801-KhII.* Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text> [in Ukrainian]
 10. *Pro reabilitatsiiu u sferi okhorony zdorovia [About rehabilitation in the field of health care] : Zakon Ukrainy vid 03.12.2020 № 1053-IKh.* Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1053-20#Text> [in Ukrainian]
 11. *Pro reabilitatsiiu osib z invalidnistiu v Ukraini [About the rehabilitation of persons with disabilities in Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 06 zhovtnia 2005 roku № 2961-IV.* Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2961-15#Text> [in Ukrainian]
 12. *Pro zatverdzhennia perelikiv zakladiv okhorony zdorovia, likarskykh posad, posad farmatsevtiv, posad fakhivtsiv z farmatsevtychnoiu osvitoiu, posad profesionaliv u haluzi okhorony zdorovia, posad fakhivtsiv u haluzi okhorony zdorovia ta posad profesionaliv z vyshchoiu nemedychnoi osvitoiu u zakladakh okhorony zdorovia [On approval of the lists of health care institutions, medical positions, pharmacist positions, positions of specialists with pharmaceutical education, positions of professionals in the field of health protection, positions of specialists in the field of health protection, and positions of professionals with higher non-medical education in health care institutions health] : nakaz Ministerstva okhorony zdorovia Ukrainy vid 28.10.2002 № 385.* Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0892-02p> [in Ukrainian]
 13. *Pro sotsialnyi i pravovyi zakhyst viiskovosluzhbovtiv ta chleniv yikh simei [On social and legal protection of servicemen and their family members] : Zakon Ukrainy vid 20.12.1991 № 2011-KhII.* Retrieved from: URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12#Text> [in Ukrainian]
 14. *Polozhennia pro ministerstvo oborony Ukrainy [Regulations on the Ministry of Defense of Ukraine] : postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 26.11.2014 № 671.* Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/671-2014-p#Text> [in Ukrainian]
 15. *Pro zatverdzhennia Voienno-medychnoi doktryny Ukrainy [On the approval of the military and medical doctrine of Ukraine] : postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 31.10.2018 № 910.* Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/910-2018-p> [in Ukrainian]
 16. *Pro zatverdzhennia Polozhennia pro viiskovo-likarsku ekspertyzu v Zbroinykh Sylakh Ukrainy [On the approval of the regulation on military medical examination in the Armed Forces of Ukraine] : nakaz Ministerstva oborony Ukrainy vid 14.08.2008 № 402.* Retrieved from: URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1109-08#Text> [in Ukrainian]
 17. *Pro zatverdzhennia Polozhennia pro orhanizatsiiu roboty sanatorno-kurortnykh zakladiv Zbroinykh Syl Ukrainy [On the approval of regulations on the organization of work of sanatorium-resort facilities in the Armed Forces of Ukraine] : nakaz Ministerstva oborony Ukrainy vid 23.02.2014 № 411.* Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0995-14#Text> [in Ukrainian]
 18. *Pro kurorty [About resorts] : Zakon Ukrainy vid 05.10.2000 № 2026-III.* Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2026-14#top> [in Ukrainian]
 19. *Tsyvilnyi kodeks Ukrainy [Civil Code of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 16.01.2003 № 435-IV.* Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> [in Ukrainian]
 20. *Biudzhetni kodeks Ukrainy [Budget Code of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 08.07.2010 № 2456-VI.* Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17/find?text> [in Ukrainian]
 21. *Hospodarskyi kodeks Ukrainy [Economic Code of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 16.01.2003 № 436-IV.* Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15/find> [in Ukrainian]

Стаття надійшла до редакції 03.06.2024

Мар'яна Кравчук,

доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри адміністративного права
та судочинства Західноукраїнського
національного університету
ORCID 0000-0001-9987-0484

Анна Дейнека,

студентка юридичного факультету
Західноукраїнського національного
університету

АНАЛІЗ ПОСИЛЕННЯ АНТИТЮТЮНОВОГО ЗАКОНОДАВТЦВА В УКРАЇНІ ЩОДО ВИКОРИСТАННЯ ЕЛЕКТРОННИХ СИГАРЕТ

Відображено результати дослідження процедури посилення антитютюнового законодавства. Визначено ступінь суспільної шкоди тютюнопаління та з'ясовано важливість врегулювання цього питання на законодавчому рівні. В ході проведення дослідження проаналізовано Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо охорони здоров'я населення від шкідливого впливу тютюну». Здійснено порівняння антитютюнового законодавства до та після внесення відповідних змін. Питання розглянуто з урахуванням його важливості в процесі формування здорової нації, опираючись на діяльність Міністерства охорони здоров'я України та з огляду на євроінтеграційну політику. Досліджено питання відповідальності за порушення антитютюнового законодавства.

Ключові слова: тютюнопаління, антитютюнове законодавство, адміністративне правопорушення, адміністративна відповідальність, санкція, штраф, електронна сигарета, вейпінг, шкідливий вплив тютюну, здоров'я нації.

Kravchuk M., Deineka A.

Analysis of the strengthening of anti-tobacco legislation in Ukraine regarding the use of electronic cigarettes

The results of the study of the procedure for strengthening anti-tobacco legislation are reflected. The degree of social harm of tobacco smoking was determined and the importance of regulating this issue at the legislative level was clarified. In the course of the study, the Law of Ukraine «On Amendments to Some Laws of Ukraine Regarding Public Health Protection from the Harmful Effects of Tobacco» was analyzed. A comparison of anti-tobacco legislation before and after the relevant changes was made. The issue was considered taking into account its importance in the process of forming a healthy nation, based on the activities of the Ministry of Health of Ukraine and in view of the European integration policy. The question of responsibility for violation of anti-tobacco legislation has been studied. Conclusions were made that: 1) smoking is an extremely harmful habit, as a result of which the health of the smoker, as well as the people and animals around him, significantly deteriorates; 2) vaping is an extremely popular form of tobacco smoking among young people, which remained unregulated at the legislative level until 2023, which allowed the distribution of electronic cigarettes among the population, especially young people; 3) the adoption of the Law of Ukraine «On Amendments to Certain Laws of Ukraine Regarding Public Health Protection from the Harmful Effects of Tobacco» on July 11, 2023 became an important step in regulating the production, advertising, sale and use of electronic cigarettes. The law settled previously unregulated issues; 4) the above-mentioned changes in anti-tobacco legislation were necessary for Ukraine both to improve the health of the population and to bring Ukrainian legislation to European standards; 5) violation of anti-tobacco legislation entails administrative responsibility in the form of a warning and a fine; 6) supervision of compliance with anti-tobacco legislation is entrusted to the National Police of Ukraine and the State Production and Consumer Service.

Keywords: smoking, anti-tobacco legislation, administrative offense, administrative responsibility, sanction, fine, electronic cigarette, vaping, harmful effects of tobacco, health of the nation.

Постановка проблеми. Паління тютюнових виробів є надзвичайно шкідливою звичкою, адже воно завдає шкоди як фізичному, так і моральному здоров'ю людини. За останні 5-8 років тютюнопаління

набрало нових обертів у зв'язку із популяризацією електронних сигарет. Сьогодні кожна друга молода людина проходить по вулиці, видихаючи густий дим від електронної сигарети, проте, чи задумується молодіть про наслідки такої звички? Навряд. Тому перед українським суспільством постав серйозний виклик: зменшення шкідливого впливу тютюну на здоров'я молоді. 11 липня 2023 року на законодавчому рівні відбулося посилення антитютюнового законодавства, шляхом внесення змін у Закон України № 1978-IX від 16 грудня 2021 року.

У світлі цих подій актуальність дослідження посилення антитютюнового законодавства збільшується. Відповідно доцільно буде з'ясувати наступне: які зміни в законодавстві відбулися, які заборони були введені, яким чином вони впливають на вирішення проблеми тютюнопаління та чи не порушують нововведені заборони право людини на вибір.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання розвитку тютюнового бізнесу в Україні та законодавчі стримування цього процесу досліджували: П. Дубінов, І. Жадан, Є. Ковба, І. Лукінов, А. Чайковський А. Стельмахук та інші. Попри це слід наголосити, що незважаючи на актуальність цього питання, проблема посилення тютюнового законодавства в Україні залишається недослідженою.

Мета дослідження полягає у тому, щоб розглянути та проаналізувати нововведення у антитютюновому законодавстві від 11.07.2023 року, визначити яким чином вони регулюють процеси виробництва, рекламування, продажу та використання електронних сигарет, а також окреслити вплив таких змін на здоров'я населення України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Тютюнопаління – це набута шкідлива звичка. Тютюнопаління відбувається шляхом вдихання диму тліючого висушеного листа тютюну. Найважливішим складником тютюнового диму є нікотин. Лікарями доведено, що регулярне вживання нікотину викликає тютюнову залежність, а тривале і часте паління тютюну завдає значної шкоди здоров'ю курців та людей з оточення, які не палять [1].

Головне управління Держпродспоживслужби у Вінницькій області опублікувало статистику, яка свідчить про те, що станом на листопад 2023 року в Україні щоденно курить 45% дорослих чоловіків і 9% дорослих жінок, а серед молоді – 45% юнаків і 35% дівчат. Україна посідає 17 місце в списку країн-лідерів за кількістю курців. Всього в країні нараховується близько 9 мільйонів активних курців, що складають третину всього працездатного населення країни. Україна займає друге місце за кількістю викурених цигарок на одного громадянина [2].

В Україні щороку від хвороб, пов'язаних з курінням, помирає 120 тисяч чоловік. Слід зазначити, що курці завдають шкоди не лише собі, а й навколишнім, які не залежно від їхньої волі стають пасивними курцями.

Головний лікар Національного інституту серцево-судинної хірургії ім. М. М. Амосова, кардіохірург Сергій Олегович Сіромаха, висловив своє занепокоєння щодо кількості людей з хворою серцево-судинною системою. В інтерв'ю журналісту Центру демократії та верховенства права кардіохірург зазначив: «...існують масштабні рандомізовані дослідження, які доводять, що куріння – один з головних факторів формування ССЗ – і напряду, і як причина інших хвороб, які, своєю чергою, провокують хвороби серця та судин. Головну небезпеку становить власне нікотин. Це легкий наркотик, який діє на дофамінові рецептори, викликаючи відчуття ейфорії, і призводить до звикання» [3].

Паління спричиняє наступні наслідки:

- гіпертонія;
- хронічна ішемія з приступами стенокардії;
- інфаркт міокарда та інші серцево-судинні захворювання;
- швидке старіння шкіри;
- захворювання органів шлунково-кишкового тракту і як наслідок – виразка шлунку.

Також у ході дослідження з'ясовано, що відмова від куріння може знизити ризик захворювань. Відтак, як свідчить статистика, протягом 5 років у людей, що кинули палити, ризик померти від раку легень поступово знижується і доходить до рівня, порівнянного з рівнем некурящих. Ризик серцево-судинних захворювань знижується на 50% протягом першого або другого року після відмови від паління [2].

Отож, вищевикладене свідчить про те, що боротьба з курінням є надзвичайно серйозним викликом для українського суспільства та потребує законодавчого регулювання.

Як уже було зазначено раніше, особливого розвитку тютюнопаління набуло після популяризації електронних сигарет. Така популярність пояснюється маркетинговою стратегією виробників тютюнової продукції. По-перше, вони стверджують, що паління електронних сигарет є безпечним і не викликає за-

лежності, а навпаки допомагає позбутися шкідливої звички. По-друге, вони приваблюють споживача смаковою різноманітністю рідин, клубами густого та ароматного диму. По-третє, їх використання дуже часто транслюється в фільмах, відео-роліках та стрічках соціальних мереж, тому і не дивно, що найчастіше молодь стає їхніми споживачами.

Слід зазначити, що за останні 5-8 років вейпінг (процес використання електронної сигарети) став однією з найбільш популярних субкультур серед молоді, що однозначно може турбувати і хвилювати суспільство.

До недавнього часу придбати вейп можна було в будь-якому кіоску/магазині/супермаркеті, адже вони не належали до тютюнових виробів. В Україні їх продавали як товар під кодом «схеми інтегровані електронні та електронні мікромодулі», де зазначалося, що електронна сигарета – це працюючий на елементі живлення мікроелектронний пристрій, який нагріває рідину, що містить пропіленгліколь, ароматизатор з нікотинном або без нього [4].

Основним напрямом державної політики щодо тютюну та його впливу на оточуючих були викладені у Законі України «Про заходи щодо попередження та зменшення вживання тютюнових виробів і їх шкідливого впливу на здоров'я населення». Проте, перші редакції цього Закону України були недосконалими, адже повною мірою не регулювали виробництво, продаж, рекламування та використання електронних сигарет. Єдине, що було зазначено про електронні сигарети – їх не можна курити в місцях, де забороняється тютюнопаління [5].

Питання, які не були врегульовані Законом України «Про заходи щодо попередження та зменшення вживання тютюнових виробів і їх шкідливого впливу на здоров'я населення» станом на 2020 рік:

- електронні сигарети не були офіційно визнані тютюновими виробами;
- не було врегульовано ринку електронних сигарет, а саме: порядок їх продажу та процедура сплати акцизного збору;
- для продажу вейпів не вимагалось отримання ліцензії та дозволів;
- не було визначено вимог до складу та максимально допустимого вмісту нікотину у рідинах/картриджах до електронних сигарет;
- не було встановлено обмежень щодо реалізації та пропагування цих пристроїв.

Це розв'язувало руки недобросовісним виробникам, які спокійно виготовляли неякісні або зовсім небезпечні підробки, а неповнолітні могли їх вільно купувати та споживати, але не в публічних місцях.

Питання врегулювання процедури виробництва, реклами, продажу та використання електронних сигарет вимагало термінового вирішення. В липні 2020 року МОЗ України опублікувало для громадського обговорення проект Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо адаптації законодавства до вимог Директиви 2014/40/ЄС Європейського Парламенту (щодо охорони здоров'я населення від шкідливого впливу тютюну)». В якому йшлося про нові ефективні медичні попередження на упаковках звичайних і електронних сигарет, заборону «важких» (з високим вмістом смол і нікотину) та «смачних» (ароматизованих) сигарет [6].

З 11 липня 2023 року відбулося довгоочікуване посилення антитютюнового законодавства, відповідно до Закону України № 1978-IX від 16 грудня 2021 року. На рахунок чого, завідувачка відділу профілактики неінфекційних захворювань Центру громадського здоров'я Ірина Сорока зазначила: «Це важливі зміни, які матимуть позитивний вплив на громадське здоров'я» [7].

Законом були введені заборони щодо:

- реклами тютюнових виробів, пристроїв для нагрівання тютюну, електронних сигарет, заправних контейнерів та рідин до них;
- продажу тютюнових виробів з наступними добавками: вітамінів, кофеїну, таурину та енергетичних добавок, добавок, які забарвлюють дим, добавки, які полегшують вдихання диму чи засвоєння нікотину;
- продажу сигарет та тютюну для самокруток, які містять смако-ароматичні добавки або мають інші технічні характеристики, що змінюють інтенсивність диму, запах або ж смак сигарет у будь-яких компонентах (фільтр, папір, капсула з нікотинном, упаковка);
- продажу рідин до електронних сигарет, які підпадають під наступні характеристики: містять смако-ароматичні добавки (ментол, фрукти, солодощі тощо) або добавки, які забарвлюють дим, в складі мають вітаміни, кофеїн, таурин або інші енергетичні добавки;
- продажу рідин до е-сигарет, об'єм заправних контейнерів яких перевищує 10 мл або ж об'єм картриджів яких перевищує 2 мл, також вміст нікотину в яких більше 20 мг в 1 мл.

Зазначимо, що реклама тютюнових виробів включає в себе: будь-яке стимулювання продажу та спонсорство. Під цю заборону підпадає:

- розміщення зовнішньої та внутрішньої реклами тютюнових виробів та розповсюдження інформації про них в мережі Інтернет;
- продаж у акційних наборах як додаток до інших товарів;
- спонсорство компаніями, які займаються виробництвом тютюнової продукції теле- та радіопередач, спортивних, театральних, концертних та інших заходів;
- безоплатна роздача тютюнових виробів та їх обмін на інші товари;
- кешбеки, надання бонусів чи премій за купівлю таких товарів;
- встановлення купівлі тютюнової продукції умовою для участі в лотереї, грі чи інших конкурсах;
- розміщення реклами тютюнових виробів на транспорті чи надсилання повідомлень, поширення відео- та ігрових матеріалів відповідного змісту;
- інші дії, які спрямовані на пряму чи приховану рекламу, пропозицію чи агітацію тютюнової продукції.

Проаналізувавши зміни, які відбулися в антитютюновому законодавстві України, зазначимо, що за порушення норм Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо охорони здоров'я населення від шкідливого впливу тютюну» та норм Кодексу України про адміністративні правопорушення передбачено адміністративну відповідальність.

Зокрема, Кодексом України про адміністративні правопорушення визначено наступні санкції:

- за порушення правил торгівлі тютюновими виробами, електронними сигаретами та рідинами, що використовуються в електронних сигаретах, пристроями для споживання тютюнових виробів без їх згоряння передбачено штраф від 3400 гривень до 10200 гривень з конфіскацією предметів торгівлі та виручки, одержаної від продажу предметів торгівлі;
- продаж тютюнових виробів, електронних сигарет, рідин, що використовуються в електронних сигаретах, пристроїв для споживання тютюнових виробів без їх згоряння особі, яка не досягла 18-річного віку, – тягне за собою накладення штрафу від 6800 гривень до восьмисот 13600 гривень;
- торгівля тютюновими виробами, електронними сигаретами, рідинами, що використовуються в електронних сигаретах, пристроями для споживання тютюнових виробів без їх згоряння з рук, з лотків, у приміщеннях або на територіях, заборонених законом, – тягне за собою накладення штрафу від 6800 гривень до 13600 гривень з конфіскацією предметів торгівлі та виручки, одержаної від продажу предметів торгівлі;
- куріння тютюнових виробів у місцях, де це заборонено законом, а також в інших місцях, визначених рішенням відповідної сільської, селищної, міської ради, передбачає накладення штрафу 51-170 гривень, у разі повторного протягом року порушення штраф становить 170-340 гривень [8].

За дотриманням вимог закону буде стежити Національна поліція України та Держпродспоживслужба.

Також варто зазначити, що заборона, зокрема на продаж, діє від 11.07.2023 року, але з полиць магазинів електронні цигарки ще не зникли. Перевірка продавців тютюнових виробів на дотримання правил продажу акцизної продукції почала діяти вже з січня 2024 року.

При дослідженні даної теми ми просто не могли оминати увагою думку власників кафе, ресторанів та барів, яким у зв'язку з нововведеннями доведеться переформатувати власний бізнес.

До прикладу, відомий український ресторатор Євген Клопотенко переконаний, що заборона куріння в громадських закладах позитивно впливає на їхню роботу. Адже передусім, це про комфорт та здоров'я гостей. Також антитютюнові заборони підтримує співзасновниця київського бару і культурного простору Squat 17b Дар'я Криж. На її думку, це дозволяє людям відчувати колективну відповідальність за своє здоров'я та здоров'я оточуючих [9].

Боротьба з неконтрольованим вейпінгом проходить не лише в Україні, а й в Європі та США, останні до прикладу, заборонили продаж електронних сигарет і супутніх товарів особам, молодшим за 18 років.

Висновки. Проаналізувавши норми чинного законодавства України та взявши до уваги позиції правників, можемо зробити ряд висновків.

Паління – вкрай шкідлива звичка, в наслідок якої значно погіршується як здоров'я самого курця, так і людей та тварин, які його оточують.

Вейпінг – це вкрай популярна серед молоді течія тютюнопаління, яка до 2023 року залишалася не врегульованою на законодавчому рівні, що дозволило розповсюдити електронні сигарети серед населення, а особливо юних осіб.

Прийняття Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо охорони здоров'я населення від шкідливого впливу тютюну» 11.07.2023 року стало важливим кроком в регулюванні виробництва, рекламування, продажу та використання електронних сигарет. Закон урегулював раніше не в нормовані питання.

Вищевикладені зміни в антитютюновому законодавстві були необхідні Україні як для покращення здоров'я населення, так і для приведення законодавства України до європейських стандартів.

Порушення норм антитютюнового законодавства тягне за собою адміністративну відповідальність у вигляді попередження та штрафу.

Нагляд за дотриманням норм антитютюнового законодавства покладено на Національну поліцію України та Держпродспоживслужбу.

Безумовно, що посилення антитютюнового законодавства не приведе до того, що курці України масово почнуть позбавлятися своєї шкідливої звички, проте це убезпечить таку вразливу до різноманітних новомодних течій молодь, яка зазвичай, споживаючи той чи інший товар, не думає про його шкідливість.

Список використаних джерел

1. Вільна енциклопедія Вікіпедія. Тютюнопаління. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A2%D1%8E%D1%82%D1%8E%D0%BD%D0%BE%D0%BF%D0%B0%D0%BB%D1%96%D0%BD%D0%BD%D1%8F> (дата звернення: 05.05.2024)
2. Тютюнова статистика України. Офіційний веб-портал Головне управління Держпродспоживслужби у Вінницькій області. 09.11.2023. URL: <https://vingudpss.gov.ua/news/tyutyunova-statistika-ukrayini> (дата звернення: 11.05.2024)
3. Сіромаха С. О. Кардіохірург Сергій Сіромаха: «Куріння матері може вплинути на дітей її доньки». Веб-сайт Центр демократії та верховенства права. 16.09.2021. URL: <https://cedem.org.ua/news/kardiohirurg-kurinnya/> (дата звернення: 11.05.2024).
4. Вейпінг: чи так безпечно, як популярно? Веб-портал Центр № 2. 15.11.2019. URL: <https://sc2.pmsd.org.ua/porady-simejnogo-likarya/vejping-chy-tak-bezpechno-yak-populyarno/> (дата звернення: 05.05.2024).
5. Закон України «Про заходи щодо попередження та зменшення вживання тютюнових виробів і їх шкідливого впливу на здоров'я населення» від 23.11.2023 року. Офіційний веб-сайт Верховної ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2899-15#Text> (дата звернення: 08.05.2024).
6. Проект Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо адаптації законодавства до вимог Директиви 2014/40/ЄС Європейського Парламенту (щодо охорони здоров'я населення від шкідливого впливу тютюну)» від 29.04.2021 року. Офіційний веб-портал Верховної Ради України. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=71815 (дата звернення: 08.05.2024).
7. В Україні посилюється антитютюнове законодавство: заборона стосуватиметься виробів зі смако-ароматичними добавками та реклами. Веб-сайт центру громадського здоров'я МОЗ України. 10.07.2023. URL: <https://phc.org.ua/news/v-ukraini-posilyuetsya-antityutyunove-zakonodavstvo-zaborona-stosuvatimetsya-virobiv-zi-smako> (дата звернення: 03.05.2024).
8. Кодекс України про адміністративні правопорушення в редакції від 07.12.1984 року. Офіційний веб-сайт Верховної ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text> (дата звернення: 08.05.2024).
9. Без диму і нікотину. Як заборона куріння електронних сигарет вплинула на бари і ресторани. Український соціологічний портал. 07.06.2023. URL: <https://usp-ltd.org/bez-dymu-i-nikotynu-iak-zaborona-kurinnya-elektronnykh-syharev-vplynula-na-bary-i-restorany/> (дата звернення: 06.05.2024).
10. Кознова О. 3. 11 липня в Україні заборонено рекламу тютюнових виробів та електронних сигарет. Веб-сайт LIGA ZAKON Бізнес. 11.07.2023. URL: https://biz.ligazakon.net/news/220765_z-11-lipnya-v-ukraini-zaboroneno-reklamu-tyutyunovikh-virobv-ta-elektronnikh-sigaret (дата звернення: 10.05.2024).

References

1. *Vilna entsyklopedia Wikipedia. Tiutiunopalinnia. [The free encyclopedia Wikipedia. Smoking].* Retrieved from <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A2%D1%8E%D1%82%D1%8E%D0%BD%D0%BE%D0%BF%D0%B0%D0%BB%D1%96%D0%BD%D0%BD%D1%8F> [in Ukrainian]

2. *Tiutiunova statystyka Ukrainy. Ofitsiyni veb-portal Golovne upravlinnia Derzhprodsposhyvsluzhby u Vinnytskiy oblasti. [Tobacco statistics of Ukraine. Official web portal of the Main Department of the State Production and Consumer Service in Vinnytsia Region]* 09.11.2023. Retrieved from <https://vingudpss.gov.ua/news/tyutyunova-statistika-ukrayini> [in Ukrainian]
3. Siromaha, S. O. (2021). *Kardiohirurg Sergiy Siromaha: «Kurinnia materi mozhe vplynuty na ditey yiyi donky». Veb-sait Tsentru demokratii ta verhovenstva prava/ [Siromah S. O. Cardiac surgeon Serhiy Syromaha: «A mother's smoking can affect her daughter's children». Center for Democracy and Rule of Law website].* 16.09.2021. Retrieved from <https://cedem.org.ua/news/kardiohirurg-kurinnya/> [in Ukrainian]
4. *Veyping: chy tak bezpechno, yak populiarno? Veb portal Tsentru № 2. [Vaping: Is it as safe as popular? Web portal Center № 2].* 15.11.2019. Retrieved from <https://sc2.pmsd.org.ua/porady-simejnogo-likarya/vejping-chy-tak-bezpechno-yak-populyarno/> [in Ukrainian]
5. *Zakon Ukrainy «Pro zahody shchodo poperedzhennia ta zmenshennia vzhyvannia tiutiunovyh vyrobiv i yih shkidlyvogo vplyvu na zdorovia naseleння vid 23.11.2023 roku. Ofitsiyni veb-sait Verkhovnoi Rady Ukrainy [Law of Ukraine «On measures to prevent and reduce the use of tobacco products and their harmful effects on the health of the population» dated November 23, 2023. Official website of the Verkhovna Rada of Ukraine].* Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2899-15#Text> [in Ukrainian]
6. *Proect Zakonu Ukrainy «Pro vnesennia zmin do deyakih zakoniv Ukrainy shchodo adaptatsii zakonodavstva do vymog Dyrectyvy 2014/40/ ES Yevropejskogo Parlamentu (shchodo ohorony zdorovia naseleння vid snkidlyvogo vplyvu tiutiunu)» vid 29.04.2021 roku. Ofitsiyni veb-portal Verkhovnoi Rady Ukrainy [Draft Law of Ukraine «On Amendments to Certain Laws of Ukraine on Adaptation of Legislation to the Requirements of Directive 2014/40/EU of the European Parliament (Regarding Public Health Protection from the Harmful Effects of Tobacco)» dated April 29, 2021. The official web portal of the Verkhovna Rada of Ukraine].* Retrieved from https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=71815 [in Ukrainian]
7. *V Ukraini posyliujetsia antytiutiunove zakonodavstvo: zaborona stosuvatymetsia vyrobiv zi smako-aromatychnymy dobavkamy ta reklamy. Veb-sait tsentru gromadskogo zdorovia MOZ Ukrainy. [Anti-tobacco legislation is being strengthened in Ukraine: the ban will apply to products with flavorings and advertising. Website of the Public Health Center of the Ministry of Health of Ukraine].* 10.07.2023. Retrieved from <https://phc.org.ua/news/v-ukraini-posilyuetsya-antityutyunove-zakonodavstvo-zaborona-stosuvatymetsia-virobiv-zi-smako> [in Ukrainian]
8. *Kodex Ukrainy pro administratyvni pravoporushennia. Ofitsiyni veb-sait Verkhovnoi Rady Ukrainy [Code of Ukraine on administrative offenses]* 07.12.1984. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text> [in Ukrainian]
9. *Bez dymu i nikotynu/ yak zaborona elektronnyh sygaret vplynula na bary i restorany. Ukrainskyi sotsiologichnyi portal [Without smoke and nicotine. How the e-cigarette smoking ban has affected bars and restaurants Ukrainian sociological portal].* 07.06.2023. Retrieved from <https://usp-ltd.org/bez-dymu-i-nikotynu-iak-zaborona-kurinnia-elektronnykh-sygaret-vplynula-na-bary-i-restorany/> [in Ukrainian]
10. *Koznova, O. Z. (2023). 11 lypnia v Ukraini zaboroneno reklamu tiutiunovuh vyrobiv ta elektronnyh sygaret [Koznova O. Advertising of tobacco products and electronic cigarettes has been banned in Ukraine since July 11. LIGA ZAKON Business website].* 11.07.2023. *Veb-sait LIGA ZAKON Biznes.* URL: https://biz.ligazakon.net/news/220765_z-11-lipnya-v-ukraini-zaboroneno-reklamu-tyutyunovikh-virobiv-ta-elektronnykh-sygaret [in Ukrainian]

Стаття надійшла до редакції 02.06.2024

Наталія Максименко,
кандидат юридичних наук доцент,
доцент кафедри права та правоохоронної
діяльності
Центральноукраїнського державного
університету імені Володимира Винниченка
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1005-5115>

Ірина Новіцька,
аспірант кафедри права та правоохоронної
діяльності
Центральноукраїнського державного
університету імені Володимира Винниченка
ORCID: <https://orcid.org/0009-0000-4787-9970>

ПОНЯТТЯ ТА СУТНІСТЬ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ ОСВІТИ

На основі аналізу поглядів науковців сутності державна політика, визначено власне бачення цього поняття. Доведено, що вчені використовують різні синонімічні формулювання для позначення поняття «державна політика у сфері освіти», серед яких: «державна освітня політика», «національна освітня політика», «державна політика в галузі освіти».

Шляхом вивчення наукових позицій та підходів до визначення сутності поняття «державна політика у сфері освіти» здійснено його ґрунтовний аналіз та сформовано авторське бачення досліджуваного явища. Акцентовано увагу на необхідності перезавантаження державної політики у сфері освіти в умовах воєнного стану та необхідності імплементації європейських принципів, підходів і практик в освітній та науковий простір.

Ключові слова: політика, освіта, державна політика, державна політика у сфері освіти, воєнний стан.

Maksymenko N., Novitska I.

Concept and essence of state policy in the field of education

The article defines and summarizes the content of the concept of «politics». It is found that politics is a rather complex and multifaceted phenomenon which covers various aspects of public life. The essence of politics lies not only in the formation and exercise of state power, but also in ensuring stability, justice and development of society as a whole. It serves as a mechanism that regulates the interaction between individuals, social groups and the state, and determines the ways of distributing resources, power and influence on social relations.

The scientific views on the interpretation of «public policy» are highlighted. The author offers her own understanding of the concept of «public policy» as a systematic process of decision-making, development of strategies and programs aimed at forming a public demand and determining the regulatory framework for achieving specific public goals, carried out by public authorities and aimed at regulating various spheres of public life.

It is established that scholars use various synonymous formulations to denote the concept of «state policy in the field of education», including: «state educational policy», «national educational policy», «state policy in the field of education».

By studying the scientific positions and approaches to defining the essence of the concept of «state policy in the field of education», a thorough analysis of this concept is carried out and the author's vision of the phenomenon under study is formed. The author emphasizes the need to reboot the State policy in the field of education under martial law and the need to implement European principles, approaches and practices in the educational and scientific space.

Keywords: politics, education, state policy, state policy in the field of education, martial law.

Постановка проблеми. Поняття «державної політики у сфері освіти» має різні тлумачення та уявлення серед науковців. Це може призвести до недослідженості чи невідповідності прийнятих рішень реальним потребам системи освіти та суспільства загалом. Більш того, актуальність цієї теми підкреслює необхідність перманентних досліджень у сфері, оскільки вимоги реалій сьогодення вимагають від суб'єктів публічного права постійно вишукувати нові шляхи управління у сфері освіти з урахуванням особливих умов та військового стану, в якому перебуває вся держава.

У зв'язку з викладеним вище, необхідно здійснити аналіз та уніфікувати поняття державної політики у сфері освіти для того, з визначенням спрямовання останньої на досягнення як кількісних, так і якісних показників у сучасній системі освіти з урахуванням необхідності змін, що вимагають сьогоденні події.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед провідних вітчизняних вчених-правників, які досліджували сутність поняття «державна політика», варто виокремити: В. Абдуллаєва, В. Андріяш, О. Валевського, К. Димидюк, Ю. Ковбасюка, Т. Кондратюка, О. Кучеренка, О. Лаврука, Г. Музиченко, Ю. Палагнюк, В. Тертичка, Н. Шульгу, І. Петренка та ін. Варто також загадати науковців, які у своїх працях акцентували увагу на дослідженні поняття «державна політика у сфері освіти» та «державна освітня політика», зокрема: В. Андрущенко, Н. Гедікова, Л. Грень, В. Журавський, І. Іванюк, В. Кремень, К. Малярчик, Л. Наливайко, Н. Ногас, А. Осмоловська, Л. Прокопенко, Н. Протасова, Я. Тицька, Н. Шульга тощо.

Метою статті є розкриття поняття та сутності державної політики у сфері освіти, винайдення нових управлінських шляхів у сфері освіти, які диктує сьогодення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Освіта виступає не лише як засіб передачі знань і формування навичок, а й як інструмент соціалізації, культурного розвитку та економічного прогресу. У сучасному світі, де швидкі зміни в технологіях, економіці та соціумі стають нормою, державна політика в сфері освіти набуває особливого значення. Перед тим, як розкрити поставлену мету, звернімося до розкриття теоретичного аспекту понятійного апарату.

Щодо семантичної насиченості терміна «політика», то це доволі складне й багатогранне явище, яке охоплює різноманітні аспекти суспільного життя, оскільки виступає певним механізмом, що регулює взаємодію між індивідами, соціальними групами та державою, а також визначає способи розподілу ресурсів, влади та впливу в суспільстві. У науковій літературі політика часто розглядається через призму різних теоретичних підходів, що охоплюють як класичні, так і сучасні концепції.

У найбільш загальному й універсальному вигляді політика – це особливий вид людської діяльності, пов'язаний з одержанням і здійсненням влади, насамперед державної. Цей термін першим увів у наукову літературу, а, відтак – і в повсякденну лексику, давньогрецький мислитель Арістотель (384–322 рр. до н. е.). Саме під назвою «політика» вийшла одна з його праць, де він виклав свої спостереження і роздуми про державний устрій Стародавньої Греції. У перекладі з грецької термін «політика» означає державні справи, державна діяльність [1, с. 11].

В юридичній енциклопедії політика визначена, як система цілей та засобів їх досягнення тієї чи іншої держави у сфері внутрішнього і зовнішнього життя [2, с. 629]. У навчальному посібнику «Загальна теорія політики» політика визначена як сфера людської діяльності, що пов'язана з відносинами між суспільними групами, партіями, державами з приводу завоювання, утримання і використання влади. Охоплює як певні настанови й цілі, якими суб'єкти керуються у своїх справах, так і практичну діяльність щодо їх реалізації [1, с. 12].

У навчальному енциклопедичному словнику з політології можна знайти наступне визначення політики, – це діяльність людей, спрямована на реалізацію особистих і групових інтересів та цінностей щодо влаштування соціального світу [3, с. 474]. Більше того, у згаданому вище словнику зазначено, що загально-вживане розуміння політики містить у собі три взаємозалежні значення. По-перше, політика розуміється як відносини політичні між суб'єктами політики, як питання про владу і механізми політичного процесу. По-друге, категорія «політика» вживається як позначення раціонального напрямку дії чи бездіяльності актора політики для досягнення певної мети, в англосаксонській традиції – *polisy*. Третє трактування політика визначає систему інститутів як організаційних форм вираження інтересів і цінностей [3, с. 474–475].

У зв'язку із зазначеним можемо зробити висновок, що з одного боку, політика може бути визначена як процес прийняття рішень, що стосуються колективних інтересів, в якому беруть участь різні сторони, такі як державні інституції, політичні партії, громадські організації та індивіди. З іншого боку, політика також включає в себе систему норм і правил, що регулюють поведінку учасників у суспільстві, а також механізми їхньої реалізації. Сутність політики полягає не лише у формуванні та реалізації державної влади, а й у забезпеченні стабільності, справедливості та розвитку суспільства загалом.

Щодо насичення поняття «державна політика», то в сучасній юридичній науці можна зустріти різноманітні погляди науковців на його трактування. Перші з них вважають державну політику управлінською діяльністю, другі – використовують цілісно-стратегічну концепцію як основу формування державної політики, а треті – визначають державну політику як реакцію на суспільно-важливу проблему.

Ю. Ковбасюк та інші вчені під державною політикою розуміють сукупність ціннісних цілей, державно-управлінських заходів, рішень і дій, порядок реалізації державно-політичних рішень (поставлених державною владою цілей) і системи державного управління розвитком країни [4, с. 8]. К. Димидюк зауважує, що державну політику варто розглядати, як політико-правову діяльність держави, що полягає у формуванні суспільного запиту щодо задоволення певного публічного інтересу, його нормативному закріпленні, контролі, регулюванні та реалізації, з метою досягнення суспільно-потрібного результату. Із викладеного вбачається, що державна політика – це процес політико-управлінського впливу інститутів влади на ті чи інші сфери суспільного буття. Цей вплив з боку держави полягає у застосуванні державних владних повноважень формуванні та реалізації державної політики, що виявляється у певних формах контролю та нагляду. У такому контексті можна розглядати державну політику безпосередньо як засіб адміністративно-управлінської діяльності органів державної влади. Адже саме через державну політику забезпечується втілення діяльності держави в державні органи. Якщо державна політика є засобом адміністративно-управлінської діяльності відповідних органів державної влади, це свідчить про адміністративно-правовий метод регулювання зазначених правовідносин [5, с. 185].

На думку І. Петренка, у виробленні державної політики можна виокремити п'ять етапів: 1) ініціювання політики – визначення та аналіз суспільних проблем, формування цілей і пріоритетів державної політики; виокремлюють два види суспільних проблем: ті, що перебувають під контролем влади і розв'язуються нею, і ті, що виникають у суспільстві, але поки що – поза політичною увагою; 2) формування політики – розробка державної політики, що передбачає узгодження інтересів, цілей і засобів їх досягнення; 3) ухвалення політики – легітимізація та фінансування державної політики, що передбачають закріплення розробленої політики у низці рішень і програм; 4) реалізація політики – здійснення та моніторинг державної політики, що передбачає комплекс заходів із впровадження прийнятих рішень і програм; 5) оцінка політики – оцінка державної політики, спрямована на перевірку її ефективності та якості, й регулювання державної політики; наслідком цього етапу може бути або коригування, або відмова від політики, що запроваджується [9]. Загалом, підтримуючи позицію дослідника І. Петренка, варто зазначити, що кожен із зазначених вище етапів має свою важливу роль у процесі розвитку та здійсненні державної стратегії, спрямованої на вирішення суспільних проблем і досягнення поставлених цілей. Ретельне планування, впровадження та оцінка політики є ключовими аспектами успішної державної діяльності. Таким чином, кожен з цих етапів охоплює важливі кроки, які сприяють успішному розвитку та виконанню державної політики.

Проаналізувавши думки вчених, вважаємо за доцільне вивести власне визначення поняття «державна політика». Отже, державна політика – це систематичний процес прийняття рішень, розробки стратегій та програм, спрямованих на формування суспільного запиту та визначення нормативних рамок для досягнення конкретних суспільних цілей, здійснюваний державними органами влади та спрямований на регулювання різних сфер громадського життя.

Враховуючи мету нашого дослідження, вважаємо необхідним перейти до розгляду поняття та сутності державної політики у сфері освіти. Відразу зауважимо, що термін «державна політика в галузі освіти» або «державна освітня політика» бере свій початок у 60-х роках XX ст. Саме тоді відбувся значний інформаційний прогрес. Також відтоді стрімким темпом почали розвиватися природничі та точні (фізико-математичні) науки.

Взагалі, як зазначає дослідниця Я. Тицька, науковці використовують різні формулювання для позначення поняття «державна політика у сфері освіти» (наприклад, «державна освітня політика», «державна політика в галузі освіти», «національна освітня політика»), які можна вважати синонімічними [8, с. 56].

Підтримуючи таку позицію вченої, доречно вказати, що остання визначає державну політику в галузі освіти як: «Передбачену законодавством сукупність дій органів державної влади щодо формування й реалізації стратегічних завдань сфери освіти, удосконалення та розвитку системи освіти з метою задоволення потреб людини й суспільства» [8, с. 57].

Державна політика у сфері освіти розуміється як система напрямів діяльності держави на шляху вирішення найбільш важливих проблем і вирішення завдань, що постають перед системою освіти [4, с. 205].

Н. Ногас вважає, що державна політика в галузі освіти є основою загальнодержавної політики із цілісною комплексною системою заходів державних інституцій щодо планомірного управління освітньою сферою з метою покращення її функціонування та престижності й ролі в суспільстві [9, с. 92].

На думку І. Колодія, державна освітня політика – це планомірно організована діяльність та відповідно цілісна, комплексна система заходів державних інституцій щодо цілеспрямованого управління освітньою галуззю з метою її оптимізації, повноцінного функціонування та розвитку, це концентроване вираження ідеологічних та соціальних принципів, що визначають ставлення держави до функціонування і розвитку галузі, її роль у суспільстві [12, с. 236–237]. Вчений Д. Петрашенко тлумачить державну освітню політику як складову політики держави, що відображає сукупність її цілей і завдань у сфері освіти, які формуються політичною системою залежно від сутності держави та її соціального призначення і реалізуються нею за допомогою відповідних інструментів. Таким чином, поняття «державна освітня політика» передбачає, що вона формується, визначається державою і здійснюється від її імені в особі державних органів та установ, які уособлюють усі гілки державної влади, з метою упорядкування освітніх процесів, здійснення на них впливу або безпосереднього визначення їх перебігу [11, с. 443]. Науковець Л. Наливайко зосереджує свою увагу на тому, що державна освітня політика – це складова частина політики держави, спрямована на вирішення завдань у сфері освіти, забезпечення потреб особи в освітній галузі та комплектацію органів держави кваліфікованими кадрами з метою духовно-ідеологічного збагачення суспільства й соціально економічного розвитку держави [12, с. 35].

На нашу думку, дещо схоже трактування державної освітньої політики знаходимо у науковій праці В. Крушеніцького, який зауважує, що під державною освітньою політикою потрібно розуміти політику основою якої є формування та розвиток системи освіти, її головна мета – забезпечення суспільства необхідними знаннями, які сприятимуть його розвитку, встановлюючи пріоритетні напрями, що стосуються фінансування, управління, планування та контролю системи освіти [13, с. 135].

Таким чином, ґрунтуючись на вищевикладеному, державну політику у сфері освіти ми можемо визначити як систему організованих дій та регулювань, здійснюваних суб'єктом владних повноважень, з метою формування, вдосконалення та розвитку галузі освіти, спрямованої на створення умов для набуття та вдосконалення освітніх компетентностей особи, для реалізації її потенціалу, задоволення духовних, культурних потреб, самовизначення, розвитку та подальшого саморозвитку.

Другий рік війни змусив Міністерство освіти і науки України переглянути традиційні підходи до формування своєї політики, що зумовило повне переформатування МОН своєї стратегії та пристосуватися до складних умов разом із закладами освіти (відновлення пошкоджених і зруйнованих закладів та установ освіти; створення максимально безпечних умов для учасників освітнього процесу у період воєнних дій на всій території України; забезпечення всім здобувачам освіти безперервного доступу до освітнього процесу, незалежно від їх перебування на території України, чи за її межами; забезпечення гарантованого конституцією права на освіту за національними стандартами та освітніми програмами, з недопущенням впливу на них російських загарбників).

Взявши до уваги євроінтеграційні реформи в освіті, запроваджені Міністерством освіти і науки України, одним із напрямів яких є доступна та якісна освіта, сьогодні у 2024 р. нагальним є збереження євроінтеграційного поступу та забезпечення імплементації європейських принципів, підходів і практик в освітній та науковий простір [14; 15]. Потрібно розпочинати із забезпечення реалізації права на освіту громадянам, вимушених перебувати на інших територіях держави чи інших країнах Світу, беручи за приклад позитивний досвід таких країн, як: Литва, Польща, Швеція, Угорщина [16, с. 123].

Висновки. Дослідження сутності державної політики не втрачає своєї актуальності, оскільки вона становить основу для розвитку країни, визначає способи регулювання економіки, соціальної сфери, а також зовнішніх відносин. У сучасних умовах введення воєнного стану, зростання геополітичних напруг, економічних викликів, важливо прорахувати якісну стратегію державної політики, спрямованої на стабілізацію, відновлення та розвиток суспільства і країни. В умовах введення воєнного стану сучасна державна політика у сфері освіти визначає напрями перезавантаження освітньої діяльності для забезпечення громадян України на отримання конституційного права на освіту. На сьогодні Міністерство освіти і науки України запускає нову гарячу лінію «Школа офлайн», де можна отримати інформацію: про форми здобуття освіти в новому навчальному році; особливості навчання дітей, переміщених унаслідок російської агресії; організацію навчання для дітей, які перебувають за кордоном; функціонування мережі дистанційних шкіл; навчання учнів на тимчасово окупованих територіях; можливості для вчителів дистанційних шкіл [17].

Список використаних джерел

1. Герасимчук Т. Ф., Киридон А. М., Троян С. С. Загальна теорія політики : навч. посіб. Київ : Кондор, 2017. 226 с.

2. Юридична енциклопедія : в 6 т. / за ред. Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. Київ : Українська енциклопедія, 2002. Т. 4 : Н - П. 720 с.
3. Політологія : навчальний енциклопедичний словник-довідник / за наук. ред. д-ра політ. н. Хоми Н. М. та ін. Львів : Новий Світ – 2000, 2014. 779 с.
4. Державна політика : підручник / ред. кол. Ю. В. Ковбасюк (гол.), К. О. Ващенко, Ю. П. Сурмін та ін. Київ : НАДУ, 2014. 448 с.
5. Димидюк К. Д. Адміністративно-правова природа державної політики у сфері підприємницької діяльності. *Правові механізми забезпечення та захисту прав і свобод людини і громадянина, інтересів суспільства та держави: тези доповідей учасників науково-практичної конференції, (м. Харків, 14 червня 2019 р.)*. Харків. 2019. С. 183–186. URL: https://library.pp-ss.pro/index.php/ndippsn_20190614/article/view/dymydiuk (дата звернення: 27.05.2024).
6. Шульга Н. Д. Характеристика базових понять феномена державна освітня політика. *Теорія та практика державного управління*. 2015. № 2. С. 150–157.
7. Петренко І. Сутність державної політики та державних цільових програм. *Віче*. 2011. № 10. С. 23–25. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/viche_2011_10_10 (дата звернення: 29.05.2024)
8. Тицька Я. О. Державна політика у сфері освіти: правовий аспект. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2018. 2(23). С. 55–60. URL: http://www.pjv.nuoua.od.ua/v2_2018/14.pdf (дата звернення: 29.05.2024).
9. Ногас Н. Державна політика у галузі освіти України: сутність та зміст. *Актуальні проблеми правознавства*. 2020. 1(21). С. 87–95. URL: <https://cutt.ly/VezBHVkd> (дата звернення: 29.08.2024).
10. Колодій І. С. Сучасні тенденції державної освітньої політики України. *Проблеми та перспективи розвитку економіки і підприємництва та комп'ютерних технологій в Україні* : зб. тез XI наук.-практ. конф. (м Львів, 30 бер. – 4 квіт. 2015 р.). Львів : Вид-во Львівської політехніки, 2015. С. 235–239. URL: <https://ena.lpnu.ua:8443/server/api/core/bitstreams/66e5990b-94cd-4dcc-9d0f-5b9814e2e06f/content> (дата звернення: 21.05.2024).
11. Петрашенко Д. В. Державна освітня політика України на сучасному етапі: цілі, складові, перспективи. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2013. № 6. С. 141–144. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzizvru_2013_6_28 (дата звернення: 19.05.2024).
12. Наливайко Л. П. Трансформація державної освітньої політики в Україні в умовах євроінтеграції. *Право і суспільство*. 2015. № 3. Ч. 3. С. 31–36.
13. Крушеніцький В. С. Державна освітня політика як об'єкт адміністративно-правового регулювання. *Наукові записки. Серія : Право*. 2023. № 14. С. 134–138. URL: <https://cutt.ly/KezBMFc4> (дата звернення: 29.05.2024).
14. Реформа освіти та науки. Урядовий портал: Єдиний веб-портал органів виконавчої влади України. URL: <https://cutt.ly/IezB0cGJ> (дата звернення: 22.05.2024).
15. Головні досягнення МОН у сфері європейської інтеграції у 2022 році. Міністерство освіти і науки України: Офіційний вебпортал. URL: <https://cutt.ly/NezB2tGp> (дата звернення: 21.05.2024)
16. Максименко Н. В. Реалізація права на освіту неповнолітніми в умовах війни у розрізі євроінтеграційних реформ України: адміністративно-правовий вимір. *Інтеграція правової системи України в Європейський простір: стан та шляхи розвитку*: моногр. 2-е вид., доп. / кол. авторів; за заг. ред. В. Г. Гриценко, Є. Ю. Соболя. Кропивницький : ФОП М. Піскова, 2023. 405 с.
17. МОН запускає гарячу лінію «Школа офлайн». Міністерство освіти і науки України: вебсайт. 2024. URL: <https://mon.gov.ua/news/mon-zapuskaie-hariachu-liniiu-shkola-oflain> (дата звернення: 18.05.2024)

References

1. Herasymchuk, T. F., Kyrydon, A. M. & Troian, S. S. (2017). *Zahalna teoriia polityky: navchalnyi posibnyk [General theory of politics: a textbook]*. Kyiv: Kondor [in Ukrainian]
2. Shemshuchenko, Yu. S. (2002). *Iurydychna entsyklopediia [Legal encyclopedia]*. (Vols. 1-6). Kyiv : Ukrainska entsyklopediia [in Ukrainian].
3. Khoma, N. M. (2014). *Politolohiia [Political science]*. Lviv: Novyi Svit – 2000 [in Ukrainian]
4. Kovbasiuk, Yu. V., Vashchenko, K. O. & Surmin, Yu. P. (2014). *Derzhavna polityka [Public policy]*. Kyiv : NADU [in Ukrainian]
5. Dymydiuk, K. D. (2019). Administrative and legal nature of state policy in the field of entrepreneurial activity. *Pravovi mekhanizmy zabezpechennia ta zakhystu prav i svobod liudyny i hromadianyna, interesiv suspilstva ta derzhavy* :

- tezy dopovidei uchasnykiv naukovo-praktychnoi konferentsii - Legal Mechanisms for Ensuring and Protecting Human and Civil Rights and Freedoms, Interests of Society and the State: Abstracts of the Participants of the Scientific and Practical Conference*, 183-186. Kharkiv [in Ukrainian]
6. Shulha, N. D. (2015). Kharakterystyka bazovykh poniat fenomena derzhavna osvithia polityka [Characterization of the basic concepts of the phenomenon of state educational policy]. *Teoriia ta praktyka derzhavnoho upravlinnia - Theory and practice of public administration*, 2, 150-157 [in Ukrainian]
 7. Petrenko, I. (2011). Sutnist derzhavnoi polityky ta derzhavnykh tsilovykh prohram [The essence of state policy and state targeted programs]. *Viche - The Veche*, 10, 23-25. Retrived from http://nbuv.gov.ua/UJRN/viche_2011_10_10 [in Ukrainian]
 8. Tytska, Ya. O. (2018). Derzhavna polityka u sferi osvity: pravovyi aspekt [State Policy in the Field of Education: Legal Aspect]. *Prykarpatskyi yurydychnyi visnyk - Prykarpattya Legal Bulletin*, 2 (23), 55-60. Retrived from http://www.pjv.nuoua.od.ua/v2_2018/14.pdf [in Ukrainian]
 9. Nohas, N. (2020). Derzhavna polityka u haluzi osvity Ukrainy: sutnist ta zmist [State Policy in the Field of Education in Ukraine: Essence and Content]. *Aktualni problemy pravoznavstva - Actual problems of jurisprudence*, 1(21), 87-95. Retrived from <https://cutt.ly/VezBHVkd> [in Ukrainian]
 10. Kolodii, I. S. (2015). Suchasni tendentsii derzhavnoi osvithoi polityky Ukrainy [Current trends in the state educational policy of Ukraine]. *Problemy ta perspektyvy rozvytku ekonomiky i pidpryiemnytstva ta kompiuternykh tekhnolohii v Ukraini : zbirnyk tez XI naukovo-praktychnoi konferentsii - Problems and prospects of development of economy and entrepreneurship and computer technologies in Ukraine: collection of abstracts of the XI scientific and practical conference*. Lviv : Vyd-vo Lvivskoi politekhniky, 235-239 [in Ukrainian]
 11. Petrashenko, D. V. (2013). Derzhavna osvithia polityka Ukrainy na suchasnomu etapi: tsili, skladovi, perspektyvy [State educational policy of Ukraine at the present stage: goals, components, prospects]. *Naukovi zapysky Instytutu zakonodavstva Verkhovnoi Rady Ukrainy - Scientific Notes of the Institute of Legislation of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 6, 141-144. Retrived from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzizvru_2013_6_28 [in Ukrainian]
 12. Nalyvaiko, L. P. (2015). Transformatsiia derzhavnoi osvithoi polityky v Ukraini v umovakh yevrointegratsii [Transformation of state educational policy in Ukraine in the context of European integration]. *Pravo i suspilstvo - Law and society*, 3, 31-36 [in Ukrainian]
 13. Krushenitskyi, V. S. (2023). Derzhavna osvithia polityka yak ob'ekt administratyvno-pravovoho rehuliuвання [State educational policy as an object of administrative and legal regulation]. *Naukovi zapysky. Serii : Pravo - Scientific notes. Series: Law*, 14, 134-138. Retrived from <https://cutt.ly/KezBMFc4> [in Ukrainian]
 14. Reforma osvity ta nauky [Reform of education and science]. *Uriadovi portal: Yedynyi veb-portal orhaniv vykonavchoi vlady Ukrainy - Government portal: The only web portal of the executive authorities of Ukraine*. Retrived from <https://cutt.ly/IezB0cGJ> [in Ukrainian]
 15. Holovni dosiahnennia MON u sferi yevropeiskoi integratsii u 2022 rotsi [Main achievements of the Ministry of Education and Science in the field of European integration in 2022]. *Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy: Ofitsiynyi veb-portal - Ministry of Education and Science of Ukraine: Official web portal*. Retrived from <https://cutt.ly/NezB2tGp> [in Ukrainian].
 16. Maksymenko, N. V. (2023). Realizatsiia prava na osvit nepovnolitnimy v umovakh viiny u rozrizi yevrointegratsiinykh reform Ukrainy: administratyvno-pravovyi vymir [Realization of the Right to Education by Minors in the Context of European Integration Reforms of Ukraine: Administrative and Legal Dimension]. *Intehratsiia pravovoi systemy Ukrainy v Yevropeyskyi prostir: stan ta shliakhy rozvytku - Integration of the Legal System of Ukraine into the European Space: Status and Ways of Development*. Kropyvnytskyi: FOP M. Piskova [in Ukrainian]
 17. MON zapuskaie hariachu liniu «Shkola oflain» [The Ministry of Education and Science launches the School Offline hotline]. *Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy: veb sait - Ministry of Education and Science of Ukraine: website*. Retrived from <https://cutt.ly/OezB8DRu> [in Ukrainian]

Стаття надійшла до редакції 07.06.2024

Владислав Теремецький,

доктор юридичних наук, професор,
провідний науковий співробітник відділу
міжнародного приватного права,
Науково-дослідний інститут приватного
права і підприємництва імені академіка
Ф. Г. Бурчака НАПрН України (м. Київ,
Україна)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2667-5167>

Леся Руснак,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри професійних та спеціальних
правових дисциплін ПВНЗ «Буковинський
університет» (м. Чернівці, Україна)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6993-7745>

ЗАХИСТ СОЦІАЛЬНИХ ПРАВ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ У ПОРЯДКУ АДМІНІСТРАТИВНОГО СУДОЧИНСТВА

У статті проаналізовано проблеми соціального захисту прав військовослужбовців у порядку адміністративного судочинства. Досліджено законодавчі акти, а також окремі судові рішення судів касаційної інстанції у типових справах. Вивчено наукові розробки дослідників щодо захисту прав військовослужбовців у судовому та адміністративному порядку.

Вказано, що захист прав військовослужбовців у порядку адміністративного судочинства – це передбачена нормами Кодексу адміністративного судочинства України процедура звернення та розгляду адміністративного позову військовослужбовця в суді в порядку адміністративного судочинства. Визначено особливості розгляду подібних спорів у порядку адміністративного судочинства, а саме: обов'язок доказування у подібних справах покладено на органи влади, рішення яких оскаржується військовослужбовцем; справа може бути визнана типовою і вирішена на підставі зразкового рішення Верховного Суду; позивач може звернутися з адміністративним позовом до суду, який знаходиться за місцем його проживання; позивача може бути звільнено від сплати судового збору; справа може бути розглянута в порядку спрощеного або письмового провадження.

Розроблено рекомендації для позивачів у справах про захист соціальних прав військовослужбовців. Запропоновано разом із адміністративним позовом подавати заяву про забезпечення доказів, в якій просити суд витребувати із військових підрозділів, в яких проходив службу позивач, всі документи, пов'язані із нарахуванням грошового забезпечення, потрібні для розрахунку різних видів соціальних допомог. Запропоновано в судовому процесі заявляти клопотання про проведення судово-медичної експертизи. Наголошено, що метою експертного дослідження може бути підтвердження причин встановлення інвалідності внаслідок поранень і травм, отриманих під час проходження військової служби.

Ключові слова: військовослужбовець, адміністративне судочинство, адміністративна справа, провадження в адміністративних справах, адміністративний суд, судовий процес, соціальні права, соціальні гарантії, адміністративний позов, суб'єкт владних повноважень.

Teremetskyi V., Rusnak L.

Protection of social rights of military personnel in the procedure of administrative proceedings

The scientific article is devoted to the problems of social protection of the rights of military personnel in the order of administrative proceedings. Legislative acts and individual court decisions of cassation instance courts in typical cases were studied. The scientific developments of researchers regarding protecting military personnel's rights in judicial and administrative procedures have been studied.

It is claimed that the protection of the rights of military personnel in the administrative proceedings is the procedure for filing and considering an administrative claim of a military personnel in court in the administrative proceedings provided for by the Code of Administrative Proceedings of Ukraine. Specific features of consideration of such disputes in the order of administrative proceedings are defined. It is emphasized that the burden of proof in such disputes rests with the authorities whose decision is contested by the military personnel. The case can be recognized as typical and decided based on a model decision of the Supreme Court. The plaintiff may file an administrative claim with the court which is located at his place of residence. The plaintiff may be exempted from paying the court fee. The case can be considered in the order of simplified or written proceedings.

Recommendations have been developed for plaintiffs in cases on the protection of social rights of military personnel. It is proposed to apply the provision of evidence together with the administrative lawsuit, in which the court is asked to demand from the military units in which the plaintiff served all the documents related to the calculation of financial support, which is required for the calculation of different types of social benefits. It is proposed that a motion for a forensic medical examination be filed in the court process. The purpose of the expert investigation may be to confirm the reasons for the establishment of disability as a result of wounds and injuries received during military service.

Keywords: military serviceman, administrative proceedings, administrative case, proceedings in administrative cases, administrative court, judicial process, social rights, social guarantees, administrative lawsuit, subject of a public authority.

Постановка проблеми. Соціальні гарантії військовослужбовців під час проходження служби повинні бути не лише передбачені у законодавстві, а й виконуватися органами влади під час призначення відповідних соціальних виплат. Належне нарахування соціальних виплат військовослужбовцям підвищує престиж військової служби. Водночас невиконання державою власних соціальних зобов'язань перед військовослужбовцями неприпустиме. Дієвим механізмом захисту соціальних прав військовослужбовців має бути адміністративне судочинство. Вказані фактори обумовлюють актуальність обраної теми дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання адміністративного судочинства часто були предметом наукових досліджень в українській юридичній науці. Проблематиці захисту прав військовослужбовців присвятили свої праці О. Є. Каглинський та М. Д. Сорочинський [1, с. 165–168], С. О. Лахтадир [2, с. 17–21], В. О. Рекшинський [3, с. 454–459]. Водночас вказані вчені не аналізували особливості адміністративного судочинства у справах за позовами військовослужбовців про захист їхніх соціальних прав. Проблеми адміністративного судочинства вивчалися у працях П. В. Вовка [4, с. 195–198] та О. В. Капинос [5, с. 51–60]. Однак науковці не досліджували особливостей розгляду справ за адміністративними позовами військовослужбовців. Ґрунтовний та цікавий аналіз окремих судових спорів за участю колишніх військовослужбовців здійснила Л. Ю. Малюга [6, с. 150–159]. Водночас вчена не узагальнила практику спорів в порядку адміністративного судочинства про захист соціальних прав військовослужбовців, не висловила рекомендації щодо захисту позивачами своїх прав. Отже, в юридичних дослідженнях не відображені загальні особливості адміністративного судочинства у справах про захист соціальних прав військовослужбовців. Тому системне дослідження окреслених проблем є актуальним і значущим для сучасної юриспруденції.

Мета статті полягає у визначенні особливостей адміністративного судочинства у справах за позовами військовослужбовців про порушення їхніх соціальних прав.

Виклад основного матеріалу дослідження. Законодавство України встановлює широкий перелік соціальних прав військовослужбовців. Зокрема, в Законі України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» визначено такі соціальні права військовослужбовців, як право на: забезпечення житлом на час проходження служби, отримання пільгових кредитів, медичну допомогу, виплату одноразової допомоги у випадках загибелі, інвалідності або часткової втрати працездатності, встановлення належного розміру грошового забезпечення [8]. Також у Законі України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» передбачено виплату одноразової грошової допомоги у випадку встановлення інвалідності під час проходження служби, надання різних видів пільг [9]. Окрім того, у ст. 21-4 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» закріплено право на одноразову грошову допомогу в разі загибелі, інвалідності або часткової втрати працездатності військовослужбовця під час проходження служби [10]. У процесі проходження служби можливі такі порушення соціальних прав військовослужбовців:

- 1) виплата одноразової допомоги у випадках загибелі, часткової втрати працездатності, інвалідності військовослужбовця у неповному розмірі;
- 2) невивплата грошової компенсації за належне для отримання житлове приміщення;
- 3) обмеження права на санаторно-курортне лікування у туристичних закладах Міністерства оборони України (далі – МО України);
- 4) ненадання у повному обсязі компенсації за кредитом на придбання доступного житла;
- 5) відмова у видачі сертифіката на одноразове придбання транспортного засобу;
- 6) ненадання встановлених законодавством пільг для військовослужбовців;
- 7) невивплата грошового забезпечення у встановленому розмірі.

З огляду на характер перелічених порушень вони можуть бути вчинені щодо військовослужбовців, які проходять військову службу. Відповідно, спір у порядку адміністративного судочинства може виникнути між органом військового управління та військовослужбовцем.

У разі порушення соціальних прав військовослужбовців постає логічне запитання щодо необхідності їхнього захисту на підставі положень законодавчих актів. О. Є. Каглинський та Д. М. Сорочинський наголошують, що військовослужбовці мають як загальногромадянські, так і спеціальні права, які пов'язані з їхнім статусом. Окремі спеціальні права військовослужбовців передбачають можливості щодо отримання соціальних виплат і призначення пенсій [1, с. 167]. С. О. Лахтадир наголошує, що важливою формою захисту порушених прав військовослужбовців є акти органів судової влади. Серед таких актів можна назвати як рішення Конституційного Суду України, так і рішення адміністративних судів у справах за адміністративними позовами військовослужбовців [2, с. 20]. В. О. Рекшинський стверджує, що судовий захист соціальних прав військовослужбовців можливий за умови доступності правосуддя. Суд є найбільш ефективним та об'єктивним правозахисним інститутом, створеним для захисту прав громадян України. Водночас науковець наголошує на труднощах доступу до судового процесу військовослужбовців в умовах воєнних дій, адже в бойовій обстановці важко підготувати письмовий документ [3, с. 458]. Варто погодитися із дослідниками в тому, що військовослужбовці мають право використовувати можливості судового захисту своїх порушених прав. Але найбільш вірогідним є подання адміністративного позову під час лікування або реабілітації військовослужбовця, а не в бойовій обстановці.

Для характеристики особливостей судового захисту прав військовослужбовців потрібно визначити органи влади, які мають право призначити відповідні соціальні виплати. Зокрема, згідно з ч. 6 ст. 16-3 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» одноразова грошова допомога призначається і виплачується Міністерством оборони України (далі – МО України) [8]. Таким чином, військовослужбовцю у разі незгоди із розмірами призначених виплат необхідно оскаржувати рішення органів влади.

Правове регулювання спорів з органами влади в Україні здійснюється на підставі норм Кодексу адміністративного судочинства України (далі – КАС України). Зауважимо, що відповідно до ст. 5 КАС України кожна особа має право в порядку, встановленому цим Кодексом, звернутися до адміністративного суду, якщо вважає, що рішенням, дією чи бездіяльністю суб'єкта владних повноважень порушені її права, свободи або законні інтереси [11]. Тож військовослужбовці можуть оскаржити рішення органів МО України, якщо вони не погоджуються із розміром призначених їм соціальних виплат. Відмова у здійсненні певних соціальних виплат також може стати підставою для подання адміністративного позову.

Науковці неодноразово досліджували повноваження адміністративних судів та порядок адміністративного судочинства. Наприклад, П. В. Вовк вважає, що адміністративне судочинство є самостійною галуззю правосуддя, метою якої є вирішення спорів між громадянами та органами влади щодо оскарження рішень, дій або бездіяльності останніх [4, с. 197]. О. В. Капинос дійшов висновку, що адміністративне судочинство – це адміністративно-правовий вид судочинства, за допомогою якого здійснюється судова влада спеціальними судами та судами загальної юрисдикції у справах про оскарження рішень органів влади [5, с. 59]. Л. Ю. Малюга звертає увагу на те, що судовий захист є фундаментом для забезпечення правопорядку та людиноцентристського розвитку правових систем у всіх правових, демократичних і соціальних державах світу, надаючи ефективний шлях для захисту прав людини навіть у тих випадках, коли такі права порушує держава [6, с. 154]. З огляду на вищевказане адміністративне судочинство відіграє вагомий роль у захисті прав людини від порушень з боку посадових осіб органів влади. Правом на звернення до адміністративного суду можуть скористатися, зокрема, військовослужбовці для захисту своїх соціальних прав, які, на їхню думку, порушені.

КАС України встановлює такі загальні правила розгляду спорів між громадянами та органами влади в порядку адміністративного судочинства:

1) юрисдикція адміністративних судів поширюється на спори громадян, пов'язані з проходженням та звільненням з державної служби (ст. 19 КАС України);

2) спори фізичної особи із суб'єктом владних повноважень щодо оскарження рішень, прийнятих щодо цього громадянина, розглядаються адміністративними судами за місцем проживання позивача – громадянина, який звертається до суду (ст. 25 КАС України);

3) військовослужбовці можуть оскаржити рішення органів МО України, якщо вони не погоджуються із розміром призначених їм соціальних виплат;

4) обов'язок доказування покладається на відповідача, якщо ним виступає орган влади (ст. 77 КАС України);

5) позивач має скласти позовну заяву (адміністративний позов), в якому викласти зміст позовних вимог і обставини, якими позивач обґрунтовує свої вимоги (ст. 160 КАС України);

6) за подання адміністративного позову необхідно сплатити судовий збір відповідно до ст. 136 КАС України та Закону України «Про судовий збір»;

7) доказами у справі можуть бути письмові, речові та електронні докази, а також висновки експертів і показання свідків. Одним із видів письмових доказів є документи (ст. ст. 72 і 94 КАС України);

8) передбачені такі стадії розгляду позову, як відкриття провадження у справі, з'ясування обставин справи, дослідження доказів, судові дебати та ухвалення рішення;

9) справа про проходження публічної служби, призначення соціальних виплат може бути розглянута в порядку спрощеного провадження (абз. 3 ч. 6 ст. 12 КАС України);

10) справа про призначення соціальних виплат може бути розглянута в порядку письмового провадження, тобто без виклику учасників справи на підставі наявних у справі матеріалів (п. 10 ч. 1 ст. 4, ст. 263 КАС України);

11) за результатами розгляду адміністративного позову ухвалюється судове рішення. Адміністративний позов може бути задоволено повністю або частково. Також у задоволенні позовних вимог може бути відмовлено;

12) якщо справа є типовою, тобто такі спори часто виникають у різних судах у порядку адміністративного судочинства, то районний суд буде враховувати зразкове рішення Верховного Суду у типовій справі (ст. 290, 291 КАС України).

Зокрема, 18.01.2024 Велика палата Верховного Суду винесла зразкове рішення у справі № 590/17953/21 у спорі між військовослужбовцем та комісією МО України з питань призначення одноразової грошової допомоги військовослужбовцю, який отримав каліцтво під час проходження служби. Оскаржувалося рішення вказаної комісії про відмову у виплаті цієї допомоги військовослужбовцю, який брав участь в антитерористичній операції [12]. Також 05.03.2024 рішенням Касаційного адміністративного суду Верховного Суду у справі № Пз/990/6/23 (№ 380/19324/ 23) вирішено спір щодо розміру надбавки за особливості проходження служби та премії, які зазначаються у довідках військовослужбовців про грошове забезпечення військовослужбовців [13]. Названі рішення мають бути враховані районними судами та окружними адміністративними судами, які будуть розглядати подібні адміністративні спори у майбутньому.

Фахівцями Національної школи суддів України розроблено посібник на допомогу суддям у справах про адміністративні спори військовослужбовців, у т. ч. учасників бойових дій, щодо виплати належних їм видів соціальної допомоги. Зокрема, окремі розділи посібника присвячені проблемам адміністративних спорів у справах про забезпечення соціальних гарантій військовослужбовцям, грошового забезпечення, виплати одноразової допомоги у випадках загибелі або інвалідності військовослужбовця [7, с. 12]. Згаданий посібник містить цікаві приклади адміністративних спорів військовослужбовців з органами влади, які розглядалися в адміністративних судах України.

Наприклад, розглядаючи справу № 500/1813/21 від 12.09.2022 Верховний Суд перевіряв правильність визначення посадових окладів військовослужбовців відповідно до розмірів прожиткового мінімуму, мінімальної зарплати та тарифних коефіцієнтів [7, с. 98]. Також постановою Верховного Суду у справі № 420/3593/20 від 20.04.2022 вирішено спір про індексацію грошового забезпечення військовослужбовців на рівень інфляції [7, с. 100]. Таким чином, постанови в адміністративних спорах військовослужбовців з МО України періодично ухвалюються вищою касаційною інстанцією.

Певна частина адміністративних спорів виникає щодо рішень про призначення одноразової грошової допомоги військовослужбовцям, яким встановлено інвалідність внаслідок захворювань, травм, по-

ранень або контузій, отриманих під час проходження служби. Право на таку допомогу передбачено у ст. 16 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» та деяких інших Законах України. Спори виникають щодо причин виникнення інвалідності, адже для отримання зазначеного виду допомоги необхідно довести, що інвалідність встановлена саме внаслідок захворювань, які виникли під час проходження служби. Висновки військово-лікарської комісії та призначеної в суді судово-медичної експертизи можуть відрізнятись. Зокрема, постанови Касаційного адміністративного суду в складі Верховного Суду у справах № 729/426/17 від 25.05.2018, № 295/13892/16-а від 23.10.2018 містять рішення у подібних категоріях спорів [7, с. 118]. Також Касаційний адміністративний суд Верховного Суду у справі № 729/4261/17 вирішував питання про належність доказів, встановлених висновком судово-медичної експертизи або висновком військово-лікарської комісії для визначення причинного зв'язку між травмами і каліцтвами військовослужбовця, отриманими під час проходження служби, та встановленням йому інвалідності [7, с. 110]. Отже, у процесі реалізації військовослужбовцем свого права на соціальний захист можуть виникати різні проблеми і суперечності, які будуть підставами для судового спору в порядку адміністративного судочинства.

З огляду на характер та особливості спорів в порядку адміністративного судочинства можна висловити декілька рекомендацій щодо підготовки та розгляду адміністративних позовів військовослужбовцями:

1) звертатися до місцевого районного суду за місцем проживання військовослужбовця, оскільки так буде зручніше для самого позивача (ст. ст. 19, 22 і 25 КАС України);

2) подати заяву про звільнення від сплати судового збору на підставі норм п. 12 ч. 1 ст. 5 Закону України «Про судовий збір» [14]. Норма цього законодавчого акта звільняє від сплати судового збору військовослужбовців у спорах, пов'язаних із проходженням військової служби;

3) разом із адміністративним позовом подавати заяву про забезпечення доказів на підставі ст. 114–117 КАС України. В заяві просити суд витребувати із військових підрозділів, в яких проходить службу позивач, всі документи, пов'язані із нарахуванням грошового забезпечення, потрібні для розрахунку різних видів соціальних допомог. Можна заявляти клопотання про витребування документів, пов'язаних з отриманням поранення, каліцтва під час проходження служби. Вказані документи будуть мати значення письмових доказів згідно зі ст. 94 КАС України. У клопотанні обов'язково потрібно зазначити, що позивач не може самостійно отримати доступ до цих документів;

4) подати клопотання про проведення судово-медичної експертизи на підставі ст. 102 КАС України, зокрема для підтвердження причин встановлення інвалідності внаслідок поранень і травм, отриманих під час проходження військової служби;

5) варто пам'ятати, що згідно з ч. 2 ст. 77 КАС України обов'язок доказування у справах про протиправність дій та рішень органів влади покладається на відповідача, тобто представників органу влади;

6) варто звернути увагу суду на те, чи надіслав відповідач (його представник) відзив на позовну заяву, в якому має бути викладено письмові заперечення проти адміністративного позову, та чи з'явився він (його представник) у судові засідання. Стверджувати, що неявка представника відповідача свідчить про відмову від обов'язку доказування правомірності власних рішень. Наголошувати, що самого надіслання письмових пояснень не достатньо для доведення обґрунтованості власних рішень, адже у позивача є питання до відповідача (його представника);

7) позивачу варто висловити всі сумніви щодо законності й обґрунтованості рішень органів МО України про визначення розміру соціальних виплат у власному адміністративному позові та під час судових дебатів;

8) якщо в ухвалі про відкриття провадження суд вирішив розглядати справу за правилами спрощеного провадження, то варто заявити клопотання про виклик сторін до суду. Потрібно врахувати, що в порядку спрощеного провадження суд може вирішити спір без виклику сторін відповідно до наявних у справі матеріалів (ч. 5 ст. 262 КАС України). Позивачу варто особисто висловити свою позицію судді.

Висловлені рекомендації є дороговказом для захисту прав військовослужбовців у порядку адміністративного судочинства.

Висновки. Захист прав військовослужбовців у порядку адміністративного судочинства – це передбачена нормами Кодексу адміністративного судочинства України процедура звернення та розгляду адміністративного позову військовослужбовця в суді в порядку адміністративного судочинства. Військовослужбовці можуть оскаржити рішення органів МО України, якщо вони не погоджуються із розміром призначених їм соціальних виплат.

Відомі такі особливості розгляду справ за позовами військовослужбовців про порушення їхніх соціальних прав у порядку адміністративного судочинства:

- 1) обов'язок доказування у цих спорах покладено на органи влади, рішення яких оскаржується позивачем;
- 2) справа може бути визнана типовою і вирішена на підставі зразкового рішення Верховного Суду;
- 3) позивач може звернутися з адміністративним позовом до суду, який знаходиться за місцем його проживання;
- 4) позивача може бути звільнено від сплати судового збору;
- 5) справа може бути розглянута в порядку спрощеного провадження.

Перспективи подальших наукових досліджень можуть стосуватися особливостей та порядку користування позивачами своїми процесуальними правами в межах адміністративного судочинства для захисту соціальних прав військовослужбовців.

Список використаних джерел

1. Каглинський О. Є., Сорочинський М. Д. Розвиток інституту прав і свобод військовослужбовців в Україні: адміністративно-правовий аспект. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 7. С. 165–168. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-7/40> (дата звернення: 10.04.2024)
2. Лахтадир С. О. Правові гарантії захисту прав і свобод військовослужбовців. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 5. С. 17–21. URL: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2021.5.03> (дата звернення: 10.04.2024)
3. Рекшинський В. О. Судовий захист соціальних прав військовослужбовців в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Сер. : Право*. 2023. Вип. 80, Ч. 2, С. 454–459. URL: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.80.2.73> (дата звернення: 10.04.2024)
4. Вовк П. В. Адміністративне судочинство як особлива форма здійснення правосуддя в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 9. С. 195–198. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2020-9/46> (дата звернення: 10.04.2024)
5. Капинос О. В. Адміністративне судочинство: інституційно-правові аспекти. *Право і суспільство*. 2021. № 1. Ч. 2. С. 51–60. URL: <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2021.1.2.9> (дата звернення: 13.04.2024)
6. Малюга Л. Ю. Захист прав військовослужбовців в Україні в умовах воєнного стану. *Право і суспільство*. 2023. № 6. С. 150–159. URL: <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.6.22> (дата звернення: 16.04.2024)
7. Захист прав ветеранів АТО / ООС, інших військовослужбовців адміністративними судами України : посібник. / за ред. А. А. Єрцов. Київ : Національна школа суддів України, 2022. 201 с.
8. Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей : Закон України від 20.12.1991 № 2011-XII. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12#Text> (дата звернення: 04.04.2024)
9. Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту : Закон України від 22.10.1993 № 3551-XII. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3551-12/find?text> (дата звернення: 10.04.2024)
10. Про військовий обов'язок і військову службу : Закон України від 25.03.1992 № 2232-XII. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text> (дата звернення: 10.04.2024)
11. Кодекс адміністративного судочинства України : Закон України від 06.07.2005 № 2747-IV. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text> (дата звернення: 03.04.2024)
12. Постанова Великої палати Верховного Суду у справі № 590/17953/21 від 18.01.2024. *Єдиний державний реєстр судових рішень України*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116512563> (дата звернення: 09.04.2024)
13. Рішення Касаційного адміністративного суду Верховного суду у справі № Пз/990/6/23 (№ 380/19324/23) від 05.03.2024 щодо розміру надбавки за особливості проходження служби та премії, які зазначаються у довідках військовослужбовців про грошове забезпечення військовослужбовців, які видаються особам, яким призначено пенсію відповідно до Закону України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб». *Судова влада України. Єдиний державний реєстр су-*

дових рішень України. URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pro_sud/zrazkova-sprava/zs_990 (дата звернення: 10.04.2024)

14. Про судовий збір : Закон України від 08.07.2011 № 3674-VI. Верховна Рада України. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3674-17#Text> (дата звернення: 12.04.2024)

References

1. Kahlynskyi, O. Ye. & Sorochynskyi, M. D. (2021). Rozvytok instytutu prav i svobod viiskovosluzhbovtiv v Ukraini: administratyvno-pravovyi aspekt. [Development of the Institute of Rights and Freedoms of Servicemen in Ukraine: Administrative and Legal Aspect]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal – Legal scientific electronic journal*, 7, 165–168. Retrieved from <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-7/40> [in Ukrainian]
2. Lakhtadyr, S. O. (2021). Pravovi harantii zakhystu prav i svobod viiskovosluzhbovtiv. [Legal guarantees of protection of the rights and freedoms of military personnel]. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo – Entrepreneurship, economy and law*, 5, 17–21. Retrieved from <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2021.5.03> [in Ukrainian]
3. Rekshynskyi, V. O. (2023). Sudovyi zakhyst sotsialnykh prav viiskovosluzhbovtiv v Ukraini [Judicial protection of the social rights of military personnel in Ukraine]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Serii «Pravo» – Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University Law Series*, 80 (2), 454–459. Retrieved from <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.80.2.7> [in Ukrainian]
4. Vovk, P. V. (2020). Administratyvne sudochynstvo yak osoblyva forma zdiisnennia pravosudiva v Ukraini. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal – Legal scientific electronic journal*, 9, 195–198. Retrieved from <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2020-9/46> [in Ukrainian]
5. Kapynos, O. V. (2021). Administratyvne sudochynstvo: instytutsiino-pravovi aspekty. [Administrative justice: institutional and legal aspects]. *Pravo i suspilstvo – Law and society*, 1 (2), 51–60. Retrieved from <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2021.1.2.9> [in Ukrainian]
6. Maluha, L. Yu. (2023). Zakhyst prav viiskovosluzhbovtiv v Ukraini v umovakh voiennoho stanu [Protection of the rights of military personnel in Ukraine under martial law]. *Pravo i suspilstvo – Law and society*, 6, 150–159. Retrieved from <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.6.22> [in Ukrainian]
7. *Zakhyst prav veteraniv ATO / OOS, inshykh viiskovosluzhbovtiv administratyvnymy sudamy Ukrainy : posibnyk [Protection of the rights of veterans of the ATO / OOS, other military personnel by the administrative courts of Ukraine: manual]* (2022) / za red. A. A. Yertsov. Kyiv: Natsionalna shkola suddiv Ukrainy [in Ukrainian]
8. Pro sotsialnyi i pravovyi zakhyst viiskovosluzhbovtiv ta chleniv yikh simei [On social and legal protection of servicemen and their family members] : Zakon Ukrainy vid 20.12.1991 № 2011-KhII. Retrieved from: URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12#Text> [in Ukrainian].
9. Pro status veterani viiny, harantii yikh sotsialnoho zakhystu [About the status of war veterans, guarantees of their social protection] : Zakon Ukrainy vid 22.10.1993 № 3551-KhII. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3551-12/find?text> [in Ukrainian]
10. Pro viiskovyi obov'язok i viiskovu sluzhbu [About military duty and military service] : Zakon Ukrainy vid 25.03.1992 № 2232-KhII. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text> [in Ukrainian]
11. Kodeks administratyvnoho sudochynstva Ukrainy [Code of administrative proceedings] : Zakon Ukrainy vid 06.07.2005 № 2747-IV. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text> [in Ukrainian]
12. Postanova Velykoi palaty Verkhovnoho Sudu u spravi № 590/17953/21 vid 18.01.2024 [Resolution of the Grand Chamber of the Supreme Court in case No.590/17953/21 of 18.01.2024]. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116512563> [in Ukrainian]
13. Rishennia Verkhovnoho Sudu vid 05.03.2024 roku u spravi № Pz/990/6/23 (№ 380/19324/23) shchodo rozmiru nadbavky za osoblyvosti prokhozhenia sluzhby ta premii, yaki zaznachaiutsia u dovidkakh viiskovosluzhbovtiv pro hroshove zabezpechennia viiskovosluzhbovtiv, yaki vydaiutsia osobam, yakym pryznacheno pensiiu vidpovidno do Zakonu Ukrainy «Pro pensiine zabezpechennia osib, zvilnenykh z viiskovoi sluzhby, ta deiakyykh inshykh osib» [Decision of the Supreme Court dated 05.03.2024 in the case №. Pz/990/6/23 (№ 380/19324/23) regarding the amount of the allowance for special features of service and bonuses, which are specified in military servicemen's certificates of financial support of military servicemen,

which are issued to persons who have been assigned a pension in accordance with the Law of Ukraine «On Pension provision of persons released from military service and certain other persons»]. Retrieved from https://supreme.court.gov.ua/supreme/pro_sud/zrazkova-sprava/zs_990_06_23_2024_03_05 [in Ukrainian]

14. *Pro sudovyi zbir [About the court fee]* : Zakon Ukrainy vid 08.07.2011 № 3674-VI. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3674-17#Text> [in Ukrainian]

Стаття надійшла до редакції 08.06.2024

Юрій Щепанюк,
аспірант Львівського національного
університету імені Івана Франка
ORCID: <https://orcid.org/0009-0003-0102-8371>

ВПЛИВ ЄВРОПЕЙСЬКИХ СТАНДАРТІВ АДВОКАТУРИ НА НАЦІОНАЛЬНЕ ЗАКОНОДАВСТВО У СФЕРІ АДВОКАТСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті досліджено вплив європейських стандартів адвокатури на національне законодавство у сфері адвокатської діяльності. Основну увагу приділено європейським стандартам адвокатури і визначено, що європейські стандарти адвокатури є набором нормативних документів та принципів, які регулюють діяльність адвокатів у країнах Європейського Союзу (ЄС) та інших країнах Європи. Вони встановлюють права та обов'язки адвокатів, етичні норми, процедури надання правової допомоги та інші аспекти професійної діяльності. Також досліджено процес інтеграції європейських стандартів у національне законодавство, зокрема на прикладі України. Зазначено, що впровадження міжнародно-правових стандартів адвокатської діяльності орієнтується на діяльність адвокатур країн-членів ЄС.

Проаналізовано основоположні принципи адвокатської діяльності в ЄС, визначено, що адвокатська діяльність у країнах ЄС здійснюється на принципах верховенства права, законності, незалежності, конфіденційності та уникнення конфлікту інтересів.

Здійснено розгляд Кодексу правил для адвокатів країн Європейського Співтовариства (CCBE) та Кодексу поведінки для юристів у Європейському співтоваристві. Визначено їхню роль у формуванні професійних стандартів та етичних норм для адвокатів. Досліджено співвідношення європейських стандартів з національними стандартами адвокатури в Україні.

Ключові слова: адвокат, права людини, адвокатська діяльність, європейські стандарти, адвокатська етика, незалежність, конфіденційність.

Shchepaniuk Yu.

The influence of European standards of advocacy on national legislation in the field of advocacy

With the development of European integration and changes in international law, the influence of European standards on national legislation is becoming more and more significant. In the field of advocacy, this influence is of particular importance, as it determines the legal status of attorneys, their rights and obligations, as well as the principles of professional ethics. This article is aimed at analyzing this influence and determining its role in the formation and development of national legislation in the field of advocacy. The relevance of this article is due to the growing importance of European standards in the formation and development of national advocacy systems, especially in the context of European integration. In today's conditions of globalization of legal systems and strengthening of international cooperation, the implementation of European standards is an important step towards the harmonization of legal norms and ensuring high standards of justice.

The purpose of this study is to analyze the influence of European advocacy standards on national legislation in the field of advocacy, as well as to determine the role of these standards in the formation and development of the legal system. The research is aimed at identifying key aspects of the integration of European standards into national regulations, evaluating the effectiveness of these changes and their impact on ensuring high standards of justice.

In conclusion, the results of this study emphasize that the implementation of European advocacy standards has a significant positive impact on national legislation in the area of advocacy. These standards contribute to the increase of professional requirements for lawyers, ensure their independence, guarantee equal access to justice, stimulate the reform of national legislation and increase the role of professional associations of lawyers. The implementation of European standards helps to create an efficient and fair legal system that meets the modern challenges and needs of society.

Keywords: attorney, human rights, activity of an attorney, European standards, attorney ethics, independence, confidentiality.

Постановка проблеми. З розвитком європейської інтеграції та змінами в міжнародному праві, вплив європейських стандартів на національне законодавство у сфері адвокатської діяльності стає все

більш значущим. Проблематика цього впливу надзвичайно важлива, оскільки вона охоплює як теоретичні, так і практичні аспекти правового регулювання адвокатської діяльності. Одним із ключових аспектів проблематики є процес інтеграції європейських стандартів у національне законодавство. Адаптація місцевих правових норм до європейських вимог є складним завданням, що потребує ретельного аналізу та врахування специфіки кожної країни. Наприклад, національні правові традиції можуть значно відрізнятися від європейських стандартів, що ускладнює процес гармонізації. Також необхідно враховувати результати наукових і практичних досліджень, які можуть виявити можливі перешкоди та запропонувати шляхи їх подолання. Важливим аспектом є також виявлення відмінностей між національними нормами і європейськими стандартами адвокатури. Ці відмінності можуть стосуватися етичних норм, процедур надання правової допомоги, вимог до професійної кваліфікації адвокатів тощо. Наприклад, деякі країни можуть мати більш суворі вимоги до конфіденційності адвокатської діяльності або інші підходи до питання незалежності адвокатів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання специфіки, особливостей та проблематики впливу європейських стандартів адвокатури на національне законодавство у сфері адвокатської діяльності досліджували Т. Б. Вільчик, В. О. Святоцька, С. С. Бандурка, А. М. Бірюкова, С. А. Антонюк, Н. М. Бакайнова та ін.

Варто зазначити, що перераховані вище науковці розглядали тематику дослідження через призму національного законодавства й акцентували увагу на шляхах удосконалення національного законодавства у сфері адвокатської діяльності.

Мета дослідження – дослідити вплив європейських стандартів адвокатури на національне законодавство у сфері адвокатської діяльності, окреслити особливості такого впливу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Стандарти адвокатури – це сукупність норм і правил, які регламентують професійну діяльність адвокатів. Вони охоплюють етичні принципи, кваліфікаційні вимоги, правила поведінки та інші норми, спрямовані на забезпечення ефективної та добросовісної правової допомоги.

Європейські стандарти адвокатури є набором нормативних документів та принципів, які регулюють діяльність адвокатів у країнах Європейського союзу (ЄС) та інших країнах Європи. Ці стандарти встановлюють права та обов'язки адвокатів, етичні норми, процедури надання правової допомоги, а також інші аспекти професійної діяльності адвокатів. Ці стандарти є загальновизнаними і такими, які відіграють основоположну роль у процесі регулювання і становлення адвокатської діяльності.

Під міжнародними стандартами адвокатури розуміються загальновизнані світовою спільнотою оптимальні зразки організації та здійснення адвокатської діяльності, що відображають найвищі досягнення у цій сфері, які сформувалися під впливом певних історичних подій і закріплені у міжнародних актах. Міжнародні стандарти адвокатури формуються на глобальному рівні та є універсальними. Універсальність передбачає обов'язок застосування певних стандартів для оцінювання відповідного стану речей. Джерелами таких стандартів є міжнародні акти та договори (міжнародні угоди, конвенції, пакти), які враховують всесвітній досвід і втілюють сучасні потреби й тенденції розвитку адвокатури. Для України є не лише зразками, а й нормативними приписами [4].

Формулювання національних стандартів адвокатури має відбуватися з урахуванням: результатів наукових і практичних досліджень; міжнародних і регіональних стандартів; правил, норм та інших актів, що стосуються прав і свобод людини та їхнього захисту; прогресивних національних стандартів адвокатури зарубіжних держав; судової практики національних і міжнародних судів; інших видів юридичної практики; прогресивних традицій і звичаїв адвокатської діяльності України та інших держав. Це, зі свого боку, дасть змогу уніфікувати міжнародні стандарти організації та діяльності адвокатури, обрати й оптимізувати комплекс правил адвокатської діяльності, встановити підвищені професійні вимоги до адвокатів і діяльності адвокатури, порівняно з уже досягнутим рівнем [4].

Впроваджуючи міжнародно-правові стандарти адвокатської діяльності, адвокатура України зорієнтована на діяльність адвокатів країн-членів Європейського Союзу (ЄС), у яких захист прав і свобод людини, надання правової допомоги є пріоритетними в державній політиці. Адвокатська діяльність у країнах ЄС здійснюється відповідно до принципів верховенства права, законності, незалежності, конфіденційності та уникнення конфлікту інтересів [1, с. 117].

Недотримання нормативно закріплених стандартів організації та професійної діяльності адвокатури на міжнародному рівні зумовлює негативну оцінку діяльності національної адвокатської спільноти, на національному рівні можливе ініціювання притягнення адвоката до юридичної відповідальності. Клієнт

адвоката, хоч і не є адресатом стандартів адвокатури, виконує роль наглядача за їх дотриманням адвокатом. У разі порушення стандартів клієнт має право розірвати угоду про надання правничої допомоги, ініціювати дисциплінарне провадження щодо адвоката або цивільний позов щодо відшкодування завданої діями адвоката шкоди [5].

Насамперед європейські стандарти адвокатури забезпечують дотримання високих професійних стандартів серед адвокатів. Вони визначають принципи етики та поведінки, яких адвокати повинні дотримуватися у виконанні своїх обов'язків. Це допомагає забезпечити довіру громадян до правової системи та гарантує високу якість правової допомоги. Загалом висока якість правової допомоги адвокатів у країнах ЄС залежить від різноманітних факторів, у т. ч. законодавчої бази, професійних стандартів, освіти та підтримки професійних організацій. Ці елементи допомагають забезпечити доступ до справедливого судочинства та захист прав громадян.

Друге значення полягає у забезпеченні незалежності адвокатів у їхній професійній діяльності. Європейські стандарти гарантують, що адвокати можуть працювати без втручання з боку держави чи інших сторін, забезпечуючи об'єктивний та незалежний захист прав своїх клієнтів. Як вказує Т. Варфоломеева, дотримання принципу незалежності адвокатів – це не просто спосіб збереження їхніх корпоративних правил, а й спосіб забезпечення реального захисту прав клієнтів [6, с.10]. Водночас К. Коваль зазначає, що незалежне становище адвоката сприяє зміцненню в суспільстві довіри до процедур правосуддя й неупередженості суддів [7, с. 3].

Принцип невтручання держави у діяльність адвокатів є одним із ключових принципів, що регулюють адвокатську діяльність у країнах ЄС. Він забезпечує незалежність адвокатів у виконанні професійних обов'язків.

Третя важлива роль європейських стандартів адвокатури полягає у забезпеченні доступу до правосуддя. Вони визначають процедури надання правової допомоги та гарантують, що всі громадяни мають рівні права та можливості щодо отримання кваліфікованої правової допомоги незалежно від свого матеріального стану чи соціального статусу. Це питання стосується не лише гарантування прав людини, а й має ґрунтовне значення для забезпечення довіри громадян до правової системи.

Відповідно до Хартії Європейського Союзу про основні права 2000 р. (ст. 47) кожній особі з метою захисту їхніх прав гарантується можливість користуватися юрисконсультом, захисником або представником [3]. Хартія Європейського Союзу про основні права є важливим орієнтиром для адвоката, тому що цей акт визнає та гарантує широкий спектр прав людини, у т. ч. право на справедливий процес, право на ефективний захист та право на правову допомогу. Для адвоката це означає, що він має можливість працювати у середовищі, де права та інтереси його клієнтів мають юридичну підтримку та захист.

Хартія визнає право на конфіденційність та приватність. Для адвоката це означає, що він має поважати конфіденційність інформації, яку отримав від своїх клієнтів у межах професійних відносин. Це є фундаментальним принципом адвокатської етики та гарантує довіру між адвокатом і клієнтом.

Хартія забезпечує захист від дискримінації на будь-яких підставах, таких як раса, стать, релігія, інвалідність тощо. Це спрямовує представників адвокатської професії, що вони зобов'язані боротися за справедливість та рівність перед законом для всіх своїх клієнтів, незалежно від їхньої особистості чи характеристик.

Одним з інструментів, які сприяють організації та гармонізації адвокатської діяльності в ЄС є «Директива Європейського парламенту та Ради ЄС про право доступу до адвоката у кримінальному процесі та про право затриманих (арештованих) на повідомлення третіх осіб». У сучасному світі, де справедливість та захист прав людини є важливими цінностями, гарантувати доступ до адвоката у кримінальному процесі стає критичною необхідністю. Директива Європейського парламенту та Ради ЄС про право доступу до адвоката у кримінальному процесі та про право затриманих на повідомлення третіх осіб є важливим кроком у цьому напрямку, встановлюючи мінімальні стандарти та гарантії для осіб, затриманих у кримінальних справах. Одним із ключових аспектів директиви є право затриманих осіб на повідомлення третіх осіб про їх затримання або арешт. Це важливий механізм, який дає змогу зменшити ризик можливого свавілля та забезпечити прозорість у діяльності правоохоронних органів. Повідомлення третіх осіб про затримання може сприяти уникненню незаконних дій з боку правоохоронців, забезпечуючи контроль з боку громадськості та сторонніх осіб.

Через призму складностей, що виникають у кримінальних, цивільних та адміністративних справах, які потребують високого рівня кваліфікації у правовій сфері та етичної поведінки, Кодекс правил для адвокатів країн Європейського Співтовариства (CCBE), яких ухвалено в 1988 р., є невід'ємною частиною

професійної діяльності адвокатів. Він визначає основні етичні принципи, що регулюють поведінку адвокатів у процесі здійснення їхньої професійної діяльності у країнах ЄС та сприяє створенню єдиної системи професійних стандартів.

Варто зауважити, що цей кодекс встановлює невід'ємний принцип конфіденційності адвокатської діяльності. Другим важливим принципом є незалежність адвокатів. ССВЕ гарантує право на незалежність у виконанні професійних обов'язків, що є необхідною передумовою забезпечення адекватного та професійного захисту прав та інтересів клієнта. ССВЕ закріплює принцип професійної компетентності, що вимагає від адвокатів високого рівня знань та навичок для виконання своїх обов'язків ефективно та професійно.

П. 1.1. Загального кодексу правил для адвокатів країн Європейського Співтовариства передбачає, що у будь-якому правовому суспільстві адвокату відведено особливу роль; його призначення не обмежено сумнісним виконанням свого обов'язку в межах закону. Адвокат має діяти в інтересах права так само, як і в інтересах тих, чії права і свободи йому довірено захищати; не лише виступати в суді від імені клієнта, а й надавати йому юридичну допомогу у вигляді поради і консультацій [2].

Ще одним актом, який містить положення, що зачіпають діяльність адвокатів, є Кодекс поведінки для юристів у Європейському співтоваристві, прийнятий 28 жовтня 1998 р., відомий як «Code of Conduct for Lawyers in the European Community». Цей кодекс встановлює загальні принципи та правила, які мають дотримуватися юристами в країнах ЄС. Цей кодекс відіграє важливу роль у визначенні принципів, які повинні керувати діяльністю юристів, та встановлює основні етичні стандарти, які потрібно дотримуватися в процесі надання правової допомоги.

Центральним аспектом Кодексу є наголос на незалежності, чесності та добросовісності виконання професійних обов'язків. Незалежність є основою правової професії, оскільки вона забезпечує бездоганність та об'єктивність в юридичному консультуванні та представництві. Чесність та добросовісність гарантують, що юрист завжди діє в інтересах свого клієнта та дотримується високих стандартів етики. Крім того, Кодекс регулює взаємодію з клієнтами, колегами та органами влади. Він закликає до підтримки конфіденційності та поваги прав людини у всіх відносинах, а також до високого рівня професійної етики у спілкуванні з іншими учасниками правового процесу. Кодекс є не лише набором правил, а й керівною засадою для юристів у всіх аспектах їхньої діяльності. Його дотримання сприяє підвищенню довіри до правової професії та забезпечує високу якість надання правових послуг у Європейському Співтоваристві.

Також особлива увага приділяється особистісним цінностям (чесності та непідкупності), які вважаються професійними обов'язками адвоката [2]. У кодексі чітко простежується ідея про те, що роль адвоката у суспільстві, а також повага до адвокатської професії є основоположним маркером верховенства права та основ демократії у громадянському суспільстві.

Якщо брати до уваги Правила адвокатської етики, які відомі в Україні і були прийняті у вигляді відповідного документа, то можна чітко усвідомити, що співвідношення з аналогічним документом, який регулює тотожну адвокатську діяльність у ЄС простежується практично у всіх основних положеннях. Загальні принципи адвокатської етики (незалежність, конфіденційність, чесність та професійна компетентність) широко застосовуються як в Україні, так і в ЄС.

Правила передбачають, що поряд із встановленими етичними нормами адвокати України мають право керуватися нормами Загального кодексу правил для адвокатів країн Європейського Співтовариства.

Висновки. Вплив європейських стандартів адвокатури на національне законодавство у сфері адвокатської діяльності є значним та має далекосяжні наслідки для правової системи країн-членів ЄС. Цей вплив виявляється у кількох основних аспектах, які варто врахувати. Європейські стандарти адвокатури визначають загальні принципи етики та професійної поведінки для адвокатів, які стають важливою основою для розробки та вдосконалення національного законодавства. Країни-члени ЄС зобов'язані узгоджувати свої закони та нормативно-правові акти з вимогами європейських директив та стандартів, що стосуються адвокатської діяльності. Європейські стандарти адвокатури можуть спонукати національні уряди до реформування внутрішнього законодавства для забезпечення відповідності міжнародним стандартам та практиці. Це може охоплювати удосконалення правового статусу адвокатів, забезпечення конфіденційності та незалежності адвокатської діяльності, а також забезпечення доступу до правосуддя для всіх громадян.

У висновку, вплив європейських стандартів адвокатури на національне законодавство у сфері адвокатської діяльності є суттєвим для створення єдиного юридичного простору в Європейському Союзі. Цей вплив сприяє підвищенню якості та ефективності правосуддя, забезпеченню захисту прав та інтересів громадян та сприяє зміцненню принципів правової держави, незважаючи на те, що європейські стандарти адвокатури є загальноновизнаними й універсальними.

Список використаних джерел

1. Бандурка С. С. Адвокатура України на сторожі закону : монографія. Харків : Майдан, 2021. 224 с.
2. Загальний кодекс правил для адвокатів країн Європейського Співтовариства. Прийнято делегацією дванадцяти країн-учасниць на пленарному засіданні у Страсбурзі в жовтні 1988 року.
3. Хартія основних прав Європейського Союзу. Урочиста прокламація (Ніца, 7 грудня 2000 року). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_524#Text (дата звернення: 16.12.2023)
4. Святоцька В. О. Стандарти організації та професійної діяльності адвокатури: порівняльно-правове дослідження : монографія. Київ : Ін Юре, 2019. 480 с.
5. Святоцька В. Всесвітні міжнародно-правові стандарти організації та діяльності адвокатури: український вимір. *Право України*. 2012. № 7. С. 250–256.
6. Варфоломеева Т. Впровадження міжнародних правил адвокатської етики в Україні. *Вісник Академії адвокатури України*. 2009. № 1 (14). С. 7–20.
7. Коваль К. Внутрішні стандарти адвокатури. *Український адвокат*. 2013. № 7. С. 3–5.

References

1. Bandurka, S. S. (2021). *Advokatura Ukrainy na storozhi zakonu: monohrafiia* [Advocacy of Ukraine on the Guard of the Law: a monograph]. Kharkiv: Maidan [in Ukrainian]
2. *Zahalnyi kodeks pravyl dlia advokativ krain Yevropeiskoho Spivtovarystva. Pryiniato delehatsiieiu dvanadtsiaty krain-uchasnyts na plenarnomu zasidanni u Strasburzi v zhovtni 1988 roku* [Common Code of Practice for Lawyers of the European Community. Adopted by a delegation of twelve member states at a plenary meeting in Strasbourg in October 1988] [in Ukrainian]
3. *Khartiia osnovnykh prav Yevropeiskoho Soiuzu. Urochysta proklamatsiia (Nitsa, 7 hrudnia 2000 roku)* [Charter of Fundamental Rights of the European Union. Solemn proclamation (Nice, 7 December 2000)]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_524#Text [in Ukrainian]
4. Sviatotska, V. O. (2019). *Standarty orhanizatsii ta profesiinoi diialnosti advokatury: porivnialno-pravove doslidzhennia: monohrafiia* [Standards of organisation and professional activity of the Bar: a comparative legal study: monograph]. Kyiv: In Yure [in Ukrainian]
5. Sviatotska, V. (2012). *Vsesvitni mizhnarodno-pravovi standarty orhanizatsii ta diialnosti advokatury: ukraïnskyi vymir* [World international legal standards of organisation and activity of the Bar: Ukrainian dimension]. *Pravo Ukrainy - Law of Ukraine*, 7, 250–256 [in Ukrainian]
6. Varfolomeieva, T. (2009). *Vprovadzhenia mizhnarodnykh pravyl advokatskoi etyky v Ukraini* [Implementation of international rules of legal ethics in Ukraine]. *Visnyk Akademii advokatury Ukrainy - Bulletin of the Academy of Advocacy of Ukraine*, 1 (14), 7–20 [in Ukrainian]
7. Koval, K. (2013). *Vnutrishni standarty advokatury* [Internal standards of the Bar]. *Ukrainskyi advokat - Ukrainian Advocate*, 7, 3–5 [in Ukrainian]

Стаття надійшла до редакції 14.06.2024

Yuriy Korolev,

Doctor of Law, Associate Professor of the
Department of Theory of Law, International Law
and Private Law Kyiv International University
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5600-8816>

GLOBAL DEBATE: ON NUCLEAR LAW

The International Atomic Energy Agency (IAEA) plays a unique role in the development and implementation of international nuclear law. This chapter contains a short examination of the regime of nuclear law and its four pillars, namely safety, security, safeguards and civil liability for nuclear damage. The development and utilization of nuclear energy is one of the greatest achievements of the 20th century. It has greatly enhanced the ability of humanity to understand and shape the world and had a significant impact on the development of technology and civilization.

To this end, nuclear energy offers unique advantages, but the associated risks and challenges of its further development and utilization must be addressed. Nuclear law is a powerful tool for regulating its development and responding to those risks and challenges.

Keywords: International Atomic Energy Agency (IAEA), International nuclear law, Nuclear safety, Nuclear security, Safeguards, Civil liability for nuclear damage, Peaceful applications (of nuclear science and technology), Advanced reactors, Nuclear fusion.

Корольов Ю.

Глобальна дискусія: ядерне право

Міжнародне агентство з атомної енергії (МАГАТЕ) відіграє унікальну роль у розробці та реалізації міжнародного ядерного права. Цей розділ містить короткий аналіз режиму ядерного права та його чотирьох стовпів, а саме: безпеки, гарантій та цивільної відповідальності за ядерну шкоду. Розвиток і використання ядерної енергії є одним із найбільших досягнень ХХ ст. Це значно розширило здатність людства розуміти та формувати світ і мало значний вплив на розвиток технологій і цивілізації. З цією метою ядерна енергія володіє унікальними перевагами, але необхідно враховувати пов'язані з нею ризики і виклики, пов'язані з її подальшим розвитком та використанням. Ядерне право є потужним інструментом регулювання її розвитку та реагування на ці ризики і виклики.

Розвиток ядерної законодавчої бази відображає зусилля щодо розгляду головних аспектів мирного використання ядерної енергії через комбінацію обов'язкових договорів, конвенцій та необов'язкових кодексів і вказівок. Ця складна система жорсткого та м'якого права створена як реакція на виклики часу. Подальший розвиток правового режиму вимагатиме більшої гармонізації та відданості забезпеченню прозорості інституцій на міжнародному та національному рівнях, а також їхньої готовності до конструктивного діалогу із зацікавленими сторонами. Юридичні консультанти будуть і надалі відігравати важливу роль у допомозі політикам і технічним експертам у розробці всеохопних та ефективних підходів до подальшого розвитку ядерної енергетики та її регулювання. Ключовими елементами цих дискусій мають бути довіра зацікавлених сторін, міцний інституційний потенціал та інтеграція міжнародних інструментів і стандартів на національному рівні.

Атомна енергетика є важливою складовою глобальної відповіді на зміну клімату. Вона забезпечує безперервне виробництво електроенергії та може подолати переривчастість відновлюваних джерел енергії (вітер і сонце).

Ключові слова: Міжнародне агентство з атомної енергії (МАГАТЕ), Міжнародне ядерне право, ядерна безпека, гарантії, цивільна відповідальність за ядерну шкоду, мирне застосування (ядерної науки та технологій), удосконалені реактори, ядерний синтез.

Statement of the problem. At its very foundation lies the International Atomic Energy Agency (IAEA), dedicated to ensuring the resilience and adaptability of this essential resource amidst the dynamic landscape of technological advancements, opportunities, and challenges [1]. Much like how IAEA inspections safeguard against the diversion of nuclear material for weapons proliferation, and its scientists aid Member States in leveraging nuclear science and technology for diverse applications such as medicine, agriculture, and environmental conservation – including combatting plastic pollution and zoonotic diseases like COVID-19 – nuclear law and its custodians

establish the vital normative framework that underpins the entire enterprise. Beyond ensuring that the IAEA serves as an unwavering, steadfast, impartial, equitable, and transparent steward of the global safeguards regime, three key objectives within the legal domain have been outlined for myself as Director General: actively striving to fortify the existing legal and normative framework; assisting States in adhering to the laws, standards, and norms that safeguard our collective well-being and enable us to harness the myriad benefits of nuclear technology; and fostering proactive collaboration among all stakeholders, including the IAEA [2], in shaping the future landscape of international nuclear legal instruments.

The state of research of the problem. The Fukushima Daiichi Nuclear Power Plant accident underscored the critical importance for the international community to foster a shared understanding among nations and, whenever feasible, a unified approach to Emergency Preparedness and Response (EPR), even for nuclear incidents occurring at considerable distances across the globe. Acknowledged as a pivotal step towards achieving harmonization in EPR, broad compliance with IAEA Safety Standards is paramount. The imperative for cross-border coordination and harmonization of EPR arrangements is firmly established in pertinent international legal instruments and standards. As an increasing number of countries worldwide embark on the development of new nuclear power programs and the construction of Nuclear Power Plants (NPPs), discussions aimed at harmonizing EPR strategies at bilateral and regional levels assume heightened significance. A coordinated response across nations in the event of a nuclear incident is indispensable. The Chernobyl nuclear power plant accident on April 26, 1986, served as a clarion call to the international community, prompting the adoption of enhanced standards of nuclear safety at both the international and national levels. Operators meticulously reviewed their reactor operations and forged communication channels that transcended even the deeply entrenched political divisions of the Cold War era, fostering a global ethos prioritizing safety—a legacy that continues to endure. Chernobyl also precipitated the establishment of an international legal framework in this arena, encompassing four treaties adopted under the auspices of the Agency. Additionally, it played a pivotal role in bolstering the IAEA's mandate in nuclear safety.

Presentation of the main research material. Although adherence to both post-Chernobyl safety conventions is relatively high, there are still nearly 50 IAEA Member States that have not yet become parties to these essential instruments. Our ongoing mission is to continually raise awareness about why all States should accede to these instruments. Crucially, these Conventions serve as the legal framework for the international Emergency Preparedness and Response (EPR) system and are bolstered by operational arrangements that serve as the practical mechanisms through which the IAEA, its Member States, and other international organizations maintain emergency preparedness and effectively respond to any nuclear or radiological incident or emergency. When we discuss nuclear law, we are referring to a body of law that encompasses not only legally binding international treaties but also legally non-binding instruments and standards of conduct, which wield significant normative influence. In cases where consensus for a treaty is lacking, such legally non-binding instruments can offer a valuable alternative, capable of being adopted and updated more swiftly, providing simplicity and flexibility to address current needs.

The accident at the Fukushima Daiichi Nuclear Power Plant in Japan on March 11, 2011, stands as the second most impactful event in the history of nuclear energy. Despite this, leading international scientists have not detected any radiation-induced health effects resulting from it. Following the incident, all Member States of the International Atomic Energy Agency (IAEA) unanimously endorsed an Action Plan on Nuclear Safety. In 2014, the IAEA launched the Integrated Review Service for Radioactive Waste and Spent Fuel Management, Decommissioning, and Remediation (ARTEMIS). The Action Plan, approved by the IAEA Board of Governors on September 13, 2011, and endorsed by the IAEA General Conference during its 55th regular session in the same year, included several actions aimed at improving the effectiveness of the international legal framework on nuclear safety and strengthening IAEA peer reviews and safety standards. Moreover, the Parties to the Convention on Nuclear Safety (CNS) adopted the Vienna Declaration on Nuclear Safety in 2015, which has since become an integral component of the CNS review process.

The Vienna Declaration plays a crucial role in strengthening the CNS's aim of preventing accidents with radiological consequences and enhancing mitigation strategies in the event of such incidents. Parties to both the CNS and the Joint Convention took steps to fortify the peer review mechanisms of these Conventions. Furthermore, Member States were urged to make regular use of IAEA safety peer reviews and advisory services. The subsequent rise in engagement, coupled with the sharing of outcomes, insights, and best practices, constitutes positive progress that ought to be maintained. Additionally, the IAEA Secretariat was entrusted with conducting assessments and offering prognoses during nuclear or radiological emergencies.

Effective nuclear law enforcement is a key aspect of nuclear legislation, along with the high safety and security standards discussed earlier. The development of the IAEA's assurance system began at a time of great concern that nuclear weapons would become a major element in the arsenals of many countries around the world. That this has not happened is a testament to the importance of the third core component of nuclear law, which underlies the Agency's mission and history: the task of ensuring the safety of nuclear material and related technology for peaceful purposes. As a result, the establishment and administration of safeguards became a core function of the IAEA in accordance with its Statute [3]. During the first 20 years of implementation of safeguards measures in states with Comprehensive Safeguards Agreements, the emphasis was mainly on verification of nuclear material and facilities that were declared by the state (that is, on verification of the accuracy of the declarations of states and providing guarantees that there is no deviation of the declared nuclear material from peaceful nuclear activities in the state) [4]. The implementation of so-called «traditional safeguards» during this period in relation to nuclear material and facilities declared by states under their Comprehensive Safeguards Agreements was based on safeguards approaches and criteria that determine the scope, frequency and depth of verification measures required to achieve the IAEA's inspection goals [5].

Emerging technologies mark a crucial area in nuclear law, particularly with the advent of advanced reactors such as SMRs and transportable nuclear power plants (TNPPs). Globally, many Member States are actively researching, developing, or deploying advanced fission reactors. These reactors encompass both evolutionary and innovative technologies, some of which may use alternative coolants and moderators like gas, molten salt, or liquid metals instead of water. These next-generation reactors are typically designed to produce up to 300 MW of electric power and feature components and systems that can be prefabricated in a shop and transported as modules to their installation sites as needed. Currently, there are over 70 SMR designs at various stages of development, with a few nearing deployment.

The 1986 adoption of the Convention on Early Notification of a Nuclear Accident (Early Notification Convention) and the Convention on Assistance in the Case of a Nuclear Accident or Radiological Emergency (Emergency Assistance Convention) established a mandate for international cooperation mechanisms to enhance communication and technical support, mitigating the impacts of nuclear accidents and radiological emergencies. The Convention on Nuclear Safety (CNS), adopted in 1994, further enforces national accountability for nuclear safety and encourages international cooperation, embodying a global agreement on high safety standards for protecting human health and the environment from ionizing radiation. The Joint Convention on the Safety of Spent Fuel Management and on the Safety of Radioactive Waste Management (Joint Convention), adopted in 1997, outlines the duties and responsibilities of nations in managing spent fuel and radioactive waste safely throughout their lifecycle.

To assist States in meeting international obligations under the CNS and the Joint Convention, the IAEA has issued a comprehensive series of nuclear safety standards, including Safety Fundamentals, General Safety Requirements, General Safety Guides, Specific Safety Requirements, and Specific Safety Guides. These standards provide a safety framework for the entire nuclear energy utilization process, aiding countries in establishing robust nuclear safety regulatory systems and technical measures to maintain high global safety levels. Developed in 1979 by the IAEA, the Convention on the Physical Protection of Nuclear Material (CPPNM) aimed to secure nuclear materials during international transport. The 9/11 attacks expedited the CPPNM's revision, resulting in a 2005 amendment that broadened its scope to include the protection of nuclear facilities and materials in domestic contexts, incorporating measures against sabotage. The IAEA also introduced the Code of Conduct on the Safety and Security of Radioactive Sources and the Nuclear Security Series to guide Member States and the global community. Furthermore, the International Convention on the Suppression of Acts of Nuclear Terrorism, facilitated by the United Nations, was adopted in April 2005 and enforced in July 2007.

The IAEA's «Programme 93+2», launched in 1993, sought to bolster the safeguards system's effectiveness and efficiency. The 1997 Model Additional Protocol further empowered the IAEA to identify undeclared nuclear materials and activities.[14] In 1992, the Nuclear Suppliers Group required a comprehensive safeguards agreement between non-nuclear-weapon States and the IAEA for nuclear transfers, established guidelines for nuclear dual-use equipment, materials, and technology transfers, and enhanced nuclear export controls. The «Law of Nuclear Safety» was implemented in 2018. The «Law of Atomic Energy» is currently under review by the Standing Committee of the National People's Congress. Several regulations and guidelines for nuclear safety, security, and import/export management have been issued, forming a robust nuclear legal framework. By June 2019, China had introduced nine administrative regulations, nearly 40 departmental regulations, over 100 safety guidelines, more

than 1000 national and industrial standards, and over 200 local regulations in 31 provinces, autonomous regions, and municipalities, playing a crucial role in the secure and efficient growth of China's nuclear sector [15].

Conclusion. The nuclear industry has continued to evolve since the development of nuclear liability principles in the early 1960s. The INLEX Recommendations allow the international liability regime to adapt to this evolution while remaining true to these principles.

This chapter aims to outline the complete process of establishing a nuclear security regime, consider the planning of a nuclear program and, as a result, develop a nuclear security regime.

Nuclear security should be considered as part of intensive national cooperation, especially in areas with strong interfaces, such as intelligence, verification, cooperation with state security forces and computer security. Therefore, it is important to create a state body on nuclear safety. The competent authority, whose position is adapted to the national security environment, should, as necessary, participate in this coordination to ensure the coherence of the national and international framework of nuclear security.

The threat faced by the operator is a key aspect of nuclear security, as malicious activities are carried out by people who can adapt to the circumstances. At the same time, the operator must take into account natural or accidental risks. In the design and authorization processes, it is important that the operator and the competent authority analyze the situation from the perspective of a potential attacker. This paradigm shift is not intuitive, as the logic of risk assessment is usually done from the perspective of the «defender».

Measures to ensure the safety of nuclear activities were originally created to fulfill the functions of nuclear safety. It is therefore important to ensure that these measures are effective and robust against malicious actors. It also helps detect certain operating modes or malicious scenarios that are difficult to predict otherwise.

It is always useful to remember that, despite the sovereign responsibility of states, nuclear security is part of global security. Terrorist threats are often international in nature and require effective international cooperation to overcome them. The consequences of malicious acts regarding nuclear activities are such that every country is concerned with how other countries approach nuclear security issues.

Nuclear security, as a component of national security, has specific aspects, such as sovereignty and information protection, that make it different from other parts of the nuclear sector. It is associated with numerous norms of international law, which solve specific problems through their own logic and goals. A similar situation also applies to nuclear safety and safeguards. An overemphasis on a nuclear approach may lead to the exclusion of subject matter experts in favor of universal profiles, which will not ensure coherence with other relevant areas, for example with security in a broad sense at the national and international levels.

The IAEA plays an important coordinating role in this logic, creating the necessary bridges to identify and address the interfaces between the three components of the nuclear sector, while maintaining their uniqueness for the proper integration of these considerations. International cooperation is essential to share best practices among nuclear security professionals and develop recommendations recognized by the international community.

In this aspect, the IAEA plays an important role by organizing a series of activities on nuclear safety, conducting numerous training courses, seminars and conferences, and providing various services to States. However, it is worth considering that in many cases regional or bilateral relations can be more effective. For example, there is the European Nuclear Safety Regulators Association (ENSRA), which brings together the nuclear safety authorities of several European countries, allowing for discussion of specific issues and exchange of information more freely than within the broader framework of the IAEA. In addition, states often enter into bilateral cooperation agreements with other states, including confidentiality rules.

Список використаних джерел

1. Міжнародне агентство з атомної енергії (МАГАТЕ), Система гарантій агентства, INFCIRC/66/Rev. URL: <https://www.iaea.org/sites/default/files/publications/documents/infcircs/1965/infcirc66r2.pdf> (дата звернення: 20.04.2024)
2. Міжнародне агентство з атомної енергії (МАГАТЕ), Структура та зміст угод між Агентством і державами, які вимагаються у зв'язку з Договором про нерозповсюдження ядерної зброї, INFCIRC/153. URL: <https://www.iaea.org/sites/default/files/publications/documents/infcircs/1972/infcirc153.pdf> (дата звернення: 20.04.2024)
3. Статут Міжнародного агентства з атомної енергії МАГАТЕ, Відень. 1989. URL: <https://www.iaea.org/sites/default/files/statute.pdf> (дата звернення: 20.04.2024)

4. Міжнародне агентство з атомної енергії МАГАТЕ, Типовий додатковий протокол до угоди(-й), 1997. URL: https://inis.iaea.org/collection/NCLCollectionStore/_Public/29/011/29011296.pdf?r=1&r=1 (дата звернення: 20.04.2024)
5. Між державою(ами) та Міжнародним агентством з атомної енергії щодо застосування гарантій, INFCIRC/540. URL: <https://www.iaea.org/sites/default/files/infirc540.pdf> (дата звернення: 20.04.2024)
6. Міжнародне агентство з атомної енергії МАГАТЕ, Довідник з ядерного права. МАГАТЕ, Відень, 2003. URL: <https://gnssn-qa.iaea.org/CSN/SoDR/2017%20School%20of%20Drafting%20Regulations%20%20Caribbean/IAEA%20Safety%20Standards/Nuc%20Law%20Handbook.pdf> (дата звернення: 20.04.2024)
7. Міжнародне агентство з атомної енергії МАГАТЕ, Кодекс поведінки щодо безпеки та охорони радіоактивних джерел: Керівні принципи щодо імпорту та експорту радіоактивних джерел. МАГАТЕ, Відень, 2005. URL: https://www-pub.iaea.org/mtcd/publications/pdf/imp-exp_web.pdf (дата звернення: 20.04.2024)
8. Міжнародне агентство з атомної енергії МАГАТЕ, Довідник з ядерного права: імплементаційне законодавство. МАГАТЕ, Відень, 2010. URL: https://www-pub.iaea.org/mtcd/publications/pdf/pub1456_web.pdf (дата звернення: 20.04.2024)
9. Міжнародне агентство з атомної енергії МАГАТЕ, Повідомлення, отримане від Постійного представництва Республіки Казахстан при Міжнародному агентстві з атомної енергії від імені урядів-учасниць Групи ядерних постачальників, INFCIRC/539/Rev.7, 2019. URL: <https://www.iaea.org/sites/default/files/publications/documents/infircs/1997/infirc539r7.pdf> (дата звернення: 20.04.2024)
10. Міжнародне агентство з атомної енергії (МАГАТЕ), Річний звіт МАГАТЕ за 2020 рік. URL: <https://www.iaea.org/sites/default/files/publications/reports/2020/gc65-5-annexinfo.pdf> (дата звернення: 20.04.2024)
11. Державна рада Китайської Народної Республіки, Положення про управління та контроль ядерних матеріалів. URL: http://vienna.china-mission.gov.cn/eng/cjyjs/04/200406/t20040603_8880894.htm (дата звернення: 20.04.2024)
12. Постанова Державної Ради Китайської Народної Республіки «Про аварійне управління при аваріях на атомних електростанціях». URL: <https://www.caec.gov.cn/english/n6759377/c6793126/content.html> (дата звернення: 20.04.2024)
13. Державна рада Китайської Народної Республіки, Правила ядерного експортного контролю, 1997. URL: <http://www.lawinfochina.com/display.aspx?lib=law&id=6291&CGid=> (дата звернення: 20.04.2024)
14. Державна рада Китайської Народної Республіки, Положення про ядерний експортний контроль, 1998. URL: <https://faolex.fao.org/docs/pdf/chn149841.pdf> (дата звернення: 20.04.2024)
15. Декрет Державної Ради Китайської Народної Республіки «Про експортний контроль ядерної продукції подвійного призначення та пов'язаних з нею технологій». URL: https://english.mee.gov.cn/Resources/laws/regulations/Natural_Conservation_Biosafety/201708/t20170803_419100.shtml (дата звернення: 20.04.2024)
16. Постанова Державної Ради Китайської Народної Республіки «Про безпеку та захист радіоізотопів і радіаційних приладів». URL: http://www.scio.gov.cn/zfbps/zfbps_2279/202207/t20220704_130625.html (дата звернення: 20.04.2024)
17. Державна рада Китайської Народної Республіки, Положення про нагляд та управління перевезенням радіоактивних матеріалів. <https://nnsa.mee.gov.cn/english/resources/laws/201805/P020180523610883384175.pdf> (дата звернення: 20.04.2024)
18. Tingke Z., Minrong L., Qilong P. Звіт про розвиток ядерної енергетики Китаю. Social Sciences Literature Press, Пекін, 2021. https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-94-6265-495-2_2 (дата звернення: 20.04.2024)

References

1. Mizhnarodne ahentstvo z atomnoi enerhii (MAHATE), Systema harantii ahentstva, INFCIRC/66/Rev [International Atomic Energy Agency (IAEA), *Agency Safeguards System*, INFCIRC/66/Rev.]. Retrieved from <https://www.iaea.org/sites/default/files/publications/documents/infircs/1965/infirc66r2.pdf> [in Ukrainian]
2. Mizhnarodne ahentstvo z atomnoi enerhii (MAHATE), Struktura ta zmist uhod mizh Ahentstvom i derzhavamy, yaki vymahaiutsia u zviazku z Dohovorom pro nerozpovsiudzhennia yadernoi zbroi, INFCIRC/153 [International Atomic Energy Agency (IAEA), *Structure and Content of Agreements Between the Agency and States Required in Connection with the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons*, INFCIRC/153].

- Retrieved from <https://www.iaea.org/sites/default/files/publications/documents/infircs/1972/infirc153.pdf> [in Ukrainian]
3. *Statut Mizhnarodnoho ahentstva z atomnoi enerhii MAHATE, Viden. 1989 [Statute of the International Atomic Energy Agency IAEA, Vienna] (1989).* Retrieved from <https://www.iaea.org/sites/default/files/statute.pdf> [in Ukrainian]
 4. *Mizhnarodne ahentstvo z atomnoi enerhii MAHATE, Typovyi dodatkovyi protokol do uhody(-y) [International Atomic Energy Agency IAEA, Model Protocol Additional to Agreement(s)] (1997).* Retrieved from https://inis.iaea.org/collection/NCLCollectionStore/_Public/29/011/29011296.pdf?r=1&r=1 [in Ukrainian]
 5. *Mizh derzhavoiu(amy) ta Mizhnarodnym ahentstvom z atomnoi enerhii shchodo zastosuvannia harantii, INFCIRC/540 [Between the State(s) and the International Atomic Energy Agency on the Application of Safeguards, INFCIRC/540].* Retrieved from <https://www.iaea.org/sites/default/files/infirc540.pdf> [in Ukrainian]
 6. *Mizhnarodne ahentstvo z atomnoi enerhii MAHATE, Dovidnyk z yadernoho prava. MAHATE, Viden [International Atomic Energy Agency IAEA, Nuclear Law Handbook. IAEA, Vienna] (2003).* Retrieved from <https://gnssn-qa.iaea.org/CSN/SoDR/2017%20School%20of%20Drafting%20Regulations%20%20Caribbean/IAEA%20Safety%20Standards/Nuc%20Law%20Handbook.pdf> [in Ukrainian]
 7. *Mizhnarodne ahentstvo z atomnoi enerhii MAHATE, Kodeks povedinky shchodo bezpeky ta okhorony radioaktyvnykh dzherel: Kerivni pryntsyipy shchodo importu ta eksportu radioaktyvnykh dzherel. MAHATE, Viden [International Atomic Energy Agency IAEA, Code of Conduct for the Safety and Security of Radioactive Sources: Guidelines for the Import and Export of Radioactive Sources. IAEA, Vienna] (2005).* Retrieved from https://www-pub.iaea.org/mtcd/publications/pdf/imp-exp_web.pdf [in Ukrainian]
 8. *Mizhnarodne ahentstvo z atomnoi enerhii MAHATE, Dovidnyk z yadernoho prava: implementatsiine zakonodavstvo. MAHATE, Viden [International Atomic Energy Agency IAEA, Handbook of Nuclear Law: Implementing Legislation. IAEA, Vienna] (2010).* Retrieved from https://www-pub.iaea.org/mtcd/publications/pdf/pub1456_web.pdf [in Ukrainian]
 9. *Mizhnarodne ahentstvo z atomnoi enerhii MAHATE, Povidomlennia, otrymane vid Postiinoho predstavnytstva Respubliky Kazakhstan pry Mizhnarodnomu ahentstvi z atomnoi enerhii vid imeni uriadiiv-uchasnyts Hrupy yadernykh postachalnykiv, INFCIRC/539/Rev.7 [International Atomic Energy Agency IAEA, Communication received from the Permanent Mission of the Republic of Kazakhstan to the International Atomic Energy Agency on behalf of the participating Governments of the Nuclear Suppliers Group, INFCIRC/539/Rev.7] (2019).* Retrieved from <https://www.iaea.org/sites/default/files/publications/documents/infircs/1997/infirc539r7.pdf> [in Ukrainian]
 10. *Mizhnarodne ahentstvo z atomnoi enerhii (MAHATE), Richnyi zvit MAHATE za 2020 rik [International Atomic Energy Agency (IAEA), IAEA Annual Report 2020] (2020).* Retrieved from <https://www.iaea.org/sites/default/files/publications/reports/2020/gc65-5-annexinfo.pdf> [in Ukrainian]
 11. *Derzhavna rada Kytaiskoi Narodnoi Respubliky, Polozhennia pro upravlinnia ta kontrol yadernykh materialiv [State Council of the People's Republic of China, Regulations on the Management and Control of Nuclear Materials].* Retrieved from http://vienna.china-mission.gov.cn/eng/cjyjs/04/200406/t20040603_888_0894.htm [in Ukrainian]
 12. *Postanova Derzhavnoi Rady Kytaiskoi Narodnoi Respubliky «Pro avariine upravlinnia pry avariakh na atomnykh elektrostantsiakh» [Resolution of the State Council of the People's Republic of China, On Emergency Management of Accidents at Nuclear Power Plants].* Retrieved from <https://www.caea.gov.cn/english/n6759377/c6793126/content.html> [in Ukrainian]
 13. *Derzhavna rada Kytaiskoi Narodnoi Respubliky, Pravyla yadernoho eksportnoho kontroliu [State Council of the People's Republic of China, Nuclear Export Control Regulations] (1997).* Retrieved from <http://www.lawinfochina.com/display.aspx?lib=law&id=6291&CGid=> [in Ukrainian]
 14. *Derzhavna rada Kytaiskoi Narodnoi Respubliky, Polozhennia pro yadernyi eksportnyi kontrol [State Council of the People's Republic of China, Regulations on Nuclear Export Control] (1998).* Retrieved from <https://faolex.fao.org/docs/pdf/chn149841.pdf> [in Ukrainian]
 15. *Dekret Derzhavnoi Rady Kytaiskoi Narodnoi Respubliky «Pro eksportnyi kontrol yadernoi produktsii podviinoho pryznachennia ta poviazanykh z neiu tekhnologii».* Retrieved from https://english.mee.gov.cn/Resources/laws/regulations/Natural_Conservation_Biosafety/201708/t20170803_419100.shtml [in Ukrainian]
 16. *Postanova Derzhavnoi Rady Kytaiskoi Narodnoi Respubliky «Pro bezpeku ta zakhyst radioizotopiv i radiatsiinykh pryladiv» [Resolution of the State Council of the People's Republic of China, On the Safety and*

- Protection of Radioisotopes and Radiation Devices*]. Retrieved from http://www.scio.gov.cn/zfbps/zfbps_2279/202207/t20220704_130625.html [in Ukrainian]
17. *Derzhavna rada Kytaiskoi Narodnoi Respubliki, Polozhennia pro nahliad ta upravlinnia perevezenniam radioaktyvnykh materialy* [State Council of the People's Republic of China, Regulations on the Supervision and Administration of Transport of Radioactive Materials]. Retrieved from <https://nnsa.mee.gov.cn/english/resources/laws/201805/P020180523610883384175.pdf> [in Ukrainian]
 18. Tingke, Z., Minrong, L. & Qilong, P. (2021). *China's Nuclear Power Development Report*. Beijing: Social Sciences Literature Press. Retrieved from https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-94-6265-495-2_2 [in Ukrainian]

Стаття надійшла до редакції 29.05.2024

Денис Новіков,

здобувач Університету

розвитку людини «Україна»

ORCID: <https://orcid.org/0009-0005-0400-1769>

ВПЛИВ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ НА ТРАНСФОРМАЦІЮ САНКЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ

Досвід євроінтеграції нашої держави в умовах повномасштабної російсько-української війни, має унікальний характер. У наш час, здійснюючи опір збройній російській інтервенції, потерпаючи від великих людських та фінансово-економічних втрат, Україна стає кандидатом щодо вступу до Європейського Союзу (далі - ЄС), вона поглиблює партнерство із ЄС та продовжує європейську інтеграцію у різних сферах, а також виконує рекомендації Єврокомісії та запроваджує на практиці основні положення та норми Угоди про асоціацію.

Специфіка теперішнього етапу євроінтеграції зумовлена комплексом різноспрямованих викликів та загроз. Оцінюючи стан й особливості співробітництва України та ЄС у воєнний період, потрібно насамперед відзначити чітку та послідовну їх політико-дипломатичну солідарність. Важливе значення сьогодні має воєнна, фінансова, гуманітарна підтримка нашої держави. Очевидною є необхідність вдосконалення діючих інструментів допомоги й акумуляції ресурсів, враховуючи масштаби, стан та динаміку війни. Вагомим у спільному протистоянні російській експансії стає поглиблення та розвиток економічної співпраці Україна-ЄС, а саме: запровадження «безвізових режимів», лібералізація взаємної торгівлі тощо.

Важливим напрямком співпраці нашої держави та країн ЄС є введення санкцій з метою протидії російській агресії. Сьогодні ефективна реалізація санкційної політики та вплив її на економіку агресора і країн, що його підтримують, набули важливого значення для України і держав ЄС.

Мета статті – дослідити вплив євроінтеграційних процесів на трансформацію санкційної політики України, проаналізувати його значення для нашої держави в умовах війни.

Ключові слова: євроінтеграція, санкції, співпраця України та ЄС, трансформація санкційної політики.

Novikov D.

The influence of European integration processes on the transformation of the sanctions policy of Ukraine

The experience of the European integration of our country in the conditions of a full-scale Russian-Ukrainian war has a unique character. Nowadays, resisting the armed Russian intervention, suffering from great human and financial and economic losses, Ukraine is becoming a candidate for joining the European Union (hereinafter – the EU), deepening its partnership with the EU and continuing European integration in various areas, as well as carrying out recommendations of the European Commission and implements in practice the main provisions and norms of the Association Agreement.

The integration of Ukraine into the EU is a complex multi-level process that covers various spheres of social life. This strategic choice of Ukrainian society is enshrined in the Constitution of Ukraine. The Association Agreement between Ukraine and the European Union entered into force in 2017.

The specificity of the current stage of European integration is determined by a complex of multifaceted challenges and threats. Evaluating the state and peculiarities of cooperation between Ukraine and the EU during the war period, it is necessary to first of all note their clear and consistent political and diplomatic solidarity. Military, financial, and humanitarian support of our state is of great importance today. It is obvious that there is a need to improve the existing tools of aid and accumulation of resources, taking into account the scale, state and dynamics of the war. The deepening and development of economic cooperation between Ukraine and the EU, namely: the introduction of «visa-free regimes», the liberalization of mutual trade, etc., is becoming important in the joint opposition to Russian expansion.

An important area of cooperation between our state and the EU countries is the introduction of sanctions aimed at countering Russian aggression. Today, the effective implementation of the sanctions policy and its impact on the economy of the aggressor and the countries supporting it have become important for Ukraine and the EU states.

The purpose of the article is to investigate the impact of European integration processes on the transformation of Ukraine's sanctions policy, to analyze its significance for our country in wartime conditions.

Keywords: European integration, sanctions, cooperation between Ukraine and the EU, transformation of sanctions policy.

Постановка проблеми. На сучасному етапі Європейський Союз (далі – ЄС) у процесі імплементації санкційної політики демонструє все більшу активність та скоординованість, а його інституційна база обмежувальних заходів дозволяє розглядати ЄС в якості важливого учасника міжнародних відносин. Сучасна санкційна політика ЄС має значний вплив як на міжнародні процеси, так і на регіональні зокрема. У наш час Євросоюз стикнувся із проблеми, вирішення яких, зокрема, потребувало активного застосування санкцій.

Повномасштабне вторгнення росії в Україну є тим прецедентом, коли за допомогою санкцій міжнародна спільнота намагається виправити ситуацію і змусити країну-агресора повернутися до статус-кво. З огляду на зазначенні тенденції особливої актуальності набуває проблема дослідження еволюції та трансформації санкційної політики України у рамках спільної безпекової політики ЄС.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання санкцій, порядок їх накладення досліджували такі науковці, як: Ю. Білоусов, С. Дорош, Н. Камінська, Д. Олійник, В. Панченко, Ю. Седляр, Т. Федорчак, О. Шаров та інші. Однак, детального вивчення потребують проблеми правового регулювання і реалізації санкційної політики України, як кандидата на вступ до ЄС.

Метою статті стало дослідження впливу євроінтеграційних процесів на трансформацію санкційної політики України, ретроспективний аналіз його значення для нашої держави в умовах війни.

Методи дослідження. Для досягнення зазначеної вище мети застосовувались різні наукові методи, зокрема, це порівняння, узагальнення, аналіз і синтез тощо.

Виклад основного матеріалу дослідження. Інтеграція України в ЄС є процесом складним та багаторівневим, що охоплює різні сфери життя суспільства. Цей стратегічний вибір нашого народу закріплений Конституцією України. Найважливішим документом на шляху євроінтеграції є Угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, яка набула чинності в 2017 році. Виконання Угоди у вимірі національної безпеки та оборони в жовтні 2023 р сягнув 91% [1].

Європейський Союз підтримує Україну в протидії російській агресії. В березні 2014 року ЄС висловив підтримку територіальної цілісності та суверенітету України та здійснював певний політичний і економічний тиск на росію з метою припинення її агресивних дій. Російська окупація частини територій не сприяла відмові України від курсу до Євросоюзу. Ескалація агресії зі сторони російської федерації у 2022 році, навпаки посилила необхідність євроінтеграційного курсу і стала основним мотивом для змін в Україні. Один із викликів, що стояв перед нашою державою стосувався сектору безпеки та оборони. Незважаючи на власні досягнення і потенціал, зазначений сектор відзначався такими негативними аспектами, як неефективне управління державним сектором, поширена корупція, низький рівень громадянського контролю, неадекватне фінансування, втрата довіри населення до правоохоронних органів, їх недостатня реформованість, існування ще радянських методів у роботі та високий ступінь мілітаризованості.

Як зазначалось вище, до 2022 р. основним документом, що дозволяв вимірювати євроінтеграційні успіхи України була Угода про асоціацію [2]. З 2022 року, вважаємо, що такими документами також є «Опитувальник Європейської комісії для набуття Україною статусу кандидата в ЄС» [3] та «Рекомендації Європейської комісії щодо отримання Україною статусу кандидата на членство» [4].

Розглядаючи Спільну зовнішню та безпекову політику ЄС необхідно зазначити, що Угода про асоціацію має Розділ II під назвою «Політичний діалог та реформи, політична асоціація, співробітництво та конвергенція у сфері зовнішньої та безпекової політики», що містить переважно загальні твердження щодо основних напрямів співробітництва. Опитувальник Європейської комісії містить сорок три запитання, що стосуються зовнішньої політики, зокрема у сфері безпеки та оборони. Отже, ця політика є одним із важливих напрямів, за яким відбуватимуться переговори про вступ України в ЄС.

Аналіз Опитувальника показує необхідність усвідомлення українською стороною документів, що визначають Спільну зовнішню та безпекову політику ЄС. Першим документом, що згадується в Опитувальнику є Договір про ЄС [5]. Європейську комісію цікавить готовність України у повному обсязі прийняти цілі Договору про ЄС, на що Україна дала стверджувальну відповідь.

Глобальна стратегія зовнішньої та безпекової політики ЄС 2016 року [6], а також Стратегічний компас з безпеки та оборони 2022 р. [7] є іншими документами, які згадуються в Опитувальнику. Україна виразила підтримку обох документів.

Отже, ефективне ведення переговорів про вступ в ЄС потребує знання всіх документів, які визначають Спільну зовнішню і безпекову політику ЄС. Частина запитань Опитувальника стосувалася саме санкційної політики України. Адже в умовах війни російської федерації (далі – рф) проти України ця сфера набуває особливої уваги. До процесу формування і впровадження санкцій в Україні залучено понад тридцять

державних органів. Проте, при такій кількості суб'єктів санкційної політики існують проблемні питання, що стосуються її ефективності. З відповідей України зрозуміло, що триває вдосконалення санкційного законодавства та наближення його до стандартів і практик ЄС.

Зокрема, Європейський Союз та інші країни Заходу та ряд міжнародних організацій у 2014 р. з початку російської агресії запровадили санкції, які охоплюють різні напрями, зокрема:

- а) комплекс санкцій щодо різних секторів російської економіки (промисловість, банківська сфера, енергетика, ВПК тощо);
- б) персональні обмежувачі заходів проти державно-політичного істеблішменту росії;
- в) торговельні санкції;
- г) візові обмеження тощо.

Останнім часом обмежувальні заходи Брюсселя удосконалювались та посилювались. Зокрема, «в жовтні 2022 р. ЄС запровадив 8-й пакет антиросійських санкцій, у грудні – дев'ятий, який передбачає: нові обмеження на постачання товарів і технологій (зокрема, подвійного використання), що можуть використовуватися в оборонному секторі росії. Додаткові санкції проти 168 підприємств російського ВПК; відключення від SWIFT ще трьох російських банків; позбавлення ліцензій на мовлення чотирьох російських каналів: НТВ/NTV Mir, Росія 1, REN TV та Перший Канал; заборона надання росії послуг ЄС у сферах реклами, ринкових досліджень; заборона на нові інвестиції в енергетичний сектор росії; санкції проти фізичних та юридичних осіб – представників держдуми, фізичних осіб і компаній, членів уряду, губернаторів, п'яти російських парламентських партій, суддів конституційного суду тощо» [8].

Як бачимо, санкційна політика ЄС та колективного заходу разом із політичною ізоляцією агресора має важливий «стримуючий» ефект. Санкції відчутно позначаються на російській економіці, соціальному становищі її громадян. Світові, зокрема європейські фірми та корпорації масово залишили російський ринок. Унаслідок цього російська фінансова система зазнала втрат на сотні мільярдів доларів.

Окрім того, «під обмежувальні заходи потрапили близько 80% активів банківського сектору, \$300 млрд. валютних резервів були заморожені» [8]. Посилилися також кризові тенденції у різних секторах російської економіки - видобувна сфера, автомобільна промисловість, машинобудування авіабудування тощо. За оцінками економістів, в росії відбувається спад ВВП.

Проте, варто зазначити, що західні санкції мають «відкладений» накопичувальний ефект та розраховані на перспективу. Водночас, певні чинники сприяли також пом'якшенню впливу санкцій: «загальна інерція економічних процесів у рф, підвищення цін на експортовані енергоносії, помірні, порівняно з іншими країнами, обсяги зовнішнього боргу, використання потенціалу відкритих для рф азійських ринків, налагодження в обхід санкцій «сірого імпорту» тощо» [8].

Питання національної безпеки України стає сьогодні все більш актуальним у світлі здійснення гібридної агресії проти України. Найадекватнішим і найшвидшим засобом реагування на політичні, економічні, інформаційні та інші загрози для нашої держави стало накладення санкцій стосовно суб'єктів загрози. Правовою основою санкційної політики є Закон України «Про санкції» від 14 серпня 2014 року, що визначає: «суверенне право України застосовувати спеціальні економічні та інші обмежувальні заходи (санкції) для захисту національних інтересів, національної безпеки, суверенітету і територіальної цілісності України, протидії терористичній діяльності та запобігання правопорушенням, поновлення порушених прав, свобод і законних інтересів громадян України, суспільства і держави» [9].

Як вважають експерти Національного інституту стратегічних досліджень, Закон «Про санкції» та санкційна політика України «мають значні недоліки, які знижують ефективність її застосування та потребують удосконалення з урахуванням українського та міжнародного досвіду застосування санкцій, зокрема щодо застосування національних санкцій до громадян України за здійснення ними терористичної діяльності. Діючий механізм застосування санкцій дозволяє обмежити права громадян України, якщо їх причетність до терористичної діяльності не доведена та не встановлена» [10, с. 11].

Відповідно до умов воєнного стану, який зараз діє в Україні, міжнародні союзники запропонували низку санкційних обмежень. Йдеться передусім про Міжнародну робочу групу з питань санкцій проти росії на чолі з Головою Офісу Президента України А. Єрмаком та директором Інституту міжнародних досліджень Фрімена-Споглі (FSI) М. Макфолом, яка розробила детальні пропозиції щодо запровадження санкцій.

9 вересня 2022 року Міністерство економіки України затвердило проєкт Концепції державної санкційної політики [11], що передбачала більш системний, зважений та стратегічний підхід до санкційної політики, особливо щодо осіб, які беруть участь у війні росії проти України та створюють загрози національній безпеці. Поки що санкційна політика України базувалася на швидкому реагуванні на виклики. Однак

за системного підходу санкції можуть мати більший вплив через середньо- та довгострокове планування. Санкції є не тільки інструментом реакції, а й упередженості. Вони мають стати найпотужнішим та найефективнішим інструментом впливу на іноземні держави, юридичних та фізичних осіб, які беруть участь у війні росії проти України.

13 липня 2023 року також був прийнятий Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо застосування санкцій», який спрямований на: «удосконалення порядку звернення майна фізичних та юридичних осіб у дохід держави відповідно до закону; забезпечення належного розгляду санкційних справ Вищим антикорупційним судом; створення Державного реєстру санкцій; внесення змін до статті 51 Закону, якими встановлюється особливий строк звернення до суду, а саме на період дії воєнного стану, встановленого Указом Президента України про введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях» [12].

З метою взаємодії і співробітництва та для вдосконалення державної санкційної політики Апарат Ради національної безпеки і оборони України та Бюро економічної безпеки уклали Меморандум про співпрацю [13], згідно з яким сторони здійснюватимуть дослідження та аналіз у сфері посилення спроможності санкційної політики, обмінюватимуться інформацією щодо впровадження та моніторингу її ефективності та застосування відповідного законодавства тощо.

Висновки. Як бачимо, після повномасштабного вторгнення російської федерації на територію України, цивілізований світ мав відповідну реакцію, зокрема ЄС та США, запровадили низку санкцій проти країни-агресора з метою економічного тиску на зовнішню політику російської федерації. Санкції негативно вплинули на більшість галузей її економіки, торгівлю, добробут населення країни. У цей час санкційна політика в Україні набула масового характеру. Міністерство економіки України схвалило проект Концепції державної санкційної політики 9 вересня 2022 року, що передбачала більш системний, збалансований та стратегічний підхід до санкційної політики, особливо щодо осіб, які беруть участь у війні росії проти України і становлять загрозу її національній безпеці.

Отож, передбачалося, що санкції, накладенні Україною, ЄС та іншими країнами принесуть значні економічні втрати росії й тим самим не тільки обмежать можливості фінансування агресії, але і зумовлять невдоволення всередині країни, примушуючи її зосередити увагу на внутрішніх проблемах. Проте, санкції мають лише обмежений характер. Захід не наважився до повномасштабного ембарго на російські енергоносії та відключення повністю російської банківської системи від SWIFT. Як результат, санкційна політика стосовно росії поки що не спричинила такого рівня економічних проблем, що б примусили змінити її власну агресивну зовнішню політику щодо України. Водночас, очевидно, що ЄС, Україні та іншим країнам вкрай важливо зберегти солідарну позицію щодо рф та зміцнювати «санкційний фронт». Адже, послаблення санкцій буде сприйняте російською владою як слабкість Заходу і заохочення до експансії у майбутньому.

Підсумовуючи, вважаємо доцільним вжиття Україною заходів для узгодження національного законодавства, що регулює санкційну політику, у відповідність до стандартів та практик ЄС з метою посилення тиску на рф та протидії обходу нею обмежувальних заходів. Отож, важливо, визначити і предмет санкцій, і забезпечити ефективний механізм контролю та попередження їх обходу. Потрібно запровадити механізм перевірки складових товарів походженням з росії згідно європейської практики, із врахуванням національних інтересів України. Необхідно ввести адміністративну або кримінальну відповідальність за ввезення на територію України товарів походженням з росії та білорусі. Окрім того, ефективність реалізації санкційної політики в нашій державі потребує регулярного моніторингу, контролю й аналізу за порядком проведення і результатами обмежувальних заходів.

Список використаних джерел

1. Європейська інтеграція України в умовах війни росії проти України: роль академічних та громадських спільнот: Збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції (Півне, 09.11. 2023 р.) Київ, 2023. 227с. URL: https://aprei.com.ua/wp-content/uploads/2023/12/Materialy-mizharodnoyi-konferencziyi_APREI_Rivnenskyj-derzhavnyj-gumanitarnyj-universyte_09.11.23.pdf (дата звернення: 18.05.2024)
2. Association Agreement between the European Union and its Member States, of the one part, and Ukraine, of the other part. URL: [https://eurlex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:22014A0529\(01\)](https://eurlex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:22014A0529(01)) (дата звернення: 18.05.2024)
3. Опитувальник ЄС та відповіді на нього для набуття Україною статусу кандидата в ЄС. URL: <https://eu-ua.kmu.gov.ua/news/opytuvalnykyes-ta-vidpovid-na-nogo-dlya-nabuttya-ukrayinoyu-statusu-kandydata-v-yes/> (дата звернення: 20.05.2024)

4. Analytical Report following the Communication from the Commission to the European Parliament, the European Council and the Council. Commission Opinion on Ukraine's application for membership of the European Union. URL: https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/system/files/2023-02/SWD_2023_30_Ukraine.pdf (дата звернення: 18.05.2024)
5. Consolidated Version of the Treaty on European Union. URL: https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:2bf140bf-a3f8-4ab2-b506-fd71826e6da6.0023.02/DOC_1&format=PDF (дата звернення: 17.05.2024)
6. Global Strategy for the European Union's Foreign and Security Policy. URL: https://www.eeas.europa.eu/eeas/global-strategy-europeanunions-foreign-and-security-policy_en (дата звернення: 18.05.2024)
7. Strategic Compass for Security and Defence. URL: https://www.eeas.europa.eu/eeas/strategic-compass-security-and-defence-1_en
8. Україна на шляху до ЄС: реалії і перспективи національна безпека і оборона. 2022. №1-2. URL: https://razumkov.org.ua/images/journal/NSD187-188_2022_ukr_full.pdf (дата звернення: 14.05.2024)
9. Про санкції: Закон України від 14 серпня 2014 року № 1644-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1644-18> (дата звернення: 14.05.2024)
10. Економічні інструменти протидії гібридній агресії: аналітична доповідь / за ред. А. Ю. Сменковського. Київ : НІСД, 2020. 69 с.
11. Затверджено проєкт Концепції державної санкційної політики. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/zatverdzheno-proekt-kontseptsii-derzhavnoi-sanktsiinoi-polityky> (дата звернення: 14.05.2024)
12. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо застосування санкцій: Закон України від 13 липня 2023 року № 3223-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3223-20#Text> (дата звернення: 18.05.2024)
13. Апарат РНБО і Бюро економічної безпеки уклали Меморандум про співробітництво (2023) URL: <https://rnbo.gov.ua/ua/Diialnist/6114.html> (дата звернення: 18.05.2024)

References

1. *Yevropeiska intehratsiia Ukrainy v umovakh viiny rosii proty Ukrainy: rol akademichnykh ta hromadskykh spilnot: Zbirnyk materialiv Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii [European integration of Ukraine in the conditions of Russia's war against Ukraine: the role of academic and public communities: Proceedings of the International Scientific and Practical Conference] (2023).* Kyiv. Retrieved from https://aprei.com.ua/wp-content/uploads/2023/12/Materialy-mizharodnoyi-konferen-cziyi_APREI_Rivnenskyj-derzhavnyj-gumanitarnyj-universyte_09.11.23.pdf [in Ukrainian]
2. *Association Agreement between the European Union and its Member States, of the one part, and Ukraine, of the other part.* Retrieved from [https://eurlex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:22014A0529\(01\)](https://eurlex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:22014A0529(01)) [in English]
3. *Opytuvalnyk YeS ta vidpovidi na noho dlia nabuttia Ukrainoiu statusu kandydata v YeS [The EU questionnaire and answers to it for Ukraine's acquisition of EU candidate status].* Retrieved from <https://eu-ua.kmu.gov.ua/news/opytuvalnykyes-ta-vidpovidi-na-nogo-dlya-nabuttia-ukrayinoyu-statusu-kandydata-v-yes/> [in Ukrainian]
4. *Analytical Report following the Communication from the Commission to the European Parliament, the European Council and the Council. Commission Opinion on Ukraine's application for membership of the European Union.* Retrieved from https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/system/files/2023-02/SWD_2023_30_Ukraine.pdf [in English]
5. *Consolidated Version of the Treaty on European Union.* Retrieved from https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:2bf140bf-a3f8-4ab2-b506-fd71826e6da6.0023.02/DOC_1&format=PDF [in English]
6. *Global Strategy for the European Union's Foreign and Security Policy.* Retrieved from https://www.eeas.europa.eu/eeas/global-strategy-europeanunions-foreign-and-security-policy_en [in English]
7. *Strategic Compass for Security and Defence.* Retrieved from https://www.eeas.europa.eu/eeas/strategic-compass-security-and-defence-1_en [in English]
8. *Ukraina na shliakhu do YeS: realii i perspektyvy natsionalna bezpeka i oborona [Ukraine on the way to the EU: realities and prospects of national security and defense] (2022).* Retrieved from https://razumkov.org.ua/images/journal/NSD187-188_2022_ukr_full.pdf [in Ukrainian]

9. *Pro sanktsii: Zakon Ukrainy vid 14 serpnia 2014 roku № 1644-VII* [*On sanctions: Law of Ukraine dated August 14, 2014 № 1644-VII*]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1644-18#Text> [in Ukrainian]
10. *Ekonomichni instrumenty protydii hibrydnii ahresii: analitychna dopovid / za red. A. Yu. Smenkovskoho* [*Economic tools for countering hybrid aggression: analytical report / edited by A. Yu. Smenkovskyi*]. (2020). Kyiv: NISD [in Ukrainian]
11. *Zatverdzheno projekt Kontseptsii derzhavnoi sanktsiinoi polityky* [*The project of the Concept of State Sanctions Policy was approved*] (2022). Retrieved from <https://www.kmu.gov.ua/news/zatverdzheno-proekt-kontseptsii-derzhavnoi-sanktsiinoi-polityky> [in Ukrainian]
12. *Pro vnesennia zmin do deiakyykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo zastosuvannia sanktsii: Zakon Ukrainy vid 13 lypnia 2023 roku № 3223-IX* [*On amendments to some legislative acts of Ukraine regarding the application of sanctions: Law of Ukraine dated July 13, 2023 № 3223-IX*]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3223-20#Text> [in Ukrainian]
13. Aparat RNBO i Biuro ekonomichnoi bezpeky uklaly Memorandum pro spivrobotnytstvo [*The apparatus of the National Security Council and the Bureau of Economic Security concluded a Memorandum of Cooperation*] (2023). Retrieved from: <https://rnbo.gov.ua/ua/Diialnist/6114.html> [in Ukrainian]

Стаття надійшла до редакції 28.05.2024

Кирило Турчинов,

докторант, Західноукраїнський

національний університет

ORCID: <https://orcid.org/0009-0005-8620-8770>

ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ ПРАВОВОГО ПОЛОЖЕННЯ ПАРЛАМЕНТУ В КОНТЕКСТІ ВАРІАТИВНОСТІ ДЕРЖАВНОГО УСТРОЮ

У сучасному світі, де різноманітність форм державного устрою є невід'ємною характеристикою глобального політичного ландшафту, питання правового положення парламенту набуває особливої актуальності та значущості. Парламент, як ключовий інститут законодавчої влади, відіграє вирішальну роль у формуванні та реалізації державної політики, забезпеченні демократичних принципів та захисті прав громадян. Однак, специфіка його функціонування та правовий статус можуть суттєво варіюватися залежно від форми державного устрою.

Дана наукова публікація присвячена комплексному аналізу особливостей правового положення парламенту в контексті різних форм державного устрою. У роботі розглядаються унітарні, федеративні та конфедеративні держави, а також специфічні форми державного устрою, такі як автономії та асоційовані держави. Особлива увага приділяється порівнянню повноважень, структури та механізмів взаємодії парламентів з іншими гілками влади в рамках різних державних систем.

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю глибшого розуміння впливу форми державного устрою на ефективність роботи законодавчого органу, його здатність представляти інтереси громадян та забезпечувати баланс влади в державі. Крім того, в умовах глобалізації та зростаючої взаємозалежності держав, вивчення різних моделей парламентаризму набуває важливого значення для вдосконалення існуючих систем державного управління та пошуку оптимальних форм організації законодавчої влади.

У науковому дослідженні буде проаналізовано широкий спектр наукових джерел, нормативно-правових актів та практичних прикладів з різних країн світу. Це дозволить виявити загальні тенденції та унікальні особливості правового положення парламентів у державах з різним устроєм, а також оцінити їх вплив на ефективність законодавчого процесу та якість демократичного управління в цілому.

Ключові слова: законодавча влада, Верховна Рада, представницька демократія, баланс влади, парламентаризм, державний устрій.

Turchynov K.

Differentiation of the legal status of parliament in the context of variability of state structure

In the modern world, where the diversity of forms of government is an integral characteristic of the global political landscape, the issue of the legal status of parliament acquires particular relevance and significance. Parliament, as a key institution of legislative power, plays a crucial role in shaping and implementing state policy, ensuring democratic principles, and protecting citizens' rights. However, the specifics of its functioning and legal status can vary significantly depending on the form of government.

This scientific publication is devoted to a comprehensive analysis of the peculiarities of the legal status of parliament in the context of different forms of government. The paper examines unitary, federal, and confederative states, as well as specific forms of government, such as autonomies and associated states. Particular attention is paid to comparing the powers, structure, and mechanisms of interaction between parliaments and other branches of government within different state systems.

The relevance of the study is determined by the need for a deeper understanding of the impact of the form of government on the effectiveness of the legislative body, its ability to represent the interests of citizens, and ensure a balance of power in the state. Moreover, in the context of globalization and the growing interdependence of states, the study of different models of parliamentarism becomes important for improving existing systems of public administration and finding optimal forms of organization of legislative power.

The scientific study will analyze a wide range of scientific sources, legal acts, and practical examples from different countries around the world. This will allow identifying general trends and unique features of the legal status of parliaments in states with different structures, as well as assessing their impact on the effectiveness of the legislative process and the quality of democratic governance as a whole.

Keywords: *legislative power, Verkhovna Rada, representative democracy, balance of power, parliamentarism, form of government.*

Постановка проблеми. У сучасному світі, що характеризується різноманітністю форм державного устрою, проблема диференціації правового положення парламенту набуває особливої актуальності та значущості. Парламент, як ключовий інститут законодавчої влади, відіграє вирішальну роль у формуванні та реалізації державної політики, забезпеченні демократичних принципів та захисті прав громадян. Однак, специфіка його функціонування та правовий статус можуть суттєво варіюватися залежно від форми державного устрою, що створює низку теоретичних та практичних проблем.

По-перше, існує потреба у систематизації та глибокому аналізі відмінностей у правовому положенні парламентів у різних формах державного устрою – унітарних, федеративних, конфедеративних державах, а також у державах з особливими формами автономії. Ці відмінності стосуються не лише структури парламентів, але й обсягу їх повноважень, механізмів взаємодії з іншими гілками влади та способів представництва інтересів громадян.

По-друге, важливою проблемою є визначення впливу форми державного устрою на ефективність роботи парламенту, його здатність оперативно реагувати на суспільні виклики та забезпечувати баланс влади в державі. Ця проблема набуває особливої гостроти в умовах глобалізації та зростаючої взаємозалежності держав, коли парламенти стикаються з необхідністю вирішувати складні транснаціональні питання.

По-третє, існує потреба у дослідженні того, як різні моделі парламентаризму, що формуються в контексті варіативності державного устрою, впливають на якість демократичного управління, забезпечення прав меншин та регіональне представництво. Це особливо актуально для багатонаціональних держав та країн з виразними регіональними відмінностями.

По-четверте, важливим аспектом проблеми є вивчення механізмів адаптації парламентських систем до змін у державному устрої, включаючи процеси децентралізації, федералізації або, навпаки, централізації влади. Ця проблема має не лише теоретичне, але й практичне значення для країн, що перебувають у процесі конституційних реформ.

Нарешті, існує необхідність у розробці теоретичних моделей та практичних рекомендацій щодо оптимізації правового положення парламенту в різних формах державного устрою з урахуванням сучасних викликів демократії, таких як цифровізація, глобальні кризи та зростання популізму.

Таким чином, комплексне дослідження диференціації правового положення парламенту в контексті варіативності державного устрою не лише збагатить теоретичну базу галузі права та політології, але й матиме практичне значення для вдосконалення існуючих систем державного управління та пошуку оптимальних форм організації законодавчої влади в сучасних умовах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичну основу дослідження складають праці вітчизняних та зарубіжних вчених у галузі права, політології та теорії держави і права. Серед українських дослідників вагомий внесок у розробку цієї проблематики зробили В. М. Шаповал, О. В. Скрипнюк, В. Ф. Погорілко, Ю. М. Тодика, В. П. Колісник, Ю. Г. Барабаш та інші. Зарубіжний досвід аналізу парламентських систем представлений у роботах А. Лейпхарта, Дж. Сарторі, Р. Уоттса, М. Дюверже.

У науковому дослідженні буде проаналізовано широкий спектр наукових джерел, нормативно-правових актів та практичних прикладів з різних країн світу. Це дозволить виявити загальні тенденції та унікальні особливості правового положення парламентів у державах з різним устроєм, а також оцінити їх вплив на ефективність законодавчого процесу та якість демократичного управління в цілому. Таким чином, незважаючи на значний науковий доробок у цій сфері, тема диференціації правового положення парламенту в контексті варіативності державного устрою залишається актуальною та потребує подальшого комплексного дослідження з урахуванням сучасних тенденцій розвитку державності та демократії.

Мета наукового дослідження полягає у комплексному аналізі та систематизації особливостей правового статусу парламенту в різних формах державного устрою, виявленні закономірностей його функціонування та розробці теоретичних і практичних рекомендацій щодо оптимізації парламентської діяльності з урахуванням специфіки державної організації.

Виклад основного матеріалу дослідження. У сучасному світі, де різноманітність форм державного устрою є невід'ємною характеристикою глобального політичного ландшафту, питання диференціації правового положення парламенту набуває особливої актуальності та значущості. Парламент, як ключовий інститут законодавчої влади, відіграє вирішальну роль у формуванні та реалізації державної політики, за-

безпеченні демократичних принципів та захисті прав громадян. Однак, специфіка його функціонування та правовий статус можуть суттєво варіюватися залежно від форми державного устрою.

Професор Арендт Лейпхарт у своїй роботі «Patterns of Democracy» (Yale University Press, 2012) зазначає: «Форма державного устрою суттєво впливає на структуру та функціонування парламенту, особливо в контексті федеративних систем, де необхідно балансувати інтереси центру та регіонів» [1].

Дослідник Джованні Сарторі у праці «Comparative Constitutional Engineering» (New York University Press, 1997) стверджує: «Парламенти в президентських та парламентських системах мають різні механізми взаємодії з виконавчою владою, що відображається на їхньому правовому статусі та ефективності» [2].

Професор Роберт Елгі в статті «Semi-Presidentialism: Concepts, Consequences and Contesting Explanations» (Political Studies Review, 2004) зазначає: «У напівпрезидентських республіках правове положення парламенту часто характеризується подвійною відповідальністю перед президентом та прем'єр-міністром, що створює унікальну динаміку в законодавчому процесі» [3].

Дослідниця Піппа Норріс у роботі «Driving Democracy» (Cambridge University Press, 2008) підкреслює: «Виборчі системи та форма державного устрою тісно пов'язані з структурою парламенту, впливаючи на представництво різних соціальних груп та регіонів» [4].

Професор Альфред Степан у статті «Federalism and Democracy: Beyond the U.S. Model» (Journal of Democracy, 1999) зауважує: «У федеративних державах парламенти часто мають складнішу структуру та механізми прийняття рішень, що відображає необхідність балансування інтересів різних рівнів влади» [5].

Дослідник Метью Шугарт у праці «Presidents and Assemblies» (Cambridge University Press, 1992) аналізує: «Взаємодія між формою правління та державним устроєм створює унікальні конфігурації парламентських систем, що впливає на їхню ефективність та стабільність» [6].

Професор Рональд Уоттс у роботі «Comparing Federal Systems» (McGill-Queen's University Press, 2008) зазначає: «Правове положення парламентів у федераціях характеризується необхідністю врахування регіональних особливостей, що часто призводить до створення двопалатних систем з особливими механізмами представництва» [7].

Ці думки вчених підкреслюють важливість врахування форми державного устрою при аналізі правового положення парламенту. Вони вказують на складні взаємозв'язки між структурою держави, системою представництва та ефективністю законодавчої влади.

Парламент, як ключовий інститут законодавчої влади, займає центральне місце в системі державного управління та відіграє вирішальну роль у формуванні та реалізації державної політики. Це представницький орган, що втілює волю народу та забезпечує легітимність влади через демократичні механізми виборів та прийняття рішень.

У контексті формування державної політики, парламент виконує низку критично важливих функцій:

- Законотворча діяльність: розробка, обговорення та прийняття законів, які визначають правові рамки життя суспільства та функціонування держави.

- Бюджетний процес: затвердження державного бюджету та контроль за його виконанням, що дозволяє впливати на економічну та соціальну політику.

- Контрольна функція: нагляд за діяльністю виконавчої влади, що забезпечує баланс влади та запобігає зловживанням.

- Представницька функція: артикуляція та агрегація інтересів різних соціальних груп, забезпечення їх представництва у процесі прийняття державних рішень.

Парламент відіграє ключову роль у забезпеченні демократичних принципів, створюючи майданчик для публічного обговорення важливих суспільних питань, забезпечуючи прозорість процесу прийняття рішень та підзвітність влади перед громадянами. Крім того, парламент є гарантом захисту прав і свобод громадян, приймаючи відповідні закони та здійснюючи контроль за їх дотриманням.

Однак, важливо зазначити, що специфіка функціонування парламенту та його правовий статус можуть суттєво варіюватися залежно від форми державного устрою. Ці відмінності проявляються у наступних аспектах:

Структура парламенту: в унітарних державах частіше зустрічаються однопалатні парламенти, тоді як у федераціях переважають двопалатні системи, що забезпечують представництво як населення в цілому, так і окремих суб'єктів федерації.

Обсяг повноважень: у федеративних державах повноваження розподіляються між федеральним парламентом та законодавчими органами суб'єктів федерації, тоді як в унітарних державах парламент має більш централізовану владу.

Механізми прийняття рішень: у різних формах державного устрою можуть існувати відмінні вимоги щодо кворуму, процедур голосування та узгодження рішень між палатами парламенту чи різними рівнями влади.

Взаємодія з виконавчою владою: форма державного устрою впливає на механізми формування уряду, процедури висловлення недовіри та інші аспекти взаємодії між законодавчою та виконавчою гілками влади.

Територіальне представництво: в федераціях та державах з автономіями особлива увага приділяється забезпеченню представництва різних територіальних одиниць у парламенті.

Таким чином, хоча парламент завжди залишається центральним інститутом демократичного управління, конкретні форми його організації та функціонування значною мірою визначаються особливостями державного устрою, що вимагає детального вивчення та аналізу для розуміння ефективності різних моделей парламентаризму.

Комплексний аналіз особливостей правового положення парламенту в контексті різних форм державного устрою розкриває значні відмінності в структурі, повноваженнях та функціонуванні законодавчих органів залежно від державного устрою. Розглядаючи основні форми – унітарну, федеративну, конфедеративну, а також специфічні форми, такі як держави з автономіями, можна виявити ключові особливості кожної системи.

В унітарних державах парламент зазвичай має централізовану структуру та повноваження. Часто це однапалатна структура, хоча існують і двопалатні варіанти, як, наприклад, у Франції. Парламент має повну законодавчу владу на всій території держави, забезпечує пряме представництво громадян без урахування регіонального фактору та має більш пряму взаємодію з виконавчою владою. Яскравим прикладом є парламент Великобританії, який складається з двох палат (Палата общин і Палата лордів), але має повну законодавчу владу на всій території країни.

У федеративних державах парламент має складнішу структуру, що відображає подвійний рівень управління. Зазвичай це двопалатна система, де нижня палата представляє населення в цілому, а верхня – суб'єкти федерації. Характерним є розподіл законодавчих повноважень між федеральним парламентом та законодавчими органами суб'єктів федерації, наявність механізмів узгодження інтересів федерації та її суб'єктів, а також складніша система стримувань і противаг. Показовим прикладом є Конгрес США, який складається з Палати представників і Сенату, з чітким розподілом повноважень між федеральним та штатними рівнями.

У конфедеративних державах роль центрального парламенту обмежена, оскільки основні повноваження залишаються у держав-членів. Парламент часто має форму асамблеї або ради представників держав-членів, має обмежені повноваження, зазвичай у сферах спільних інтересів, таких як зовнішня політика та оборона. Рішення часто приймаються консенсусом, а держави-члени мають право вето на рішення центрального органу. Хоча чистих конфедерацій сьогодні майже не існує, Європейський парламент в певній мірі демонструє деякі з цих характеристик.

Держави з автономіями представляють проміжну форму між унітарною та федеративною системами. Центральний парламент зберігає більшість повноважень, але деякі регіони мають особливий статус. Можливе асиметричне представництво регіонів у парламенті та існують спеціальні механізми узгодження інтересів центру та автономій. Прикладом може слугувати Іспанія, де парламент (Генеральні кортеси) складається з двох палат, але автономні спільноти мають власні парламенти з різним обсягом повноважень.

Порівняльний аналіз цих систем виявляє суттєві відмінності у структурі, повноваженнях, представництві та процесах прийняття рішень. Структурно унітарні держави мають переважно однапалатні парламенти, федерації – двопалатні, конфедерації – часто однапалатні, але з особливими механізмами представництва, а держави з автономіями можуть мати як одно-, так і двопалатні системи. Щодо повноважень, унітарні держави мають широкі повноваження на всій території, федерації розподіляють їх між федеральним та регіональним рівнями, конфедерації обмежують їх спільними інтересами держав-членів, а держави з автономіями мають широкі повноваження з окремими винятками для автономій. Представництво варіюється від прямого представництва громадян в унітарних державах до подвійного представництва в федераціях, представництва держав-членів у конфедераціях та можливого асиметричного представництва в державах з автономіями. Процес прийняття рішень також значно відрізняється: від відносно

простого в унітарних державах до складного в федераціях, консенсусного з правом вето в конфедераціях та з урахуванням особливих прав автономій у відповідних державах.

Цей комплексний аналіз демонструє, що правове положення парламенту тісно пов'язане з формою державного устрою, що впливає на всі аспекти його функціонування та ефективність у виконанні законодавчих та представницьких функцій.

Глибше розуміння впливу форми державного устрою на ефективність роботи законодавчого органу, його здатність представляти інтереси громадян та забезпечувати баланс влади в державі є критично важливим для сучасної політичної науки та практики державного управління. Форма державного устрою безпосередньо впливає на структуру, повноваження та механізми функціонування парламенту, що, в свою чергу, визначає його ефективність у виконанні ключових функцій.

У унітарних державах парламент зазвичай має більш централізовану структуру, що може сприяти швидкому прийняттю рішень та єдиній законодавчій політиці на всій території країни. Однак, це може створювати виклики у представництві інтересів різних регіонів та меншин. Натомість, у федеративних державах двопалатна система парламенту часто забезпечує більш збалансоване представництво як загальнонаціональних, так і регіональних інтересів. Це може призводити до більш комплексного та інклюзивного законодавчого процесу, але також може уповільнювати прийняття рішень через необхідність узгодження позицій різних рівнів влади.

Здатність парламенту ефективно представляти інтереси громадян також значною мірою залежить від форми державного устрою. У федераціях, наприклад, верхня палата парламенту часто представляє інтереси суб'єктів федерації, що дозволяє враховувати регіональні особливості при формуванні загальнодержавної політики. У унітарних державах з елементами децентралізації можуть створюватися спеціальні механізми для врахування інтересів різних територій, хоча вони можуть бути менш формалізованими.

Забезпечення балансу влади в державі також суттєво залежить від форми державного устрою. У федеративних системах парламент часто відіграє роль арбітра між центральною владою та суб'єктами федерації, що створює додатковий рівень стримувань і противаг. У унітарних державах парламент може мати більш прямі механізми контролю над виконавчою владою, але може стикатися з викликами у забезпеченні балансу між загальнодержавними та місцевими інтересами.

В умовах глобалізації та зростаючої взаємозалежності держав, вивчення різних моделей парламентаризму набуває особливого значення. Це пов'язано з тим, що традиційні форми організації законодавчої влади стикаються з новими викликами, такими як необхідність швидкого реагування на глобальні кризи, регулювання транснаціональних процесів та адаптація до швидких технологічних змін. У цьому контексті, порівняльний аналіз різних парламентських систем дозволяє виявити найбільш ефективні практики та механізми, які можуть бути адаптовані до потреб конкретних держав.

Вивчення різних моделей парламентаризму також важливе для вдосконалення існуючих систем державного управління. Наприклад, досвід федеративних держав у забезпеченні представництва регіональних інтересів може бути корисним для унітарних держав, які прагнуть до більшої децентралізації. Водночас, ефективні механізми парламентського контролю, розроблені в парламентських республіках, можуть бути адаптовані для використання в президентських системах.

Пошук оптимальних форм організації законодавчої влади в сучасних умовах вимагає врахування не лише традиційних факторів, таких як історичний досвід та культурні особливості, але й нових реалій глобалізованого світу. Це може включати розробку нових механізмів взаємодії національних парламентів з міжнародними організаціями, створення ефективних систем електронної демократії для посилення зв'язку між парламентарями та виборцями, а також впровадження інноваційних форм участі громадян у законодавчому процесі.

Таким чином, глибше розуміння впливу форми державного устрою на функціонування парламенту та вивчення різних моделей парламентаризму є не лише теоретично важливим, але й має значний практичний потенціал для вдосконалення систем державного управління та адаптації законодавчих органів до викликів 21 століття. Це дослідження може сприяти розробці більш ефективних, репрезентативних та адаптивних форм організації законодавчої влади, здатних забезпечити стабільний розвиток держав в умовах глобальних трансформацій.

Висновки. Правове положення парламенту суттєво варіюється залежно від форми державного устрою. Ці відмінності відображають особливості розподілу влади, представництва та прийняття рішень у різних системах. Розуміння цих особливостей є ключовим для ефективного функціонування законодавчої влади та забезпечення балансу інтересів у державі.

Підсумовуючи результати дослідження специфіки правового положення парламенту в контексті варіативності державного устрою, можна зробити низку важливих висновків. Перш за все, очевидно, що форма державного устрою має визначальний вплив на правове положення парламенту, його структуру, повноваження та механізми функціонування. Кожна форма – унітарна, федеративна, конфедеративна, а також специфічні форми, такі як держави з автономіями, – створює унікальний контекст для діяльності законодавчого органу.

У унітарних державах парламенти характеризуються більшою централізацією влади та прямим представництвом громадян, що сприяє швидкому прийняттю рішень, але може створювати виклики у представництві регіональних інтересів.

Натомість, федеративні системи зазвичай мають складнішу парламентську структуру, що забезпечує представництво як загальнонаціональних, так і регіональних інтересів, сприяючи більш збалансованому законодавчому процесу, але потенційно уповільнюючи прийняття рішень.

Конфедеративні моделі, хоча і рідкісні в чистому вигляді, демонструють обмежену роль центрального парламенту з акцентом на консенсусне прийняття рішень та збереження суверенітету держав-членів.

Держави з автономіями представляють гібридну модель, яка поєднує елементи унітарної та федеративної систем, створюючи унікальні механізми представництва та узгодження інтересів.

Важливо зазначити, що не існує універсальної “ідеальної” моделі парламентаризму, а ефективність парламенту залежить від його здатності адаптуватися до специфічних історичних, культурних та політичних умов конкретної держави. В умовах глобалізації та зростаючої взаємозалежності держав спостерігається тенденція до конвергенції різних моделей парламентаризму, що проявляється у запозиченні ефективних практик та механізмів.

Ключовим аспектом залишається пошук балансу між ефективністю прийняття рішень та репрезентативністю, де унітарні системи часто демонструють перевагу в швидкості, а федеративні – в представництві різноманітних інтересів. Дослідження також виявило, що правове положення парламенту не є статичним, а постійно еволюціонує під впливом внутрішніх та зовнішніх факторів, включаючи технологічні зміни та глобальні виклики.

Перспективним напрямком розвитку парламентаризму є впровадження інноваційних форм участі громадян у законодавчому процесі, що може сприяти подоланню обмежень, властивих традиційним моделям. Особливу увагу слід приділити здатності парламенту забезпечувати баланс влади в державі, де федеративні системи часто демонструють більше механізмів стримувань і противаг порівняно з унітарними державами.

Нарешті, дослідження підкреслює необхідність подальшого вивчення впливу нових технологій та глобальних викликів на функціонування парламентів різних типів, що може стати основою для розробки більш адаптивних та ефективних моделей законодавчої влади. Таким чином, специфіка правового положення парламенту тісно пов’язана з формою державного устрою, але також залежить від багатьох інших факторів, і розуміння цих взаємозв’язків є ключовим для вдосконалення існуючих систем державного управління та пошуку оптимальних форм організації законодавчої влади в сучасних умовах.

Список використаних джерел

1. Lijphart A. *Patterns of Democracy: Government Forms and Performance in Thirty-Six Countries*. 2nd ed. New Haven : Yale University Press, 2012. 368 p.
2. Sartori G. *Comparative Constitutional Engineering: An Inquiry into Structures, Incentives and Outcomes*. 2nd ed. New York : New York University Press, 1997. 217 p.
3. Elgie R. Semi-Presidentialism: Concepts, Consequences and Contesting Explanations. *Political Studies Review*. 2004. Vol. 2, No. 3. P. 314-330.
4. Norris P. *Driving Democracy: Do Power-Sharing Institutions Work?* Cambridge : Cambridge University Press, 2008. 320 p.
5. Stepan A. Federalism and Democracy: Beyond the U.S. Model. *Journal of Democracy*. 1999. Vol. 10, No. 4. P. 19-34.
6. Shugart M. S., Carey J. M. *Presidents and Assemblies: Constitutional Design and Electoral Dynamics*. Cambridge : Cambridge University Press, 1992. 316 p.
7. Watts R. L. *Comparing Federal Systems*. 3rd ed. Montreal & Kingston : McGill-Queen’s University Press, 2008. 335 p.

References

1. Lijphart, A. (2012). *Patterns of Democracy: Government Forms and Performance in Thirty-Six Countries*. 2nd ed. New Haven: Yale University Press [in English]
2. Sartori, G. (1997). *Comparative Constitutional Engineering: An Inquiry into Structures, Incentives and Outcomes*. 2nd ed. New York: New York University Press [in English]
3. Elgie, R. (2004). *Semi-Presidentialism: Concepts, Consequences and Contesting Explanations*. *Political Studies Review*, 2 (3), 314-330 [in English]
4. Norris, P. (2008). *Driving Democracy: Do Power-Sharing Institutions Work?* Cambridge: Cambridge University Press [in English]
5. Stepan, A. (1999). Federalism and Democracy: Beyond the U.S. Model. *Journal of Democracy*, 10 (4), 19-34 [in English]
6. Shugart, M. S. and Carey, J. M. (1992). *Presidents and Assemblies: Constitutional Design and Electoral Dynamics*. Cambridge: Cambridge University Press [in English]
7. Watts, R. L. (2008). *Comparing Federal Systems*. 3rd ed. Montreal & Kingston: McGill-Queen's University Press [in English]

Стаття надійшла до редакції 05.06.2024

3. ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС. СІМЕЙНЕ ПРАВО. ТРУДОВЕ ПРАВО. МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО. ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО. ГОСПОДАРСЬКО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО

DOI:10.35774/app2024.02.066
УДК 347.965

Сергій Гладкий,
аспірант Західноукраїнського
національного університету
ORCID: <http://orcid.org/0009-0000-6476-4083>

ОСОБЛИВОСТІ ЗАХИСТУ ПРАВ СТОРІН ДОГОВОРУ ПРО НАДАННЯ ТУРИСТИЧНИХ ПОСЛУГ: ОСНОВНІ ФОРМИ ТА СПОСОБИ

Захист прав споживачів є пріоритетним у процесі адаптації законодавства України відповідно до стандартів та вимог Європейського Союзу і міжнародно-правових актів. До основних перспективних напрямків також належить сфера туризму, яка розвивається доволі динамічно, тому важливе значення сьогодні має забезпечення захисту прав туристів як споживачів і розробка ефективного механізму здійснення їхніх прав.

Сьогодні в багатьох країнах світу вважається, що туристична діяльність відіграє велику роль у «про-суванні» держави на світовій арені. Галузь туризму визнається фундаментальною для економіки багатьох країн світу, адже вона має вплив на різні сфери економіки, зокрема торгівлю, будівництво, транспорт, сільське господарство тощо. Зокрема, стан туризму впливає як на рівень ринкових відносин, так і сприяє підвищенню зайнятості населення, а також міжнародному співробітництву. Тому туристична діяльність має бути одним із пріоритетних напрямків розвитку України, що сприятиме отриманню додаткових коштів до бюджету та забезпечить функціонування інших галузей, які з нею пов'язані.

Адаптація національного законодавства до вимог та стандартів ЄС у сфері туризму, є завданням непростим, проте останнім часом цей процес відбувається, хоча невирішеними ще залишаються питання, пов'язані із назвою договору про надання туристичних послуг, особливостями захисту прав сторін договору тощо.

Мета статті – визначити основні форми та способи захисту прав сторін договору про надання туристичних послуг, шляхи їх вдосконалення.

Ключові слова: сфера туризму, договір, туристичні послуги, сторони договору, захист їхніх прав, форми та способи.

Hladkyi S.

Features of the protection of the rights of the parties to the contract on the provision of tourist services: main forms and methods

The protection of consumer rights is a priority in the process of adapting the legislation of Ukraine in accordance with the standards and requirements of the European Union and international legal acts. Among the main promising directions is the field of tourism, which is developing quite dynamically, therefore, ensuring the protection of the rights of tourists as consumers and developing an effective mechanism for exercising their rights is of great importance today.

Nowadays, in many countries of the world, it is believed that tourism plays a major role in the «promotion» of the state on the world stage. The tourism industry is recognized as fundamental for the economy of many countries of the world, because it has an impact on various areas of the economy, including trade, construction, transport, agriculture, etc. In particular, the state of tourism affects both the level of market relations and contributes to increasing the employment of the population, as well as international cooperation. Therefore, tourism activity should be one of the priority directions of Ukraine's development, which will contribute to obtaining additional funds for the budget and ensure the functioning of other industries related to it.

The market for the provision of tourist services is a rather promising industry, which is why tourism has become firmly rooted in people's lives nowadays. The rapid development of this area is due to the need of citizens to rest and meaningfully spend their leisure time. There are also prerequisites for improving the sphere of tourist services in Ukraine.

The adaptation of national legislation to the requirements and standards of the EU in the field of tourism is a difficult task, but recently this process has been taking place, although there are still unresolved issues related to the name of the contract on the provision of tourist services, the introduction of the list of rights of the parties to the contract, the features of their protection, etc.

The purpose of the article is to determine the main forms and methods of protecting the rights of the parties to a contract on the provision of tourist services, and ways to improve them.

Keywords: *the field of tourism, contract, tourist services, parties to the contract, protection of their rights, forms and methods.*

Постановка проблеми. Ринок надання туристичних послуг є доволі перспективною галуззю, яка швидко розвивається, тому сьогодні туризм міцно вкорінився у життя людей. Стрімкий розквіт цієї сфери зумовлений потребою громадян відпочивати та змістовно проводити власне дозвілля. Існують також передумови для розвитку в Україні сфери туристичних послуг. Цей процес доволі складний, адже особливо у наш час потребує підвищеного рівня захисту прав туристів у нашій державі.

Аналіз досліджень та публікацій. У юридичній літературі питання щодо надання туристичних послуг досліджено в працях таких науковців: П. Бернеккера, А. Б. Бідненка, М. Гудими, Л. М. Іваненко, О. П. Іванова, К. Крапфа, В. М. Кривошеєва, В. М. Мікадзе, П. Г. Олдака, Ю. М. Соколова, Є. Я. Токара, В. Р. Ю. Ханік-Посполітак, Б. Хунцикера, Б. О. Шаблі та ін.

Мета статті – визначити основні форми та способи захисту прав сторін договору про надання туристичних послуг, особливості їхнього вдосконалення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Правове регулювання відносин, які виникають у сфері надання туристичних послуг здійснюється Законом України (далі – ЗУ) «Про туризм», що набув чинності 15 вересня 1995 р. та періодично піддається певним редакційним змінам, які спрямовані на його адаптацію до реалій сучасності [1]. Проте такого правового регулювання недостатньо, адже закон характеризується стислістю і неможливістю охоплення широкого спектра відносин, що виникають у сфері туристичних послуг України. Тому це зумовлює невизначеність у діяльності туроператорів і турагентів, а також ставить у складне становище туристів, що, залишаючись наодинці із туроператором (турагентом), укладають договори із ними, які нерідко утискають їхні права як споживачів туристичних послуг.

У ст. 2 Закону України «Про туризм» зазначено, що «законодавство України про туризм складається з Конституції України, цього Закону, інших нормативно-правових актів, виданих відповідно до них. Майнові відносини в галузі туризму, засновані на рівності, автономії волі та майновій самостійності їхніх учасників, регулюються Цивільним кодексом (далі – ЦК) України та Господарським кодексом України з урахуванням особливостей, встановлених цим Законом. Якщо міжнародним договором України, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, передбачені інші правила, ніж ті, що встановлені цим Законом, застосовуються правила міжнародного договору» [1].

Окрім того, Закон України «Про захист прав споживачів» здійснює регламентацію прав туристів як споживачів туристичних послуг [2]. У разі порушення своїх прав, наприклад, щодо якості наданих ту-

ристичних послуг, турист має право звернутися до державного органу із питань захисту прав споживачів. Якщо буде виявлено, що надані туристичні послуги неналежного рівня, він згідно із Законом України «Про захист прав споживачів» (ст. 14) може вимагати: «зменшення ціни туристичної послуги; безоплатного усунення недоліків наданої послуги в розумний строк; відшкодування завданих збитків; усуненням недоліків послуги як власними силами, так із залученням третіх осіб» [2].

Отож, у разі виникнення спірної ситуації із виконавцем туристичних послуг, урегулювати можна її в досудовому порядку або звернутися до суду чи інших спеціально уповноважених органів влади і місцевого самоврядування щодо захисту прав. Якщо турист обирає судовий захист свого порушеного права, то він звільняється від судового збору.

У теорії захисту прав людини науковці виокремлюють дві форми: юрисдикційну і неюрисдикційну (альтернативну) [3]. Перша форма передбачає звернення особи (наприклад, туриста) за захистом власних прав до відповідних компетентних органів, які наділені владними повноваженнями. Тобто вона здійснюється судом у загальному порядку захисту чи органами державної влади у спеціальному порядку захисту. Відповідно до статті 55 Конституції України «кожному гарантується право захисту своїх прав та свобод від протиправних посягань та порушень будь-якими засобами, що не заборонені законом» [4]. Ст. 124 Конституції України містить припис, що в Україні правосуддя здійснюється судами. Тому вважається, що захист прав у судовому порядку є найбільш поширеною та основною формою захисту. Проте захист прав забезпечується як юрисдикційними органами, так і в результаті «реалізації права на позасудове врегулювання спору за допомоги неюрисдикційної форми захисту» [5, с. 30]. Остання стосується тих способів врегулювання спорів, що здійснюються за межами судового розгляду.

Науковці до альтернативних способів відносять такі правові інститути, як: «діалог, медіацію (посередництво), переговори, третейське судочинство, а також міжнародний комерційний арбітраж та інші способи, які є індивідуальними для інших держав» [6, с. 36].

Є два способи врегулювання цивільно-правових спорів щодо надання туристичних послуг – це: позасудовий і судовий. Переважна більшість цих конфліктів може бути вирішена в позасудовому порядку, який передбачає такі етапи:

- 1) звернення до туристичної фірми, з якою укладено договір;
- 2) звернення до страховика;
- 3) звернення до державної установи або іншої структури, що може сприяти вирішенню спору.

Суди в порядку цивільного судочинства вирішують спори за позовами щодо захисту прав туристів як споживачів туристичних послуг, а також розглядають справи за позовами про стягнення коштів у порядку господарського судочинства.

Позови і скарги про захист порушених прав у сфері надання туристичних послуг, на думку І. М. Станкової, можна класифікувати так:

- «1) невиконання або неналежне виконання послуг, обіцяних турфірмою;
- 2) несвочасне інформування туриста про зміни в програмі туру, надання недостовірної або неточної інформації про тури;
- 3) обмеження власної відповідальності турфірми через зміну умов туру;
- 4) додаткові грошові збори;
- 5) низький рівень сервісу;
- 6) порушення права споживача на безпеку послуги» [7].

До проблем, які виникають у сфері судового врегулювання туристичних спорів, необхідно віднести: порушення правил підсудності та підвідомчості. Для впорядкування судової практики вирішення таких спорів важлива постанова Верховного Суду України у справі № 6-42 від 3 липня 2013 р., яка містить такий висновок: «За змістом ч. 1, 2, 10 ст. 20, ч. 2 ст. 30, ч. 1 та 2 ст. 32, ч. 1 ст. 33 ЗУ «Про туризм», ч. 4 ст. 10 ЗУ України «Про захист прав споживачів», ст. 610 і 611, ч. 5 ст. 653, ч. 1 ст. 901 ЦК України майнову відповідальність несе суб'єкт туристичної діяльності, який порушив законодавство в галузі туристичної діяльності під час надання туристичної послуги, порушив умови договору між туристом і суб'єктом туристичної діяльності з надання туристичних послуг, та за вини якого замовнику (туристу) завдано збитків. У разі встановлення судом фактів видачі туроператором ваучера, який є формою письмового договору на туристичне обслуговування, зміни туроператором в односторонньому порядку істотних умов договору на туристичне обслуговування та невжиття ним необхідних заходів про попередження туриста щодо такої зміни, відповідальність за порушення істотних умов договору не може нести інший суб'єкт туристичної діяльності з надання туристичних послуг, ніж туроператор» [8].

Як бачимо, такий висновок відповідає положенням міжнародних нормативно-правових актів, зокрема ст. 15 Міжнародної конвенції ООН щодо контракту на подорожування (1970 р.), в якій зазначено, що в разі порушення зобов'язань згідно з контрактом посередник виступає як організатор подорожі та несе відповідальність за збитки, які випливають з цього порушення.

Варто зазначити, що в судах різного рівня останнім часом розглядається велика кількість спорів про захист прав споживачів, зокрема у сфері туризму. Зараз виникла проблема із судовим захистом прав, що полягає у довготривалому вирішенні спору. Через це «багато хто з потерпілих не хоче звертатись до суду, бо знають, що вони втратять багато часу, сил і коштів, поки дочекаються рішення суду, який може бути і не на їх користь. Багато зараз говорять і про те, що в судовій системі не вистачає суддів, тому через перенавантаженість суду, вирішення справ затягується» [9].

Отож, необхідно запроваджувати нововведення, які стосуються позасудового розгляду спорів. Зокрема, Ю. В. Білоусов, Н. Л. Бондаренко-Зелінська називають такі види позасудового врегулювання спорів: «медіація – спосіб вирішення спору за допомогою незалежного, нейтрального посередника, який сприяє сторонам у досягненні згоди щодо ліквідації спору; переговори або неогоціація – спосіб вирішення спору безпосередньо сторонами спірних правовідносин (представниками сторін) без участі будь-яких посередників; арбітраж – спосіб вирішення спору за допомогою незалежної, нейтральної особи – арбітра (або групи арбітрів), що повноважений винести обов'язкове для сторін рішення. В Україні поширена назва «третейське судочинство»; приватна судова система або суддя «напрокат», що забезпечує вирішення спорів за допомогою суддів, які пішли у відставку, за високу плату, які мають повноваження не тільки примирити сторони, а й винести обов'язкове для них рішення. Приватна судова система подібна до процедури арбітражу, але тут спір вирішує колишній професійний суддя. Вказаний спосіб можна застосовувати для вирішення будь-яких правових спорів, адже професійним суддям, які вийшли на пенсію, не заборонено арбітрування» [10, с. 155]. Застосування цих способів позасудового вирішення спорів сприяло би розвантаженню судової системи України.

В Європейському Союзі популярним є застосування альтернативних способів вирішення спорів, що передбачено Директивою 2013/11/ЄС і Регламентом Європейського парламенту та Ради про онлайн-вирішення спорів та суперечок і внесення змін до Регламенту. Ці нормативні акти дають право вибирати швидкий, недорогий, простий спосіб врегулювання спору між споживачами і трейдерами, під якими у ст. 4 Директиви ЄС визнається «будь-яка фізична або юридична особа, учасник біржової торгівлі, спеціаліст в області фінансів, який діє з ціллю отримання прибутку» [11].

Проте слід зазначити, що процедура альтернативних способів вирішень спорів в Європі є ще не дуже розвиненою. Тому багато людей навіть не знають про можливості застосування позасудового механізму. Важливим це питання є для туристів, що через своє місцеперебування не можуть захистити власні порушені права й інтереси під час подорожі.

В Україні на рівні законодавства введений механізм позасудового врегулювання спору з допомогою медіації. У наш час простежується зростання випадків врегулювання спорів таким способом. Запровадження альтернативних способів захисту прав споживачів туристських послуг вимагає внесення відповідних змін до законодавства України про туризм.

Окрім того, варто зазначити, що велика кількість судових справ у цій сфері, свідчать про неповноту і суперечливість правових норм, які регулюють туристичну діяльність, недостатню розробленість понятійного апарату, відсутність правових норм, що визначають взаємовідносини туроператора та турагента між собою і з туристами. В зв'язку з цим, для успішної їхньої діяльності та ефективного захисту прав та інтересів туристів необхідно переосмислити чинне законодавство України. Зокрема, особливу увагу потрібно приділити розмежуванню відповідальності між суб'єктами туристичної діяльності.

Висновки. Питання законодавчого регулювання договорів про надання туристичних послуг є проблемним, що підтверджує судова практика, де туристи звертаються щодо захисту власних прав, які порушені недотриманням туроператорами і турагентами зобов'язань відповідно до договорів про надання туристичних послуг. Отож, створенню ефективного механізму захисту прав учасників туристичних відносин перешкоджає відсутність належного правового регулювання цієї сфери та недосконалість формулювання положень основних нормативно-правових актів, що визначають порядок здійснення туристичної діяльності.

Успішна діяльність у сфері надання туристичних послуг потребує і задоволення потреб клієнтів, і належного захисту їхніх прав. Незважаючи на те, що захист прав туристів передбачає кілька нормативно-правових актів, переважна більшість із них є недосконалими, що породжує спори, розбіжності та вимагає

подальшого доопрацювання, узгодження. Зокрема, визначення правового статусу турагента й туропера-тора, замовника та туриста має займати особливе місце у правовідносинах щодо туристичного обслу-говування. Важливо визначити також особливості відповідальності туроператора, адже саме цей інсти-тут забезпечує належне виконання зобов'язань та захист прав й інтересів туристів-споживачів, що сприяє ефективному здійсненню туристичної діяльності та розвитку усієї сфери туризму загалом.

Список використаних джерел

1. Про туризм : Закон України від 15 вересня 1995 року № 324/95-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/324/95-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 21.02.2024)
2. Про захист прав споживачів : Закон України від 12 травня 1991 року № 1023-XII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1023-12#Text> (дата звернення: 21.02.2024)
3. Єфремова І. І. Особливості захисту приватних прав неюрисдикційними способами врегулювання пра-вових спорів (конфліктів). *Економіка. Фінанси. Право*. 2021. № 6/1. С. 23–29.
4. Конституція України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 21.02.2024)
5. Іліопол І. М. Альтернативні форми захисту прав, свобод і законних інтересів. *Альтернативні способи вирішення цивільних спорів: матеріали круглого столу*. (Одеса, 29 берез. 2021 р.). Одеса : Фенікс, 2021. С. 29–33.
6. Подковенко Т. Альтернативні способи вирішення спорів: розвиток концепції. *Актуальні проблеми пра-вознавства*. 2018. Вип. 1 (13). С. 35–41.
7. Станкова І. М. Захист прав споживачів у сфері надання туристичних послуг. *Часопис цивілістики*. 2017. Вип. 23. С. 53–57. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chac_2017_23_14 (дата звернення: 21.02.2024)
8. Правовий висновок Верховного Суду України у спорі про захист прав споживачів, відшкодування май-нової та моральної шкоди (2013 р.) URL: <http://www.scourt.gov.ua/> (дата звернення: 21.02.2024)
9. Василенко Л. П. Захист прав споживачів у сфері надання туристичних послуг. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 11. С.171–173. URL: http://lsej.org.ua/11_2022/37.pdf (дата звернення: 21.02.2024)
10. Стефанчук Р. О., Білоусов Ю. В., Бондаренко-Зелінська Н. Л. Цивільне законодавство України в кон-тексті розвитку європейського приватного права : монографія. Київ : Право України. 2013. 296 с.
11. Семенова М. В. Альтернативне вирішення спорів в галузі туризму (2017). URL: <https://openarchive.pure.ua/bitstream/document/14696/1/doc9.pdf> (дата звернення: 21.02.2024)

References

1. *Pro turizm: Zakon Ukrainy vid 15 veresnia 1995 roku № 324/95-VR [On tourism: Law of Ukraine dated September 15, 1995 № 324/95-VR]*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/324/95-%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukrainian]
2. *Pro zakhyst prav spozhyvachiv: Zakon Ukrainy vid 12 travnia 1991 roku № 1023-XII [On the protection of consumer rights: Law of Ukraine dated May 12, 1991 № 1023-XII]*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1023-12#Text> [in Ukrainian]
3. Efremova, I. I. (2021). Osoblyvosti zakhystu pryvatnykh prav neiurytskyinymy sposobamy vrehuliuvannia pravovykh sporiv (konfliktiv) [Peculiarities of protection of private rights by non-jurisdictional methods of settling legal disputes (conflicts)]. *Ekonomika. Finansy. Pravo - Economy. Finances. Right*, 6/1, 23-29 [in Ukrainian]
4. *Konstytutsiia Ukrainy vid 28 chervnia 1996 r. № 254k/96-VR [Constitution of Ukraine dated June 28, 1996 № 254k/96-VR]*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukrainian]
5. Iliopol, I. M. (2021). Alternatyvni formy zakhystu prav, svobod i zakonnykh interesiv [Alternative forms of protection of rights, freedoms and legitimate interests]. *Alternatyvni sposoby vyrishennia tsyvilnykh sporiv: materialy kruhloho stolu – Alternative methods of resolving civil disputes: materials of the round table (Odesa, March 29, 2021)*, 29-33 [in Ukrainian]
6. Podkovenko, T. (2018). Alternatyvni sposoby vyrishennia sporiv: rozvytok kontseptsii [Alternative methods of resolving disputes: development of the concept]. *Aktualni problemy pravoznavstva – Actual problems of jurisprudence*, 1 (13), 35-41 [in Ukrainian]

7. Stankova, I. M. (2017). Zakhyst prav spozhyvachiv u sferi nadannia turystychnykh posluh [Protection of consumer rights in the field of providing tourist services]. *Chasopys tsyvilistyky – Journal of civil studies*, 23, 53-57. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chac_2017_23_14 [in Ukrainian]
8. *Pravovyi vysnovok Verkhovnoho Sudu Ukrainy u spori pro zakhyst prav spozhyvachiv, vidshkoduvannia mainovoi ta moralnoi shkody* [Legal opinion of the Supreme Court of Ukraine in the dispute on consumer rights protection, compensation for property and moral damage] (2013). Retrieved from <http://www.scourt.gov.ua/> [in Ukrainian]
9. Vasylenko, L. P. (2022). Zakhyst prav spozhyvachiv u sferi nadannia turystychnykh posluh [Protection of consumer rights in the field of providing tourist services]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal – Legal scientific electronic journal*, 11, 171-173. Retrieved from http://lsej.org.ua/11_2022/37.pdf [in Ukrainian]
10. Stefanchuk, R. O., Bilousov, Yu. V. & Bondarenko-Zelinska, N. L. (2013). *Tsyvilne zakonodavstvo Ukrainy v konteksti rozvytku yevropeiskoho pryvatnoho prava: monohrafiia* [Civil legislation of Ukraine in the context of the development of European private law: monograph]. Kyiv: Law of Ukraine [in Ukrainian]
11. Semenova, M. V. (2017). *Alternatyvne vyrishennia sporiv v haluzi turyzmu* [Alternative dispute resolution in the field of tourism]. Retrieved from <https://openarchive.nure.ua/bitstream/document/14696/1/doc9.pdf> [in Ukrainian]

Стаття надійшла до редакції 29.05.2024

Надія Сампара,

кандидат юридичних наук, викладач кафедри
цивільного права і процесу

Західноукраїнського національного
університету, адвокат

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4958-5831>

Володимир Бабій,

здобувач вищої освіти юридичного
факультету

Західноукраїнського національного
університету

Микита Гнатенко,

магістр права

ORCID: <https://orcid.org/0009-0001-3591-5943>

ОСОБЛИВОСТІ НАКАЗНОГО ПРОВАДЖЕННЯ В ЗАКОНОДАВСТВІ УКРАЇНИ ТА ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН: ПОРІВНЯЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА

У статті розглядаються особливості та ефективність наказного провадження у цивільному судочинстві, враховуючи його роль у спрощенні та ефективному вирішенні спорів. Проводиться порівняльний аналіз з досвідом інших країн, зокрема Європейського Союзу, щоб виявити можливість застосування кращих практик для поліпшення наказного провадження в Україні.

Звернено увагу на динаміку розвитку законодавства щодо наказного провадження в контексті євроінтеграції. Порівняльний аналіз доказової та бездоказової моделей правового регулювання наказного провадження, які існують у європейських законодавствах дав змогу виявити позитивні та негативні аспекти кожної з них. Вказано, що обидва підходи мають свої унікальні особливості, відображаючи відмінності в законодавстві та судочинстві кожної країни. Наголошується на важливості збереження балансу між різними моделями та необхідності враховувати специфіку українського суспільства і правової системи.

Узявши за основу законодавство Німеччини та Франції як еталони двох різних моделей правового регулювання цього інституту, визначено спільні та відмінні ознаки наказного провадження та національного законодавства. Звернено увагу, що аналіз практичного застосування законодавства щодо наказного провадження в Україні, Німеччині та Франції може виявити та усунути проблеми, які виникають у процесі його реалізації.

Зроблено висновок, що модель наказного провадження в Україні демонструє схожість з німецькою системою, особливо у використанні електронних засобів та застосуванні спеціальних процедур для прискорення процесу.

Наголошено, що подальше вдосконалення законодавства про наказне провадження в Україні, враховуючи досвід Європейського Союзу та інших країн, може сприяти покращенню доступу до правосуддя та забезпечить більший захист прав громадян.

Ключові слова: наказне провадження, цивільно-процесуальне законодавство, судовий наказ, зарубіжний досвід, стягнення, боржник, стягувач (кредитор).

Sampara N., Babii V.

Specificity of order proceedings in legislation of Ukraine and foreign countries: comparative characteristics

The article examines the peculiarities and effectiveness of injunctive proceedings in civil proceedings, taking into account its role in the simplification and effective resolution of disputes. A comparative analysis is carried out with the experience of other countries, in particular the European Union, in order to identify the possibility of applying best practices to improve injunctive proceedings in Ukraine.

The authors draw attention to the dynamics of the development of the legislation regarding injunctive proceedings in the context of European integration. A comparative analysis of evidentiary and non-evidential models of legal

regulation of injunctive proceedings that exist in European legislation made it possible to identify the positive and negative aspects of each of them. It is indicated that both approaches have their own unique features, reflecting differences in the legislation and judiciary of each country. It is emphasized the importance of maintaining a balance between different models and the need to take into account the specifics of Ukrainian society and the legal system.

Taking as a basis the legislation of Germany and France as standards of two different models of legal regulation of this institute, the common and distinctive features of injunctive proceedings in comparison with national legislation are determined. Attention is drawn to the fact that the analysis of the practical application of legislation on injunctive proceedings in Ukraine, Germany and France can identify and eliminate problems that arise in the process of its implementation.

It was concluded that the model of injunctive proceedings in Ukraine shows similarities with the German system, especially in the use of electronic means and the application of special procedures to speed up the process.

It was emphasized that further improvement of the legislation on injunctive proceedings in Ukraine, taking into account the experience of the European Union and other countries, can contribute to improving access to justice and provide greater protection of citizens' rights.

Keywords: summary proceedings, civil procedural legislation, judicial order, foreign experience, enforcement, debtor, creditor.

Постановка проблеми. Реформування процесуального законодавства, що розпочате у 2017 р., триває, незважаючи на складнощі, з якими країна стикається у зв'язку з повномасштабним вторгненням. Відомо, що останні зміни, які відбулися у жовтні 2023 р., закріпили обов'язок подання документів в електронному форматі через електронний кабінет у Єдиній судовій інформаційно-телекомунікаційній системі. Це демонструє поступ у напрямі модернізації судової практики. Проте, окрім цих змін, законодавець періодично оновлює норми наказного провадження, що свідчить про його дієвість та прагнення забезпечити відповідність законодавства сучасним викликам і потребам суспільства.

Наказне провадження є особливим видом цивільного судочинства, спрямованим на спрощення та ефективне вирішення спорів, які не вимагають повноцінної процедури та допомагає зменшити навантаження на суддів, перенаправляючи частину справ із позовного провадження. Тому важливо визначити, наскільки цей механізм відповідає потребам сучасного суспільства та чи результативний він у контексті практичного застосування.

Порівняльний аналіз із досвідом інших країн може виявити корисні приклади та підходи, які можна було б використати для поліпшення наказного провадження в Україні. Так, впровадження кращих практик з Європи може сприяти покращенню цього процесу, збільшуючи кількість справ, які розглядаються у такому форматі на 10–15%, тоді як українська система наказного провадження уже вирішує приблизно 20% від усіх цивільних справ.

Крім того, переваги наказного провадження варто ретельно проаналізувати. Хоча цей вид судочинства може зменшити навантаження на суддів та прискорити розгляд справ, важливо уникати можливих негативних наслідків, таких як порушення прав громадян чи зменшення рівня судового захисту.

Це відкриває широкий простір для дослідження проблем наказного провадження в цивільному судочинстві, сприяючи подальшому розвитку та вдосконаленню судової системи України.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженням питання щодо вдосконалення цивільного процесуального законодавства України, у т. ч. в сфері наказного провадження, займаються багато учених-теоретиків і практиків, зокрема Великорода О. М. [7], Білоус Т. Й. [6], Труфанова Ю. В. [10], Довга М. О. [8], Починок Ю. О. [9], Самілик Л. О. [8] та ін. Водночас це не виключає необхідності подальшої розробки досліджуваної проблематики з метою удосконалення правового регулювання в означеній сфері.

Метою дослідження є детальний аналіз, порівняння процесуальних особливостей, які притаманні наказному провадженню в українському законодавстві та законодавстві ФРН і Франції; визначення найбільш суперечливих та ключових відмінностей і спільних ознак цього провадження у процесуальному законодавстві зазначених країн та вироблення пропозицій щодо імплементації найкращого іноземного досвіду у норми національного наказного провадження.

Виклад основного матеріалу дослідження. Разом з незалежністю Україна успадкувала усі без винятку здобутки своєї попередниці – Української Радянської Соціалістичної Республіки, в т. ч. сформоване цивільно-процесуальне законодавство, яким користувалися усі без винятку правники вже незалежної України до прийняття у 2004 р. – Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК України). Саме в цьому нормативно-правовому акті, у Розділі II, на відміну від ЦПК УРСР від 1964 р. (який справи щодо стягнення заборгованості відносив до компетенції нотаріусів, а єдиним процесуальним видом захисту ци-

вільних прав та інтересів громадян у судовому порядку було лише позовне провадження), закріплено та врегульовано інститут наказного провадження, як один із видів спрощеного та водночас повністю самостійного виду провадження на рівні із позовним та окремим провадженнями [2; 9, с. 271; 10, с. 120].

Проте правовий інститут наказного провадження не був штучно створеним. Він зародився у правовій системі Стародавнього Риму, де першоджерелом, найпримітивнішою формою судового наказу були преторські інтердикти, тобто накази, через видачу яких державна влада втручалася в цивільні правовідносини. На основі розслідування, яке називалося – «*causae cognitio*», претор визначав наявність чи відсутність правопорушення зі сплати боргу. Протягом більше двох тисячоліть цей правовий інститут розвивався та не втратив своєї необхідності сьогодні [10, с. 120].

Незважаючи на те, що інститут наказного провадження існує в українському законодавстві вже майже 20 років та зазнав глобальних змін у 2017 р., він все ще потребує вдосконалення. Яскравим прикладом цьому той факт, що під час оформлення заяви стягувачем йому необхідно надати докази, які підтверджують викладені ним аргументи, тоді як боржник, який вирішив подати заяву про скасування судового наказу, не зобов'язаний чинним ЦПК України підтверджувати свої аргументи доказами. Внаслідок цього відбувається грубе порушення ст.ст. 24, 55 Конституції України (далі – Конституція), а саме – рівності громадян України у свої правах під час їх захисту в суді [1; 9, с. 272].

Ретельний аналіз законодавства зарубіжних країн розкриє можливі шляхи вирішення наших проблем у сфері законодавства. Такий підхід дасть змогу обрати найбільш результативні та ефективні методи для вдосконалення національного законодавства, які вже зарекомендували себе на практиці в інших державах.

Крім цього, необхідність удосконалення законодавства шляхом перейняття досвіду зарубіжних країн, насамперед держав, які входять до Європейського Союзу (далі – ЄС), зумовлена також тим, що Україна зараз перебуває у процесі інтенсивної євроінтеграції. Вдосконалення чинного законодавства шляхом імплементації досвіду держав-учасниць ЄС, дасть змогу гармонізувати його відповідно до Регламенту № 1896/2006 «Про введення європейського наказного провадження» від 12.12.2006 р., яким уніфіковано норми практично усіх держав-членів ЄС щодо наказного провадження, що дає змогу здійснювати ефективне стягнення боргів навіть на міжнародному рівні у безспірних справах [3; 6, с. 99].

Проте з огляду на специфіку ЄС вищезазначений Регламент не виключає можливості держав-членів зберігати власні особливості правового регулювання наказного провадження, які формувалися впродовж століть.

Детальний аналіз законодавства країн-учасниць ЄС дає змогу виокремити дві основні моделі правового регулювання наказного провадження, які кардинально відрізняються між собою, а саме:

1) доказова модель, характерна для країн романської правової системи (Франція, Іспанія, Італія, Бельгія, Португалія, Люксембург). Вона передбачає, що заявник зобов'язаний надати до суду письмові докази, на яких ґрунтуються його вимоги;

2) бездоказова модель, властива для країн германської правової системи (Німеччина, Фінляндія, Швеція, Данія, Норвегія, Нідерланди). Вона передбачає, що заявник не зобов'язаний надавати докази, на яких ґрунтуються його вимоги, тоді як тягар доказування покладається на боржника [7, с. 512–513].

Здійснення детального правового аналізу інституту наказного провадження у законодавстві України на основі порівняння із законодавствами Німеччини та Франції як еталонів двох різних моделей правового регулювання цього інституту дасть змогу виявити позитивні та негативні аспекти обох моделей; визначити їхні спільні та відмінні ознаки з вітчизняним законодавством, що необхідно для його подальшого вдосконалення та розвитку в напрямку євроінтеграції.

Насамперед варто зауважити, що об'єкти, які можуть бути стягнені у порядку наказного провадження у цивільно-процесуальних законодавствах України, Німеччини та Франції? не є ідентичними. Відповідно до положень, які закріплені німецьким законодавцем у §688 Цивільного процесуального положення ФРН (далі – ЦПУ ФРН) таким об'єктом можуть бути зобов'язання, які виражені тільки у грошовій формі. Будь-яких обмежень щодо грошової суми, яку можна стягнути у порядку наказного провадження, на відміну від цивільного процесуального законодавства України, немає. Єдина вимога стосується лише того, що таку грошову суму обов'язково потрібно обчислювати тільки в євро. Це чітко передбачено абз. 1, § 688 ЦПУ ФРН. Проте, якщо одна із сторін наказного провадження – іноземець, зокрема громадянин іншої держави-учасниці ЄС або країни, з якою Німеччина уклала відповідний міжнародний договір, то стягнення грошової суми допускається в іноземній валюті [8, с. 48].

Цивільне процесуальне законодавство Франції передбачає можливість стягувати в порядку наказного провадження не тільки грошові суми, а й майно. Аналогічний об'єкт стягнення у наказному провадженні, передбачений у змісті ст. 160, 161 ЦПК України [2; 4; 7, с. 512–513].

З об'єктом, який підлягає стягненню в порядку наказного провадження, тісно пов'язане визначення категорії справ, які можуть розглядатися в порядку наказного провадження. У цьому аспекті українське цивільне процесуальне законодавство кардинально відрізняється як від Німецького і Французького, так і взагалі від загальноєвропейського законодавства. Відмінність полягає у тому, що вітчизняний законодавець у ст. 161 ЦПК України чітко визначив вичерпний перелік тих категорій справ, за якими може видаватися судовий наказ. Водночас загальноєвропейському законодавству, як і законодавству Франції та Німеччини, а також переважної більшості держав-учасниць ЄС, навпаки притаманна тенденція не зазначати вимоги, за яких видається судовий наказ, а тільки визначити певне коло цивільних правовідносин, у яких наказне провадження застосовуватися не може у жодному випадку [2; 6, с. 98–99].

Чинне цивільно-процесуальне законодавство Німеччини передбачає умови, за наявності яких та чи інша справа не може розглядатися за правилами наказного провадження. До таких умов німецький законодавець у § 688 ЦПУ ФРН відносить наступні, якщо:

1) відповідно до Цивільного уложення ФРН (надалі – ЦУ ФРН), встановлена на момент укладення договору споживчого кредиту чи договору з розстрочкою платежу річна процентна ставка перевищує базову процентну ставку, визначену законом більше ніж на 12%;

2) заявлена вимога залежить від ще невиконаного зустрічного виконання;

3) вручення наказу здійснюється в порядку публічного сповіщення [4; 8, с. 48–49].

Цивільний процесуальний кодекс Франції (далі – ЦПК Франції) у ст./ 1409 передбачає не перелік умов, зокрема перелік саме правовідносин, у яких стягнення заборгованості в порядку подання заяви про видачу: судового наказу про сплату (*injonction de payer*); європейського наказу про сплату (*injonction de payer européenne*); наказу про вчинення дій (*injonction de faire*), які властиві саме інституту наказного провадження, неможлива [5; 7, с. 513–514].

Дискусії щодо того, чи варто змінювати унікальну структуру визначення переліку справ, які підлягають розгляду за правилами наказного провадження в Україні, все ще тривають. Проте ми вважаємо, що враховуючи низький рівень правової культури та свідомості населення, ця модель дає змогу більш досконало та точно врегулювати наказне провадження з окремих вимог, які найбільш поширені у суспільстві, наприклад вимог про стягнення аліментів.

Водночас частково погоджуємося з позицією окремих вчених-теоретиків та юристів-практиків щодо необхідності розширення сфери застосування наказного провадження. Хоча вважаємо, що таке розширення має відбуватися не шляхом визначення конкретних умов, за яких до тих чи інших правовідносин не можуть застосовуватися правила розгляду їх у наказному провадженні, як це властиво для законодавства Німеччини і Франції. На наш погляд, це призведе до високого рівня неврегульованості наказного провадження. Більш доцільно продовжувати вже сформовану українським законодавцем традицію та поступово розширювати коло тих категорій справ, у яких може видаватися судовий наказ. Це дасть змогу законодавцю детально врегулювати усі нюанси розгляду таких категорій справ у наказному провадженні [7, с. 518].

Цікавою та водночас специфічною особливістю наказного провадження у законодавстві Німеччини, на відміну від законодавства не лише України, а й інших держав-учасниць ЄС, є наявність дворівневої структури розгляду справ, за якими видається судовий наказ. Суть цієї структури полягає у тому, що виданий судовий наказ не є підставою для стягнення боргу, він тільки інформує боржника добровільно погасити наявне грошове зобов'язання протягом чітко визначеного строку у 14 днів, або протягом того самого строку подати заяву на оскарження винесеного судового наказу. Якщо боржник оскаржує судовий наказ, то така справа, аналогічно як і для українського законодавства, переходить до розгляду судом за правилами позовного провадження [2; 4; 8, с. 47, 49].

Лише у випадку, коли боржником не оскаржується цей судовий наказ, він, відповідно, ним не виконується. Тоді за умови подання кредитором клопотання про примусове виконання судового наказу суд беззаперечно видає на основі цього виконавчий лист [7, с. 519].

Не меш особливим та незвичним є той факт, що розгляд справ у порядку наказного провадження за законодавством Німеччини, хоча й належить до компетенції дільничного суду, який за своєю суттю аналогічний українським місцевим судам, проте безпосередньо розгляд таких справ та винесення судових наказів віднесено не до повноважень судді, а до компетенції – «*der Rechtspfleger*», що дослівно українською звучить як «службовець правосуддя», або службовець канцелярії. За німецьким законодавством ці особи не

вважаються суддями [4; 7, с. 519–520]. Реалізація другого етапу німецького наказного провадження, тобто винесення виконавчого листа на основі виданого до цього службовцем «правосуддя» чи канцелярії судового наказу, здійснюється уже тільки суддями згаданих вище дільничних судів [8, с. 48–49].

Таким чином, поняття «Mahnverfahren», що дослівно українською можна перекласти, як «судовий наказ», кардинально відрізняється від розуміння того самого поняття у контексті вітчизняного законодавства, оскільки він з позиції німецького законодавця не розглядається як один із різновидів судового рішення на рівні з рішенням, постановою або ухвалою, що характерно для цивільного процесуального законодавства України та передбачене ст. 258 ЦПК України. В німецькому національному праві судовий наказ не має ні формальної, ні матеріальної сили судового рішення. Він розуміється законодавцем Німеччини, як певний різновид судового проміжного рішення, необхідність якого зумовлена двома причинами [2; 4; 7, с. 518].

По-перше, за допомогою нього законодавець роз'яснює кредитуру наявність його реальних прав та їх підтвердження у судовому порядку, тоді як боржнику нагадує про невиконані зобов'язання [6, с. 101].

По-друге, судовий наказ потрібний для винесення наказу про виконання, який відповідно до змісту положень, закріплених в абз. 1, §700 ЦПУ ФРН, є різновидом заочного рішення суду, яке підлягає до невідкладного виконання, в результаті чого належить до виконавчих документів, за яким вже цілком можливе здійснення виконання зобов'язання виконавцем. Таким чином, аналогічним українському поняттю «судовий наказ» – це передбачене німецьким законодавцем поняття – «наказ про виконання» [4; 7, с. 517–518, 523; 6, с. 98; 10, с. 121–122].

Така модель правового регулювання наказного провадження, яка притаманна Німеччині, тобто бездоказова модель правового регулювання, про яку вже зазначалося раніше, спрямована на максимальне прискорення цього виду цивільного процесу. Крім цього, її специфіка, яка притаманна тільки німецькому законодавству, сприяє значному розвантаженню роботи суддів, адже дає змогу виконувати роботу щодо розгляду заяв на видачу судового наказу не суддями, а державними службовцями, які володіють відповідним обсягом знань та навичок. Інтенсивне використання технічних засобів, а також спеціальних бланків щодо оформлення заяв про видачу судового наказу, що передбачено абз. 3, §690 ЦПУ ФРН, чи наприклад, на оскарження судової постанови про відхилення заяви, зразок якої закріплений у абз. 3, §691 цього Уложення, дають змогу державним службовцям швидко визначати відповідність поданих заяв усім формальним вимогам німецького законодавства [4; 8, с. 49].

Варто зазначити, що наказне провадження як у Німеччині, так і в Україні характеризується широким застосуванням електронних засобів подання документів до суду. Сучасна німецька система цивілістичного процесу є зразковим прикладом впливу прогресивних технологій і засобів обміну даними в рамках діяльності суду зі здійснення правосуддя. Водночас цивільне процесуальне законодавство Франції досі надає перевагу документам у паперовій формі, що значно затягує процес [2; 5; 7, с. 524–525].

Висновки. З огляду на вищевказане вважаємо, що модель правового регулювання наказного провадження України, хоча й має специфічні особливості, проте, враховуючи її загальні характеристики, більш подібна до бездоказової моделі правового регулювання наказного провадження, яка властива законодавству Німеччини.

Незважаючи на те, що цивільне процесуальне законодавство України у сфері наказного провадження частково гармонізоване із законодавством ЄС, вважаємо, що воно потребує подальшого вдосконалення. Зокрема, доцільно не відмовлятися від унікального та неповного способу визначення кола цивільних правовідносин, щодо яких може видаватися судовий наказ, але, з огляду на практику та досвід держав-учасниць ЄС, продовжувати розширювати список таких правовідносин. З одного боку, це дасть змогу зменшити кількість справ, які розглядаються у порядку позовного провадження, та, як наслідок, дещо розвантажить суддів місцевих судів, а з іншого – поступове збільшення таких правовідносин дасть змогу забезпечити найбільш повне врегулювання усіх аспектів розгляду таких категорій справ судами та забезпечити максимальний захист прав людини.

Крім того, вважаємо за доцільне запозичити досвід використання спеціальних форм бланків чи типових форм заяв на видачу судового наказу, його оскарження тощо, як це передбачено в законодавстві Німеччини. Також доречним буде запозичення із французького законодавства обов'язку боржника надавати докази до свого заперечення на видачу судового наказу. Це дасть змогу суду більш детально розуміти обставини справи та приймати правильні та оперативні судові рішення.

Список використаних джерел

1. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 01.03.2024).
2. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 01.03.2024).
3. Regulation (EC) № 1896/2006 of the European Parliament and of the Council of 12 December 2006 creating a European order for payment procedure. EUR-Lex. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX%3A32006R1896> (дата звернення: 02.03.2024).
4. Deutsch Zivilprozessordnung. URL: <https://www.gesetze-im-internet.de/bgb/> (дата звернення: 02.03.2024).
5. Français Code de procédure civile. URL: <https://www.legifrance.gouv.fr/affichCode.do?cidTexte=LEGITEXT000006070716> (дата звернення: 03.03.2024).
6. Білоус Т. Й., Сидорчук О. В. Наказне провадження в національному та зарубіжному цивільно-процесуальному законодавстві. *Порівняльно-аналітичне право*. 2019. № 4. С. 97–99. URL: https://pap-journal.in.ua/wp-content/uploads/2020/08/PAP_4_2019.pdf (дата звернення: 03.03.2024).
7. Великорода О. М. Гармонізація законодавства України та Європейського союзу у сфері наказного провадження в цивільному процесі. *Modern researches: progress of the legislation of Ukraine and experience of the European Union* : Collective monograph. Riga: Izdevniecība «Baltija Publishing». 2020. С. 512–529. URL: <http://baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/view/35/554/1162-1> (дата звернення: 03.03.2024).
8. Довга М. О., Самілик Л. О. Особливості наказного провадження в країнах Європи. *Південноукраїнський правовий часопис. Проблеми цивільного та господарського права*. 2021. № 3. С. 45–51. URL: http://sulj.oduvs.od.ua/archive/2021/3/part_1/8.pdf (дата звернення: 03.03.2024).
9. Починок Ю. О. Окремі аспекти та особливості наказного провадження в межах цивільного процесуального законодавства України. *Роль інтеграційних процесів у формуванні національних правових систем*: матеріали І Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. (10–11 квіт. 2020 р.). Т. II. Херсон : Херсонський державний університет, 2020. С. 270–273. URL: https://www.kspu.edu/About/Faculty/FBP/Chair_of_Administrative_and_Civil_Law/Konferenciya_04_2020.aspx?lang=uk (дата звернення: 03.03.2024).
10. Труфанова Ю., Голова В. Наказне провадження, як спрощена форма розгляду цивільних справ. *Актуальні проблеми правознавства. Цивільне право і цивільний процес. Сімейне право. Трудове право. Міжнародне приватне право. Господарське та господарсько-процесуальне право*. 2020. Вип. 2 (22). С. 119–124. URL: <https://appj.wunu.edu.ua/index.php/apl/article/view/977> (дата звернення: 03.03.2024).

References

1. Verkhovna Rada of Ukraine (1996). *Konstytutsiya Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 28 chervnya 1996 r. No 254k/96-VR* [Constitution of Ukraine: Law of Ukraine of June 28, 1996 No. 254k/96-BP]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukrainian]
2. Verkhovna Rada of Ukraine (2004). *Tsyvilnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 18.03.2004. No 1618-IV* [Civil Procedure Code of Ukraine: Law of Ukraine of March 18, 2004 No 1618-IV]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15> [in Ukrainian]
3. Regulation (EC) № 1896/2006 of the European Parliament and of the Council of 12 December 2006 creating a European order for payment procedure. EUR-Lex. Retrieved from <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX%3A32006R1896> [in English]
4. *Deutsch Zivilprozessordnung*. Retrieved from: <https://www.gesetze-im-internet.de/bgb/> [in Germany]
5. *Français Code de procédure civile*. Retrieved from: <https://www.legifrance.gouv.fr/affichCode.do?cidTexte=LEGITEXT000006070716> [in France]
6. Bilous, T. Y. & Sydorchuk, O. V (2019). *Nakazne provadzhennia v natsionalnomu ta zarubizhnomu tsyvilno-protsesualnomu zakonodavstvi* [Injunctive proceedings in national and foreign civil procedural legislation]. *Porivnialno-analitychne parvo - Comparative and analytical law*, 4, 97–99. Retrieved from https://pap-journal.in.ua/wp-content/uploads/2020/08/PAP_4_2019.pdf [in Ukrainian]
7. Velikoroda, O. M. (2020). *Harmonizatsiia zakonodavstva Ukrainy ta Yevropeiskoho soiuzu u sferi nakaznoho provadzhennia v tsyvilnomu protsesi*. [Harmonization of the legislation of Ukraine and the European Union in the field of injunctive proceedings in civil proceedings]. *Modern researches: progress of the legislation of Ukraine and experience of the European Union* : Collective monograph. Riga: Izdevniecība

- «Baltija Publishing», 512–529. Retrieved from <http://baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/view/35/554/1162-1> [in Ukrainian]
8. Dovga, M. O. & Samilyk, L. O. (2021). Osoblyvosti nakaznoho provadzhennia v krainakh Yevropy. [Peculiarities of injunctive proceedings in European countries]. *Pivdenoukrajinskyyi pravovyi chasopys. Problemy tsyvilnoho ta hospodarskoho prava - South Ukrainian legal journal. Problems of civil and economic law*, 3, 45–51. Retrieved from http://sulj.oduvs.od.ua/archive/2021/3/part_1/8.pdf [in Ukrainian].
 9. Pochynok, Yu. O. (2020). Okremi aspekty ta osoblyvosti nakaznoho provadzhennia v mezhakh tsyvilnoho protsesualnoho zakonodavstva Ukrainy. [Separate aspects and features of injunctive proceedings within the framework of the civil procedural legislation of Ukraine]. *Rol intehtatsiinykh protsesiv u formuvanni natsionalnykh pravovykh system: materialy I Mizhnar. nauk.-prakt. internet konferentsii (10-11 kvitnia 2020 roku). Tom II. Kherson: Khersonskiy derzhavnyi universytet - The role of integration processes in the formation of national legal systems: materials of the First International. science and practice internet conference (April 10-11, 2020). Volume II. Kherson: Kherson State University*, 270–273. Retrieved from https://www.kspu.edu/About/Faculty/FBP/Chair_of_Administrative_and_Civil_Law/Konferenciya_04_2020.aspx?lang=uk [in Ukrainian]
 10. Trufanova, Yu. & Holova, V. (2020). Nakazne provadzhennia, yak sproshchena forma rozghliadu tsyvilnykh sprav [Injunctive proceedings as a simplified form of consideration of civil cases]. *Aktualni problemy pravoznavstva. Tsyvilne pravo i tsyvilnyi protses. Simeine pravo. Trudove pravo. Mizhnarodne pryvatne pravo. Hospodarske ta hospodarsko-protseualne parvo - Actual problems of jurisprudence. Civil law and civil process. Family law. Labor Law. International private law. Economic and economic procedural law*, 2 (22), 119–124. Retrieved from <https://appj.wunu.edu.ua/index.php/apl/article/view/977> [in Ukrainian]

Стаття надійшла до редакції 15.04.2024

Roman Krutnyk

PhD Student, 2nd Year Faculty of Law,

West Ukrainian National University

ORCID: <https://orcid.org/0009-0008-1603-0948>

THE PRINCIPLE OF GOOD FAITH IN CONTRACTUAL OBLIGATIONS IN THE CONTEXT OF THE MODERNIZATION OF CIVIL LEGISLATION OF UKRAINE

The article is dedicated to the principle of good faith in contractual obligations in the context of the update of civil legislation and its harmonization with European Union law. It explores the principle of good faith in contractual obligations in the Civil Codes of Ukraine, Germany, and France, as well as in international codifications of private law principles. The article concludes that in the Civil Codes of Germany and France, the principle of good faith is enshrined in general terms, similar to the formulations in the Civil Code of Ukraine. It is revealed that the principle of good faith in contractual obligations in the practice of the Supreme Court is often associated with the doctrine of «venire contra factum proprium» (the prohibition of contradictory behavior). Criteria for good faith conduct in contractual relations applied in judicial practice are identified.

Keywords: good faith, general principles of civil legislation, principle of civil legislation, contractual obligations, contractual relations, update (recodification) of Ukraine's civil legislation, private law.

Крутник Р.

Принцип добросовісності договірних зобов'язань в умовах оновлення цивільного законодавства України

Стаття присвячена принципу добросовісності договірних зобов'язань в умовах оновлення цивільного законодавства та його гармонізації із законодавством Європейського Союзу. В ній досліджено принцип добросовісності договірних зобов'язань в Цивільному кодексі України, Німеччини та Франції, міжнародних кодифікаціях принципів приватного права (Принципах, визначеннях і модельних правилах європейського приватного права - DCFR та Принципах міжнародних комерційних договорів УНІДРУА). Зроблено висновок, що в Цивільних кодексах Німеччини та Франції принцип добросовісності закріплений в загальних формулюваннях, подібно до формулювань у Цивільному кодексі України. Запропоновано в умовах рекодифікації цивільного законодавства узгодити п. 6 ч. 1 ст. 3 та ч. 3 ст. 509 Цивільного кодексу України, виклавши тріаду загальних засад цивільного законодавства – «добросовісність, розумність, справедливість» – у однаковій послідовності.

Попри вживання терміну «добросовісність» в Цивільному кодексі України, визначення поняття цього принципу в нормах кодифікованого акту цивільного законодавства не закріплено. Відсутність легальної дефініції створило ґрунт для плюралізму авторських визначень добросовісності в доктрині приватного права. На підставі аналізу наукових джерел зроблено висновок, що добросовісність є морально-етичним поняттям, яке передбачає необхідність сумлінної та чесної поведінки суб'єктів при здійсненні своїх суб'єктивних прав та виконанні своїх юридичних обов'язків та набуває конкретного змісту при застосуванні його у цивільних правовідносинах, зокрема договірних.

З'ясовано, що принцип добросовісності договірних зобов'язань в практиці Верховного Суду часто пов'язується із доктриною «venire contra factum proprium», що в перекладі з латинської мови означає заборона суперечливої поведінки. Ця доктрина базується на нормі римського приватного права «non concedit venire contra factum proprium», що означає «ніхто не може діяти всупереч своїй попередній поведінці».

Визначено критерії добросовісної поведінки у договірних правовідносинах, які застосовуються в судовій практиці: 1) очікуваність поведінки сторони договору; 2) врахування прав та інтересів інших учасників цивільних правовідносин; 3) законність поведінки сторони договору; 4) сприяння однієї сторони договору іншій стороні. Про добросовісність поведінки сторони договору можна стверджувати за умови відповідності її дій сукупно усім цим критеріям.

Ключові слова: добросовісність, загальні засади цивільного законодавства, принцип цивільного законодавства, договірні зобов'язання, договірні правовідносини, оновлення (рекодифікація) цивільного законодавства України, приватне право.

Problem statement. In the context of the ongoing update of Ukraine's civil legislation, the study of the fundamental principles of civil law and their alignment with European Union law is gaining increasing importance. One of these principles, which requires detailed analysis in light of the recodification of the Civil Code of Ukraine [1], is the principle of good faith in contractual relations. It is important to note that the study of this issue is crucial not only from a theoretical perspective but also from a practical one, as this principle is frequently applied by the Supreme Court in resolving disputes in contractual relations.

Analysis of recent studies and publications. The principle of good faith in civil law, particularly in contractual obligations, has been extensively covered in private law doctrine. Scholars such as I. Borovska, S. Burlakov, K. Valihura, S. Galkevych, O. Kot, V. Krat, I. Nazarova, D. Pavlenko, M. Stefanchuk, and others have addressed this topic in their academic works. However, the research of the principle of good faith in contractual obligations in the context of updating civil legislation and its harmonization with European Union law has not yet received adequate attention from scholars.

The purpose of this article is to explore the principle of good faith in contractual obligations amid the update of civil legislation and its harmonization with European Union law, based on an analysis of scholarly works, national and European legislation, and judicial practice.

Main Findings with Comprehensive Justification of Scientific Results. The principle of good faith in contractual obligations has a long history, rooted in Roman private law. Roman private law developed the doctrine of good faith (*bona fides*), which stood against malicious intent (*dolus malus*) and was reflected in moral precepts such as «live honestly, harm no one, and give each his due» (*honeste vivere, alterum non laedere, suum cuique tribuere*) [2, p. 615].

In the Civil Code of Ukraine (hereafter referred to as the CCU), the principle of good faith is enshrined in paragraph 6 of part 1 of Article 3, where it is included as one of the general principles of civil law: «justice, good faith, and reasonableness» [3]. Good faith is also mentioned in part 3 of Article 509: «An obligation must be based on the principles of good faith, reasonableness, and fairness». Interestingly, the order of this triad in Article 509 differs from that in Article 3, indicating a lack of precision in legal drafting. Therefore, in the process of recodifying Ukraine's civil legislation, it would be appropriate to harmonize these articles and present the aforementioned three general principles in the same order.

As one of the key directions in the development of Ukraine's private law, even during wartime, is the harmonization of Ukraine's civil legislation with that of the European Union, attention should be given to the concept of good faith in international codifications of private law principles. According to Article I-1:103 of the Principles, Definitions, and Model Rules of European Private Law, behavior contrary to good faith and fair dealing includes conduct inconsistent with prior statements or behavior, provided the other party reasonably relied on them to its detriment [4]. Similarly, Articles 1.7 and 1.8 of the UNIDROIT Principles of International Commercial Contracts state: «Each party must act in accordance with the principle of good faith and fair dealing in international trade. Parties cannot exclude or limit this obligation. A party may not act inconsistently with a particular understanding that has arisen from the other party's reliance, reasonably acting to its detriment» [5].

The European integration vector of the development of civil legislation necessitates the study of the principle of good faith in contractual obligations through the lens of the modern recodification experience of the German and French civil codes, often regarded as the «bastions» of private law.

In the German Civil Code (*Bürgerliches Gesetzbuch*, BGB), as in the Civil Code of Ukraine, the principle of good faith is not explicitly defined. The only mention of good faith in contractual obligations is found in § 242 of the BGB, which pertains to the performance of contractual obligations: «The debtor is obliged to perform the obligation in good faith, taking into account the customary practices of civil commerce» [6]. Therefore, the specific manifestations of the principle of good faith in contractual obligations are not outlined in the German Civil Code. This principle remains a general moral and ethical concept upon which contractual relations are based, with its concrete meaning shaped by private law doctrine or judicial practice. On a doctrinal level, German civil law scholars differentiate between two approaches to understanding good faith: good faith in its subjective sense (*Guter Glaube*) and in its objective sense (*Treu und Glaube*), both of which are characteristic of German civil law and are consistent with the Roman law understanding of good faith.

In the French Civil Code, good faith is mentioned twice. Article 1134, paragraph 4, states that «contracts must be performed in good faith», while Article 1135 provides that «contracts bind not only to what is expressed in them but also to all consequences that fairness, custom, or law associate with this obligation, according to its nature» [7]. There are no other references to the principle of good faith in the section of the French Civil Code concerning obligations. However, in French civil law theory, good faith has been extensively developed. Since the

late 1970s, French doctrine has expanded the application of the principle of good faith to include pre-contractual relations and the interactions between parties in the performance of contracts.

Thus, in both the German and French Civil Codes, the principle of good faith is enshrined in general terms, similar to the provisions in the Civil Code of Ukraine. Despite the use of the term «good faith» in the Civil Code of Ukraine, the concept is not defined within the codified legislation. The absence of a legal definition has led to the development of various interpretations and scholarly understandings of good faith within the doctrine of private law.

For instance, O. Kot views good faith as a principle of exercising subjective civil rights, describing it as behavior expected (or predictable) under given circumstances, characterized by a reasonable degree of honesty, reliability, and consideration for the interests of other parties to the legal relationship. The actual actions of the legal subject must meet this criterion when exercising their rights [8, p. 96].

In contrast, M. Stefanchuk believes that the concept of good faith arises at the intersection of will, intent, and legal consciousness and is inherent to any individual who adheres to the legal norms established in society. Acting in good faith, a person refrains from committing unlawful acts, which is why it is essential to include the concept of good faith among the characteristics of lawful behavior [9, p. 142].

I. Borovska also expressed her position, noting that good faith is an evaluative category that implies conscientious and honest behavior by a party when performing subjective duties and exercising subjective rights. This is reflected in the unity of intentions (internal conviction of the necessity of such behavior) and actions (conduct aimed at achieving the legally established procedural goal), while considering the rights and interests of the other party – the subject of civil procedural legal relations. This is a necessary condition for the proper and timely consideration and resolution of a civil case [10, p. 123].

According to K. Valihura, any moral category enshrined in legal norms can be characterized from both objective and subjective perspectives. The objective aspect comes from its enshrinement in legal norms, while the subjective aspect involves the individual's internal perception of the law through their own notions of good and conscience. Good faith, in her view, is a balance between individual interests and the private interests of others and society as a whole [11, pp. 12-13].

In his research, S. Galkevich argues that good faith expresses a certain standard of behavior characterized by honesty, openness, and respect for the interests of the other party in a civil legal relationship [12, p. 15].

D. Pavlenko suggests that good faith should be understood in both a narrow and broad sense. In a broad sense, good faith is a complex, multi-faceted civil law category that goes beyond being simply a principle of civil law. It constitutes a system of various legally significant manifestations that have independent regulatory influence on civil relations, though they are closely interconnected. The complexity of this category lies in the fact that good faith simultaneously serves as: 1) an imperative of civil law; 2) a principle of civil law; 3) a norm of direct action; and 4) a presumption of civil law. In a narrow sense, each of these manifestations individually affects civil legal relations [13].

Thus, in private law doctrine, each Ukrainian scholar offers their own understanding of the concept of good faith as a moral-ethical category.

The aforementioned perspectives indicate that good faith is a moral and ethical concept that requires conscientious and honest behavior by subjects when exercising their subjective rights and fulfilling their legal obligations. It gains concrete meaning when applied in civil legal relations, particularly in contractual matters.

The concept of the principle of good faith has been formulated in the practice of the Supreme Court, the highest judicial body in Ukraine. In the decision of the Supreme Court's Civil Cassation Court from May 16, 2018, in case No. 449/1154/14, it is stated that «good faith (point 6 of Article 3 of the Civil Code of Ukraine) is a certain standard of behavior characterized by honesty, openness, and respect for the interests of the other party to the contract or legal relationship» [14].

The principle of good faith in contractual obligations is often associated in Supreme Court practice with the doctrine of «venire contra factum proprium», which, translated from Latin, means the prohibition of contradictory behavior. This doctrine is based on the Roman law norm «non concedit venire contra factum proprium», meaning «no one may act against their previous conduct». As V. Krat notes, the origins of the principle of contradictory behavior can be traced back to Ulpian's formulation (D.1.7.25): after the death of his daughter, who lived as a matron, emancipated as if by law, and passed away after making a will, her father was prohibited from disputing his own act, as if he had unlawfully emancipated her without witnesses (post mortem filiae suae... pater movere controversiam prohibetur). Over time, the «venire contra factum proprium» doctrine was developed by glossators and post-glossators [15].

The «venire contra factum proprium» doctrine, as a manifestation of the principle of good faith in contractual obligations, was substantiated in the Separate Opinion of the judges of the Supreme Court's Civil Cassation Court, V. I. Zhuravly and V. I. Krat, dated August 22, 2018, in case No. 596/2472/16-ts. In paragraph 6.4, it was stated: «It is obvious that the lessor took advantage of the fact that, for various reasons, he did not personally sign the land lease agreement. Therefore, the lessor's (landlord's) challenge to the land lease agreement contradicts his previous conduct (acceptance of payment for the use of the land plot) and is considered to be in bad faith» [16].

Since then, the doctrine of «venire contra factum proprium» has been frequently applied in the practice of the Supreme Court of Ukraine. For example, in the decision of the Supreme Court's United Chamber of the Civil Cassation Court dated April 10, 2019, in case No. 390/34/17, it was stated: «At the heart of the doctrine of venire contra factum proprium is the principle of good faith. Behavior that contradicts good faith and honest business practices includes, in particular, conduct that is inconsistent with previous statements or actions of a party, provided that the other party reasonably relies on them to their detriment. It is clear that the actions of the plaintiff, who signed an additional agreement to the land lease agreement on December 24, 2013, and later filed a lawsuit seeking to declare the land lease agreement of November 19, 2007, No. 61, as not concluded, contradict his previous behavior (entering into the additional agreement and receiving payment for the use of the land plot) and are in bad faith. The land lease agreement of November 19, 2007, No. 61, is considered concluded after all essential terms were agreed upon by the parties, which occurred on November 19, 2007, during the lessor's lifetime and with his signature, and there are no grounds to consider the disputed agreement as not concluded» [17].

Later, the Grand Chamber of the Supreme Court, in its ruling of May 25, 2021, in case No. 461/9578/15-ts, adopted this interpretation of the principle of good faith through the doctrine of venire contra factum proprium to form a unified judicial practice regarding the application of point 6 of Article 3 of the Civil Code of Ukraine [18].

A further step in applying the principle of good faith to contractual relations in Supreme Court practice was the adoption of the Grand Chamber's ruling of November 29, 2023, in case No. 513/879/19, concerning the invalidation of a land lease agreement. Guided by the doctrine of venire contra factum proprium, the Grand Chamber outlined the following criteria for good faith behavior: it must be predictable and typical for other participants in civil legal relations under comparable circumstances; the conduct of a party in civil legal relations should not limit or deprive the rights of others and must consider the rights and legitimate interests of the other party; the behavior of the party must be lawful, particularly prohibiting actions with illegal intent or with the intention of harming another person; and participants in civil legal relations should assist their counterparties in various ways, including by providing necessary information. The conformity of actions to all these criteria allows for the assessment of such actions as being in good faith. Otherwise, there are grounds to assert bad faith and abuse of rights [19].

However, the application of the venire contra factum proprium doctrine to contractual relations is not always appropriate. This was highlighted in the ruling of the Grand Chamber of the Supreme Court on June 16, 2020, in case No. 145/2047/16-ts, regarding the invalidation of land lease agreements [20].

Thus, the above analysis leads to the conclusion that the principle of good faith in contractual obligations is applied in Supreme Court cases through the doctrine of venire contra factum proprium, indicating the strengthening of moral foundations in the civil-law regulation of contractual relations.

Conclusions. The aforementioned research provides grounds for concluding that good faith is one of the fundamental principles of civil law, upon which the legal regulation of contractual relations is based. Despite the use of the term «good faith» in the Civil Code of Ukraine, this concept is not explicitly defined in the provisions of the codified civil law.

A comparative analysis of the Civil Codes of Ukraine, Germany, and France suggests that the principle of good faith is enshrined in general terms in European civil codes, similar to the formulations in the Civil Code of Ukraine.

In the context of the recodification of civil legislation, it seems appropriate to align part 3 of Article 509 and point 6 of part 1 of Article 3 of the Civil Code of Ukraine by consistently presenting the triad of the general principles of civil law – «good faith, reasonableness, fairness» – in the same order.

In the practice of the Supreme Court, the principle of good faith in contractual obligations is often linked to the doctrine of venire contra factum proprium (prohibition of contradictory behavior). The criteria for good faith behavior in contractual relations, as applied in judicial practice, include: 1) the predictability of a party's behavior; 2) consideration of the rights and interests of other participants in civil legal relations; 3) the legality of a party's behavior; 4) the party's assistance to its counterpart. The good faith of a party's behavior can be asserted when its actions collectively meet all these criteria.

This research can serve as a foundation for further studies on the principle of good faith in specific contractual obligations, especially in the context of the ongoing modernization of Ukraine's civil legislation.

References

1. Kontsepsiia onovlennia Tsyvilnoho kodeksu Ukrainy [The concept of updating the Civil Code of Ukraine] (2020). Kyiv: ArtEk [in Ukrainian]
2. Shynkaruk, V. I. (Eds.) (2002). *Filosofskyi entsyklopedychnyy slovnyk* [Philosophical encyclopedic dictionary]. Kyiv: Abrys [in Ukrainian]
3. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy [The Civil Code of Ukraine]. (2003, January 16). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine*. Kyiv: Parlam. vyd-vo [in Ukrainian]
4. *Principles, Definitions and Model Rules of European Private Law. Draft Common Frame of Reference (DCFR)*. (2008). Munich: Interim Outline Edition [in English]
5. *Principles of international commercial agreements UNIDROA* (2010). Retrieved from <https://www.unidroit.org/wp-content/uploads/2021/06/Unidroit-Principles-2010-Ukrainian-bl.pdf> [in Ukrainian]
6. *Bürgerliches Gesetzbuch*. Retrieved from <https://www.gesetze-im-internet.de/bgb/> [in German]
7. *French Civil Code*. Retrieved from https://www.napoleon-series.org/research/government/c_code.html [in French]
8. Kot, O. O. (2017). *Zdiysnennya ta zakhyst subyektivnykh tsyvilnykh prav: problemy teorii ta sudovoyi praktyky* [Implementation and protection of subjective civil rights: problems of theory and judicial practice]. Kyiv: Alerta [in Ukrainian]
9. Stefanchuk, M. O. (2015). Dobrosovisnist yak oznaka pravomirnoyi povedinky fizychnoyi osoby u tsyvilnomu pravi. [Good faith as a sign of lawful behavior of an individual in civil law]. *Naukovyy visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Seriya: Yurydychni nauky – Scientific Bulletin of Kherson State University, Series: Legal Sciences* 5, 140-142 [in Ukrainian]
10. Borovska, I. A. (2017). Katehoriya «dobrosovisnist» u konteksti zlovzhyvannya tsyvilnymi protsesualnymi pravamy. [The category of «good faith» in the context of abuse of civil procedural rights.]. *Materialy XIII Vseukr. nauk.-prakt. konf. «Ukrayins'ka mova v yurysprudentsiyi: stan, problemy, perspektivy» – 13th All-Ukrainian science and practice conf. «The Ukrainian language in jurisprudence: state, problems, prospects»*, Kyiv, 120-124 [in Ukrainian]
11. Valigura, K. (2020). Pryntsyp dobrosovisnosti yak katehoriya tsyvil'noho prava. [The principle of good faith as a category of civil law]. *Pidpryyemnytstvo, hospodarstvo i pravo – Entrepreneurship, economy and law*, 4, 11-16 [in Ukrainian]
12. Halkevych, S. V. (2021). Pryntsypy spravedlyvosti, dobrosovisnosti, rozumnosti deliktnoyi vidpovidal'nosti u tsyvilnomu pravi [Principles of justice, good faith, reasonableness of tort liability in civil law]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Khmelnytskyi [in Ukrainian]
13. Pavlenko, D. G. (2008). Pryntsyp dobrosovisnosti v dohovirnykh zobov'yazannyakh [The principle of good faith in contractual obligations]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian]
14. *Postanova Kasatsiynoho tsyvilnoho sudu Verkhovnoho Sudu vid 16 travnya 2018 roku u spravi № 449/1154/14* [Resolution of the Civil Court of Cassation of the Supreme Court of May 16, 2018 in case № 449/1154/14]. Retrieved from <https://verdictum.ligazakon.net/document/74536892> [in Ukrainian]
15. Krat, V. (2023). *Pryntsypy pryvatnoho prava v sudoviyi praktytsi* [Principles of private law in judicial practice]. Retrieved from https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2023_prezent/Prezent_principi_priv_prava_2023.pdf [in Ukrainian]
16. *Okrema dumka suddiv Kasatsiynoho tsyvilnoho sudu Verkhovnoho Sudu V. I. Zhuravlya ta V. I. Krata vid 22 serpnia 2018 roku po spravi № 596/2472/16-ts* [Dissenting opinion of judges of the Cassation Civil Court of the Supreme Court V. I. Zhuravlya and V. I. Krat dated August 22, 2018 on case No. 596/2472/16-ts]. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/76103211> [in Ukrainian]
17. *Postanova Verkhovnoho Sudu u skladi Obyednanoyi palaty Kasatsiynoho tsyvilnoho sudu vid 10 kvitnya 2019 roku u spravi № 390/34/17* [Resolution of the Supreme Court as part of the Joint Chamber of the Civil Court of Cassation dated April 10, 2019 in case No. 390/34/17]. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/81263995> [in Ukrainian]
18. *Postanova Velykoyi Palaty Verkhovnoho Sudu vid 25 travnya 2021 roku u spravi № 461/9578/15-ts* [Resolution of the Grand Chamber of the Supreme Court of May 25, 2021 in case No. 461/9578/15-ts]. Retrieved from <https://verdictum.ligazakon.net/document/97967339> [in Ukrainian]

19. *Postanova Velykoyi Palaty Verkhovnoho Sudu vid 29 lystopada 2023 roku u spravi № 513/879/19 [Resolution of the Grand Chamber of the Supreme Court of November 29, 2023 in case No. 513/879/19].* Retrieved from https://verdictum.ligazakon.net/document/115546305?utm_source=jurliga.ligazakon.net&utm_medium=news&utm_content=jl01 [in Ukrainian]
20. *Postanova Velykoyi palaty Verkhovnoho Sudu vid 16 chervnya 2020 roku u spravi № 145/2047/16-ts [Resolution of the Great Chamber of the Supreme Court of June 16, 2020 in case No. 145/2047/16-ts.].* Retrieved from https://verdictum.ligazakon.net/document/90933484?utm_source=biz.ligazakon.net&utm_medium=news&utm_content=bizpress01 [in Ukrainian]

Стаття надійшла до редакції 10.06.2024

4. КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ. КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО. КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА. СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА. ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ. СУДОУСТРІЙ. ПРОКУРАТУРА ТА АДВОКАТУРА

DOI:10.35774/app2024.02.085
УДК 347.9

Петро Кучерявий,
аспірант Національної академії
Державної прикордонної служби України
імені Богдана Хмельницького
ORCID: <https://orcid.org/0009-0002-4247-9649>

ДОПОВІДНА ЗАПИСКА ЯК ВИД ПРОКУРОРСЬКОГО РЕАГУВАННЯ ВІДПОВІДНО ДО ФУНКЦІЙ ОРГАНІВ ПРОКУРАТУРИ

У статті розглянуто та проаналізовано функції органів прокуратури, а також досліджено такий документ як доповідна записка, що складається за результатами розгляду окремих питань прокуратурою під час реалізації покладених на неї функцій. Проаналізовано особливості діяльності прокуратури, яка поряд із здійсненням правоохоронних функцій реалізує також функцію контролю за іншими органами охорони правопорядку, зокрема через здійснення процесуального керівництва у кримінальному провадженні. Досліджено питання співвідношення Конституції України та закону України «Про прокуратуру» в частині визначення функцій останньої. Зокрема, встановлено відмінність такого визначення, адже згідно Основного закону, прокуратура виконує завдання щодо здійснення публічного обвинувачення в суді, а профільний закон визначає, що вона підтримує державне обвинувачення в суді. Наступна функція прокуратури, що визначена законом – представництво інтересів громадянина або держави в суді в випадках, визначених цим Законом та главою 12 розділу III Цивільного процесуального кодексу України також має деякі відмінності із її звучанням в Конституції України. Зроблено висновок, що незважаючи на детальне роз'яснення цієї функції у профільному законі, а також на відмінність інтересів громадянина і держави за своєю суттю, все ще не зовсім зрозуміла така розбіжність між законом та Конституцією України у визначенні цієї функції. Функції контролю за дотриманням законів органами, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність, дізнання, досудове слідство та нагляд за дотриманням законів під час виконання судових рішень у кримінальних справах, а також під час застосування інших примусових заходів, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян Конституцією, фактично об'єднано

© Петро Кучерявий, 2024

в одну. З метою забезпечення ефективного відомчого контролю в органах прокуратури можуть видаватися накази, доручення та інші організаційно-розпорядчі документи, які створюють правовий механізм для реалізації спільних рішень.

Ключові слова: органи прокуратури, функції прокуратури, доповідна записка, акт реагування, публічне обвинувачення.

Kucheryavii P.

Report note as a type of prosecutorial response in the context of the functions of the prosecutor's office

This article is devoted to the review and analysis of functions of the prosecutor's office, as well as the study of such a document as a report note, which is drawn up based on the results of consideration of certain issues by the prosecutor's office in the course of exercising its functions. The author analyzes the peculiarities of the prosecutor's office, which, along with exercising law enforcement functions also exercises the function of control over other law enforcement agencies, in particular, through the exercise of procedural guidance in criminal proceedings. The author examines the issue of correlation between the Constitution of Ukraine and the Law of Ukraine of Ukraine "On Public Prosecution" in terms of defining the functions of the latter. In particular, the author establishes the difference in this definition, since according to the Basic Law the prosecutor's office performs the task of public prosecution in court, and the specialized law stipulates that it supports public prosecution in court. The next function of the prosecutor's office, as defined by law, is to represent the interests of of a citizen or the state in court in cases specified by this Law and Chapter 12 of Section III of the Civil Procedure Code of Ukraine also has some differences with its wording in the Constitution of Ukraine. The author concludes that despite a fairly detailed explanation of this function in the relevant law, and also the difference in the interests of a citizen and the State inherently, it remains unclear the discrepancy between the law and the Constitution of Ukraine in the definition of this function. Functions of control over compliance with laws by bodies that conducting operational and investigative activities, inquiries, pre-trial investigations and supervision over the observance of laws during the execution of court decisions in criminal cases, as well as during the application of other coercive measures related to restriction of personal freedom of citizens, the Constitution has effectively merged them into one. In order to effective departmental control in the prosecutor's office, the following may be issue orders, instructions and other organizational and administrative documents that create a legal mechanism for the implementation of joint decisions.

Keywords: prosecution authorities, functions of the prosecutor's office, memorandum, response act, public prosecution.

Постановка проблеми. Сучасний світ потребує пошуку нових шляхів для вирішення питань ефективної боротьби зі злочинністю. Одним із таких шляхів є переосмислення організації держави, її органів. Провідну роль у процесі запобігання кримінальним правопорушенням та притягнення до кримінальної відповідальності осіб, визнаних винними у їх вчиненні, належить органам прокуратури. У зв'язку з цим видається актуальним дослідження функцій прокуратури та інструментів організації її роботи. З огляду на розпочату та триваючу реформу прокуратури, окремі питання залишаються актуальними та вимагають підвищеної уваги зі сторони науковців щодо допомоги у їх вирішенні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання організації та діяльності прокуратури були центром уваги для таких теоретиків та практиків права: М. М. Стефанчука, О. Драгана, Л. Р. Грицієнка, І. І. Шульгана, С. Патюка, А. В. Плоскви, О. М. Бандурки, І. М. Грошевого, В. Я. Тація, І. Є. Марочкина, І. Д. Метельського та ін. Водночас окремі питання все ще актуальні сьогодні.

Метою статті є дослідження функцій прокуратури, інструментів її діяльності, констатація проблем у цій сфері та надання пропозицій щодо їхнього вирішення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Створення держави є результатом соціального розвитку людства, а тому вона виникла як необхідний інструмент для забезпечення порядку, захисту, управління ресурсами та підтримання соціальної єдності в суспільстві. Для незалежного функціонування держави були створені спеціальні механізми підтримання її внутрішньої та зовнішньої життєздатності. Крім того, такі функції виконують спеціально створені з такою метою державні органи. За сучасних умов існування держави та її органів набуває дещо нового змісту. Зокрема, для підтримання внутрішнього правопорядку недостатньо лише наявності спеціально уповноважених органів, необхідний пошук нових методів їхнього впливу, що матиме наслідком ефективний правовий механізм реалізації кожним, хто перебуває на її території своїх прав та законних інтересів, а також запобігання протиправному впливу на них. Серед всієї системи державних органів необхідно виокремити прокуратуру, яка поряд із здійсненням правоохоронних функцій

реалізує також функцію контролю за іншими органами охорони правопорядку, зокрема через здійснення процесуального керівництва у кримінальному провадженні.

Розділ VIII Основного закону нашої держави передбачає, що в Україні функціонує прокуратура, яка виконує завдання щодо здійснення публічного обвинувачення в суді; організацію та процесуальне керівництво досудовим розслідуванням, вирішення інших питань, що виникають у ході кримінального провадження, нагляд за негласними та іншими слідчими й розшуковими діями правоохоронних органів відповідно до законодавства; представництво інтересів держави в суді у визначених законом виняткових випадках та відповідно до встановленого порядку [1]. Дещо іншим чином функції прокуратури відображені в профільному законі «Про прокуратуру», де у ст. 2 вказано, що прокуратура підтримує державне обвинувачення в суді [2]. Одразу виникає питання щодо співвідношення понять «публічне обвинувачення» та «державне обвинувачення». Термін «публічне обвинувачення» походить від латинського слова «publicus», що означає «суспільний» або «народний». У зв'язку з євроінтеграційними процесами цей термін впроваджений у законодавство України. Щодо державного обвинувачення, то очевидно, що це те обвинувачення, яке здійснюється від імені держави. На думку І. І. Шульгана, поняття «публічне обвинувачення» має ширший зміст, ніж «державне обвинувачення». Воно передбачає, що прокурор у кримінальному провадженні виступає не лише від імені держави, а й від імені всього суспільства (або принаймні його більшої частини) [3, с. 239]. С. Патюк робить висновок, що публічне обвинувачення здійснюється в інтересах всього суспільства, у т. ч. держави. На відміну від нього, державне обвинувачення може представляти лише інтереси держави, її органів та посадових осіб, які не завжди відображають волю більшості суспільства. Таким чином, термін «публічне обвинувачення» лінгвістично охоплює як державні, так і суспільні інтереси, а також інтереси потерпілого у кримінальному провадженні [4]. Щодо цього питання погоджуємось із думкою А. В. Плоскви, який вказує, що «державне» обвинувачення є більш вузьким поняттям, якщо порівняти з «публічним», оскільки під час підтримання обвинувачення в суді основне завдання прокурора – захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень; охорона прав, свобод і законних інтересів учасників кримінального провадження, а також забезпечення дотримання належної правової процедури для кожного учасника кримінального процесу. Таким чином, підтримуючи обвинувачення, прокурор діє як в інтересах держави, так і суспільства загалом. Водночас термін «держава» стосується форми організації політичної влади, яка забезпечує впорядкування суспільних відносин на відповідній території, тобто є ключовим елементом політичної системи, створеної на основі волевиявлення певної групи осіб, але не суспільства загалом [5, с. 431].

Наступна функція прокуратури, що визначена законом, – представництво інтересів громадянина або держави в суді в випадках, визначених цим Законом та главою 12 розділу III Цивільного процесуального кодексу України [2] також має деякі відмінності із її редакцією в Конституції України. Так, Основний закон передбачає представництво інтересів лише держави, водночас згідно із законом – інтересів громадянина також. Представництво інтересів громадянина прокурором у суді має відбуватися тільки тоді, коли особа не здатна самотійно захистити свої права, свободи та законні інтереси в судовому порядку. Водночас прокурор здійснює представництво законних інтересів держави в суді у випадках порушення або загрози їх порушення, якщо орган державної влади, місцевого самоврядування чи інший суб'єкт владних повноважень, відповідальний за захист цих інтересів, не виконує своїх обов'язків або виконує їх неналежним чином. Представництво також відбувається, якщо відповідний орган взагалі відсутній [2]. Незважаючи на детальне роз'яснення цієї функції у профільному законі, а також на відмінність інтересів громадянина і держави за своєю суттю, все ще не зовсім зрозуміла така розбіжність між законом та Конституцією України у визначенні цієї функції.

Вважаємо, що за таких редакцій згаданих нормативно-правових актів, ставиться під сумнів конституційність положення закону України «Про прокуратуру» в межах представництва інтересів громадянина.

У своєму рішенні Верховний Суд зазначив, що термінологічна суперечність між конституційно-правовим та галузевим визначенням функцій прокуратури може бути пояснена гармонізацією конституційно-правового регулювання діяльності прокуратури з відповідними міжнародними стандартами [6].

Функції контролю за дотриманням законів органами, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність, дізнання, досудове слідство та нагляд за дотриманням законів під час виконання судових рішень у кримінальних справах, а також під час застосування інших примусових заходів, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян Конституцією, фактично об'єднано в одну. Щодо цього питання, на нашу думку, особливих проблем вона не створює, адже профільний закон приймається для того, щоб також деталізувати окремі положення Основного закону. У такому разі має діяти правило: чітка відповідність норм

закону Конституції. Водночас, вважаємо, що однакове їх відображення в обох нормативно-правових актах є запорукою одноманітного їх застосування. Для формування єдиної практики реалізації цієї функції / цих функцій необхідно застосувати правила нормотворчої техніки.

У межах цієї функції органи прокуратури мають можливість здійснювати координацію інших органів правопорядку щодо реалізації ефективного досудового розслідування фактів кримінальних правопорушень. З метою забезпечення ефективного відомчого контролю в органах прокуратури можуть видаватися накази, доручення та інші організаційно-розпорядчі документи, які створюють правовий механізм для реалізації спільних рішень. Якщо виникає потреба у покращенні виконання завдань, що стоять перед прокуратурою, можуть створюватися робочі групи, діяльність яких спрямована на реалізацію конкретних заходів для досягнення поставленої мети. У таких заходах можуть брати участь прокуратури нижчого рівня. Також з метою підвищення ефективності діяльності прокурорських органів для виконавців можуть готуватися та видаватися відповідні інструкції, а також процес виконання відбувається під постійним моніторингом. Найважливішим в цьому контексті є правильне виконання поставлених завдань. А тому законне оформлення результатів виконання рішень відіграє неабияке значення. Таке оформлення може здійснюватися у формі доповідної записки.

Так, щодо стану виконання рішень координаційних і спільних нарад, проведених під головуванням Генерального прокурора, після погодження першими заступниками або заступниками Генерального прокурора відповідно до розподілу обов'язків складаються доповідні записки, які у встановлені строки передаються до підрозділу організаційно-контрольної діяльності, правового та аналітичного забезпечення Офісу Генерального прокурора. Крім того, рішення координаційної чи спільної наради, проведеної під головуванням Генерального прокурора, знімаються з контролю на підставі обґрунтованої доповідної записки, поданої керівником підрозділу організаційно-контрольної діяльності, правового та аналітичного забезпечення Офісу Генерального прокурора і погодженої першими заступниками або заступниками Генерального прокурора відповідно до їхніх обов'язків [7]. Таким чином, доповідна записка як документ є джерелом інформації як про стан виконання рішень нарад, так і про ефективне виконання таких рішень, адже за допомогою такої записки виконані завдання знімаються з контролю. В цьому контексті доповідна записка є ефективним інструментом органів прокуратури щодо забезпечення виконання поставлених завдань.

Перевірка дотримання законодавства завершується також складанням доповідної записки на ім'я керівника обласної прокуратури, підписаної першим заступником або заступником керівника обласної прокуратури відповідно до розподілу обов'язків, або керівником самостійного структурного підрозділу, що підпорядкований безпосередньо керівнику обласної прокуратури. Складанням доповідної записки завершується вивчення проблемних питань прокурорської діяльності для керівника обласної прокуратури (у разі її підготовки самостійним структурним підрозділом, підпорядкованим йому безпосередньо), першого заступника або заступника керівника обласної прокуратури відповідно до розподілу обов'язків, підписаної керівником відповідного структурного підрозділу.

Перевірка стану організації роботи за певними напрямками в окружних прокуратурах або надання практичної допомоги їх керівникам завершується складанням доповідної записки для керівника обласної прокуратури, його першого заступника або заступника відповідно до розподілу обов'язків, підписаної працівником, який здійснював виїзд до прокуратур нижчого рівня [8].

Важливим є правильна підготовка доповідних записок. У випадку, якщо вона не містить конкретних завдань, спрямованих на реалізацію функцій прокуратури, вона не буде ефективною, адже не зможе сприяти досягненню поставленої мети. Так, доповідні записки, аналітичні та інші документи, що стосуються виконання планових заходів, повинні містити конкретні пропозиції щодо їхньої реалізації, такі як обговорення на нараді, надсилання листів керівникам окружних прокуратур, внесення документів реагування, інформування органів державної влади та правоохоронних органів тощо [8].

Таким чином, доповідна записка виступає тим документом прокурорського реагування, який складається за результатами проведених перевірок, та виступає ефективним засобом забезпечення ефективної діяльності органів прокуратури, зокрема під час реалізації функції запобігання злочинності, в т. ч. внутрішньовідомчої діяльності.

Висновки. З огляду на проведений аналіз функцій прокуратури необхідно зробити такі висновки:

– відмінність конституційного визначення функцій прокуратури та того, що визначено профільним законом;

– нетотожність законодавчої подачі функцій прокуратури Конституцією та законом України «Про прокуратуру» сприяє неодноковому їх розумінню;

- законодавець має удосконалити закон України «Про прокуратуру» та Конституції України;
- доповідна записка є документом ефективного виконання органами прокуратури своїх функцій, зокрема у сфері запобігання злочинності;
- доповідні записки складаються за результатами перевірок та вивчення проблемних питань прокурорської діяльності;
- доповідні записки повинні містити конкретні пропозиції щодо реагування за результатами перевірок.

Список використаних джерел

1. Конституція України. Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1996. № 30. ст. 141.
2. Про прокуратуру : Закон України від 14 жовтня 2014 року № 1697-VII. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18/print> (дата звернення: 10.05.2024)
3. Шульган І. І. Окремі аспекти підтримання прокурором публічного обвинувачення. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2016. №. 6. С. 238–240.
4. Патюк С. Нормативна невизначеність співвідношення категорій «державне» та «публічне» обвинувачення як підстава для зловживання правом у кримінальному провадженні. *Економіко-правова парадигма розвитку сучасного суспільства*. 2017. Т. 1. № 2. URL: <https://studlib.org.ua/index.php/eprs/article/view/73/69> (дата звернення: 18.05.2024) (дата звернення: 18.05.2024)
5. Плосква А. В. Розмежування поняття підтримання «публічного чи «державного» обвинувачення. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. Вип. 7. С. 430–432.
6. Постанова Верховного суду від 26 червня 2019 року URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/82885531> (дата звернення: 18.05.2024)
7. Рекомендації «Координація діяльності правоохоронних органів у сфері протидії злочинності». URL: <https://old.gp.gov.ua/> (дата звернення: 14.05.2024)
8. Регламент Львівської обласної прокуратури. URL: https://lviv.gp.gov.ua/ua/funktion.html?_m=publications&_t=rec&id=256258 (дата звернення: 18.05.2024)

References

1. Konstytutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine] (1996, June 28). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine*, 30, 141 [in Ukrainian]
2. *Zakon Ukrainy Pro prokuraturu : pryiniaty 14 zhovtnia 2014 roku № 1697-VII* [Law of Ukraine On the Prosecutor's Office adopted on October 14, 2014, No. 1697-VII]. Retrieved from <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18/print> [in Ukrainian]
3. Shulhan, I. I. (2016). Okremi aspekty pidtrymannia prokurorom publichnoho obvynuvachennia [Certain Aspects of the Prosecutor's Support of Public Prosecution]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal - Legal scientific electronic journal*, 6, 238-240 [in Ukrainian]
4. Patiuk, S. (2017) Normatyvna nevyznachenist spivvidnoshennia katehorii «derzhavne» ta «publichne» obvynuvachennia yak pidstava dlia zlovzhyvannia pravom u kryminalnomu provadzhenni [Regulatory uncertainty of the correlation between the categories of «state» and «public» prosecution as a ground for abuse of law in criminal proceedings]. *Ekonomiko-pravova paradyhma rozvytku suchasnoho suspilstva - Economic and legal paradigm of modern society development*, 2. Retrieved from <https://studlib.org.ua/index.php/eprs/article/view/73/69> [in Ukrainian]
5. Ploskva, A. V. (2023). Rozmezhuvannia poniattia pidtrymannia «publichnoho» chy «derzhavnoho» obvynuvachennia [Distinguishing between the concept of maintaining a «public» or «state» prosecution]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal - Legal Science electronic journal*, 7, 430-432 [in Ukrainian]
6. *Postanova Verkhovnoho sudu vid 26 chervnia 2019 roku* URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/82885531> [Resolution of the Supreme Court of June 26, 2019. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/82885531>] [in Ukrainian]
7. *Rekomendatsii «Koordynatsiia diialnosti pravookhoronnykh orhaniv u sferi protydii zlochynnosti»* [Recommendations «Coordination of law enforcement agencies in the field of combating crime». Retrieved from <https://old.gp.gov.ua/>] [in Ukrainian]
8. *Rehlament Lvivskoi oblasnoi prokuratury* [Regulations of the Lviv Regional Prosecutor's Office. Retrieved from https://lviv.gp.gov.ua/ua/funktion.html?_m=publications&_t=rec&id=256258] [in Ukrainian]

Стаття надійшла до редакції 10.06.2024

Юлія Муравська,

кандидат економічних наук, доцент, доцент
кафедри безпеки та правоохоронної
діяльності Західноукраїнського
національного університету
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9695-1075>

Ігор Метельський,

кандидат юридичних наук, доцент,
в.о. зав. кафедри безпеки та правоохоронної
діяльності
Західноукраїнський національний
університет
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8518-9321>

Руслан Романів,

аспірант, Західноукраїнський національний
університет

ПЕРСПЕКТИВИ ВИКОРИСТАННЯ ТЕХНОЛОГІЙ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ У ЮРИСПРУДЕНЦІЇ ТА ПРАВООХОРОННІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Досліджено основні переваги використання технологій штучного інтелекту в юриспруденції, а також у діяльності правоохоронних органів. Метою статті є спроба сформулювати перспективи використання технологій штучного інтелекту в юриспруденції та правоохоронній діяльності. В результаті проведеного дослідження сформульовано переваги використання технологій штучного інтелекту в юриспруденції, а також у діяльності правоохоронних органів, визначено основні напрямки диверсифікації сфер застосування технологій ШІ.

Зроблено висновок, що використання штучного інтелекту в юридичній та правоохоронній практиці відкриває нові можливості, але також може підпадати під вплив відповідних загроз. Тому під час використання технологій ШІ юристи, наприклад, мають дотримуватися принципів конфіденційності та безпеки даних, а правоохоронцям необхідно впровадити нову підготовку, щоб мати змогу успішно адаптуватися до нового середовища.

Ключові слова: штучний інтелект, юриспруденція, правоохоронна діяльність, безпека.

Muravska Y., Metelskyi I., Romaniv R.

Prospects of using the artificial intelligence technologies in jurisprudence and law enforcement

This article examines the main advantages of artificial intelligence technologies using in jurisprudence and law enforcement. The purpose of this article is an attempt to formulate the prospects for the use of artificial intelligence technologies in jurisprudence and law enforcement. The authors identify the threats and formulate the prospects for the use of AI in jurisprudence and law enforcement. The relevance of this research is, accordingly, explained by the need to conduct a comparative organizational and legal analysis of the liability of manufacturers/developers of software based on AI technologies and lawyers and law enforcement officers in case of an error or wrong decision in the process of using AI in their professional activities.

As a result of the study, the authors reviewed the services that optimize access to and analysis of legislation and judicial practice, noted the results of the assessment of the global market for artificial intelligence software, formulated a number of advantages of using artificial intelligence technologies in jurisprudence and law enforcement, identified the main areas of diversification of the areas of application of AI technologies that are related to the ones under study, proposed solutions in the situation of inconsistency of AI forecasts, and formulated a

The article emphasizes the need to adopt changes and improve the qualifications of employees in the field of law and law enforcement. The authors come to the conclusion that the use of artificial intelligence in legal and law enforcement practice opens up new opportunities, but may also be subject to relevant threats. Therefore, when using AI technologies, lawyers, for example, should adhere to the principles of data privacy and security, and law enforcement

officers will need to introduce new training to be able to successfully adapt to this new environment.

Keywords: *artificial intelligence, jurisprudence, law enforcement, security.*

Постановка проблеми. Штучний інтелект (ШІ) революціонізує практику права та правоохоронної діяльності, надаючи нові інструменти для ефективного вирішення різноманітних питань для пошуку, аналізу інформації, прогнозування ситуацій та ризиків у сфері суспільно-правових наук. Сьогодні ШІ широко використовується на практиці і його роль зростає. Метою, що сформульована в рамках наукової статті, є дослідження перспектив використання технології ШІ у юриспруденції; акцент зроблено на сфері правоохоронної діяльності. Головне завдання в рамках досягнення поставленої мети – встановлення, наскільки ті, хто будуть використовувати технології ШІ на щодень у дотичній до досліджуваної сфери (юристи, правоохоронці), ознайомлені з ними, які бачать перспективи і обмеження щодо їхнього застосування. Юриспруденцію як сферу дослідження обрано не випадково: у ній, як ніде інде, присутні виклики справедливості й неупередженості. На тлі дискусій про довіру і доброчесність сучасної правової, правозастосовної та правоохоронної системи технології ШІ можуть бути ключем до вирішення цих проблем.

У юридичному та, зокрема, правоохоронному секторі відбувається помітна трансформація значною мірою через зростання інтеграції штучного інтелекту (ШІ). Цей сплеск програмного забезпечення для юриспруденції та правоохоронної діяльності зі штучним інтелектом – не просто швидкоплинна тенденція; це фундаментальний зсув, який змінює спосіб роботи правової індустрії. У статті розглянуто вплив штучного інтелекту на юриспруденцію та правоохоронну діяльність, досліджено, як розвиток юридичного програмного забезпечення зі штучним інтелектом докорінно трансформує юридичну практику та як це впливає на галузь правоохоронної діяльності.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблематика використання технологій штучного інтелекту у різноманітних сферах актуальна та перспективна. Наукова праця ґрунтується на дослідженнях використання ШІ у галузі права, правоохоронної діяльності та безпекознавства, а саме: Г. Андрощука (Андрощук Г., 2021), С. Барбашина (Барабашин С., 2023), В. Богом'я, А. Гудзя (Богом'я В., Гудзь А., 2023), О. Костюченка (Костюченко О., 2023), Д. Коробцової (Д. Коробцова, 2023), Т. Коцка (Коцко Т., 2023), Ю. Муравської (Муравська Ю., 2023), С. Рассела, П. Норвіга (Рассел С., Норвіг П., 2021), Є. Тимошенка (Тимошенко Є., 2020), Дж. Віллсенора (Віллсенор Дж., 2023), О. Ярої, А. Блажеева, Л. Головка та В. Башкатової (Yara O., Brazheyev A., Golovko L., Bashkatova V., 2021) та ін. Актуальність обрання тематики використання ШІ у юриспруденції та правоохоронній діяльності пояснюється необхідністю формування перспектив та обмежень, що виникають на практиці.

Мета дослідження. Мета наукового дослідження – спроба сформувати перспективи використання технологій штучного інтелекту в юриспруденції та правоохоронній діяльності. З огляду на поставлену мету завдання дослідження полягають у такому:

- вивчити основні переваги використання технологій штучного інтелекту в юриспруденції, а також у діяльності правоохоронних органів;
- проаналізувати відповідальність виробників / розробників програмного забезпечення на базі технологій ШІ та юристів і правоохоронців у випадку помилки чи прийняття хибного рішення;
- визначити загрози та сформулювати перспективи використання ШІ в юриспруденції та правоохоронній діяльності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Штучний інтелект готовий радикально змінити практику у всіх сферах суспільного життя, що в перспективі дасть змогу більш ефективно запобігати злочинам. Незважаючи на те, що історія технологічних інновацій серед юристів та правоохоронців тривала, останнє впровадження масштабних систем (наприклад, GPT-3,5 і GPT-4) є першим випадком, коли широкодоступні технології можуть виконувати складні аналітичні завдання для запобігання злочинності з уміннями, які раніше вважалися прерогативою висококваліфікованих фахівців, здійснювати аналітичну розвідку на основі відкритих даних, будувати шляхи протидії економічному шпигунству.

Правоохоронні структури, що успішно використовують передові технології штучного інтелекту, матимуть змогу реагувати та діяти за більш короткий період часу, з вищою ефективністю та з більшими шансами на успішний результат у запобіганні злочинам. Ті структури, які не зможуть адаптуватися до можливостей штучного інтелекту, ризикують втратити конкурентоспроможність через значні витрати, що може підірвати їхню здатність адаптуватися до умов сучасного високотехнологічного середовища.

В. Богом'я та А. Гудзь зазначають, що «...як і у випадку з будь-якою потужною технологією, з штучним інтелектом також пов'язані ризики та етичні проблеми, у т. ч. сумніви щодо упередженості та дискримінації, конфіденційності даних та впливу штучного інтелекту на зайнятість» [3, с. 16]. Такі фак-

тори мають великий вплив на результативність показників у правоохоронній діяльності. Як наголошувалося у попередньому дослідженні Ю. Муравської, «...скільки ШІ не володіє моральними чи етичними поглядами та переконаннями, а являє собою чисту систему, яка обробляє історичні дані, які своєю чергою можуть містити гендерні або расові упередження» [7, с. 174]. Власне, це є одним із головних недоліків самої технології ШІ в контексті її використання, наприклад, правоохоронними органами. Власне, тому варто погодитись з думкою Є. Тимошенка, що «...до тих пір, поки відповідальність, володіння, розпорядження та користування майном ШІ покладається на виробника або користувача об'єкта робототехніки, не викликає ускладнень визначення суб'єкта правових відносин або суб'єкта права» [9, 331]. Такої самої позиції дотримуються С. Рассел та П. Норвіг [8, 134]. Водночас Т. Коцко, виокремлюючи сфери, що є цільовими в контексті застосування технологій ШІ, зазначає «...для України, технології штучного інтелекту набувають особливого значення у сфері військово-промислового комплексу, комунікацій, захисту інформації, інформаційної безпеки загалом» [5, с. 141]. Автор зосередив увагу у своєму дослідженні на промисловості та інформаційній безпеці. Ми вважаємо за доречне розширити цей перелік такими важливими сферами, як юриспруденція та правоохоронна діяльність. О. Костюченко наголошує на ефективності ШІ в діяльності правоохоронних органів та, відповідно, необхідності «...розробити проект внесення доповнень до кримінального процесуального законодавства щодо регламентації прав учасників процесу» [4, с. 138]. Така рекомендація, на нашу думку, цілком обґрунтована, оскільки швидкий розвиток технологій та створення сучасних нейронних систем є актуальним інструментом підвищення ефективності роботи у правоохоронній сфері.

Технологіям штучного інтелекту у сфері юриспруденції та правоохоронної діяльності, як будь-якому новому інструменту, притаманні певні загрози та ризики. Г. Андрощук виокремлює такі загрози злочинності із застосуванням ШІ: 1. Високий рівень небезпеки (порушення систем, керованих ШІ, масштабний шантаж). 2. Середній рівень небезпеки (шахрайство, кібератаки обман розпізнавання облич). 3. Низький рівень небезпеки (переслідування за допомогою ШІ, підробка) [1, с. 65–70]. На нашу думку, до загроз із високим рівнем небезпеки варто віднести також економічне шпигунство.

Штучний інтелект вже широко використовується в юриспруденції та у сфері правоохоронної діяльності, зокрема для проведення об'ємних аналітичних досліджень. Юристи та правоохоронці можуть навіть не здогадуватись про використання штучного інтелекту у цій галузі, оскільки він інтегрований у багато дослідницьких послуг. Одним з таких сервісів є «Westlaw Edge», створений компанією «Thomson Reuters» більше трьох років тому [13]. Алгоритми машинного навчання спрямовані на розуміння значення слів, а не лише їхнє співвідношення з ключовими словами. Наприклад, функція «Quick Check» від «Westlaw Edge» використовує штучний інтелект для аналізу аргументу або шаблону, щоб знайти додаткову інформацію або визначити відповідний орган у ланцюзі подій, який, можливо, був пропущений. Цей інструмент може навіть виявити випадки, коли згадана справа була опосередковано скасована [14]. Також, як зазначають О. Яра, А. Блажеев, Л. Головки, В. Башкатова, «...українські поліцейські неодноразово висловлювали зацікавленість у програмах штучного інтелекту, які допомагають виявляти людей, схильних до насильства» [15].

До основних переваг використання технологій штучного інтелекту в юриспруденції, а також у діяльності правоохоронних органів, на нашу думку, належать такі:

1. Автоматизація рутинних завдань: ШІ допомагає автоматизувати рутинні завдання (підготовка документів, аналіз правової інформації), а також ведення аналітичних досліджень та аналізу судової практики у всіх сферах суспільного життя.

2. Прогнозування результатів судових рішень: застосування алгоритмів машинного навчання дає змогу прогнозувати результати судових рішень на основі аналізу попередніх судових вироків та судової практики.

3. Ефективний пошук інформації: Системи штучного інтелекту допомагають знаходити та аналізувати великі обсяги правової інформації швидше й ефективніше, що сприяє ухваленню кращих юридичних рішень у напрямку запобігання правопорушенням.

4. Підтримка прийняття рішень: ШІ надає юристам і правозастосовникам підтримку під час прийняття рішень, аналізуючи дані та надаючи рекомендації щодо найбільш оптимальних варіантів дії.

5. Віртуальні асистенти: ШІ використовується для створення віртуальних асистентів для юристів, які можуть надавати допомогу в різних аспектах правової практики, у т. ч. ведення переговорів, підготовку до судових процесів та навчання.

Отже, ШІ вже відіграє важливу роль у сучасній правозахисній та правозастосовчій системі, і його вплив зростає. Розвиток та вдосконалення штучного інтелекту в юридичній та правоохоронній сферах

має великий потенціал для покращення якості досудового розгляду справ, правосуддя, забезпечення доступності правової допомоги, підвищення ефективності діяльності правоохоронних органів та підвищення ефективності юридичної системи.

За даними «FAMA. AGENCY», в Україні функціонують сервіси, які оптимізують доступ та аналіз законодавства і судової практики, а саме: «Liga Zakon», «ЄСПС», «Прецедент», «Opendatabot», «Chat GPT». Ці сервіси (крім «ChatGPT») по суті не використовують технологій штучного інтелекту [6]. Ринок юридичного програмного забезпечення зі штучним інтелектом, який у 2022 р. оцінюється приблизно в 1,04 млрд дол., перебуває на стадії стрімкого зростання. За прогнозами, до 2030 р. він зросте приблизно до 8,7 млрд дол. завдяки вражаючим середньорічним темпам зростання (CAGR) на рівні 18,2% [11]. Це зростання не обмежується одним регіоном; це глобальне явище, зі значними успіхами на таких ринках, як США та Китай. Таке зростання, звичайно, може спровокувати зникнення або різке зменшення кількості робочих місць у сфері юриспруденції під впливом штучного інтелекту. Так, у нещодавньому звіті «Goldman Sachs» підраховано, що 44% юридичних завдань у США можна автоматизувати за допомогою штучного інтелекту – це вищий відсоток, ніж у будь-якому іншому секторі, окрім адміністративної роботи [12]. Така статистика відкриває очі і змушує нас переосмислити роль юристів у майбутньому, керованому штучним інтелектом. Водночас, поява штучного інтелекту в юридичній чи правоохоронній практиці не означає зменшення потреби у відповідних спеціалістах. Навпаки, це означає перехід до більш інтегрованого підходу, коли ШІ виконує рутинні завдання, дозволяючи юристам та правоохоронцям зосередитися на складних, стратегічних аспектах своєї роботи. Така еволюція спрямована на посилення, а не заміну людського досвіду. У міру того, як штучний інтелект трансформує юридичну та правоохоронну сфери, його застосування стає все більш різноманітним та ефективним у контексті трансформування напрямків його діяльності.

1. Перевірка та аналіз документів (інструменти штучного інтелекту все частіше використовуються для аналізу великої кількості юридичних документів, ефективніше виявляючи релевантну інформацію, ніж ручні процеси; управління контрактами в контексті захисту від виявів недобросовісної конкуренції та боротьби з економічним шпигунством; електронне судочинство: у судових процесах штучний інтелект покращує електронні докази, ефективно сортуючи електронні листи, повідомлення та інші цифрові документи, щоб знайти потрібні докази, скорочуючи час і витрати).

2. Предиктивна аналітика (системи на основі штучного інтелекту можуть допомогти у прийнятті більш обґрунтованих юридичних рішень, прогнозуючи результати на основі історичних даних; алгоритми штучного інтелекту можуть аналізувати минулі судові рішення і прогнозувати можливі результати поточних справ, допомагаючи юристам більш ефективно розробляти стратегії); оцінка ризиків: ці інструменти можуть оцінювати ризики, пов'язані з веденням справи або транзакції, надаючи юристам кращу інформацію для прийняття рішень).

3. Юридичні дослідження (ШІ зробив революцію в юридичних дослідженнях, надавши юристам безпрецедентний доступ до прецедентного правоохоронної діяльності і законодавчих актів, а також їхній аналіз; автоматизоване узагальнення судової практики: ШІ може узагальнювати відповідні прецеденти, полегшуючи юристам розуміння і цитування відповідних прецедентів; контекстний аналіз: системи штучного інтелекту можуть надавати контекст юридичним запитам, знаходячи відповідні закони і справи та пояснюючи їхню застосовність у різних сценаріях; комплексна юридична перевірка: ШІ спрощує проведення юридичного аудиту, забезпечуючи швидший та інтелектуальніший аналіз).

4. Економічна розвідка (угоди зі злиття та поглинання: при злиттях і поглинаннях ШІ може швидко аналізувати величезну кількість даних цільової компанії, оцінюючи дотримання законодавства, фінансові ризики та зобов'язання; операції з нерухомістю: ШІ допомагає перевіряти нерухомість, аналізуючи земельні записи, закони про зонування та екологічні норми).

5. Моніторинг комплаєнсу (ШІ має вирішальне значення для контролю за дотриманням нормативних вимог, щоб не відставати від змін у законодавстві та забезпечувати їх дотримання; відповідність нормативним вимогам: системи штучного інтелекту допомагають відстежувати і забезпечувати відповідність законодавчим нормам, що постійно змінюються, знижуючи ризик штрафних санкцій за їх недотримання; захист даних і конфіденційність: особливо в умовах GDPR та інших законів про конфіденційність інструменти штучного інтелекту можуть допомогти в управлінні та захисті персональних даних в організації).

6. Складання юридичних документів на замовлення (ШІ може допомогти у створенні індивідуальних юридичних документів на основі конкретних потреб клієнта та особливостей справи).

7. Інтелектуальна власність (у сфері інтелектуальної власності штучний інтелект сприяє ефективному аналізу патентів і торгових марок; ШІ допомагає виявити потенційні порушення, спростити пошук

конфліктів у торговельних марках, а також підвищити ефективність і точність управління інтелектуальною власністю; патентний аналіз: ШІ може аналізувати патентні портфелі, виявляючи потенційні порушення та можливості для подачі патентних заявок; пошук торговельних марок: ШІ підвищує ефективність пошуку торговельних марок, швидко скануючи бази даних на наявність потенційних конфліктів).

8. Юридичний білінг та облік робочого часу (ШІ трансформує юридичне виставлення рахунків і облік робочого часу за допомогою автоматизованих систем для точного виставлення рахунків і фінансово-го контролю, спрощуючи адміністративні завдання).

9. Фінансовий менеджмент (інструменти ШІ можуть аналізувати фінансові дані, щоб надавати юридичним фірмам інформацію про об'єкти управління).

10. Правоохоронна діяльність (використання технологій ШІ для формування досудової доповіді, проведення вартісного оцінювання розміру покарання; прийняття рішення щодо адміністративних правопорушень, ДТП тощо; використання ШІ для проведення розшифровки записів судових засідань та допитів; автоматизоване формування типових документів; проведення різноманітних експертиз тощо).

Ці приклади ілюструють, як штучний інтелект може ввести значні зміни в юридичну та правоохоронну практику. Він не обмежується лише автоматизацією завдань, а додає стратегічної цінності. Впроваджуючи штучний інтелект, фахівці можуть покращити надання послуг, ухвалювати рішення на основі даних і попереджувати виникнення загроз. Прийняття змін та підвищення кваліфікації, на нашу думку, є важливими елементами вдосконалення діяльності у сфері юриспруденції та правоохоронної діяльності. Оскільки ці галузі розвиваються, для юристів та правоохоронців, зокрема, все більш важливо не тільки приймати, а й активно використовувати зміни, які відбуваються в результаті використання нових технологій. Ключем до успіху в цій галузі є підвищення кваліфікації та адаптація до цих досягнень, оскільки це вже не є неонов'язковим, а необхідним.

Впровадження штучного інтелекту в юридичну практику призвело до значних змін у способі роботи юристів. Він каталізує інновації, пропонуючи можливості для підвищення ефективності та кращого балансу між роботою та особистим життям. Використання штучного інтелекту в юридичній практиці виходить за рамки простої адаптації до нового інструменту – це переосмислення юридичної практики у ХХІ ст. Технологія штучного інтелекту має потенціал для оптимізації юридичних процесів, автоматизації рутинних завдань і дає можливість юристам зосередитися на більш складній і стратегічній роботі. Завдяки штучному інтелекту юридична галузь може досягти більшої точності, швидкості та економічної ефективності у своїй повсякденній діяльності, трансформуючи спосіб надання юридичних послуг клієнтам.

Використання прогнозів штучного інтелекту як інструменту для оцінювання судового ризику може бути корисним також для правозахисників. Прогнози ШІ можуть допомогти передбачити можливі результати судових справ на основі аналізу історичних даних та судової практики. Однак важливо розуміти, що використання таких прогнозів не може гарантувати захист від звинувачень у професійній недбалості. Судовий ризик визначається не тільки на основі прогнозів ШІ, а й на основі комплексного аналізу різних факторів (законодавство, судова практика, документація справи, відносини з підозрюваними тощо). Юристи повинні використовувати прогнози ШІ як один із інструментів для прийняття рішень, але не можуть покладатися тільки на них.

Інтеграція штучного інтелекту в юридичну, правоохоронну практику – це складний процес. Майбутнє юриспруденції вже настало, і воно пов'язане зі штучним інтелектом, використання якого піднімає цікаві питання про професійну відповідальність, а саме: Чи зможе юрист, який покладається на прогнози штучного інтелекту, використати ці прогнози судового ризику як захист від звинувачень у професійній недбалості? Припустимо, що в програмному забезпеченні відбувся збій – невідомий юристу, який на той момент покладався на систему? Чи будуть виробники / розробники програмного забезпечення розділяти відповідальність за збитки, що виникли внаслідок поганої / недбалої консультації? Чи буде юрист нести витрати? Чи очікується, що юрист чи правоохоронець буде приймати критичні рішення всупереч прогнозам ШІ, і якщо вони виявляться помилковими, чи буде це автоматично покладати на юриста повну відповідальність? Ситуація, коли програмне забезпечення, на яке покладається юрист чи правоохоронець, викликає збій і призводить до збитків або негативних наслідків, може викликати складні питання щодо відповідальності різних сторін, у т. ч. виробників / розробників ШІ та самого юриста.

Відповідальність виробників / розробників програмного забезпечення на базі технологій ШІ: виробники / розробники програмного забезпечення можуть бути винні у випадку, якщо збій відбувся через недбалість, недостатню якість програми або порушення умов контракту щодо надання послуг. У багатьох

юридичних системах існують правові норми, що встановлюють відповідальність виробників за недоліки в продукції або послугах, і програмне забезпечення може вважатися продуктом або послугою.

Відповідальність юриста чи правоохоронця: юрист (правоохоронець) може нести відповідальність, якщо не виконав обов'язків з належною уважністю та професійною обізнаністю. Якщо юрист чи правоохоронець поклався на прогнози ШІ і не здійснив додаткових перевірок або не вживав належних заходів для перевірки адекватності цих прогнозів, його можуть звинуватити у недбалості.

Рішення в ситуації невідповідності прогнозів ШІ:

- юрист (правоохоронець) має обов'язок вжити всіх розумних заходів для перевірки точності та адекватності прогнозів ШІ, і він повинен враховувати їх як один із факторів під час ухвалення рішення;
- якщо прогнози ШІ виявляються помилковими, юрист (правоохоронець) не обов'язково несе повну відповідальність, адже він може довести, що вжив всіх необхідних заходів та опирався на наявні дані та досвід.

Вирішення питань щодо відповідальності у ситуаціях збоїв програмного забезпечення та використання прогнозів ШІ вимагає комплексного аналізу конкретних обставин та застосування правових норм. Юристам та правоохоронцям рекомендується бути обережними під час використання прогнозів ШІ та завжди вживати належних заходів для зменшення ризику негативних наслідків.

Використання штучного інтелекту (ШІ) в юридичній та правоохоронній практиці відкриває нові можливості, але також може підпадати під вплив відповідних загроз. Ось деякі з них.

- недостатня точність і надійність: ШІ може помилятися, особливо під час аналізу складних правових питань або нових ситуацій, на які немає достатньої кількості даних для навчання алгоритмів;
- недостатня прозорість рішень: деякі алгоритми машинного навчання можуть бути складними для розуміння і пояснення, що може ускладнювати визначення причин і результатів прийнятих рішень;
- проблеми конфіденційності та безпеки: використання ШІ може створювати ризики порушення конфіденційності даних, особливо якщо вони містять особисту інформацію клієнтів або конфіденційні правові дані. У такому контексті варто звернутися до дослідження С. Барбашина, який наводить приклад Італії, що «...обмежила доступ до Chat GPT через занепокоєння щодо оброблення персональних даних громадян, ...італійський регулятор зазначає про відсутність правової основи, яка б виправдовувала масовий збір і зберігання персональних даних із метою «навчання» алгоритмів, що лежать в основі роботи платформи» [2];
- залежність від технологій: юристи та правоохоронці можуть бути залежними від ШІ та відчувати складнощі, коли система зазнає збоїв або виявляється непрацездатною;
- вплив на робочі місця: впровадження ШІ може призвести до змін у потребах у персоналі та відчуття загрози робочих місць для деяких професій;
- етичні питання: використання ШІ може зумовлювати етичні дебати, зокрема щодо застосування алгоритмів штучного інтелекту в прийнятті судових рішень, особливо в контексті правової відповідальності та справедливості.

Вказані недоліки і проблеми підкреслюють необхідність обережного підходу до використання ШІ в юридичній та правоохоронній практиці, а також постійного вдосконалення технологій та правових норм для забезпечення ефективного та етичного використання цих систем.

Висновки. З огляду на вищеподані гіпотези можемо сформулювати такі перспективи використання ШІ в юриспруденції та правоохоронній діяльності.

1. Розвиток нейромереж та глибокого навчання: впровадження нейромереж та глибокого навчання в юридичну та правоохоронну практику дасть змогу створити більш точні та продуктивні системи для аналізу правової інформації та прийняття рішень.
2. Розширення сфер застосування: ШІ буде використовуватися в широкому спектрі сфер, у т. ч. кримінальному праві, цивільному праві, корпоративному праві, інтелектуальній власності та ін.
3. Розвиток автоматизованих юридичних ботів: ШІ може бути використаний для створення автоматизованих юридичних ботів, які зможуть надавати правову консультацію, вести переговори та навіть представляти клієнтів у суді.
4. Застосування вирішення онлайн-конфліктів: ШІ можна використати для створення систем онлайн-вирішення конфліктів, які дають змогу вирішувати правові спори швидко та ефективно через Інтернет.

Під час використання інструментів штучного інтелекту юристи, наприклад, мають дотримуватися принципів конфіденційності та безпеки даних, а правоохоронні органи мають впровадити нову підготовку,

щоб правоохоронці могли успішно адаптуватися до цього нового середовища. Поліцейські академії та навчальні центри повинні оновити свої навчальні програми, щоб забезпечити правоохоронцям навички використання інструментів штучного інтелекту для проведення досліджень та роботи в сфері правопорядку, оскільки ці знання будуть цінуватися у процесі розкриття злочину та протидії йому.

Список використаних джерел

1. Андрощук Г. Штучний інтелект: економіка, інтелектуальна власність, загрози. *Теорія і практика інтелектуальної власності*. 2021. С. 56–74.
2. Барбашин С. Штучний інтелект: проблеми та перспективи правового регулювання в Україні та ЄС. *Право України*. 2023. URL: <https://pravo.ua/shtuchnyi-intelekt-problemy-ta-perspektyvy-pravovoho-rehuliuвання-v-ukraini-ta-ies> (дата звернення: 15.03.2024)
3. Богом'я В. І., Гудзь А. С. Штучний інтелект: сучасний стан і перспективи застосування. *Modern Information Technologies in the Sphere of Security and Defence*. No 1(46)/2023. С. 13–17.
4. Костюченко О. Ю. Чи забезпечить використання штучного інтелекту у кримінальному судочинстві більш високий рівень дотримання прав учасників провадження? *Технології доброчесного використання штучного інтелекту у сфері освіти та науки* : матеріали всеукр. наук.-педагог. підвищення кваліфікації, 31 липня – 10 вересня 2023 р. Одеса : Гельветика, 2023. С. 134–136.
5. Коцко Т. А. Безпекі аспекти розвитку технологій штучного інтелекту. *Технології доброчесного використання штучного інтелекту у сфері освіти та науки* : матеріали всеукр. наук.-педагог. підвищення кваліфікації, 31 липня – 10 вересня 2023 р. Одеса : Гельветика, 2023. С. 138–142.
6. *Перспективи та межі використання штучного інтелекту в кримінальному процесі*. FAMA. AGENCY. 2024. 56 с.
7. Муравська Ю. *Штучний інтелект як елемент інтелектуальної безпеки: міжнародно-правовий аспект*. Правове регулювання цифрової економіки та штучного інтелекту: національний та міжнародний виміри: матеріали між нар. наук.-практ. конф. 16 листоп. 2023 р.; НДПВ НАПрН України. Київ : Інтерсервіс, 2023. С. 172–175.
8. Рассел С., Норвіг П. Штучний інтелект. Сучасний підхід. Т. 1. Рішення проблем: знання і міркування. Вільямс, 2021. 706 с.
9. Тимошенко Є. А. Штучний інтелект як суб'єкт права інтелектуальної власності. *Проблеми права інтелектуальної власності*. 2020. С. 328–332.
10. Artificial Intelligence in Law Industry: Key Trends. *Intellisoft*. 2023. URL: <https://intellisoft.io/artificial-intelligence-ai-in-the-law-industry-key-trends-examples-usages> (дата звернення: 17.03.2024).
11. Artificial Intelligence – Worldwide. *Statista*. 2024. URL: <https://www.statista.com/outlook/tmo/artificial-intelligence/worldwide> (дата звернення: 15.03.2024).
12. Generative AI could raise global GDP by 7 %. *Goldman Sachs*. 2023. URL: <https://www.goldmansachs.com/intelligence/pages/generative-ai-could-raise-global-gdp-by-7-percent.html> (дата звернення: 15.03.2024).
13. Law Bots: How AI Is Reshaping the Legal Profession. *American BAR Association. Business Law Today*. 2022. URL: <https://businesslawtoday.org/2022/02/how-ai-is-reshaping-legal-profession> (дата звернення: 15.03.2024).
14. Villasenor J. How AI will revolutionize the practice of law. *Brookings*. URL: <https://www.brookings.edu/articles/how-ai-will-revolutionize-the-practice-of-law> (дата звернення: 16.03.2024).
15. Yara O., Brazheyev A., Golovko L., Bashkatova V. Legal Regulation of the Use of Artificial Intelligence: Problems and Development Prospects. *European Journal of Sustainable Development*. 2021. 10, 1. P. 281–289.

References

1. Androshchuk, H. (2021). Shtuchnyi intelekt: ekonomika, intelektualna vlasnist, zahrozy [Artificial intelligence: economics, intellectual property, threats]. *Teoriia i praktyka intelektualnoi vlasnosti - Theory and practice of intellectual property*, 56-74 [in Ukrainian].
2. Barbashyn, S. (2023). Shtuchnyi intelekt: problemy ta perspektyvy pravovoho rehuliuвання v Ukraini ta YeS [Artificial intelligence: problems and prospects of legal regulation in Ukraine and the EU]. *Pravo Ukrainy – Law of Ukraine*. Retrieved from <https://pravo.ua/shtuchnyi-intelekt-problemy-ta-perspektyvy-pravovoho-rehuliuвання-v-ukraini-ta-ies> [in Ukrainian]

3. Bohomia, V. I. & Hudz, A. S. (2023). Shtuchnyi intelekt: suchasnyi stan i perspektyvy zastosuvannya [Artificial intelligence: current state and prospects of application]. *Modern Information Technologies in the Sphere of Security and Defence*, 1(46), 13-17 [in Ukrainian]
4. Kostiuchenko, O. Iu. (2023). Chy zabezpechyt vykorystannia shtuchnoho intelektu u kryminalnomu sudochynstvi bilsh vysokiy riven dotrymannia prav uchasykiv provadzhennia? [Will the Use of Artificial Intelligence in Criminal Proceedings Ensure a Higher Level of Respect for the Rights of Participants in Proceedings?] *Tekhnolohii dobrochesnoho vykorystannia shtuchnoho intelektu u sferi osvity ta nauky : materialy vseukrainskoho naukovo-pedahohichnoho pidvyshchennia kvalifikatsii - Technologies for the fair use of artificial intelligence in the field of education and science: materials of the all-Ukrainian scientific and pedagogical advanced training*, 31 lypnia – 10 veresnia 2023 roku. Odesa : Vydavnychiy dim «Helvetyka», 134-136 [in Ukrainian]
5. Kotsko, T. A. (2023). Bezpekovi aspekty rozvytku tekhnolohii shtuchnoho intelektu [Security aspects of the development of artificial intelligence technologie]. *Tekhnolohii dobrochesnoho vykorystannia shtuchnoho intelektu u sferi osvity ta nauky : materialy vseukrainskoho naukovo-pedahohichnoho pidvyshchennia kvalifikatsii - Technologies for the fair use of artificial intelligence in the field of education and science: materials of the all-Ukrainian scientific and pedagogical advanced training*, 31 lypnia – 10 veresnia 2023 roku. Odesa : Vydavnychiy dim «Helvetyka», 2023. S. 138-142 [in Ukrainian]
6. *Perspektyvy ta mezhi vykorystannia shtuchnoho intelektu v kryminalnomu protsesi [Prospects and Limits of Using Artificial Intelligence in Criminal Proceedings]* (2024). FAMA. AGENCY [in Ukrainian]
7. Muravska Yu. Shtuchnyi intelekt yak element intelektualnoi bezpeky: mizhnarodno-pravovyi aspekt [Artificial intelligence as an element of intellectual security: international legal aspect]. *Pravove rehuliuвання tsyvrovoi ekonomiky ta shtuchnoho intelektu: natsionalnyi ta mizhnarodnyi vymiry: materialy mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii - Legal regulation of the digital economy and artificial intelligence: national and international dimensions: materials of the international scientific and practical conference. 16 lystopada 2023 r.* Kyiv: Interservis, 172-175 [in Ukrainian]
8. Rassel, S. & Norvii, P. (2021). Shtuchnyi intelekt. Suchasnyi pidkhyd [Artificial intelligence. A modern approach]. T. 1. Rishennia problem: znannia i mirkuvannia - *Problem solving: knowledge and reasoning*. Viliams [in Ukrainian]
9. Tymoshenko, Ye. A. (2020). Shtuchnyi intelekt yak subiekt prava intelektualnoi vlasnosti [Artificial Intelligence as a Subject of Intellectual Property Rights]. *Problemy prava intelektualnoi vlasnosti - Problems of intellectual property law*, 328-332 [in Ukrainian]
10. *Artificial Intelligence in Law Industry: Key Trends*. Intellisoft. 2023. Retrieved from <https://intellisoft.io/artificial-intelligence-ai-in-the-law-industry-key-trends-examples-usages> [in English]
11. *Artificial Intelligence – Worldwide*. Statista. 2024. Retrieved from <https://www.statista.com/outlook/tmo/artificial-intelligence/worldwide> [in English]
12. *Generative AI could raise global GDP by 7 %*. Goldman Sachs. 2023. Retrieved from <https://www.goldmansachs.com/intelligence/pages/generative-ai-could-raise-global-gdp-by-7-percent.html> [in English]
13. *Law Bots: How AI Is Reshaping the Legal Profession*. American BAR Association. Business Law Today. 2022. Retrieved from <https://businesslawtoday.org/2022/02/how-ai-is-reshaping-legal-profession> [in English]
14. Villasenor, J. *How AI will revolutionize the practice of law*. Brookings. Retrieved from: <https://www.brookings.edu/articles/how-ai-will-revolutionize-the-practice-of-law> [in English]
15. Yara, O., Brazheyev, A., Golovko, L. & Bashkatova, V. (2021). Legal Regulation of the Use of Artificial Intelligence: Problems and Development Prospects. *European Journal of Sustainable Development*, 10, 1, 281-289 [in English]

Стаття надійшла до редакції 15.05.2024

Руслан Сухораб,
аспірант Національної академії
Державної прикордонної служби України
імені Богдана Хмельницького
ORCID: <https://orcid.org/0009-0004-6661-0204>

ПОНЯТТЯ МІСЦЬ НЕСВОБОДИ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ

У статті досліджено питання змісту поняття «місця несвободи». Досліджено правову основу понять місця несвободи та місця позбавлення волі. Встановлено, що факультативний протокол до Конвенції ООН проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання, який був прийнятий Організацією Об'єднаних Націй ще 18 грудня 2002 р., а ратифікований Україною 21 липня 2006 р., окремі поняття, що ним впроваджувалися до сих пір є невідомими та суперечливими для українського суспільства. Згаданим протоколом передбачалося створення з метою виконання функцій, зазначених у ньому Підкомітет з недопущення катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження та покарання Комітету проти катувань. Комітет мав реалізувати свої повноваження у так званих місцях несвободи. І тут виникає питання: що таке місця несвободи? Адже законодавство України не містить його визначення. Однозначну відповідь знайти важко, оскільки Факультативний протокол не надає вичерпного переліку таких місць. Тому виникає питання: «За якими ознаками можна визначити, що установа підлягає незалежному моніторингу?». Тобто, який критерій дасть змогу відокремити осіб, які дійсно перебувають у стані несвободи, від тих, хто має повну свободу дії? Крім того, українському законодавцю та суспільству більш знайоме поняття місця позбавлення волі, ніж місця несвободи, що позначає всі місця, де особа перебуває під контролем держави. Зроблено висновок, що для усунення неоднозначного розуміння та застосування на практиці законодавства України, законодавець має на рівні законодавства передбачити поняття місця позбавлення волі та його ознаки, за якими можливо встановити установи, що належать до таких місць, або чітко перерахувати всі установи, що є місцями позбавлення волі, що, на нашу думку, децю неправильно, оскільки не призведе до системного розуміння цього поняття. Щодо місць несвободи, то їх поняття суттєво відрізняється від поняття місць позбавлення волі та для його розуміння необхідно звернутися до першопочаткового джерела його впровадження у правове поле України.

Ключові слова: місце позбавлення волі, місце несвободи, покарання, права людини, засуджений.

Suhorab R.

The concept of places of detention under Ukrainian law

This article is devoted to the study of the content of the concept of «places of detention». The author examines the legal basis of the concepts of places of detention and places of deprivation of liberty. The author establishes that the Optional Protocol to the UN Convention against Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment, which was adopted by the United Nations on 18 December 2002 and ratified by Ukraine on 21 July 2006, and certain concepts introduced by it are still unknown and controversial for Ukrainian society. The Protocol provided for the establishment of the Subcommittee on Prevention of Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment of the Committee against Torture to carry out the functions specified in it. The Committee was supposed to exercise its powers in the so-called places of detention. And here the question arises, what are places of detention? After all, Ukrainian legislation does not contain its definition. It is difficult to find an unambiguous answer, as the Optional Protocol does not provide an exhaustive list of such places. Therefore, the question arises: «What are the signs that an institution is subject to independent monitoring?». In other words, what criterion will allow to separate persons who are really in a state of deprivation of liberty from those who have full freedom of action? Moreover, the Ukrainian legislator and society are more familiar with the concept of a place of deprivation of liberty than a place of detention, which refers to all places where a person is under state control. It is concluded that in order to eliminate ambiguous understanding and application of Ukrainian legislation in practice, the legislator should provide for the concept of a place of deprivation of liberty and its characteristics at the legislative level, which would allow establishing institutions that belong to such places, or clearly list all institutions that are places of deprivation of liberty, which, in our opinion, is somewhat incorrect, since it will not lead to a systematic understanding of this concept. As for places of detention, their

concept is significantly different from the concept of places of deprivation of liberty, and to understand it, it is necessary to refer to the original source of its introduction into the legal field of Ukraine.

Keywords: *places of deprivation of liberty, places of detention, punishment, human rights, convicted person.*

Постановка проблеми. Розвиток нашої держави в усіх галузях та сферах людської діяльності триває навіть у складні для її історії часи, в т. ч. у період повномасштабної війни. Свідчення цьому є: впровадження новітніх технологій, розвиток «держави в смартфоні», діяльність законодавця з намагання врегулювати усі сфери людського життя, що відповідає принципу правової держави, цілеспрямований курс на членство в Європейському союзі та НАТО тощо. Шляхами реалізації згаданого розвитку серед іншого є ратифікація міжнародних документів, що регулюють співіснування міжнародної спільноти. Останній процес доволі тривалий від моменту прийняття таких актів до ратифікації їх Україною та до безпосередньої реалізації на практиці. Так, з цієї точки зору нашу увагу привернув Факультативний протокол до Конвенції ООН проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання, який був прийнятий Організацією Об'єднаних Націй ще 18 грудня 2002 р., а ратифікований Україною 21 липня 2006 р. Незважаючи на це, окремі поняття, що ним впроваджувалися до сих пір є невідомими та суперечливими для українського суспільства.

Метою статті є аналіз чинного законодавства та наукових поглядів щодо проблеми визначення сутності поняття «місця несвободи», а також пропозиція науково обґрунтованих шляхів вирішення встановлених проблем.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання, що стосуються наукових досліджень проблем визначення сутності «місця несвободи» поки комплексно не досліджувалось на рівні вітчизняної юридичної науки. Проте окремі доробки таких науковців, як А. І. Богатирьова, І. Г. Богатирьова, О. М. Бандурки, В. В. Коваленка, О. М. Джуґі, О. Г. Колба, М. С. Пузирьова, І. М. Копотун, В. М. Трубникова, М. О. Стручкова, І. В. Шмарова, А. Х. Степанюка, С. І. Халимона, І. С. Яковця та ін. торкалися проблем визначення місць позбавлення волі та місць несвободи.

Виклад основного матеріалу дослідження. Зокрема, згаданим протоколом передбачалося створення з метою виконання функцій, зазначених у ньому Підкомітет з недопущення катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження та покарання Комітету проти катувань [1]. Комітет мав реалізувати свої повноваження у так званих «місцях несвободи». І тут виникає питання: що таке місця несвободи? Адже законодавство України не містить його визначення.

Однозначну відповідь знайти важко, оскільки Факультативний протокол не надає вичерпного переліку таких місць. Тому виникає питання: «За якими ознаками можна визначити, що установа підлягає незалежному моніторингу?». Тобто, який критерій дасть змогу відокремити осіб, які дійсно перебувають у стані несвободи, від тих, хто має повну свободу дій? Крім того, українському законодавцю та суспільству більш знайоме поняття «місце позбавлення волі», ніж місце несвободи, що позначає всі місця, де особа перебуває під контролем держави. Судова практика Європейського суду з прав людини свідчить, що серед основних проблем, які приводять до визнання порушень Україною положень Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод, є жорстоке поводження з особами, які перебувають під контролем держави (у місцях досудового тримання під вартою або в установах виконання покарань); неефективність розслідування правоохоронними органами скарг на жорстоке поводження представників державних органів, особливо у місцях досудового тримання під вартою та в установах виконання покарань; неналежні матеріально-побутові умови утримання осіб у таких місцях, а також недостатнє надання медичної допомоги цій категорії осіб [2].

Таким чином, для того, аби дати відповідь на поставлені питання, необхідно насамперед визначити обидва ці поняття та встановити їхні спільні та відмінні риси.

Аналізуючи зміст поняття позбавлення волі ми виявили проблему відсутності в законодавстві України прямого його визначення, оскільки немає жодного законодавчого акта, який його прямо надавав би. Водночас вивчення законодавчої та наукової літератури дає змогу зробити висновок, що кримінально-виконавчі установи, які створені та функціонують у державі й реалізують виконання покарання у вигляді позбавлення волі мають назву місця позбавлення волі [3, с. 189]. Крім того, чинне законодавство, зокрема кримінальне та кримінально-виконавче говорить про те, що навіть поняття «позбавлення волі» відсутнє, але як вид кримінального покарання, позбавлення волі є правовим наслідком вчинення злочину, що полягає у примусовому утриманні засудженого у спеціально призначених для цього закладах. Правообмеження як елементи кари під час позбавлення волі відрізняють це покарання від інших видів покарань і роблять його

найсуворішим у системі покарань. Складові кари охоплюють позбавлення засудженого особистої свободи, права вільного пересування, вибору місця проживання, характеру й виду занять за власним розсудом, а також обмеження права обирати спосіб життя [4]. Окремі автори вказують на двояку проблему визначення поняття місце позбавлення волі. Якщо брати за основу Закон України «Про адміністративний нагляд за особами, звільненими з місць позбавлення волі», то під місцем позбавлення волі доцільно розуміти лише ті кримінально-виконавчі установи, метою діяльності яких є виконання покарання у виді позбавлення волі та довічного позбавлення волі [3, с. 189]. Очевидно, що значні прогалини в законодавстві, які виявляються у сфері визначення змісту поняття місця позбавлення волі, призводять до його незрозумілості, неправильного трактування як законодавцем у різних нормативно-правових актах, що регулюють дотичні питання, так і науковцями, діяльність яких спрямована на вирішення наявної проблеми. У зв'язку з цим потребує додаткового дослідження та пропозиції щодо шляхів вирішення не лише проблема неоднозначності розуміння поняття місця несвободи, а й місця позбавлення волі.

Спробуємо визначити родові ознаки місця позбавлення волі на основі аналізу законодавчих норм. Так, відповідно до ст. 63 КК України, покарання у виді позбавлення волі полягає в ізоляції засудженого та поміщенні його на певний строк до кримінально-виконавчої установи закритого типу [5]. Очевидно, що під місцем позбавлення волі варто розуміти кримінально-виконавчу установу закритого типу, тобто місце, в якому ізолюють засудженого, та місце, де виконують покарання у виді позбавлення волі. Водночас не викликає сумніву інформація, що засудженого можуть ізолювати в інших передбачених законом місцях. Так, відповідно до ст. 18 КВК України, покарання у виді позбавлення волі як на певний строк, так і довічного позбавлення волі виконують виправні колонії. Щодо неповнолітніх, то покарання у виді позбавлення волі на певний строк виконують такі установи виконання покарань, як виховні колонії. У ч. 1 ст. 89 КВК України вказано про можливість залишення осіб, що засуджені до покарання у виді позбавлення волі за нетяжкі чи тяжкі злочини у слідчому ізоляторі, що стверджує, що до місць позбавлення волі також належать слідчі ізолятори [6].

Водночас ізоляція суспільно-небезпечної особи можлива не лише як позбавлення волі. Так, наприклад, ізоляція може полягати і в триманні під вартою. Саме такий запобіжний захід називають винятковим. Водночас законодавець називає умови його застосування, зокрема те, що тримання під вартою застосовується лише тоді, коли прокурор доведе, що жоден із більш м'яких запобіжних заходів не зможе усунути ризики, передбачені ст. 177 КПК України, за винятком випадків, передбачених частинами шостою та восьмою ст. 176 КПК України [7]. Щодо військовослужбовців, то ізоляція може бути також реалізована в дисциплінарному батальйоні для військовослужбовців. Таким чином, позбавлення волі є одним із видів ізоляції, а також кримінальним покаранням. З огляду на проаналізовану інформацію, доходимо висновку, що ознаки місць позбавлення волі такі:

- місця, у яких особа ізолюється від суспільства внаслідок того, що вона вчинила кримінальне правопорушення;
- у таких місцях реалізується кримінальне покарання у виді позбавлення волі на певний строк та довічне позбавлення волі;
- місця, які конкретно визначені законодавцем, як місця, в яких особу позбавляють її права вільно та самостійно обирати свої місце перебування;
- за загальним правилом, це кримінально-виконавча установа закритого типу.

Інших чітких ознак місць позбавлення волі визначити доволі важко, а отже, для усунення неоднозначного розуміння та застосування на практиці законодавства України законодавець має на рівні законодавства передбачити поняття місця позбавлення волі та його ознаки, за якими можливо визначити установи, що належать до таких місць, або чітко перерахувати всі установи, що є місцями позбавлення волі, що, на нашу думку, є дещо неправильно, оскільки не призведе до системного розуміння цього поняття. Крім того, доволі влучно з цього приводу висловився А. І. Богатирьов, який сказав, що законодавство України, зокрема кримінально-виконавче, кримінальне, кримінальне процесуальне, яке безпосередньо торкається питання місць позбавлення волі, не містить уніфікованого підходу щодо визначення сутності місць, де особи, які вчинили кримінальне правопорушення та яким призначено покарання, пов'язане з їхньою ізоляцією, повинні його відбувати [8, с. 170].

Щодо місць несвободи, то для його розуміння необхідно звернутися до першопочаткового джерела його впровадження у правове поле України. У ст. 4 Протоколу, де визначаються відповідні місця, використовується формулювання «public or private custodial setting», яке наш законодавець під час ратифікації

переклав як «місце утримання під вартою». Цей переклад занадто вузький і не передає загального духу Протоколу.

Термін «custody», який лежить в основі визначення «custodial setting» у ст. 4 Протоколу, може бути перекладений як:

- опіка, опікуєнство, турбота, опікування, нагляд, захист, охорона;
- тюремне ув'язнення, поміщення до тюрми, позбавлення волі;
- турбота про зберігання інформації (останнє значення можна не враховувати, оскільки воно не має стосунку до даної проблеми). Перші два значення є цілком релевантними, проте законодавець обрав лише друге значення, ігноруючи перше, яке, більш широке й охоплює всі описувані поняття [9, с. 8].

Отже, з аналізу ст. 4 Протоколу, можна зробити висновок, що місця несвободи – це будь-яке місце, що знаходиться під юрисдикцією та контролем держави, де утримуються чи можуть утримуватися особи, позбавлені волі, за розпорядженням державного органу чи за його вказівкою, або з його відома чи мовчазної згоди [1]. Водночас Протокол визначає, що позбавлення волі означає будь-яку форму тримання під вартою, тюремного ув'язнення або поміщення особи в державний чи приватний заклад, з якого ця особа не може вийти за власним бажанням, відповідно до наказу судового, адміністративного чи іншого органу [1]. Як правильно зазначають окремі науковці, у цьому контексті фразу «позбавлення волі» потрібно розуміти більш широко, ніж просто як вид кримінального покарання. Тут позбавлення волі означає будь-яке обмеження свободи пересування, застосоване до особи за рішенням компетентного державного органу. Таке розширене тлумачення відображене також в українському законодавстві, прийнятому для імплементації положень Протоколу [10, с. 5]. Ще одне визначення місць несвободи пропонують автори посібника «Місця несвободи в Україні», які говорять, що місця несвободи – це державні або приватні місця, де особа утримується або може бути утримувана за наказом судового, адміністративного чи іншого органу, або за його вказівкою, з його відома чи мовчазної згоди. Це можуть бути офіційні або неофіційні місця тримання під вартою, ув'язнення або опіки, які особа не має права залишити за власним бажанням або не має можливості зробити це через фізичні чи матеріальні обмеження [9, с. 12]. Вважаємо, що це визначення повністю відображає зміст поняття місць несвободи.

З огляду на вищевказане можна виокремити такі ознаки місць несвободи:

- обмеження свободи пересування: особа, яка перебуває в місці несвободи, не може вільно пересуватися та покидати це місце за власним бажанням;
- утримання за рішенням компетентного органу: присутність рішення суду, адміністративного органу чи іншої компетентної установи, яке засвідчує право на тримання особи в цьому місці;
- відсутність можливості вибору: особа, яка перебуває в місці несвободи, не має можливості вибрати чи залишатися там;
- контроль з боку державних органів: місця несвободи перебувають під постійним контролем державних органів, які відповідають за утримання осіб у цих закладах;
- фізичні та матеріальні обмеження: особа може перебувати в місці несвободи через наявність фізичних або матеріальних обмежень, які ускладнюють або унеможливають вибір за власною волею.

Таким чином, до місць несвободи належать такі:

- слідчі ізолятори (СІЗО) – місця, де утримуються підозрювані та обвинувачені в очікуванні суду;
- виправні колонії – заклади для виконання покарань у вигляді позбавлення волі, де відбувають термін ув'язнені;
- ізолятори тимчасового тримання (ІТТ) – місця тимчасового тримання осіб, затриманих за підозрою у вчиненні кримінальних правопорушень;
- психіатричні лікарні – заклади, де утримуються особи, яких визнано неосудними та які потребують примусового лікування;
- центри тимчасового тримання іноземців та осіб без громадянства – заклади для утримання осіб, які підлягають депортації або які перебувають в Україні незаконно;
- виховні колонії – спеціальні заклади для неповнолітніх, які вчинили злочини і відбувають покарання;
- інтернати для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, – заклади, де діти можуть перебувати без можливості самостійно залишити установу;
- заклади для соціальної реабілітації – місця утримання осіб, які потребують соціальної допомоги та реабілітації. Ці місця, звичайно, перебувають під контролем держави. Особи, які там перебувають, не мають права залишити їх за власним бажанням.

Висновки. Вивчаючи питання визначення поняття місць несвободи за законодавством України, ми стикнулися з тим, що як місця несвободи, так і місця позбавлення волі неоднозначно сприймаються та трактуються як суспільством, так і законодавцем. Джерелом вказаної проблеми насамперед є відсутність чіткого розуміння та визначення цих термінів на рівні законодавства, а також відсутність визначення ознак цих місць, які, відповідно, давали б можливість відносити державні установи до місць несвободи. Наслідком цієї проблеми можуть бути невиконання вимог законодавства щодо дотримання прав та свобод людини і громадянина у таких місцях. У зв'язку з цим рекомендуємо законодавцеві внести зміни у відповідні законодавчі акти та визначити на законодавчому рівні поняття місця несвободи та його ознаки.

Список використаних джерел

1. Факультативний протокол до Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження та покарання ООН; Протокол, Міжнародний документ від 18.12.2002.
2. Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини : Закон України від 23.12.1997 № 776/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/776/97-vr> (дата звернення: 20.05.2024)
3. Орел Ю. В. До питання визначення поняття «місця позбавлення волі» : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. ДДУВС. 2017.
4. Стаднік В. В. Виконання покарання у виді позбавлення волі щодо неповнолітніх: історико-правовий аспект. *Публічне право*. URL: https://www.publichne-pravo.com.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=97:pp-2019-34-11&catid=90&Itemid=483&lang=uk (дата звернення: 20.05.2024)
5. Кримінальний кодекс України. Кодекс України; Кодекс, Закон від 05.04.2001 № 2341-III.
6. Кримінально-виконавчий кодекс України. Кодекс України; Кодекс, Закон від 11.07.2003 № 1129-IV.
7. Кримінальний процесуальний кодекс України. Кодекс України; Закон, Кодекс від 13.04.2012 № 4651-VI.
8. Богатирьов А. І. Місця несвободи: поняття та сутність. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2017. Вип. 33. С. 166–175.
9. Місця несвободи в Україні кол. авт. Харків : ХІСД, 2013. 224 с.
10. Святокум І. О. Реалізація рекомендацій національних та європейських правозахисних організацій у частині запровадження міжнародного досвіду поліцейської діяльності у сфері дотримання прав і свобод людини під час перебування в місцях несвободи : наук.-метод. рек. Харків: Харк. нац. ун-т. внутр. справ, 2019. 64 с.

References

1. Fakultatyvnyi protokol do Konventsii proty катуvan ta inshykh zhorstokyykh, neliudskykh abo takykh, shcho prynyzhuuiet hidnist, vydiv povodzhennia ta pokarannia OON [Optional Protocol to the UN Convention against Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment]. 2002, December 18) (2006). Protokol ratyfikovano Zakonom N 22-V vid 21.07.2006. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy - The Official Bulletin of the Verkhovna Rada*, 39, 327 [in Ukrainian]
2. *Zakon Ukrainy Pro Upovnovazhenoho Verkhovnoi Rady Ukrainy z prav liudyny : pryiniaty 23 grud. 1997 roku № 776/97-VR [The Law of Ukraine on the Ukrainian Parliament Commissioner for Human Rights of December 23, 1997, No. 776/97-VR]*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/776/97-vr> [in Ukrainian]
3. Orel Yu.V. (2017) Do pytannia vyznachennia poniattia «mistsia pozbavlennia voli [On the issue of defining the concept of «places of deprivation of liberty»]. *Materialy mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii DDUVS - Proceedings of the International Scientific and Practical Conference of the State University of Internal Affairs*, 189 [in Ukrainian]
4. Stadnik, V. V. (2017). *Vykonannia pokarannia u vydi pozbavlennia voli shchodo nepovnolitnikh: istoryko-pravovyi aspekt [Execution of Punishment in the Form of Deprivation of Liberty in Respect of Minors: Historical and Legal Aspect]*. *Publichne pravo - Public Law*. Retrieved from https://www.publichne-pravo.com.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=97:pp-2019-34-11&catid=90&Itemid=483&lang=uk [in Ukrainian]
5. Kryminalnyi kodeks Ukrainy [Criminal Code of Ukraine]. (2001, April 5). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy - The Official Bulletin of the Verkhovna Rada*, 25-26, 131 [in Ukrainian]

6. Kryminalno-vykonavchyi kodeks Ukrainy [Criminal Executive Code of Ukraine]. (2003, July 11). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy - Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 3-4, 21 [in Ukrainian]
7. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy [Criminal Procedural Code of Ukraine] (2012, April 13). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy - Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 9-10, 11-12, 13, 88 [in Ukrainian]
8. Bohatyrov, A. I. (2017). Mistsia nesvobody: poniattia ta sutnist [Places of detention: concept and essence]. *Pytannia borotby zi zlochynnistiu - Issues of fighting crime*, 33, 166-175 [in Ukrainian]
9. Places of detention in Ukraine (2013). Kharkiv: HISD [in Ukrainian]
10. Sviatokum, I. O. (2019). *Realizatsiia rekomendatsii natsionalnykh ta yevropeiskykh pravozakhysnykh orhanizatsii u chastyni zaprovadzhennia mizhnarodnoho dosvidu politseiskoi diialnosti u sferi dotrymannia prav i svobod liudyny pid chas perebuvannia v mistsiakh nesvobody [Implementation of the recommendations of national and European human rights organizations regarding the introduction of international police experience in the field of observance of human rights and freedoms in places of detention]*. Kharkiv: Khark. nats. un-t. vnutr. sprav [in Ukrainian]

Стаття надійшла до редакції 28.05.2024

4. АКТУАЛЬНІ ДИСКУСІЇ

DOI:10.35774/app2024.02.104
УДК 336.714:332.83

Андрій Сніжко,
аспірант кафедри інтелектуальної
власності, інформаційного та
корпоративного права Львівського
національного університету
імені Івана Франка
ORCID: <https://orcid.org/0009-0001-9660-8525>

Юлія Суха,
кандидатка юридичних наук, доцентка
кафедри інтелектуальної власності,
інформаційного та корпоративного права
Львівського національного університету
імені Івана Франка
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7606-8069>

СПОСОБИ НАБУТТЯ НЕРУХОМОГО МАЙНА У ВЛАСНІСТЬ ЧЕРЕЗ ІНСТИТУТИ СПІЛЬНОГО ІНВЕСТИВАННЯ

У статті описано основні законодавчі зміни у зв'язку із прийняттям Закону України «Про гарантування речових прав на об'єкти нерухомого майна, які будуть споруджені в майбутньому». Автори акцентують увагу на тому, що з набранням чинності 10 жовтня 2022 року вищезгаданого закону введено заборону на продаж майнових прав на нерухоме майно та визначено три виключні способи залучення інвестицій замовниками будівництва чи девелоперами від фізичних та юридичних осіб. При цьому, законодавець вніс зміни до Закону України «Про інвестиційну діяльність» та виключає ч.3 ст.4, в якій передбачалось, що в житлове будівництво можливо інвестувати та фінансувати, посеред іншого, через інститути спільного інвестування.

Поряд з цим ринок продажу майна через інститути спільного інвестування не зупинився, натомість забудовники адаптували механізми продажу під вимоги чинного законодавства, які й розглянуті у статті.

Ключові слова: корпоративний інвестиційний фонд, пайовий інвестиційний фонд, деривативний контракт, форвардний контракт, компанія з управління активами.

Snizhko A., Sukha Yu.

Methods of real estate ownership acquiring through joint investment institutes

On August 15, 2022, the Verkhovna Rada of Ukraine adopted the Law of Ukraine «On guaranteeing property rights to real estate objects that will be built in the future», which entered into force in full on October 10, 2022. This law directly influenced the entire construction industry and quite disorientated developers throughout Ukraine, as the further possibility of using joint investment institutions in their business activities became unclear. This mechanism for

© Сніжко Андрій, Суха Юлія, 2024

attracting investments is popular among Ukrainian developers because of the opportunities to optimize taxation.

In accordance with subsection 141.6.1. of the Tax Code of Ukraine, joint investment funds are exempt from corporate income tax, namely: funds contributed by the founders of a corporate fund, funds and other assets raised from members of a joint investment institute, income from transactions with the assets of a joint investment institute, income accrued by assets of the joint investment institute, and other income from the activity of the joint investment institute (interest on loans, rental (leasing) payments, royalties, etc.).

Also, in accordance with subsection 196.1.1. of the Tax Code of Ukraine, is not subject to value-added tax on the transaction of issue (issue), placement in any form of management and sale (redemption, redemption) for the funds of securities issued into circulation (issued) by entities of an entrepreneurial activities, the National Bank of Ukraine, the central body of executive power, which ensures the formation and implementation of state financial policy and/or implements state budget policy in the field of management of state debt and state-guaranteed debt, local self-government bodies in accordance with the law, including investment and mortgage certificates, certificates fund of real estate operations, derivatives, as well as corporate rights expressed in forms other than securities; exchange of the specified securities and corporate rights, expressed in forms other than securities, for other securities, corporate rights expressed in forms other than securities; settlement and clearing, registrar and depository activities on the securities market, as well as asset management activities (including pension assets, bank management funds), in accordance with the law and other types of professional activities on the stock market, which are subject to licensing in accordance with the law. In this way, Ukrainian developers managed to simultaneously optimize their tax burden of two types of national taxes: corporate income tax and value added tax.

With the entry into force of the Law of Ukraine "On guaranteeing property rights to real estate objects that will be built in the future", the legislator makes changes to the Law of Ukraine "On investment activities" and excludes part 3 of article 4, which provided that in residential construction can be invested and financed, among other things, through joint investment institutions. Since then, it has been established that the direct or indirect attraction of funds from individuals and legal entities for the construction of real estate with the subsequent acquisition by such persons of the right of ownership of the relevant objects of real estate can be carried out exclusively in the following way: 1) by concluding sales contracts of indivisible objects under construction/future real estate objects (parts of an indivisible object under construction); 2) by concluding agreements on participation in the construction financing fund; 3) by issuing targeted corporate bonds.

At first glance, it seems that the legislator put an end to the old model of financing through the Joint investment institutes. However, after a careful study of the activities of entrepreneurs in the construction sector, it becomes obvious that this prohibition is not so categorical. This was facilitated not only by the reluctance to abandon the working tax optimization scheme, but also by the fact that for quite a long time after the entry into force of the Law of Ukraine «On guaranteeing property rights to real estate objects that will be built in the future» there was no real opportunity to work through the new and the first of the ways listed above, which the law establishes. Information about the first cases of registration of special property rights in the State Register of Property Rights appeared only in October 2023.

Keywords: corporate investment fund; mutual investment fund; derivative contract; forward contract; asset management company.

Постановка проблеми. Воєнна агресія російської федерації останніх років залишила тисячі громадян без житла, а підприємців – їх комерційної нерухомості. Незважаючи на активні бойові дії на значній території України, будівництво нерухомого майна не зупинилось. У зв'язку із цим, на ринку нерухомості спостерігається зростання попиту як на вже існуюче, так і на новостворене нерухоме майно. Ця тенденція уже особливо відчувається в західних та центральних регіонах країни, де є великий потік переселенців, які потребують власної оселі, а бізнес – релокації виробничих потужностей та зосередження своєї підприємницької діяльності.

У 2022 році в сфері нерухомості відбулось багато законодавчих змін. Так, до осені 2022 року успішно застосовувалися ряд юридичних моделей продажу нерухомості. Розглянемо їх.

1. Модель укладення попередніх договорів, яку можна поділити на декілька етапи: 1) укладення інвестиційного договору між КУА (в інтересах ІСІ) та забудовником про фінансування будівництва, де кожна зі сторін визначає свою участь у фінансуванні будівництва та розподіляє частки; 2) укладення попереднього договору купівлі-продажу житла між КУА та фізичною чи юридичною особою, яка має намір придбати житло; 3) укладення договору купівлі-продажу нерухомого майна між КУА та покупцем – «інвестором». За своєю суттю «інвестування» такого типу жодним чином не відрізняється від стандартного укладення попередніх договорів купівлі-продажу. Однак, несе значні ризики для покупця.

2. Інвестування в житло шляхом набуття фінансових інструментів. Цей алгоритм належить до змішаного типу інвестування та складається із декількох етапів: 1) укладення форвардного контракту між

КУА в інтересах пайового фонду та особою, яка володіє майновими правами на об'єкт будівництва та є замовником будівництва (де замовник будівництва є продавцем, а КУА покупцем базового активу); 2) укладення договору купівлі-продажу фінансового інструменту (деривативу) між брокером (представником «інвестора») та КУА; 3) укладення договору купівлі-продажу майнових прав між замовником будівництва та безпосередньо особою, що набула фінансовий інструмент (дериватив).

3. Інвестування ІСІ в цільові облігації підприємств, виконання зобов'язань за якими здійснюється шляхом передачі об'єкта (частини об'єкта) житлового будівництва [3].

Ці моделі, хоча й дієво застосовувалися на практиці, містили багато ризикових моментів для інвесторів, які інколи призводили до довготривалих та безуспішних для покупців нерухомості судових процесів. Враховуючи цей досвід, законодавець в серпні 2022 року прийняв Закон України «Про гарантування речових прав на об'єкти нерухомого майна, які будуть споруджені в майбутньому» [1]. З набранням чинності 10 жовтня 2022 року вищезгаданого закону введено заборону на продаж майнових прав на нерухоме майно та визначено три виключні способи залучення інвестицій замовниками будівництва чи девелоперами від фізичних та юридичних осіб. Цим самим законодавець вносить зміни до Закону України «Про інвестиційну діяльність» та виключає ч. 3 ст. 4, в якій передбачалось, що в житлове будівництво можливо інвестувати та фінансувати, посеред іншого, через інститути спільного інвестування.

Враховуючи актуальність питання будівництва та купівлі-продажу нерухомого майна, а також те, що законодавство щодо інвестування будівництва нерухомості зазнало суттєвих змін після 2022 року, в цій статті поставлено завдання проаналізувати законодавчі зміни щодо механізмів залучення інвестицій та фінансування будівництва нерухомості, з'ясувати подальшу можливість такого інвестування через інститути спільного інвестування та визначити ризики такого інвестування.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Способи набуття нерухомого майна у власність за допомогою інститутів спільного інвестування раніше висвітлювались у працях О. Гнатів, О. Гарагонича, О. Кібенко, Д. Клапатога, О. Слободяна, І. Полянської, О. Яворської, Т. Рима. Поряд з цим залишається відкритим питання щодо можливості набуття нерухомого майна інвесторами через інститути спільного інвестування та щодо правочинів, які опосередковують таке набуття.

Виклад основного матеріалу дослідження. 15 серпня 2022 року Верховна Рада України прийняла Закон України «Про гарантування речових прав на об'єкти нерухомого майна, які будуть споруджені в майбутньому», який набув чинності у повному обсязі з 10 жовтня 2022 року [1]. Цей закон сколихнув усю будівельну галузь та неабияк дезорієнтував забудовників по всій Україні, оскільки стала незрозумілою подальша можливість використання інститутів спільного інвестування в їхній підприємницькій діяльності. Цей механізм залучення інвестицій давно полюбили українські забудовники через можливості по оптимізації оподаткування, які вони надавали. Так, відповідно до підпункту 141.6.1. Податкового кодексу України, звільняються від оподаткування податком на прибуток підприємств кошти спільного інвестування, а саме: кошти, внесені засновниками корпоративного фонду, кошти та інші активи, залучені від учасників інституту спільного інвестування, доходи від здійснення операцій з активами інституту спільного інвестування, доходи, нараховані за активами інституту спільного інвестування, та інші доходи від діяльності інституту спільного інвестування (відсотки за позиками, орендні (лізингові) платежі, роялті тощо). Також, відповідно до підпункту 196.1.1. Податкового кодексу України, не є об'єктом оподаткування податком на додану вартість операції випуску (емісії), розміщення у будь-якій формі управління та продажу (погашення, викупу) за кошти цінних паперів, що випущені в обіг (емітовані) суб'єктами підприємницької діяльності, Національним банком України, центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну фінансову політику та/або реалізує державну бюджетну політику у сфері управління державним боргом та гарантованим державою боргом, органами місцевого самоврядування відповідно до закону, включаючи інвестиційні та іпотечні сертифікати, сертифікати фонду операцій з нерухомістю, деривативи, а також корпоративні права, виражені в інших, ніж цінні папери, формах; обміну зазначених цінних паперів та корпоративних прав, виражених в інших, ніж цінні папери, формах, на інші цінні папери, корпоративні права, виражені в інших, ніж цінні папери, формах; розрахунково-клірингової, реєстраторської та депозитарної діяльності на ринку цінних паперів, а також діяльності з управління активами (у тому числі пенсійними активами, фондами банківського управління), відповідно до закону та інших видів професійної діяльності на фондовому ринку, які підлягають ліцензуванню відповідно до закону [5]. Таким чином українським забудовникам вдавалось одночасно оптимізовувати своє податкове навантаження двох видів загальнодержавних податків: податок на прибуток підприємств та податок на додану вартість.

З набранням чинності Закону України «Про гарантування речових прав на об'єкти нерухомого майна, які будуть споруджені в майбутньому» законодавець вносить зміни до Закону України «Про інвестиційну діяльність» та виключає ч. 3 ст. 4, в якій передбачалось, що в житлове будівництво можливо інвестувати та фінансувати, посеред іншого, через інститути спільного інвестування. З цього моменту встановлено, що пряме чи опосередковане залучення коштів від фізичних та юридичних осіб для будівництва нерухомості з подальшим набуттям такими особами права власності на відповідні об'єкти нерухомого майна може здійснюватися виключно в такий спосіб:

- 1) шляхом укладення договорів купівлі-продажу неподільних об'єктів незавершеного будівництва/ майбутніх об'єктів нерухомості (частки неподільного об'єкта незавершеного будівництва);
- 2) шляхом укладення договорів про участь в фонді фінансування будівництва;
- 3) шляхом емісії цільових корпоративних облігацій [1].

На перший погляд видається, що цим самим законодавець поставив крапку на старій моделі фінансування через ІСІ. Проте, після ретельного вивчення діяльності підприємств в будівельній сфері, стає очевидним, що не така вже і категорична ця заборона. Цьому сприяло не лише небажання відмовлятися від працюючої схеми оптимізації оподаткування, а і те, що досить тривалий час після набрання чинності Закону України «Про гарантування речових прав на об'єкти нерухомого майна, які будуть споруджені в майбутньому» не було реальної можливості працювати через новий та перший із перелічених вище способів, що встановлює закон. Лише в жовтні 2023 року з'явилась інформація про перші випадки реєстрації спеціальних майнових прав в Державному реєстрі речових прав. До цього часу фізичної можливості здійснювати такі реєстрації не було. Враховуючи це, щоб не заморожувати будівництво через відсутність фінансування, забудовники адаптували стару модель діяльності через інститути спільного інвестування під нові реалії. Фактично на сьогодні залучення коштів здійснюється шляхом продажу базових активів на підставі деривативних контрактів. Відповідно до статті 32 Закону України «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки», базовий актив - це емісійні цінні папери (у тому числі іноземних емітентів), інші фінансові інструменти, валютні цінності, продукція, роботи, послуги, що мають грошовий вираз вартості [7]. Водночас, немає єдиного підходу до того, що саме може виступати «відчужуваним» базовим активом з врахуванням законодавчих змін: спеціальні майнові права, приміщення тощо. Так, серед діючих способів залучення інвестицій через інститути спільного інвестування можна виділити наступні:

1. *Купівля деривативного контракту, базовим активом за яким є право придбання спеціального майнового права.* Ця модель працює в поєднанні із новим способом інвестування в нерухомість, який визначив Закон України «Про гарантування речових прав на об'єкти нерухомого майна, які будуть споруджені в майбутньому». Так, КУА (компанія з управління активами), що діє в інтересах ІСІ, придбаває не спеціальне майнове право, а деривативний контракт. В такому деривативному контракті фіксуються умови, на яких в майбутньому власник деривативного контракту, за заздалегідь фіксованою ціною, має право вимагати продажу йому спеціального майнового права. На практиці цей спосіб інвестування в будівництво нерухомості відбувається в такі етапи:

- 1) укладення деривативного контракту, продавцем за яким є забудовник, а покупцем – КУА, що діє в інтересах ІСІ. Базовим активом в такому деривативному контракті є право купівлі майбутнього об'єкта нерухомості в майбутньому, за ціну та на умовах, що зафіксовані в такому контракті;
- 2) укладення договору купівлі-продажу деривативного контракту між КУА (продавець) та інвестором (покупець) (фізична чи юридична особа, яка бажає придбати нерухоме майно)¹ [8];
- 3) укладення договору купівлі-продажу майбутнього об'єкта нерухомості між забудовником (продавець) та інвестором (покупець) із реєстрацією спеціального майнового права за інвестором. Після завершення будівництва таке спеціальне майнове право має автоматично трансформуватись у право власності інвестора на нерухоме майно.

¹ Інвестор-фізична особа при придбанні форвардного контракту (базовим активом якого є майнові права) набуває у власність майнові права, на підставі яких в подальшому має право отримати у власність приміщення.

Забудовник в такому випадку прагне оптимізувати податки, оскільки згадані операції не мали б бути об'єктом оподаткування відповідно до Податкового кодексу України, зокрема:

- керуючись пп. 141.6.1 п. 141.6 ст. 141 ПКУ доходи ІСІ звільнені від оподаткування,

- а також пп. 196.1.1 п. 196.1 ст. 196 ПКУ операції з продажу деривативів за грошові кошти не є об'єктом оподаткування з ПДВ.

Однак, як вже неодноразово роз'яснювала Державна податкова служба України, форвардний контракт та продаж майнових прав на об'єкти інвестування, який ще не був оплачений за рахунок коштів спільного інвестування, не може бути включений до активів ІСІ в розумінні Закону України від 05.07.2012 №5080-VI «Про інститути спільного інвестування». Звідси випливає, що такі договори можуть підлягати оподаткуванню як звичайні договори купівлі-продажу. Тому в залежності від забудовників, відчуження базового активу може здійснюватися за «0» ставкою. А фактично оплата здійснюється на підставі наступних правочинів://Інвестування в будівництво через форвардні контракти// <https://kyiv.tax.gov.ua/media-ark/news-ark/print-404520.html>

Проте, спеціальне майнове право поняття нове в українському законодавстві, а тому не до кінця зрозуміло як цей механізм покаже себе на практиці. Досить цікавим залишається питання автоматичної реєстрації права власності. Враховуючи новизну такого способу, мало хто наважується бути першопроходцем в цьому напрямі, а тому, на разі, цей спосіб залучення інвестицій не набув великої популярності.

2. *Купівля деривативного контракту, базовим активом за яким є право укладення попереднього договору купівлі-продажу нежитлового приміщення.* Цей спосіб фактично замінив купівлю майнових прав, яка працювала до законодавчих змін. Він дозволяє і надалі інвестувати в нерухомість без реєстрації спеціальних майнових прав. Цей спосіб є досить «сірим», проте активно використовується зараз забудовниками, які не бажають на власному досвіді, одними із перших, відчувати законодавчі новели. Також в рамках цього способу можна виділити два його підвиди:

2.1. В першому випадку, шляхом маніпулятивного тлумачення нових понять, забудовники обходять нову заборону, якою законодавець доповнив ст. 635 Цивільного кодексу України. Відповідно до ч. 5 ст. 635 ЦК України: *«Будь-які платежі на підтвердження зобов'язання за попереднім договором щодо купівлі-продажу об'єкта незавершеного будівництва або майбутнього об'єкта нерухомості, а також встановлення інших фінансових зобов'язань сторін, крім штрафних санкцій, за попереднім договором купівлі-продажу об'єкта незавершеного будівництва або майбутнього об'єкта нерухомості не допускаються»*. Так, забудовники в обхід цієї норми залучають інвестиції в наступні етапи:

1) укладення деривативного контракту, продавцем за яким є забудовник, а покупцем – КУА, що діє в інтересах ІСІ. Базовим активом в такому деривативному контракті є право укладення попереднього договору купівлі-продажу об'єкта нерухомості;

2) укладення договору купівлі-продажу деривативного контракту між КУА (продавець) та інвестором (покупець) (фізична чи юридична особа, яка бажає придбати нерухоме майно);

3) нотаріальне посвідчення попереднього договору купівлі-продажу об'єкта нерухомості між забудовником та інвестором. В такому попередньому договорі сторони фіксують авансовий платіж, який має бути сплачено інвестором в рахунок основного договору, який укладатиметься після завершення будівництва та прийняття об'єкта нерухомості в експлуатацію;

4) укладення основного договору купівлі-продажу готового об'єкта нерухомості.

У цій моделі досить спірним лишається питання можливості авансового платежу за попереднім договором. Так, більшість нотаріусів відмовляються посвідчувати попередні договори, якщо в них передбачено авансові платежі, оскільки це суперечить ч.5 ст. 635 ЦК України. Обґрунтовуючи можливість здійснення таких платежів, забудовники посилаються на те, що заборона стосується лише так званих МОНів (майбутніх об'єктів нерухомості), а вони продають не МОН, а готовий об'єкт нерухомості. Крапку в цьому питанні поставить актуальна судова практика, яка на разі відсутня.

2.2. Як уже було сказано в попередньому абзаці, мало хто із нотаріусів в Україні погоджується із таким баченням застосування ч.5 ст.635 ЦК України, а тому забудовники знайшли обхідний шлях. Так, оскільки авансові платежі заборонено для попереднього договору, який укладається в нотаріальній формі, то є досить розповсюджена практика на ринку нерухомості поряд із нотаріальним попереднім договором укладати в простій письмовій формі так звані договори про забезпечення виконання зобов'язань. В цьому випадку модель залучення інвестицій виглядає наступним чином:

1) укладення деривативного контракту, продавцем за яким є забудовник, а покупцем – КУА, що діє в інтересах ІСІ. Базовим активом в такому деривативному контракті є право укладення попереднього договору купівлі-продажу об'єкта нерухомості;

2) укладення договору купівлі-продажу деривативного контракту між КУА (продавець) та інвестором (покупець) (фізична чи юридична особа, яка бажає придбати нерухоме майно);

3.1.) нотаріальне посвідчення попереднього договору купівлі-продажу об'єкта нерухомості між забудовником та інвестором. Авансові платежі за таким договором не передаються;

3.2.) паралельно із укладенням нотаріального попереднього договору, сторони підписують в простій письмовій формі договір про забезпечення виконання зобов'язань за попереднім договором. В ньому передбачається гарантійний платіж, який інвестор сплачує забудовнику в процесі будівництва. Після прийняття об'єкта нерухомого майна в експлуатацію, такий гарантійний платіж зараховується в рахунок оплати за основним договором купівлі-продажу;

4) укладення основного договору купівлі-продажу готового об'єкта нерухомості. Завдяки цьому способу вдається без жодних проблем укласти нотаріальний попередній договір купівлі-продажу та залучити інвестиції в будівельний процес.

В контексті ч.5. ст. 635 ЦК України цікавим залишається можливість застосування штрафних санкцій задля залучення інвестицій забудовниками. Так, законодавець встановлює, що будь-які платежі, окрім штрафних санкцій, не можуть встановлюватись попереднім договором купівлі-продажу майбутнього об'єкта нерухомості. Проте, чи не створюватимуть забудовники штучно таку ситуацію, коли інвестор порушує свої обов'язки за попереднім договором, а отже на нього накладається штраф, що є нічим іншим, як залученими інвестиціями.

3. *Поєднання ІСІ та емісії цільових корпоративних облигацій.* Цей спосіб не є дуже поширеним на практиці, проте подекуди застосовується в будівельній галузі. На відміну від попередніх, цей спосіб прямо передбачений ЗУ «Про гарантування речових прав на об'єкти нерухомого майна, які будуть споруджені в майбутньому», щоправда лише для житлової нерухомості. Однак, знову ж таки, задля оптимізації оподаткування, забудовники додають в цю модель ІСІ. Таким чином, інвестування відбувається наступними етапами:

- 1) Забудовник випускає цільові облигації, які придбаваються КУА, що діє в інтересах ІСІ. Купівля-продаж відбувається за номінальною вартістю;
- 2) Продаж облигацій КУА інвесторам за ринковою ціною, яка в рази більша за номінальну;
- 3) погашення облигацій емітентом (збудовником), що відбувається шляхом передачі житла інвесторам.

Цей та попередні два способи залучення інвестицій в будівництво не є такими, що відповідають законодавчому задуму інвестування через ІСІ, оскільки кінцеві інвестори не беруть участі в ІСІ, а лише викуповують їхні активи. Це не означає, що ці способи є нелегальними. Законна можливість їх використання є і успішно працює на практиці. Хоча, час від часу, привертає до себе увагу контролюючих органів, таких як податкова служба України та Бюро економічної безпеки.

Випуск опціонів та набуття їх через ІСІ

За таким механізмом здійснюється випуск опціонів – на право набуття базового активу, за визначеною на сьогодні ціною. Після випуску опціону КУА та інвестор укладають договір про продаж опціону, а покупець сплачує премію.

Тут виникає питання, чи вважатиметься базовий актив активом ІСІ та, відповідно, чи підлягає така операція оподаткуванню на загальних умовах.

Як нами вже зазначалося вище, зі змінами у законодавстві базовим активом можуть бути спеціальні майнові права, які підлягають реєстрації. Однак, на практиці бувають випадки, коли зареєструвати такі права не вбачається за можливе, тому забудовники використовують описані вище моделі інвестування без такої реєстрації. А здійснюють її пізніше, коли планують здавати нерухоме майно в експлуатацію.

Висновки. Незважаючи на прийняття Закону України «Про гарантування речових прав на об'єкти нерухомого майна, які будуть споруджені в майбутньому», та внесені ним зміни до законодавства, що регулює інвестування в будівельну галузь, український підприємець-будівельник не припинив використовувати звичні на ринку механізми інвестування через ІСІ. Так, на перший погляд, законодавець обмежив можливості інвестування виключно трьома способами, що визначені в ст.6 цього Закону. Проте, практика показує, що після певної адаптації, способи фінансування будівництва із залученням ІСІ не втратили актуальності для забудовників. Для цього є кілька причин: 1) небажання відмовлятися від законної можливості оптимізувати своє податкове навантаження; 2) небажання випробовувати на собі законодавчі новели, що пов'язані із майбутніми об'єктами нерухомості та спеціальними майновими правами. Поряд із цим залишаються певні ризики для забудовників, оскільки, де для одних є оптимізація, для державних контролюючих органів це ухилення від сплати податків, а тому така діяльність завжди буде під прискіпливим наглядом податкової служби України.

Список використаних джерел

1. Про гарантування речових прав на об'єкти нерухомого майна, які будуть споруджені в майбутньому: Закон України від 15 серпня 2022 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2518-20#Text> (дата звернення: 10.05.2024)
2. Гарагонич О. В. Актуальні питання використання інститутів спільного інвестування в сфері господарювання. *Юридичний науковий електронний журнал – електронне наукове видання*. 2014. № 4. С. 109-115.
3. Гладь (Суха) Ю.О. Інститути спільного інвестування як форма інвестування в будівництво житла. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2020. Випуск 70. С. 151–159

4. Рим Т.Я. Активи пайового інвестиційного фонду як вид інвестицій у сфері будівництва. *Прикарпатський юридичний вісник*. Випуск 3(28) Том 1, 2019. С. 117-121
5. Податковий кодекс України: Кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text> (дата звернення: 10.05.2024)
6. Цивільний кодекс України: Кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 11.05.2024)
7. Про ринки капіталу та організовані товарні ринки: Закон України від 23 лютого 2006 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3480-15#top> (дата звернення: 10.05.2024)
8. Інвестування в будівництво через форвардні контракти. URL: <https://kyiv.tax.gov.ua/media-ark/news-ark/print-404520.html> (дата звернення: 11.05.2024)

References

1. *Pro harantuvannia rechovykh prav na obiekty nerukhomoho maina, yaki budut sporudzheni v maibutnomu* [On Guaranteeing Real Property Rights to Real Estate Objects to be Constructed in the Future]: *Zakon Ukrainy vid 15 serpnia 2022 roku*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2518-20#Text> [in Ukrainian]
2. Harahonych, O. V. (2014). Aktualni pytannia vykorystannia instytutiv spilnoho investuvannia v sferi hospodariuvannia [Topical issues of using joint investment institutions in the field of economic activity]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal - elektronne naukove vydannia - Legal scientific electronic journal - electronic scientific professional edition*, 4, 109-115 [in Ukrainian]
3. Hlado (Sukha), Yu. O. (2020). Instytuty spilnoho investuvannia yak forma investuvannia v budivnytstvo zhytla [Joint investment institutions as a form of investment in housing construction]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriya yurydychna - Bulletin of Lviv University. Legal Series*, 70, 151–159 [in Ukrainian]
4. Rym, T. Ya. (2019). Aktyvy paiovoho investytsiinoho fondu yak vyd investytsii u sferi budivnytstva [Aktyvy paiovoho investytsiinoho fondu yak vyd investytsii u sferi budivnytstva]. *Prykarpatskyi yurydychnyi visnyk - Prykarpatty Legal Herald*, 3(28), Tom 1, 117-121 [in Ukrainian]
5. *Podatkovi kodeks Ukrainy: Kodeks Ukrainy* [Tax Code of Ukraine: Code of Ukraine]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text> [in Ukrainian]
6. *Tsyvilnyi kodeks Ukrainy: Kodeks Ukrainy* [Civil Code of Ukraine: Code of Ukraine]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> [in Ukrainian]
7. *Pro rynky kapitalu ta orhanizovani tovarni rynky: Zakon Ukrainy vid 23 liutoho 2006 roku* [On Capital Markets and Organized Commodity Markets: Law of Ukraine of February 23, 2006.]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3480-15#top> [in Ukrainian]
8. *Investuvannia v budivnytstvo cherez forvardni kontrakty* [Investing in construction through forward contracts]. Retrieved from <https://kyiv.tax.gov.ua/media-ark/news-ark/print-404520.html> [in Ukrainian]

Стаття надійшла до редакції 07.06.2024

Вадим Волощук,

полковник, командир 1129 зенітного
ракетного Білоцерківського полку, слухач
Національного університету оборони
України ім. Івана Черняховського
ORCID: <https://orcid.org/0009-0004-4385-6893>

Катерина Заєць,

кандидат юридичних наук

Юлія Муравська,

кандидат економічних наук, доцент, доцент
кафедри безпеки та правоохоронної
діяльності Західноукраїнського
національного університету
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9695-1075>

НАЦІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА ЯК ІНСТРУМЕНТ ЗБЕРЕЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ

Наукова стаття присвячена дослідженню питання історичних аспектів і розуміння становлення та реалізації національної безпеки як інструмента збереження української державності. Актуальність даного дослідження зумовлена величезною базою наукових та нормативно-правових напрацювань, які характеризуються безсистемністю та суперечливістю, що негативно позначається на досягненні цілей національної безпеки.

Метою даної статті є дослідження проблематики визначення «національної безпеки України», її вплив на формування політики та на сукупність напрямків діяльності держави.

Основними результатами дослідження є аналіз процесу докорінної зміни тлумачення національної безпеки України у нормативно-правових актах, пропонування власного визначення даної дефініції з врахуванням пріоритетності захищеності людини. Обґрунтовано ризики, які виникають при зміщенні акцентів захищеності на державу, що насправді робить національну безпеку менш ефективним інструментом збереження державності.

Ключові слова: національна безпека, державна безпека, воєнна безпека, нація, держава, захищеність, безпека, нормативно-правові акти з питань національної безпеки України.

Voloshchuk V., Zayets K., Muravska Y***National security as a tool for preserving Ukrainian statehood***

The article is devoted to the study of historical aspects and understanding of the formation and implementation of national security as an instrument for preserving Ukrainian statehood. The relevance of this study is due to the vast base of scientific and regulatory developments, which are characterised by unsystematic and contradictory nature, which negatively affects the achievement of national security goals.

The purpose of this article is to study the issues of defining «the national security of Ukraine», its impact on policy-making and the totality of the State's activities.

The main results of the study are an analysis of the process of fundamental change in the interpretation of Ukraine's national security in legal acts, and the author's own interpretation of this definition with due regard for the priority of human security. The author substantiates the risks arising from the shift in the emphasis of security to the state, which actually makes national security a less effective tool for preserving statehood.

The implementation of security during the war has radically changed the hierarchy of interests to be protected, which is primarily evident from the legislative definition of «national security of Ukraine». Whereas previously the legislator prioritised the interests and rights of individuals, then society and the state, now we see a tendency to emphasise the interests of the state. We consider this a rather worrying sign. In practice, it is quite obvious that the role of each individual citizen in ensuring national security remains undisputed. Volunteer fighters, volunteers, ordinary Ukrainians, who directly assumed responsibility for Ukraine's national security, realising the significance of the risks, approve this.

Scientists who study the issues of Ukraine's national security from a historical perspective, the process of its formation and further implementation, can achieve a change in the definition of «Ukraine's national security» in the relevant legislative act with an indication of the protection of human beings first and foremost. That will eliminate legal conflicts and facilitate the effective implementation of the law.

So, in the historical context, Ukraine's national security as a tool for preserving statehood can be viewed in two ways. Thus, before the Russian aggression against Ukraine, the problem of national security was a formal approach to achieving security goals. As a result, national security failed to become an effective tool for preserving statehood and the entire spectrum of legal values. On the other hand, with the outbreak of war, the legislator decided to adopt a new law that uses a different approach to the definition of national values in regulating relevant legal relations, shifting the emphasis from the individual to the state, which is evident from the very definition of «national security of Ukraine». Undoubtedly such a position does not contribute to the achievement of the goal of national security and should be revised with due regard to the relevant comments made by scholars.

Keywords: national security, state security, military security, nation, state, security, security, regulatory legal acts on national security of Ukraine.

Постановка проблеми. У зв'язку з війною на проблемі національної безпеки України сконцентрована увага практично всієї міжнародної спільноти. Це може посприяти тому, що питання національної безпеки перестане бути на рівні законотворчої діяльності і захищеність життєво важливих інтересів та збереження української державності врешті-решт стане реаліями нашого життя. Актуальним питанням залишається чіткість та єдність нормативно-правової бази у сфері національної безпеки, узгодженість її з міжнародним правом. Зміщення пріоритетів захищеності з людини на державу не може бути виправдане війною та розглядатися як більш дієвий інструмент збереження державності. Історичний досвід свідчить, що пріоритетність держави, чи у воєнний, чи у мирний час, спричиняє лише втрату цінності життя.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Зважаючи на актуальність даної проблематики, національна безпека України є об'єктом дослідження науковців різних предметних областей освіти і науки. Богданович В. Ю., Гордієнко С. Г., Дзюбань О. П., Кириленко В. І., Куц Г. М., Мандрагеля В. А., Марутян Р. Р., Павленко В. П., Рябовол Л. Т., Ситник Г. П., Смолянчук В. Ф., Турченко О. Г., Устименко О. В., Шипілова Л. М. – лише нечисленна кількість науковців, які роблять свій внесок у дослідження питання національної безпеки. Незважаючи на те, що вчені погоджуються у цінності національної безпеки як інструменту захищеності людини, суспільства та збереження держави, а також на нормативно-правове врегулювання питання національної безпеки України, існує чимало суперечностей як в самій законодавчій базі, так і серед поглядів науковців щодо питання пріоритетності, напрямів розвитку та реалізації національної безпеки.

Метою дослідження є аналіз підходів нормативно-правового тлумачення національної безпеки України, вплив такого тлумачення на спрямованість та визначення політики держави щодо захищеності інтересів людини і громадянина, суспільства, держави, з'ясування ризиків, які спричиненні неузгодженістю нормативно-правової бази, та надавання пропозиції для усунення спричинених колізією проблем, щоб національна безпека стала дієвим інструментом захищеності інтересів кожного українця зокрема, та збереження української державності загалом.

Виклад основного матеріалу дослідження. У контексті історичного розвитку національна безпека України, як наукова категорія, і як соціально політичне явище, зазнала чималих трансформацій. Період становлення поняття національної безпеки України, з часу проголошення незалежності країни до нормативно-правового визначення відповідного терміну, детально досліджений у роботі Турченко О. Г. та Груценка Ю. І. [16].

Актуальним залишається питання генезису визначення національної безпеки України в нормативно-правових актах. Для дослідження цього процесу слід насамперед розібратися з понятійним критерієм. Доцільно відштовхуватися від визначення «національної безпеки України», яке закріплене в Законі України «Про національну безпеку України». Так, відповідно до п. 9. ч. 1 ст. 1 Закону «...національна безпека України – це захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних та потенційних загроз» [11].

Також у цьому Законі витлумачено терміни «воєнна безпека», а саме: «...захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності і демократичного конституційного ладу та інших життєво важливих національних інтересів від воєнних загроз», та «державна безпека» – «...захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності і демократичного конституційного ладу та інших життєво

важливих національних інтересів від реальних і потенційних загроз невоєнного характеру». Дані дефініції вже були предметом дослідження у роботі Куца Г. М., який відзначив «паритетну конфронтантність» поняття «державна безпека» з концептом «воєнна безпека» та її відсутність у взаємовідношенні ідеологем національної безпеки та державної безпеки» [7]. Також визначено, що категорії «національна безпека» та «державна безпека» за своєю сутністю є досить спорідненими. Крім того, концепт «національної безпеки» розглядається як поняття узагальнююче порівняно з категорією «державної безпеки» [8]. Аналогічно вважають Турченко О. Г. та Груценко Ю. І., розглядаючи зазначені категорії як «ціле і складник» [16].

У свою чергу Богданович В. Ю., Воронович Б. О. та Марко Є. І. вважають, що воєнна безпека є структурним елементом національної безпеки [2].

Отже, і зі змісту самого Закону України «Про національну безпеку України», і з наведеної думки науковців, можна зробити висновок, що складовими частинами національної безпеки є воєнна безпека та державна безпека.

Повертаючись до тлумачення даних дефініцій, які наведені в зазначеному Законі, не можемо не звернути увагу, що критерієм їх розрізнення є саме наявність чи відсутність воєнного часу, тоді як інтереси, які підлягають захисту залишаються фактично ідентичними. Викликає занепокоєння відсутність у всіх наведених визначеннях будь-якої згадки про інтереси людини як об'єкт захищеності. Варто погодитися, що у воєнний час пріоритетність питання збереження державності загалом є прийнятним, хоча така позиція ставить під загрозу верховенство прав людини та громадянина, виникає ризик нівелювання демократичних принципів. Однак навіть у Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод закріплено принцип відступу держави від своїх зобов'язань. Так, відповідно до ч. 1 ст. 15 «...під час війни або іншої суспільної небезпеки, яка загрожує життю нації, будь-яка Висока Договірна Сторона може вживати заходів, що відступають від її зобов'язань за цією Конвенцією, виключно в тих межах, яких вимагає гострота становища, і за умови, що такі заходи не суперечать іншим її зобов'язанням згідно з міжнародним правом» [5].

Абсолютно доречним було визначення «національної безпеки», наведене законодавцем у Законі України «Про основи національної безпеки України» (чинний в період з 19.06.2003 по 08.07.2018), де йдеться про захищеність насамперед життєво важливих інтересів людини і громадянина, і потім – суспільства і держави [12]. Аналогічний підхід у визначенні «національна безпека» міститься і в Постанові Верховної Ради України «Про Концепцію (основи державної політики) національної безпеки України» (чинний в період з 16.01.1997 по 19.06.2003), де захищеності від внутрішніх і зовнішніх загроз першість надається життєво важливим інтересам особи, тоді суспільства та держави [10].

На принципове зміщення акцентів у розумінні національної безпеки, яке відбулося в Україні звертав увагу і Смолянук В. Ф. Як зазначив вчений, «головним суб'єктом її забезпечення стає сектор безпеки та оборони, що поєднує державні органи управління, державні збройні формування та структури громадянського суспільства, зацікавлені у вирішенні безпекових та оборонних завдань» [14].

Як зазначив Б. Устименко, «поточна позиція державного апарату щодо терміну «національна безпека України» не відображає необхідності першочергового забезпечення захищеності людини як найвищої соціальної цінності в Україні, що не відповідає статті 3 Конституції України» [17].

Серед дискусійних аспектів та застережень, здійснених Українською Гельсінською спілкою з прав людини при аналізі Закону України «Про національну безпеку України», наявна вказівка, що «наведені у законі визначення «воєнна безпека», «державна безпека», «національна безпека» не відповідають ні ст. 3 Конституції України, ні ч.1 ст. 3 зазначеного Закону» [1].

Не відповідає таке визначення національної безпеки України і Стратегії національної безпеки України, де «...людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека – найвища соціальна цінність в Україні. Реалізація цієї норми Конституції України – головна ціль державної політики національної безпеки» [15].

Погоджуючись із зазначеними зауваженнями науковців, вважаємо нарізною необхідністю привести дефініцію «національна безпека України» у відповідність насамперед з Основним Законом України шляхом наголошення на цінності людини та її безпеки.

Як вважає Павленко Д. Г., Семенюк Ю. В., Лисецький Ю. М., «проблема співвідношення інтересів особи, суспільства й держави в політиці національної безпеки остаточно не вирішена на користь інтересів людини». На їхню думку, це зумовлено тим, що «в системі забезпечення національної безпеки провідну, системоутворювальну роль відіграє держава» [9].

Турченко О. Г. та Груценко Ю. І., дослідивши правове регулювання відносин у сфері забезпечення національної безпеки, зазначили, що «окремі терміни і поняття, що загально використовуються, або не визначаються нормативно-правовими актами, або визначаються по-різному, породжують проблеми тлумачення норм закону, що може призвести до помилок у правозастосовній практиці. Триває дискусія щодо змісту дефініцій «безпека», «національна безпека», «державна безпека» і в науці» [16].

На нашу думку, доцільним і виправданим є наведене в Законі України «Про національну безпеку України» визначення «державної безпеки» та «воєнної безпеки». Однак дефініція «національної безпеки» у такому варіанті, як вона подана в Законі, є неприпустимою, оскільки не відповідає принципам, які є загальноприйнятими як у міжнародному праві, так і в Конституції України, коли «людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю» [6].

Таким чином, дефініцію «національна безпека України» слід визначити як захищеність людини і громадянина, нації та національних інтересів України з метою усунення реальних та попередження потенційних загроз, з одночасним наведенням у тому ж нормативно-правовому акті уточненням, що під національними інтересами України розуміється «державний суверенітет, територіальна цілісність, демократичний конституційний лад, безпечні умови життєдіяльності, розвитку та добробуту» [11].

На думку Рябовола Л. Т., «мета функціонування є системоутворюючою складовою системи національної безпеки, і здійснення державної політики з питань національної безпеки має передбачати передусім визначення відповідних цілей» [13]. Тому, погоджуючись з наведеною науковою позицією, вважаємо необхідним у визначенні «національна безпека України» обґрунтувати мету її здійснення.

Щодо нашої пропозиції вказати у визначенні «національної безпеки України» захищеність саме нації, а не суспільства чи народу, то вважаємо це цілком закономірним рішенням. Дискусій щодо терміну «нація» у нашій державі було чимало. Це спричинено історично, внаслідок потреби окупаційної влади заперечувати саме існування нації, перешкоджати процесу націєусвідомлення та націєтворення. Однак становлення нації та формування національної ідентичності є неминучим, єдино, за умови існування підґрунтя для виникнення нації, а саме: спільності людей. Як зазначив Смолянчук В.Ф., «в СРСР в його партійно-ідеологічній, законодавчій, державно-управлінській, воєнно-політичній, науково-освітній та інших важливих сферах термін „національна безпека” (як і „радянська нація”) не живився» [14]. Такий же підхід застосовувався і з початку незалежності України, будучи науково необґрунтованим та історично викривленим.

Як проаналізовано науковцями, «переосмислення категорії «національності» активізувалося після 2014, коли російська агресія спонукала більшість українських громадян ідентифікувати себе як українців» [4].

К. Ю. Галушко вказав, що «політична (громадянська) нація – суверенна спільнота громадян певної держави, незалежно від етнічного походження; синонім – «держава-нація». Це значення поняття «нація» сформувалося й усталилося наприкінці 18 – у середині 19 ст. в США та тих державах Західної Європи, яким був властивий відносний збіг етнічних і державних кордонів, а поширення ідеології модерного націоналізму хронологічно збігалося із процесами широкої демократизації» [3].

Цілком виправданим є запропонований Смолянчуком В. Ф. «поділ процесу забезпечення національної безпеки України на етапи: 1991–2014 р. (імітаційний) та після 2014 р. (сутнісний)» [14]. Варто зазначити, що період був не так імітаційним, як суто формальним, коли процес забезпечення національної безпеки закінчувався на етапі прийняття нормативно-правових актів без будь-яких подальшого фактичного втілення сформованих у них принципів та імплементації відповідних правових норм.

Висновки. Реалізація безпеки на час війни кардинально змінила ієрархію інтересів, які підлягають захисту, що насамперед вбачається із законодавчого визначення «національної безпеки України». Якщо раніше законодавець дотримується пріоритету інтересів і прав людини, потім суспільства і держави, то зараз ми бачимо тенденцію робити наголос саме на інтересах держави. Вважаємо це досить тривожним знаком. На практиці цілком очевидним є те, що роль кожного окремо взятого громадянина у забезпеченні національної безпеки була і залишається беззаперечною. Доказом цього є роль, що відіграли добровольці, волонтери, пересічні українці, які безпосередньо взяли на себе відповідальність за національну безпеку України, усвідомлюючи всю значимість ризиків. Саме науковці досліджуючи проблематику національної безпеки України в історичному аспекті, вивчаючи процес її становлення та подальшої реалізації, можуть домогтися зміни дефініції «національна безпека України» у відповідному законодавчому акті з вказівкою

на захищеність насамперед людини, що усуне юридичну колізію та сприятиме ефективному впровадженню положень закону.

Отже, в історичному контексті національну безпеку України як інструмент збереження державності можна розглядати у двох площинах. Так, до початку російської агресії проти України, проблема здійснення національної безпеки полягала у формальному підході до досягнення цілей безпеки. Як наслідок, національна безпека не змогла стати ефективним інструментом у збереженні державності та всього спектру правових цінностей. З іншого боку, з початком війни законодавцем було ухвалено рішення прийняти новий закон, у якому при регулюванні відповідних правовідносин використовується інший підхід до визначення національних цінностей з перенесенням акценту з людини на державу, що вбачається вже з самого визначення «національна безпека України». Така позиція безсумнівно не сприяє досягненню мети, яка стоїть перед національною безпекою, повинна бути переглянута з врахуванням відповідних зауважень, які науковцями були зроблені неодноразово.

Список використаних джерел

1. Аналіз Закону України «Про національну безпеку України». Українська гелсінська спілка з прав людини. 2018. URL: <https://www.helsinki.org.ua/articles/analiz-zakonu-ukrajiny-pro-natsionalnu-bezpeku-ukrajiny/> (дата звернення: 29.05.2024)
2. Богдагнович В. Ю., Воронович Б. О., Марко Є. І. Інформаційна безпека як основа воєнної безпеки держави та суспільства. *Збірник наукових праць Центру воєнно-стратегічних досліджень Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського*. 2018. № 3 (64). URL: <http://znp-cvds.nuou.org.ua/article/view/168924> (дата звернення: 29.05.2024)
3. Галушко К. Ю. Нація : Енциклопедія історії України: Т. 7 / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ: Наукова думка, 2010. 728 с. URL: <http://www.history.org.ua/?termin=Natsiia> (дата звернення: 29.05.2024)
4. Енциклопедія історії України: Додатковий том / Редкол.: В. А. Смолій (голова редкол.), Г. В. Боряк (заст. голови), Я. В. Верменич, В. Ф. Верстюк, С. В. Віднянський, В. М. Даниленко, Л. О. Зашкільняк, С. В. Кульчицький (заст. голови), О. Є. Лисенко, О. П. Реєнт, О. С. Рубльов (відп. секр.), О. П. Толочко, О. А. Удод, Л. Д. Якубова, О. В. Ясь. НАН України. Інститут історії України. – Київ: Наукова думка, 2021. 773 с. URL: <http://resource.history.org.ua/item/0016509> (дата звернення: 13.05.2024)
5. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини) від 04.11.1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/995_004 (дата звернення: 18.09.2024).
6. Конституція України : Закон України № 254к/96-ВР від 28.06.1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 18.09.2024).
7. Куц Г. М. Концептуалізація понять «Національна безпека» і «державна безпека» у політико-правовому дискурсі. *Сучасне суспільство*. 2020. URL: <https://dspace.hnpu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/7d693f8d-76d2-44b8-80e0-6c4cab0ae2d6/content> (дата звернення: 18.09.2024)
8. Національна безпека: світоглядні та теоретико-методологічні засади : Монографія / за заг. ред. О. П. Дзьобаня. 2021. URL: <https://dspace.nlu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/19732/1/NBSTMZ.pdf>.
9. Павленко Д. Г., Семенюк Ю. В., Лисецький Ю. М. Національна Безпека: поняття, складники, чинники впливу. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Державне управління*. 2021. URL: https://www.pubadm.vernadskyjournals.in.ua/journals/2021/3_2021/19.pdf.
10. *Про Концепцію (основи державної політики) національної безпеки України* : Постанова Верховної Ради України № 3/97-ВР від 16.01.1997. р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3/97-%D0%B2%D1%80/ed20010211#Text> (дата звернення: 18.09.2024).
11. Про національну безпеку України : Закон України № 2469-VIII від 21.06.2018 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> (дата звернення: 18.09.2024).
12. Про основи національної безпеки України : Закон України № 964-IV від 19.06.2003 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/964-15#Text> (дата звернення: 18.09.2024).
13. Рябовол Л. Т. Національна безпека України : структурно-функціональний аналіз. *Вісник університету імені Альфреда Нобеля*. 2020. URL: <https://law.duan.edu.ua/images/PDF/2020/1/4.pdf> (дата звернення: 18.09.2024).

14. Смолянчук В. Ф. Національна безпека незалежної України: осягнення сутності. *Політичні дослідження*. 2021. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2021/06/smolianniuk_natsionalna.pdf (дата звернення: 18.09.2024).
15. Стратегія національної безпеки України: Указ Президента України № 392/2020 від 14.09.2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#Text> (дата звернення: 18.09.2024).
16. Турченко О. Г., Груценко Ю. І. Національна безпека і державна безпека: поліваріантність визначення та співвідношення. *Правничий часопис*. 2023. URL: <https://jpchdnu.donnu.edu.ua/article/view/14914/14817> (дата звернення: 18.09.2024).
17. Устименко Б. Підготовка стратегічних документів у сфері національної безпеки України в умовах російської агресії: обрані аспекти. *Чорноморська безпека*. 2023. URL: <https://geostrategy.org.ua/media/statti/pidgotovka-strategichnyh-dokumentiv-u-sferi-nacionalnoyi-bezpeky-ukrayiny-v-umovah-rosiyskoyi-agresiyi-obrani-aspekty>.

References

1. *Analiz Zakonu Ukrainy «Pro natsionalnu bezpeku Ukrainy» [Analysis of the Law of Ukraine «On National Security of Ukraine»]*. (2018) Ukrainiska helsinska spilka z prav liudyny – Ukrainian Helsinki Human Rights Union. Retrieved from <https://www.helsinki.org.ua/articles/analiz-zakonu-ukrajiny-pro-natsionalnu-bezpeku-ukrajiny/> [in Ukrainian]
2. Bohdahnovych, V. Yu., Voronovych, B. O & Marko, Ye. I. (2018). Informatsiina bezpeka yak osnova voiennoi bezpeky derzhavy ta suspilstva [Information security as a basis for military security of the company]. *Zbirnyk naukovykh prats Tsentru voienno-stratehichnykh doslidzhen Natsionalnoho universytetu oborony Ukrainy imeni Ivana Cherniakhovskoho – Collection of the scientific papers of the Centre for Military and Strategic Studies of the Ivan Cherniakhovskyi National Defence University of Ukraine*. Retrieved from <http://znp-cvds.nuou.org.ua/article/view/168924> [in Ukrainian]
3. Halushko, K. Yu. (2010). Natsiia [Nation]. *Entsyklopediia istorii Ukrainy – Encyclopaedia of the History of Ukraine*, (7). Natsionalna Akademiia Nauk Ukrainy. Instytut istorii Ukrainy. Retrieved from <http://www.history.org.ua/?termin=Natsiia> [in Ukrainian]
4. *Entsyklopediia istorii Ukrainy: Dodatkovyi tom [Encyclopedia of the History of Ukraine: Supplementary volume]*. V. A. Smolii (Eds.), Natsionalna Akademiia Nauk Ukrainy. Instytut istorii Ukrainy – The National Academy of Sciences of Ukraine. Institute of history of Ukraine. Kyiv : Naukova dumka. Retrieved from <http://resource.history.org.ua/item/0016509> [in Ukrainian]
5. *Konventsiiia pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod (z protokolamy) (Ievropeiska konventsiiia z prav liudyny) [The European Convention on Human Rights (with protocols)]*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/995_004 [in Ukrainian]
6. *Konstytsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine]*: Zakon Ukrainy – Law of Ukraine. № 254k/96-VR vid 28.06.1996r. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukrainian]
7. Kuts, H. M. (2020). Kontseptualizatsiia poniat «Natsionalna bezpeka» i «derzhavna bezpeka» u polityko-pravovomu dyskursi [Conceptualization of the concepts of «national security» and «state security» in the political and legal discourse]. *Suchasne suspilstvo – The modern society*. Retrieved from <https://dspace.hnpu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/7d693f8d-76d2-44b8-80e0-6c4cab0ae2d6/content> [in Ukrainian]
8. *Natsionalna bezpeka: svitohliadni ta teoretyko-metodolohichni zasady [National Security: Worldview, Theoretical and Methodological Foundations]* (2021): Monohrafiia / za zah. red. O. P. Dzobania (Eds.). Retrieved from <https://dspace.nlu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/19732/1/NBSTMZ.pdf> [in Ukrainian]
9. Pavlenko, D. H., Semeniuk, Yu. V., Lysetskyi, Yu. M. (2021). Natsionalna Bezpeka: poniattia, skladnyky, chynnyky vplyvu [National security: concept, elements, influencing factors]. *Vcheni zapysky TNU imeni V.I. Vernadskoho. Serii: Derzhavne upravlinnia – Scientific Notes of Vernadskyi National University. Series: Public Administration*. Retrieved from https://www.pubadm.vernadskyjournals.in.ua/journals/2021/3_2021/19.pdf [in Ukrainian]
10. *Pro Kontsepsiuu (osnovy derzhavnoi polityky) natsionalnoi bezpeky Ukrainy [On the Concept (Fundamentals of State Policy) of National Security of Ukraine]*: Postanova Verkhovnoi Rady Ukrainy – Resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine. № 3/97-VR vid 16.01.1997. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3/97-%D0%B2%D1%80/ed20010211#Text> [in Ukrainian]

11. *Pro natsionalnu bezpeku Ukrainy [On the national security of Ukraine]:* Zakon Ukrainy – Law of Ukraine. № 2469-VIII vid 21.06.2018 r. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> [in Ukrainian]
12. *Pro osnovy natsionalnoi bezpeky Ukrainy [On the foundations of national security of Ukraine]:* Zakon Ukrainy – Law of Ukraine. № 964-IV vid 19.06.2003 r. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/964-15#Text> [in Ukrainian]
13. Riabovol, L. T. (2020). Natsionalna bezpeka Ukrainy: strukturno-funktsionalnyi analiz [National security of Ukraine: structural and functional analysis]. *Visnyk universytetu imeni Alfreda Nobelia – Bulletin of the Alfred Nobel University*. Retrieved from <https://law.duan.edu.ua/images/PDF/2020/1/4.pdf> [in Ukrainian]
14. Smolianiuk, V. F. (2021). Natsionalna bezpeka nezaleznoi Ukrainy: osiahnennia sutnosti. [National security of independent Ukraine: comprehension of the essence]. *Politychni doslidzhennia – The political research*. Retrieved from https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2021/06/smolianiuk_natsionalna.pdf [in Ukrainian]
15. *Stratehiia natsionalnoi bezpeky Ukrainy [National Security Strategy of Ukraine]:* Ukaz Prezydenta Ukrainy – Decree of the President of Ukraine. № 392/2020 vid 14.09.2020 r. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#Text> [in Ukrainian].
16. Turchenko, O. H. & Hrutsenko Yu. I. (2023). Natsionalna bezpeka i derzhavna bezpeka: polivariantnist vyznachennia ta spivvidnoshennia [National security and state security: multivariate definition and relationship]. *Pravnychi chasopys – Legal journal*. Retrieved from <https://jpchdnu.donnu.edu.ua/article/view/14914/14817> [in Ukrainian]
17. Ustymenko, B. (2023). Pidhotovka stratehichnykh dokumentiv u sferi natsionalnoi bezpeky Ukrainy v umovakh rosiiskoi ahresii: obrani aspekty [Preparation of Strategic Documents in the Sphere of National Security of Ukraine in the Context of Russian Aggression: Selected Aspects]. *Chornomorska bezpeka – Black Sea Security*. Retrieved from <https://geostrategy.org.ua/media/statti/pidgotovka-strategichnyh-dokumentiv-u-sferi-natsionalnoyi-bezpeky-ukrayiny-v-umovah-rosiyskoyi-agresiyi-obrani-aspekty> [in Ukrainian]

Стаття надійшла до редакції 10.06.2024

Роксолана Гречанюк,
докторка юридичних наук,
доцентка кафедри адміністративного права
та судочинства Західноукраїнського
національного університету
ORCID: <https://orcid.org/0009-0001-5102-3718>

ФОРМУВАННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЯ ДЕРЖАВНОЇ АНТИКОРУПЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

У статті досліджено механізм формування та реалізації державної антикорупційної політики України в умовах воєнного стану. Визначено повноваження Національного агентства з питань запобігання корупції як центрального органу виконавчої влади зі спеціальним статусом, що забезпечує формування та реалізує державну антикорупційну політику. Досліджено особливості і новели Антикорупційної стратегії на 2021-2025 роки та механізм її реалізації.

У результаті наукового дослідження доведено, що особливістю антикорупційної політики України в умовах воєнного стану став пошук балансу між діючими антикорупційними обмеженнями та захистом прав і свобод людини і громадянина. У статті проаналізовано зміни до законодавства у сфері запобігання корупції щодо приведення окремих його положень до рекомендацій і висновків Європейської Комісії та інших міжнародних партнерів щодо України. Також обґрунтовано, що гарантією ефективної реалізації антикорупційної політики держави є інституційна самостійність та незалежність її спеціальних антикорупційних органів.

Зроблено висновок про те, що на сьогодні значна частина заходів, передбачених Державною антикорупційною програмою на 2023-2025 роки, успішно виконані, зокрема у сфері підвищення ефективності превентивних антикорупційних механізмів. Потребують подальшого вдосконалення та виконання заходи забезпечення невідворотності відповідальності за корупцію і притягнення винних осіб до адміністративної та дисциплінарної відповідальності.

Ключові слова: корупція, запобігання корупції, протидія корупції, антикорупційна політика, антикорупційна діяльність, антикорупційна стратегія.

Hrechaniuk R.

Formation and implementation of the state anti-corruption policy of Ukraine under martial law

The article examines the mechanism of formation and implementation of the state anti-corruption policy of Ukraine under martial law. The authority of the National Agency on Corruption Prevention, as a central executive body with a special status that ensures the formation and implementation of the state anti-corruption policy have been determined. The features and novelties of the Anti-corruption strategy for 2021-2025 and the mechanism of its implementation were studied.

As a result of the scientific research, it is proved that the feature of the anti-corruption policy of Ukraine under martial law is the search for a balance between the existing anti-corruption restrictions and the protection of the rights and freedoms of a person and a citizen. The article analyzes the changes to the legislation in the field of corruption prevention in order to bring some of its provisions to the recommendations and conclusions of the European Commission and other international partners regarding Ukraine. It is also substantiated, that the guarantee of effective implementation of the state's anti-corruption policy is the institutional independence of its special anti-corruption bodies.

It was concluded that today a significant part of the measures envisaged by the State Anti-corruption Program for 2023-2025 have been successfully implemented in particular in the field of increasing the effectiveness of the preventive anti-corruption mechanisms. Measures to ensure the inevitability of responsibility for corruption and bring guilty persons to administrative and disciplinary responsibility require further improvement and implementation.

Keywords: corruption, prevention of corruption, anti-corruption, anti-corruption policy, anti-corruption activity, anti-corruption strategy.

Постановка проблеми. Антикорупційна політика України є одним із основних напрямків державної політики, спрямована на захист економічних інтересів держави, захист особи від протиправних посягань, відшкодування заподіяної шкоди та відновлення порушених прав і законних інтересів. Україна

як Держава-учасниця Конвенції ООН проти корупції зобов'язана на виконання її вимог розробляти й здійснювати ефективну скоординовану політику протидії корупції, яка сприяє участі суспільства і яка відображає принципи правопорядку, належного управління державними справами й державним майном, чесності й невідчужуваності, прозорості й відповідальності, та періодично проводити оцінку відповідних правових інструментів.[1]

Із початком повномасштабної війни в Україні суспільне сприйняття корупції, як фактору загрози національній та економічній безпеці, розвитку держави та її стабільності, підриву її демократичних інститутів і цінностей та іміджу на міжнародній арені лише загострилось. Тому ефективну реалізацію антикорупційної політики та її адаптацію до умов воєнного часу було визначено одним із пріоритетних напрямків державної політики. Відповідні вимоги також були продиктовані міжнародними партнерами як ключові кроки на шляху до успішної євроінтеграції України, та її вступу в НАТО і ОЕСР. Результатом якісних змін антикорупційних механізмів та нової антикорупційної політики стало зростання індексу сприйняття корупції в Україні у 2023 році на 3 бали, що є одним із найкращих результатів за минулий рік у світі. Всього за останні 10 років Україна додала 11 балів — це найбільший приріст серед країн, які зараз мають статус кандидаток на вступ до Європейського Союзу. Тому формування якісної антикорупційної політики та основні рекомендації міжнародних партнерів та ефективна антикорупційна діяльність спеціальних антикорупційних органів залишається одним із основних завдань державного управління.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню різних аспектів правового регулювання і проблем антикорупційної діяльності та вдосконаленню вітчизняного антикорупційного законодавства присвячено праці В. Б. Аве'рянова, Ю. В. Бауліна, С. Г. Брателя, О. М. Бандурки, О. Ю. Бусол, Б. М. Головкина, О. М. Джужі, О. Ю. Дрозда, А. П. Закалюка, О. Г. Кальмана, А. Т. Комзюка, О. М. Костенка, А. О. Левчук, О. М. Литвинова, І. О. Лугового, О. А. Мартиненка, М. І. Мельника, І. Д. Пастуха, О. П. Рябенко, В. В. Сокурєнка, В. М. Трепака, М. І. Хавронюка, В. І. Шакуна, С. О. Шатрави та інших. Однак, незважаючи на значну кількість робіт, присвячених питанням запобігання і протидії корупції, окремі аспекти антикорупційної політики України в умовах воєнного стану висвітлені недостатньо.

Метою статті є дослідження механізмів антикорупційної діяльності та формування і реалізації антикорупційної політики в умовах воєнного стану.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розвиток України як демократичної держави, забезпечення реалізації принципу верховенства права, функціонування її державних інституцій на засадах законності, формування громадянського суспільства неможливе без належного антикорупційного механізму та інструментарію для виявлення корупційних ризиків, а також припинення корупційних проявів. Запобігання і протидія корупції є особливою державною функцією, яка повинна забезпечуватися спеціальними засобами державного впливу та волею публічної влади до її здійснення. Саме тому якісне формування антикорупційної політики є важливим превентивним механізмом у цій сфері.

В Україні центральним органом виконавчої влади зі спеціальним статусом, який забезпечує формування та реалізує державну антикорупційну політику є Національне агентство з питань запобігання корупції (далі – НАЗК). Відповідно до ст. 11 ЗУ «Про запобігання корупції» до повноважень НАЗК належать: проведення аналізу стану запобігання та протидії корупції в Україні; розроблення проектів Антикорупційної стратегії та державної антикорупційної програми з виконання Антикорупційної стратегії; підготовка та подання в установленому законом порядку до Кабінету Міністрів України проекту національної доповіді щодо реалізації засад антикорупційної політики; формування та реалізація антикорупційної політики, розроблення проектів нормативно-правових актів з цих питань.

Задекларувавши свій євроінтеграційний курс, Україна взяла на себе ряд зобов'язань, в тому числі і у сфері антикорупційної політики. У червні 2022 року Європейська Комісія рекомендувала надати Україні статус кандидата на вступ до Європейського Союзу, за умови вжиття певних кроків. Одним із яких визначалася вимога щодо посилення боротьби з корупцією, зокрема на високому рівні, з ефективним її розслідуванням та судовими рішеннями; завершення призначення нового керівника Спеціалізованої антикорупційної прокуратури; проведення відбору та призначення на посаду нового директора Національного антикорупційного бюро України [2]. Відповідні рекомендації передбачали запровадження низки законодавчих змін у сфері запобігання та протидії корупції та, насамперед, прийняття нової антикорупційної стратегії. Адже наприкінці 2017 року завершувався період дії Антикорупційної стратегії на 2014–2017 роки, а новий відповідний документ не було ухвалено. І лише через 5 років, в червні 2022 року було прийнято Закон України «Про засади державної антикорупційної політики на 2021–2025 роки», який за-

твердив Антикорупційну стратегію на 2021–2025 роки та визначив основні принципи антикорупційної політики на цей період:

- оптимізація функцій держави та місцевого самоврядування;
- цифрова трансформація реалізації повноважень органами державної влади та органами місцевого самоврядування, прозорість діяльності та відкриття даних як основи для мінімізації корупційних ризиків у їх діяльності;
- створення на противагу існуючим корупційним практикам більш зручних та законних способів задоволення потреб фізичних і юридичних осіб;
- забезпечення невідворотності юридичної відповідальності за корупційні та пов'язані з корупцією правопорушення;
- формування суспільної нетерпимості до корупції, утвердження культури доброчесності та поваги до верховенства права. [3]

Нова Антикорупційна стратегія на 2021–2025 роки стала не лише декларативним документом, а передбачає виконання конкретних заходів, спрямованих на мінімізацію корупційних ризиків у пріоритетних для України сферах, насамперед секторі оборони, економіки та правосуддя. Також Законом України «Про засади державної антикорупційної політики на 2021–2025 роки» вперше було запроваджено механізм реалізації Антикорупційної стратегії, а також порядок здійснення моніторингу та оцінки її ефективності. Відповідні повноваження щодо розроблення проектів Антикорупційної стратегії та державної антикорупційної програми з її виконання отримало Національне агентство з питань запобігання корупції. Також НАЗК зобов'язане забезпечувати відкритий цілодобовий доступ через свій офіційний веб-сайт до Інформаційної системи моніторингу реалізації державної антикорупційної політики, з метою забезпечення відкритості цих відомостей та інших заходів із запобігання та протидії корупції. Також новелою цього Закону стало запровадження персональної відповідальності за забезпечення виконання заходів державної антикорупційної програми для керівника (особи, яка виконує його обов'язки) державного органу, органу місцевого самоврядування або іншого суб'єкта, визначеного виконавцем заходів державної антикорупційної програми з виконання Антикорупційної стратегії [3].

Ще одним викликом у сфері антикорупційної політики України став пошук балансу між діючими антикорупційними обмеженнями та захистом прав і свобод людини і громадянина під час війни. Відповідними законодавчими змінами було врегульовано особливості застосування законодавства у сфері запобігання корупції в умовах воєнного стану.

Законом України «Про внесення змін до Закону України «Про запобігання корупції» щодо особливостей застосування законодавства у сфері запобігання корупції в умовах воєнного стану» була скасована вимога щодо відповідності подарунків загальноновизнаним уявленням про гостинність та обмеження щодо вартості подарунків, встановлені частиною 2 статті 23 Закону України «Про запобігання корупції», за умови їх повного використання або передачі в порядку благодійних пожертв на користь Збройних Сил України, або гуманітарної допомоги особам, які постраждали внаслідок збройної агресії Російської Федерації проти України. Відомості щодо цих об'єктів не потрібно зазначати у декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування. Також не підлягає декларуванню матеріальна допомога, передбачена законодавством іноземної держави (крім держави, визнаної Верховною Радою України державою-агресором), виплачена за рахунок коштів іноземної держави або міжнародної організації.

Цим Законом було гарантовано і матеріальні права державних службовців (крім державних службовців категорії «А»), посадових осіб місцевого самоврядування (крім посадових осіб, посади яких віднесені до першої – третьої категорій), які перебувають у відпустці без збереження заробітної плати або у разі простою, та скасовано щодо цих осіб заборону займатися іншою оплачуваною (крім викладацької, наукової і творчої діяльності, медичної практики, інструкторської та суддівської практики із спорту) або підприємницькою діяльністю на період дії воєнного стану. Відповідна заборона відновлюється через 15 робочих днів з дня припинення простою або закінчення відпустки [4].

Однією із найбільш дискусійних законодавчих ініціатив стало продовження терміну подання декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, кінцевий строк подання якої припадає на період дії воєнного стану на дев'яносто календарних днів з дня припинення чи скасування воєнного стану [4], а фактично скасування обов'язку подання таких декларацій.

Згідно з даними НАЗК за період від початку повномасштабної війни до Єдиного державного реєстру осіб, які вчинили корупційні або пов'язані з корупцією правопорушення внесено 7322 записи, з них 3914 записів за кримінальними правопорушеннями та 2646 записів за адміністративними правопорушеннями.

нями [5]. Така суттєва перевага кількості кримінальних правопорушень в порівнянні з адміністративними є не властивою для цієї сфери і пов'язана із зазначеними законодавчими змінами, щодо електронного декларування. Адже за попередні роки до повномасштабного вторгнення, найбільшу кількість адміністративних правопорушень, пов'язаних з корупцією становили саме порушення вимог фінансового контролю [5].

Однак на вимогу українського суспільства і міжнародних партнерів. Законом України від 20.09.2023 року № 3384-IX «Про внесення змін до деяких законів України про визначення порядку подання декларацій осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, в умовах воєнного стану» було відновлено обов'язок подання електронних декларацій та їх перевірку НАЗК [6], що є одним із основних превентивних механізмів у сфері антикорупційної діяльності. Такий вид фінансового контролю надає можливість спеціально уповноваженим суб'єктам у сфері протидії корупції не лише з'ясувати достовірність задекларованих відомостей, а й проводити перевірку суб'єкта декларування на наявність у нього конфлікту інтересів та ознак незаконного збагачення чи необґрунтованих активів. На підставі поданої декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, НАЗК може здійснювати вибірковий моніторинг способу життя суб'єктів декларування з метою встановлення відповідності їх рівня життя наявним у них та членів їх сім'ї майну і одержаним ними доходам [7].

Також в рамках виконання рекомендацій і висновків Європейської Комісії щодо України законодавець привів у відповідність окремі положення Закону України «Про запобігання корупції», щодо проведення повної перевірки декларації в частині об'єктів декларування. Відповідно до Закону № 3503-IX НАЗК наділене повноваженнями проводити повну перевірку декларації в частині об'єктів декларування, охоплених повною перевіркою декларацій відповідного суб'єкта декларування за попередні періоди, у випадку отримання нової інформації про об'єкт, який перевірявся, або коли наявні нові джерела інформації, що не були відомі чи не були доступні Національному агентству під час проведення попередньої повної перевірки [8].

Важливою гарантією ефективної реалізації антикорупційної політики держави є належне виконання спеціально уповноваженими суб'єктами у сфері протидії корупції своїх функцій, а також їх інституційна самостійність та незалежність від стороннього впливу. На виконання пункту 3.3.2.3.1. Плану заходів Державної антикорупційної програми на 2023 – 2025 роки, затвердженої постановою Кабінету Міністрів України від 04 березня 2023 р. № 220 [9] та згідно з Листом про наміри Уряду України до Міжнародного валютного фонду та на виконання пункту 61 Меморандуму про економічну та фінансову політику від 19 червня 2023 року та пункту 56 оновленого Меморандуму про економічну та фінансову політику від 24 березня 2023 року Україна взяла на себе зобов'язання удосконалити правові засади діяльності спеціалізованих антикорупційних органів, зокрема в частині посилення їх організаційної незалежності та інституційної спроможності. Відповідні законодавчі ініціативи торкнулися, насамперед, Національного антикорупційного бюро України (далі НАБУ) та Спеціалізованої антикорупційної прокуратури (далі САП).

З метою посилення кадрового потенціалу та підвищення ефективності діяльності НАБУ у розкритті та попередженні корупційних злочинів та інших кримінальних правопорушень, віднесених до його підслідності (в тому числі, значна частина із них є економічними) було збільшено граничну чисельність його центрального та територіальних управлінь на 300 осіб [10].

В свою чергу САП було надано статус юридичної особи публічного права, яка має відокремлене майно, що є державною власністю, рахунки в органах, що здійснюють казначейське обслуговування бюджетних коштів, печатку із зображенням Державного Герба України та своїм найменуванням [11]. Відповідні законодавчі зміни суттєво розширили повноваження керівника САП щодо можливості самостійно визначати її структуру, штат та організацію діяльності. Також законодавець врегулював процедури конкурсного відбору для призначення на адміністративну посаду в САП та на посаду прокурорів і визначив розміри оплати праці керівника та працівників вказаного антикорупційного органу, визначив чіткий механізм підзвітності керівництва САП і процедуру проведення незалежного аудиту її діяльності із залученням міжнародних експертів.

Отже, можемо зробити висновок, що в положеннях Антикорупційної стратегії на 2021–2025 роки, яка визначає основні напрямки державної антикорупційної політики на цей період, враховано висновки та рекомендації міжнародних партнерів України у сфері запобігання корупції, а також передбачено адаптацію національного законодавства у цій сфері до умов воєнного стану.

Якщо проаналізувати результати моніторингу та оцінки ефективності виконання Державної антикорупційної програми на 2023–2025 роки, то на сьогодні виконано майже 30% з усіх запланованих заходів. Найбільших успіхів у сфері підвищення ефективності превентивних антикорупційних механізмів вдалося

досягти саме з питань врегулювання конфлікту інтересів, дотримання загальних обмежень та заборон, правил етичної поведінки та здійснення заходів фінансового контролю. Однак досі залишаються не достатньо невиконаними заходи забезпечення невідворотності відповідальності за корупцію, зокрема притягнення винних осіб до адміністративної та дисциплінарної відповідальності [12].

Список використаних джерел

1. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції від 31 жовтня 2003 року: ратифікована Законом України № 251-V від 18 жовтня 2006 року URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_c16#Text (дата звернення 25.09.2024).
2. Opinion on the EU membership application by Ukraine URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/qanda_22_3802 (дата звернення 25.09.2024).
3. Про засади державної антикорупційної політики на 2021-2025 роки: Закон України № 2322-IX від 20 червня 2022 року URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2322-20#n9> (дата звернення 25.09.2024).
4. Про внесення змін до Закону України «Про запобігання корупції» щодо особливостей застосування законодавства у сфері запобігання корупції в умовах воєнного стану: Закон України № 2381-IX від 8 липня 2022 року URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2381-20#n2> (дата звернення 25.09.2024).
5. Національне агентство з питань запобігання корупції. Офіційний сайт. URL: <https://corruptinfo.nazk.gov.ua/reference/map?startDay=01.10.2023&endDay=10.04.2024&filterType=2> (дата звернення 25.09.2024).
6. Про внесення змін до деяких законів України про визначення порядку подання декларацій осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, в умовах воєнного стану: Закон України від 20.09.2023 р. № 3384-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3384-20#n6> (дата звернення 25.09.2024).
7. Про запобігання корупції: Закон України № 1700-VII від 14 жовтня 2014 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#n238> (дата звернення 25.09.2024).
8. Про внесення змін до Закону України «Про запобігання корупції» щодо приведення окремих положень у відповідність до висновків Європейської Комісії щодо України: Закон України № 3503-IX 8 грудня 2023 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3503-20#n2> (дата звернення 25.09.2024).
9. Про затвердження Державної антикорупційної програми на 2023—2025 роки: Постанова Кабінету Міністрів України від 04.03.2023 р. № 220. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/220-2023-%D0%BF#n32> (дата звернення 25.06.2024).
10. Про внесення зміни до статті 5 Закону України «Про Національне антикорупційне бюро України» щодо посилення інституційної спроможності Національного антикорупційного бюро України: Закон України від 08.12.2023 р. № 3502-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3502-20#n2> (дата звернення 25.09.2024).
11. Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо посилення самостійності Спеціалізованої антикорупційної прокуратури: Закон України від 08.12.2023 р. № 3509-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3509-20#n28> (дата звернення 25.09.2024).
12. Результати моніторингу та оцінки ефективності виконання державної антикорупційної програми на 2023-2025 роки. Офіційний сайт. URL: <https://dap.nazk.gov.ua/module/> (дата звернення 25.09.2024)

References

1. *Konvenciya Organizaciyi Obyednanykh Nacij proty korupciyi vid 31 zhovtnya 2003 roku: ratyfikovana Zakonom Ukrayiny [United Nations Convention against Corruption of 31 October 2003: ratified by the Law of Ukraine]* No 251-V vid 18 zhovtnya 2006 roku. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_c16#Text [in Ukrainian]
2. *Opinion on the EU membership application by Ukraine*. Retrieved from https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/qanda_22_3802 [in English]
3. *Pro zasady derzhavnoyi antykorupciynoyi polityky na 2021-2025 roky: Zakon Ukrayiny [On the Principles of State Anti-Corruption Policy for 2021-2025: Law of Ukraine]* No 2322-IX vid 20 chervnya 2022 roku. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2322-20#n9> [in Ukrainian]
4. *Pro vnesennya zmin do Zakonu Ukrayiny «Pro zapobigannya korupciyi» shhodo osoblyvostej zastosuvannya zakonodavstva u sferi zapobigannya korupciyi v umovax voyennogo stanu: Zakon Ukrayiny [On the*

- Principles of State Anti-Corruption Policy for 2021-2025: Law of Ukraine*] No 2381-IX vid 8 lyunya 2022 roku. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2381-20#n2> [in Ukrainian]
5. *Nacionalne agentstvo z pytan zapobigannya korupciyi. Oficijnyj sajт [National Agency for the Prevention of Corruption. Official website]*. Retrieved from <https://corruptinfo.nazk.gov.ua/reference/map?startDay=01.10.2023&endDay=10.04.2024&filterType=2> [in Ukrainian]
 6. *Pro vnesennya zmin do deyakyx zakoniv Ukrayiny pro vyznachennya poryadku podannya deklaracij osib, upovnovazhenyx na vykonannya funkcij derzhavy abo misceвого samovryaduvannya v umovax voyennogo stanu: Zakon Ukrayiny [On Amendments to Certain Laws of Ukraine on Determining the Procedure for Submitting Declarations of Persons Authorised to Perform the Functions of the State or Local Self-Government under Martial Law: Law of Ukraine]* vid 20.09.2023 r. No 3384-IX. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3384-20#n6> [in Ukrainian]
 7. *Pro zapobigannya korupciyi: Zakon Ukrayiny [On Amendments to Certain Laws of Ukraine on Determining the Procedure for Submitting Declarations of Persons Authorised to Perform the Functions of the State or Local Self-Government under Martial Law: Law of Ukraine]* No 1700-VII vid 14 zhovtnya 2014 roku. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#n238> [in Ukrainian]
 8. *Pro vnesennya zmin do Zakonu Ukrayiny «Pro zapobigannya korupciyi» shhodo pryvedennya okremyx polozhen u vidpovidnist do vysnovkiv Yevropejskoyi Komisiyi shhodo Ukrayiny: Zakon Ukrayiny [On Amendments to the Law of Ukraine «On Prevention of Corruption» to bring certain provisions in line with the conclusions of the European Commission on Ukraine: Law of Ukraine]* No 3503-IX 8 grudnya 2023 roku. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3503-20#n2> [in Ukrainian]
 9. *Pro zatverdzhennya Derzhavnoyi antykorupciynoyi programy na 2023-2025 roky: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrayiny [On Approval of the State Anti-Corruption Programme for 2023-2025: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine]* vid 04.03.2023 r. No 220. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/220-2023-%D0%BF#n32> [in Ukrainian]
 10. *Pro vnesennya zminy do statti 5 Zakonu Ukrayiny «Pro Nacionalne antykorupcyjne byuro Ukrayiny» shhodo posylennya instytucijnoyi spromozhnosti Nacionalnogo antykorupciynogo byuro Ukrayiny: Zakon Ukrayiny vid 08.12.2023 r. [On Amendments to the Criminal Procedure Code of Ukraine and Other Legislative Acts of Ukraine on Strengthening the Independence of the Specialised Anti-Corruption Prosecutor's Office: Law of Ukraine]* No 3502-IX. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3502-20#n2> [in Ukrainian]
 11. *Pro vnesennya zmin do Kryminalnogo procesualnogo kodeksu Ukrayiny ta inshyx zakonodavchyx aktiv Ukrayiny shhodo posylennya samostijnosti Specializovanoyi antykorupciynoyi prokuratury: Zakon Ukrayiny [On Amendments to the Criminal Procedure Code of Ukraine and Other Legislative Acts of Ukraine on Strengthening the Independence of the Specialised Anti-Corruption Prosecutor's Office: Law of Ukraine]* vid 08.12.2023 r. No 3509-IX. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3509-20#n28> [in Ukrainian]
 12. *Rezultaty monitoryngu ta ocinky efektyvnosti vykonannya derzhavnoyi antykorupciynoyi programy na 2023-2025 roky. Oficijnyj sajт [Results of monitoring and evaluation of the effectiveness of the state anti-corruption programme for 2023-2025. Official website]*. URL: <https://dap.nazk.gov.ua/module/> [in Ukrainian]

Стаття надійшла до редакції 07.06.2024

Євгенія Дуліба,

докторка юридичних наук, доцент,
професорка кафедри конституційного права
і галузевих дисциплін Навчально-наукового
інституту права Національного
університету водного господарства та
природокористування
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2651-4977>

Андрій Матвійчук,

доктор філософських наук, професор,
професор кафедри правових
природоохоронних дисциплін Навчально-
наукового інституту права, Національний
університет водного господарства та
природокористування
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0008-8589>

Михайло Масний,

аспірант кафедри конституційного права
і галузевих дисциплін Навчально-наукового
інституту права Національного
університету водного господарства та
природокористування

ОСОБЛИВОСТІ ПРОВАДЖЕННЯ У СПРАВАХ ПРО ЗАСТОСУВАННЯ САНКЦІЙ ПРО СТЯГНЕННЯ В ДОХІД ДЕРЖАВИ АКТИВІВ, ЩО НАЛЕЖАТЬ ФІЗИЧНІЙ АБО ЮРИДИЧНІЙ ОСОБІ

З метою захисту національних інтересів, національної безпеки, суверенітету і територіальної цілісності України, протидії терористичній діяльності, а також запобігання порушенню, відновлення порушених прав, свобод та законних інтересів громадян України, суспільства та держави в нашій державі прийнято Закон України від 14 серпня 2014 року № 1644-VII «Про санкції», яким створено правову основу, підстави та принципи застосування спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів – санкцій. Законом України від 12 травня 2022 року № 2257-IX «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвищення ефективності санкцій, пов'язаних з активами окремих осіб» перелік видів санкцій доповнено таким видом як стягнення в дохід держави активів, що належать фізичній або юридичній особі, а також активів, щодо яких така особа може прямо чи опосередковано (через інших фізичних або юридичних осіб) вчиняти дії, тотожні за змістом здійсненню права розпорядження ними та передбачено особливий порядок провадження у справах про застосування цих санкцій.

У статті розглянуто особливості провадження у справах про застосування санкцій про стягнення в дохід держави активів, що належать фізичній або юридичній особі, а також активів, щодо яких така особа може прямо чи опосередковано (через інших фізичних або юридичних осіб) вчиняти дії, тотожні за змістом здійснення права розпорядження ними.

Розкрито винятковий характер, а також мету, умови та підстави застосування цих санкцій.

На основі аналізу ухвалених рішень Вищим антикорупційним судом за 2022-2023 роки та перше півріччя 2024 року виділено особливості провадження у справах про застосування санкцій про стягнення в дохід держави активів, до яких віднесено: здійснення провадження в порядку адміністративного судочинства та існування особливого порядку такого судочинства, наявність позивача та відповідача з особливим статусом, порядок повідомлення відповідачів та інших учасників про відкриття та розгляд справи, а також направлення і вручення судового рішення, строки звернення до суду, розгляду та оскарження рішення, а також розглянуто

ці особливості.

Акцентовано увагу на особах, які можуть бути відповідачами у цій категорії справ, складність встановлення повних ідентифікаційних даних підсанкційних осіб, а також видів активів, на які можуть бути накладені санкції, відступ від встановленого законодавством 30-денного розгляду справи, а також особливості ухвалення рішення судом.

Ключові слова: спеціальні економічні та інші обмежувальні заходи, санкції, стягнення в дохід держави активів, що належать фізичній або юридичній особі, адміністративне судочинство, провадження у справах про застосування санкцій.

Duliba Ye., Matviichuk A., Masnyi M.

Peculiarities of Proceedings in Cases on Imposition of Sanctions for Recovery of Assets Belonging to an Individual or Legal Entity to the State Revenue

To protect the national interests, national security, sovereignty and territorial integrity of Ukraine, counteract terrorist activities, as well as prevent violations and restore the violated rights, freedoms and legitimate interests of Ukrainian citizens, society and the state, the Law of Ukraine No. 1644-VII "On Sanctions" dated 14 August 2014 established the legal framework, grounds and principles for the application of special economic and other restrictive measures - sanctions. The Law of Ukraine No. 2257-IX dated 12 May 2022 "On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine on Improving the Effectiveness of Sanctions Related to Assets of Individuals" supplemented the list of types of sanctions with such type as recovery of assets belonging to an individual or legal entity, as well as assets in respect of which such a person may directly or indirectly (through other individuals or legal entities) perform actions identical in content to the exercise of the right to dispose of them, and provides for a special procedure for proceedings in cases of application of these sanctions.

The article deals with the peculiarities of proceedings in cases involving the application of sanctions for the recovery of assets belonging to an individual or legal entity, as well as assets in respect of which such a person may directly or indirectly (through other individuals or legal entities) perform actions identical in content to the exercise of the right to dispose of them.

The exceptional nature, as well as the purpose, conditions and grounds for applying these sanctions, are disclosed.

Based on the analysis of the decisions made by the High Anti-Corruption Court in 2022-2023 and the first half of 2024, the author highlighted peculiarities of proceedings in cases of sanctions for the recovery of acts into the state revenue, which include: the conduct of proceedings in administrative proceedings and the existence of a special procedure for such proceedings, the presence of a plaintiff and a defendant with a special status, the procedure for notifying defendants and other participants of the opening and consideration of the case, as well as the sending and delivery of a court decision, the terms of appeal, etc.

Attention is drawn to the persons who may be defendants in this category of cases, the difficulty of establishing the full identification data of sanctioned persons, as well as the types of assets that may be subject to sanctions, the derogation from the 30-day statutory period for consideration of the case, and the peculiarities of court decision-making.

Keywords: *special economic and other restrictive measures, sanctions, recovery of assets belonging to an individual or legal entity, administrative proceedings, proceedings on sanctions.*

Постановка проблеми. Тимчасова окупація Автономної Республіки Крим, Донецької та Луганської областей у 2014 році призвела до необхідності закріплення на законодавчому рівні права держави застосовувати спеціальні економічні та інші обмежувальні заходи – санкції. Законом України від 14 серпня 2014 року № 1644-VII «Про санкції» [1] створено правову основу, підстави та принципи застосування санкцій, а також визначено їх види. Законом України від 12 травня 2022 року № 2257-IX «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвищення ефективності санкцій, пов'язаних з активами окремих осіб» [2] перелік видів санкцій доповнено таким видом як стягнення в дохід держави активів, що належать фізичній або юридичній особі, а також активів, щодо яких така особа може прямо чи опосередковано (через інших фізичних або юридичних осіб) вчиняти дії, тотожні за змістом здійсненню права розпорядження ними (далі – санкції про стягнення в дохід держави активів), та передбачено особливий порядок провадження у справах про застосування цих санкцій.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Хоча проблема застосування санкцій є не новою, однак сьогодні існує незначна кількість наукових праць присвячених цій проблематиці. Так, наприклад, у науковій статті «Інформаційно-правовий аспект обмежувальних заходів (санкцій) у сфері забезпечення національної безпеки України» (2018) І. Доронін розкрив проблему розвитку обмежувальних заходів у сфері національної безпеки в законодавстві України [3]. На підставі аналізу зарубіжного досвіду норматив-

но-правового регулювання санкцій Ю.С. Хоббі у своїй науковій правці «Проблеми нормативно-правового регулювання санкцій в Україні в контексті міжнародного досвіду» (2021) виявила недоліки в нормативно-правовому регулюванні санкцій в Україні та запропонувала внесення змін до Закону України «Про санкції» [4]. У своїй праці О.І. Баїк та М.Р. Баїк «Застосування персональних та секторальних санкцій в умовах воєнного стану в Україні» (2022) схарактеризували особливості застосування санкції, передбаченої п.1-1 ч.1 статті 4 Закону України «Про санкції» [5]. У своїй праці Сковчилюк-Павлів О.В. «Здійснення адміністративного судочинства Вищим антикорупційним судом у справах про застосування санкцій» (2023) розглянула правовий статус Вищого антикорупційного суду та з'ясування його ролі у здійсненні адміністративного судочинства у справах про застосування санкцій [6]. Незважаючи на те, що існує незначна кількість доробок вчених з обраної тематики, особливості провадження у справах про застосування санкцій про стягнення в дохід держави активів на основі правозастосовчої практики не досліджувалися, що і зумовлює актуальність нашого дослідження.

Виклад основного матеріалу дослідження. Перед тим, як розкрити особливості провадження у справах про застосування санкцій про стягнення в дохід держави активів, що передбачені п.1-1 ч.1 статті 4 Закону України від 14 серпня 2014 року № 1644-VII «Про санкції», слід зазначити, що ці санкції мають винятковий характер і застосовуються виключно за наявності певних підстав у період дії правового режиму воєнного стану чи після його припинення або скасування при умові, що позовна заява про застосування санкції про стягнення в дохід держави активів подано у період дії правового воєнного стану та на фізичну чи юридичну особи уже накладено санкцію у виді блокування активів [1]. Таке блокування активів здійснюється за рішенням Ради національної безпеки і оборони України та вводиться в дію указом Президента України.

Метою застосування санкції про стягнення в дохід держави активів є використання державою Україною суверенного права на захист своїх національних інтересів, національної безпеки, суверенітету і територіальної цілісності, протидії терористичній діяльності, а також запобігання порушенню, відновлення порушених прав, свобод та законних інтересів громадян України [1].

Підставою для застосування санкції про стягнення в дохід держави активів є волевиявлення фізичної чи юридичної особи, яке трансформувалося у її пряму або опосередковану участь у таких діях, які самі по собі не містять складу міжнародного протиправного діяння, проте умисне вчинення яких призводить до збройної агресії російської федерації проти України, сприяє такій агресії або живить її на політичному, ідеологічному фінансовому рівнях [7]. Самі по собі санкції про стягнення в дохід держави активів носять не карний характер, а політико-економічний, адже запроваджена лише внаслідок збройного нападу російською федерацією і з огляду на пряму загрозу існуванню державності України та застосовується винятково щодо тих осіб, волевиявлення яких може вплинути та/або впливає на ухвалення політичного рішення щодо припинення збройної агресії.

Стаття 5-1 Закону України від 14 серпня 2014 року № 1644-VII «Про санкції» [1] передбачає підстави, умови та порядок застосування санкції про стягнення в дохід держави активів. Так, зокрема, підставами застосування цієї санкції є: «завдання істотної шкоди національній безпеці, суверенітету чи територіальній цілісності України шляхом підготовки, внесення, погодження пропозицій рішень та ухвалення їх щодо збройної агресії проти України та рішень на захопленій території України в результаті збройних агресії, взяття участі у фінансуванні та матеріально-технічному забезпеченні заходів, спрямованих на організацію збройної агресії проти України, а також суттєве сприяння вчиненню різних дій або ухваленню рішень щодо збройної агресії проти України та рішень на захопленій території України в результаті збройних агресії» [1]. Зазначимо, що найпоширенішими підставами застосування санкції про стягнення в дохід держави активів є: ухвалення або взяття участі в ухваленні рішення щодо збройної агресії проти України, фінансування та gloryфікація агресії. Зокрема, у рішенні Вищого антикорупційного суду від 21 серпня 2023 року у справі № 991/7234/23, де відповідачем є Міністерство оборони Республіки Білорусь, зазначено, що основою підставою до застосування санкції є взяття участі в організації підготовки збройної агресії проти України та організації безпосередньої збройної агресії проти України; сприяння збройній агресії проти України шляхом надання державі-агресору у користування території, цивільної або військової інфраструктури, військової техніки тощо, а також постачання, зберігання зброї, боєприпасів, військової чи спеціальної техніки тощо; виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії проти України [8]. У рішенні Вищого антикорупційного суду від 08.02.2024 у справі № 991/780/24 підставами до застосування санкції є завдання істотної шкоди національній безпеці, суверенітету чи територіальній цілісності України шляхом суттєвого сприяння вчиненню дій або ухваленню рішень про збройну агресію,

інформаційне сприяння вчиненню дій або ухваленню рішень шляхом організації, фінансування та безпосереднього здійснення публічних дій, спрямованих на виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії проти України, окупації територій України; глорифікацію осіб, які здійснювали збройну агресію проти України, представників збройних формувань держави-агресора [9].

Для розкриття особливостей провадження у справах про застосування санкції про стягнення в дохід держави активів ми здійснили аналіз рішень, ухвалених Вищим антикорупційним судом за 2022-2023 роки та перше півріччя 2024 року. Так, зокрема, у 2022 році на розгляді Вищого антикорупційного суду перебувало 9 позовних заяв про застосування санкцій, у 2023 році – 35 позовних заяв, з яких 31 позовна заява надійшла протягом року, у першому півріччі 2024 року – 21 позовна заява, з яких 15 позовних заяв надійшло протягом першого півріччя. У 2022 році розглянуто 5 справ із задоволенням або частковим задоволенням позовних вимог, у 2023 – 29 справ, з яких 27 справ розглянуто із задоволенням або частковим задоволенням позовних вимог, 2 – позовні заяви повернуто Міністерству юстиції України, у першому півріччі 2024 року – 13 справ. За результатами розгляду в дохід держави стягнуто такі активи, як: об'єкти житлової і нежитлової нерухомості (будинки, квартири, земельні ділянки), грошові кошти, частки в статутних капіталах юридичних осіб, цінні папери, акції, історико-культурні та матеріальні цінності, інше рухоме майно [10; 11; 12].

До особливостей провадження у справах про застосування санкцій про стягнення в дохід держави активів належать: здійснення провадження в порядку адміністративного судочинства та існування особливого порядку такого судочинства, наявність позивача та відповідача з особливим статусом, порядок повідомлення відповідачів та інших учасників про відкриття та розгляд справи, а також направлення і вручення судового рішення, строки звернення до суду, розгляду та оскарження рішення. Зупинимося на цьому більш детальноше.

Провадження у справах про застосування санкції про стягнення в дохід держави активів здійснюється в порядку адміністративного судочинства, а судом першої інстанції є Вищий антикорупційний суд (ч.5 статті 22 КАС України) [13]. Перегляд судового рішення здійснює Апеляційна палата Вищого антикорупційного суду як суд апеляційної інстанції. При цьому особливістю адміністративного судочинства по цій категорії справ є те, що таке судочинство здійснюється у порядку спрощеного позовного провадження колегією у складі трьох суддів Вищого антикорупційного суду (ч.4 статті 283-1 КАС України) та передбачає відсутність касаційного оскарження рішень суду апеляційної інстанції (абзац 10 ч.8 статті 283-1 КАС України).

Позивачем у цих справах є виключно Міністерство юстиції України, оскільки саме цей центральний орган виконавчої влади забезпечує реалізацію державної політики у сфері стягнення в дохід держави активів осіб, щодо яких застосовано санкції, у тому числі вжиття заходів щодо виявлення та розшуку активів фізичних та юридичних осіб, зазначених у відповідних рішеннях Ради національної безпеки і оборони України [14].

Відповідачем є фізичні та юридичні особи, які своїми діями створили суттєву загрозу національній безпеці, суверенітету чи територіальній цілісності України (в тому числі шляхом збройної агресії чи терористичної діяльності) або значною мірою сприяли вчиненню таких дій іншими особами, у тому числі до резидентів у розумінні Закону України від 03 березня 2022 року № 2116-IX «Про основні засади примусового вилучення в Україні об'єктів права власності Російської Федерації та її резидентів», тобто до юридичних осіб, їх філій та представництв, що здійснюють свою діяльність відповідно до законодавства України на території України, засновником (учасником, акціонером) або бенефіціаром яких прямо або опосередковано є російська федерація та/або у яких російська федерація прямо або опосередковано чи юридичні особи, засновником (учасником, акціонером) або бенефіціаром яких є російська федерація та/або у яких російська федерація прямо або опосередковано має частку у статутному (складеному) капіталі, акції, паї, інше членство (участь у будь-якій формі) у юридичній особі [15]. При цьому у Законі України від 14 жовтня 2014 року № 1644-VII «Про санкції» зазначено, що всі санкції можуть застосовуватися «... до іноземної держави, іноземної юридичної особи, юридичної особи, яка знаходиться під контролем іноземної юридичної особи чи фізичної особи-нерезидента, іноземців, осіб без громадянства, а також суб'єктів, які здійснюють терористичну діяльність» (п. 2 статті 1) [1]. Незважаючи на те, що у Законі України від 14 жовтня 2014 року № 1644-VII «Про санкції» не виділено окрему категорію – громадяни України. Однак на практиці Вищий антикорупційний суд виносить рішення про застосування санкцій і до громадян України, використовуючи поняття «суб'єкти, які здійснюють терористичну діяльність», що не вказує іноземну чи українську приналежність. При цьому терористична діяльність охоплює різні види діяльності, такі як:

планування організацію, підготовку та реалізацію терористичних актів; підбурювання до вчинення терористичних актів, насильства над фізичними особами або організаціями, знищення матеріальних об'єктів у терористичних цілях; організацію незаконних збройних формувань, злочинних угруповань (злочинних організацій), організованих злочинних груп для вчинення терористичних актів, так само як і участь у таких актах; вербування, озброєння, підготовку та використання терористів; пропаганду і поширення ідеології тероризму; пропаганду російського нацистського тоталітарного режиму, збройної агресії російської федерації як держави-терориста проти України; проходження навчання тероризму; перетинання державного кордону України з терористичною метою; фінансування та інше сприяння тероризму [16; 17]. Таким чином, санкції про стягнення в дохід держави активів застосовуються і до громадян України, які вчиняють дії, які підпадають під визначення «терористичної діяльності». Наприклад, Вищий антикорупційний суд від 29 липня 2024 року по справі № 995/5106/24 ухвалив рішення про застосування санкції про стягнення в дохід держави до громадян України, які брати участь у створенні державою-агресором підконтрольних їй самопроголошених органів, що узурпували виконання владних функцій на тимчасово окупованих територіях України [18].

Варто також звернути увагу на те, що під час позовної заяви Міністерство юстиції України стикається з складністю встановлення повних ідентифікаційних даних підсанкційних осіб, а також видів активів, на які можуть бути накладені санкції. Підсанкційні особи, бажаючи уникнути застосування санкцій до своїх активів, часто використовують різні схеми для приховування цих активів. Наприклад, створюють складні корпоративні структури із використанням офшорних компаній, трастів, номінальних власників, реєструють належні їм активи на третіх осіб, відкривають рахунки в іноземних валютах в різних країнах світу тощо. Як результат цього, виникає необхідність проведення значних перевірок із застосуванням різних підходів для отримання інформації та виявлення реальних схем з метою доведення контролю підсанкційною особою того чи іншого активу, адже у позовній заяві Міністерство юстиції України має відобразити перелік майна (активів), які підлягають стягненню в дохід держави (п.5 ч.1 статті 283-1 КАС України) [1]. В цьому контексті, варто зазначити, що проведений нами аналіз судової практики Вищого антикорупційного суду вказує на те, що санкції застосовуються до фізичних чи юридичних осіб, фінансові активи та майно яких знаходиться на території України або на територіях, які тимчасово окуповані російською федерацією.

Ще однією особливістю провадження у справах про застосування санкцій про стягнення в дохід держави активів є повідомлення відповідачів та інших учасників про дату, час та місце судового засідання. Адже без належного інформування відповідачів про розгляд справи неможливе дотримання гарантій справедливого судочинства. Відповідно до статті 268 КАС України суд повідомляє відповідача та інших учасників справи шляхом направлення тексту повістки до електронного кабінету – а за його відсутності – кур'єром або за відомими суду номером телефону, факсу, електронної пошти чи іншим технічним засобом зв'язку. При цьому учасник справи вважається повідомленим належним чином про дату, час та місце розгляду справи з моменту направлення такого повідомлення працівником суду, про що останній робить відмітку у матеріалах справи, та (або) з моменту оприлюднення судом на веб-порталі судової влади України відповідної ухвали про відкриття провадження у справі, дату, час та місце судового розгляду [13]. Неприбуття в судові засідання учасника справи та його представника належним чином повідомленого про дату, час та місце розгляду справи, не перешкоджає розгляду справи в суді першої інстанції та не може бути підставою для зупинення строків її розгляду, відкладення засідання на інший час чи дату або оголошення перерви в судовому засіданні. Судова практика Вищого антикорупційного суду демонструє, що найчастіше відповідачів повідомляють шляхом надсилання ухвал про відкриття проваджень у справі та судових повісток на відомі електронні адреси або їх публікацій на веб-сторінці Вищого антикорупційного суду та опублікування списку судових справ, призначених до розгляду на веб-порталі «Судова влада України» [20-22]. До того ж Міністерство юстиції України на своїй веб-сторінці також повідомляє про подання позовної заяви про застосування санкцій до підсанкційних осіб [23; 24].

Ще однією особливістю провадження у справах про санкції про застосування стягнення в дохід держави активів є строки звернення до суду, розгляду та оскарження.

Виходячи з положень абзацу 2 частини 2 статті 122 КАС України, що встановлює загальний тримісячний строк для звернення всіх суб'єктів владних повноважень до адміністративного суду [13], Міністерство юстиції України має звернутися до суду протягом тримісячного строку з дати накладення Радою національної безпеки і оборони України санкції у виді безстрокового блокування активів відповідача. Однак практика Вищого антикорупційного суду свідчить про те, що виникають непоодинокі випадки пропуску строку звернення до суду та подання окремої заяви про поновлення строку звернення до суду. Серед

поважних причин пропуску строку звернення до суду слід виділити: сукупність обставин, які полягають у введенні на території України воєнного стану, у зв'язку з чим виникли певні обмеження та перешкоди, зокрема: порушення діяльності як державних підприємств, установ та організацій, так і підприємств, незалежно від форми власності, в тому числі в частині ведення електронного документообігу, постійні перебої електропостачання, що, у свою чергу, унеможливило належне функціонування державних реєстрів, з яких можна отримати певні відомості; обмежений доступ до всіх державних реєстрів на дату подання вказаної заяви; часткове відновлення повного функціонування державних реєстрів, що стало причиною довготривалого отримання та аналізу інформації; численні повітряні тривоги, постійні авіаційні обстріли, відключення електроживлення, порушення електронного листування, виникнення загроз життю, здоров'ю людей тощо [25; 26].

Строк розгляду справ про застосування санкцій відрізняється від інших категорій справ і становить 30 днів з дня надходження позовної заяви до суду [13]. Однак існують також непоодинокі випадки, коли Вищий антикорупційний суд вимушений відступати від установленого законодавством 30-денний розгляд справи з метою забезпечення повного і всебічного з'ясування обставин та надання належної оцінки поданим доказам. Так, наприклад, у справі №991/11112/23 відступ від законодавчо встановленого строку обумовлений об'єктивними факторами, які пов'язані з перебуванням учасників як на території України, так і за кордоном, необхідністю вжиття заходів щодо повідомлення цих учасників про дату, час та місце розгляду справи та надання часу для підготовки пояснень та заперечень щодо позовних вимог; складністю справи, що пов'язано із необхідністю встановлення фактичних обставин, які є досить об'ємними в інформативному аспекті та мають суттєве значення для прийняття рішення у цій справі; кількістю матеріалів, які мав дослідити суд (11 томів письмових доказів, а також електронні докази на оптичних носіях); обмеженістю робочого часу та наявністю на розгляді колегії суддів інших судових справ; часу для ознайомлення учасників справи з додатково долученими письмовими документами та доказами, додатковими поясненнями; значенням питання, порушеного у позові; відключенням електропостачання [27].

Строк подання апеляційної скарги на рішення також відрізняється від загальноновстановленого строку оскарження рішень судів першої інстанції. Так, зокрема, апеляційна скарга на рішення Вищого антикорупційного суду може бути подана учасником справи та/або його представником до Апеляційної палати Вищого антикорупційного суду протягом 5 днів з дня проголошення рішення суду. При цьому якщо в судовому засіданні було проголошено лише вступні та резолютивну частину рішення суду (скорочене рішення), строк оскарження рішення обчислюється з дня складення повного тексту рішення суду та його опублікування на офіційному веб-сайті Вищого антикорупційного суду. До того ж, учасники справи, які не були присутні при проголошенні рішення суду, а також особа, яка не брала участі у справі, якщо суд вирішив питання про її права, свободи, інтереси та (або) обов'язки, мають право оскаржити рішення суду протягом 5 днів з дня опублікування на офіційному веб-сайті Вищого антикорупційного суду (ч.8 статті 283-1 КАС України) [13].

Слід також звернути увагу на те, що суд ухвалює рішення на користь тієї сторони, сукупність доказів якої є більш переконливою порівняно із сукупністю доказів іншої сторони (ч.6 статті 283-1 КАС України).

Висновки. Отже, винятковий характер санкцій про стягнення в дохід держави активів, що передбачає наявність особливого провадження у справах про застосування цих санкцій.

На основі аналізу ухвалених рішень Вищим антикорупційним судом за 2022-2023 роки та перше півріччя 2024 року нами виділено особливості провадження у справах про застосування санкцій про стягнення в дохід держави активів, до яких віднесено: здійснення провадження в порядку адміністративного судочинства та існування особливого порядку такого судочинства, наявність позивача та відповідача з особливим статусом, порядок повідомлення відповідачів та інших учасників про відкриття та розгляд справи, а також направлення і вручення судового рішення, строки звернення до суду, розгляду та оскарження рішення, а також розглянуто ці особливості.

Список використаних джерел

1. Про санкції: Закон України від 14 серпня 2014 року № 1644-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1644-18#Text> (дата звернення: 10.05.2024)
2. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвищення ефективності санкцій, пов'язаних з активами окремих осіб: Законом України від 12 травня 2022 року № 2257-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2257-20#Text> (дата звернення: 10.05.2024)

3. Доронін І. М. Інформаційно-правовий аспект обмежувальних заходів (санкцій) у сфері забезпечення національної безпеки України. *Jurnalul juridic național: Teorie și practică*. 2018. № 3. Т. 2. С.34-39
4. Хоббі Ю.С. Проблеми нормативно-правового регулювання санкцій в Україні в контексті міжнародного досвіду. *Правовий часопис Донбасу*. 2021. № 4 (77). С.51-59. DOI: <https://doi.org/10.32366/2523-4269-2021-77-4-51-59> (дата звернення: 11.05.2024)
5. Баїк О.І. та Баїк М.Р. Застосування персональних та секторальних санкцій в умовах воєнного стану в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. 11. С. 762-765. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-11/185> (дата звернення: 11.05.2024)
6. Скочиляс-Павлів О. В. Здійснення адміністративного судочинства вищим антикорупційним судом у справах про застосування санкцій. *Право і суспільство*. 2023. № 2. Т. 2. с. 182-186. DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.2.2.27> (дата звернення: 20.05.2024)
7. Рішення Вищого антикорупційного суду від 24 липня 2024 року по справі № 991/5120/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/120574507> (дата звернення: 10.05.2024)
8. Рішення Вищого Антикорупційного суду від 21.08.2023 року по справі № 991/7234/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/113032690> (дата звернення: 05.05.2024)
9. Рішення Вищого Антикорупційного суду від 08.02.2024 року № 991/780/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116863587> (дата звернення: 05.05.2024)
10. Аналіз здійснення судочинства Вищим антикорупційним судом у 2022 році (як судом першої інстанції). URL: https://court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/hcac/statistics/analyses/justice_2022.pdf (дата звернення: 10.05.2024)
11. Аналіз здійснення судочинства Вищим антикорупційним судом у 2023 році (як судом першої інстанції). URL: https://court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/hcac/statistics/analyses/justice_2023.pdf (дата звернення: 10.05.2024)
12. Аналіз здійснення судочинства Вищим антикорупційним судом у I півріччі 2024 року (як судом першої інстанції). URL: https://court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/hcac/statistics/analyses/justice_30-07-2024.pdf (дата звернення: 12.05.2024)
13. Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005 № 2747-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text> (дата звернення: 09.05.2024)
14. Про затвердження Положення про Міністерство юстиції України: постанова Кабінету Міністрів України від 02.07.2014 № 228. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/228-2014-%D0%BF#n8> (дата звернення: 20.05.2024)
15. Про основні засади примусового вилучення в Україні об'єктів права власності Російської Федерації та її резидентів: Закон України від 03.03.2022 № 2116-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2116-20#Text> (дата звернення: 11.05.2024)
16. Про боротьбу з тероризмом: Закон України від 20.03.2003 № 638-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/638-15#Text> (дата звернення: 10.05.2024)
17. Про заборону пропаганди російського нацистського тоталітарного режиму, збройної агресії Російської Федерації як держави-терориста проти України, символіки воєнного вторгнення російського нацистського тоталітарного режиму в Україну: Закон України від 22.05.2022 № 2265-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2265-20#Text> (дата звернення: 09.05.2024)
18. Рішення Вищого антикорупційного суду від 29 липня 2024 року у справі № 991/5106/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/120751296> (дата звернення: 10.05.2024)
19. Рішення Вищого антикорупційного суду від 27 травня 2024 року у справі № 991/3912/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/119423591> (дата звернення: 10.05.2024)
20. Оголошення про виклик до суду. URL: <https://hcac.court.gov.ua/hcac/gromadyanam/summons/> (дата звернення: 09.05.2024)
21. Ухвали про відкриття провадження в адміністративних справах (ч. 2 ст. 268 Кодексу адміністративного судочинства України. URL: https://hcac.court.gov.ua/hcac/gromadyanam/administrative_rulings/ (дата звернення: 10.05.2024)
22. Список судових справ, призначених до розгляду. URL: <https://court.gov.ua/assignments/> (дата звернення: 06.05.2024)
23. Мін'юст подав позов до ВАКС про застосування санкції до Заневського В.Є. URL: <https://minjust.gov.ua/news/ministry/minyust-podav-pozov-do-vaks-pro-zastosuvannya-sanktsii-do-zanevskogo-ve> (дата звернення: 10.05.2024)

24. Мін'юст подав позов до ПАТ «Роствертол» про застосування санкції передбаченої пунктом 1-1 частини 1 статті 4 ЗУ «Про санкції». URL: <https://minjust.gov.ua/news/ministry/minyust-podav-pozov-do-pat-rostvertol-pro-zastosuvannya-sanktsii-peredbachenoj-punktom-1-1-chastini-1-statti-4-zu-pro-sanktsii> (дата звернення: 11.05.2024)
25. Ухвала Вищого антикорупційного суду від 19 січня 2023 року № 991/317/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108475462> (дата звернення: 10.05.2024)
26. Ухвала Вищого антикорупційного суду від 17.02.2023 року № 991/1396/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109042540> (дата звернення: 11.05.2024)
27. Рішення Вищого антикорупційного суду від 31 травня 2024 року по справі № 991/11112/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/119514575> (дата звернення: 10.05.2024)

References

1. *Pro sanktsii [On sanctions]: Zakon Ukrainy vid 14 serpnia 2014 roku № 1644-VII*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1644-18#Text> [in Ukrainian]
2. *Pro vnesennia zmin do deiakyykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo pidvyshchennia efektyvnosti sanktsii, poviazanykh z aktyvamy okremykh osib [On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine on Improving the Effectiveness of Sanctions Related to Assets of Individuals]: Zakonom Ukrainy vid 12 travnia 2022 roku № 2257-IX*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2257-20#Text> [in Ukrainian]
3. Doronin, I. M. (2018). Informatsiino-pravovyi aspekt obmezhuvalnykh zakhodiv (sanktsii) u sferi zabezpechennia natsionalnoi bezpeky Ukrainy [Information and Legal Aspect of Restrictive Measures (Sanctions) in the Field of National Security of Ukraine]. *Jurnalul juridic național: Teorie și practică*, 3 (2), 34-39 [in Ukrainian]
4. Khobbi, Yu. S. (2021). Problemy normatyvno-pravovoho rehuliuвання sanktsii v Ukraini v konteksti mizhnarodnoho dosvidu [Problems of regulatory and legal regulation of sanctions in Ukraine in the context of international experience]. *Pravovyi chasopys Donbasu - Legal Journal of Donbas*, 4 (77), 51-59. DOI: <https://doi.org/10.32366/2523-4269-2021-77-4-51-59> [in Ukrainian]
5. Baik, O. I. & Baik, M. R. (2022). Zastosuvannia personalnykh ta sektoralnykh sanktsii v umovakh voiennoho stanu v Ukraini [Application of personal and sectoral sanctions under martial law in Ukraine]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal - Legal electronic scientific journal*, 11, 762-765. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-11/185> [in Ukrainian]
6. Skochylas-Pavliv, O. V. (2023). Zdiisnennia administratyvnoho sudochynstva vyshchym antykoruptsiinym sudom u spravakh pro zastosuvannia sanktsii [Implementation of administrative proceedings by the High Anti-Corruption Court in cases of sanctions]. *Pravo i suspilstvo - Law and Society*, 2(2), 182-186. DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.2.2.27> [in Ukrainian]
7. *Rishennia Vyshchoho antykoruptsiinoho sudu [Decision of the High Anti-Corruption Court] vid 24 lyupnia 2024 roku po spravi № 991/5120/24*. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/120574507> [in Ukrainian]
8. *Rishennia Vyshchoho Antykoruptsiinoho sudu [Decision of the High Anti-Corruption Court] vid 21.08.2023 roku po spravi № 991/7234/23*. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/113032690> [in Ukrainian]
9. *Rishennia Vyshchoho Antykoruptsiinoho sudu [Decision of the High Anti-Corruption Court] vid 08.02.2024 roku № 991/780/24*. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116863587> [in Ukrainian]
10. *Analiz zdiisnennia sudochynstva Vyshchym antykoruptsiinym sudom u 2022 rotsi (iak sudom pershoi instantsii) [Analysis of the High Anti-Corruption Court's proceedings in 2022 (as a court of first instance)]*. Retrieved from https://court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/hcac/statistics/analyses/justice_2022.pdf [in Ukrainian]
11. *Analiz zdiisnennia sudochynstva Vyshchym antykoruptsiinym sudom u 2023 rotsi (iak sudom pershoi instantsii) [Analysis of the High Anti-Corruption Court's proceedings in 2023 (as a court of first instance)]*. Retrieved from https://court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/hcac/statistics/analyses/justice_2023.pdf [in Ukrainian]
12. *Analiz zdiisnennia sudochynstva Vyshchym antykoruptsiinym sudom u I pivrichchi 2024 roku (iak sudom pershoi instantsii) [Analysis of the High Anti-Corruption Court's proceedings in the first half of 2024 (as a court of first instance)]*. Retrieved from https://court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/hcac/statistics/analyses/justice_30-07-2024.pdf [in Ukrainian]

13. *Kodeks administratyvnoho sudochynstva Ukrainy [Code of Administrative Procedure of Ukraine]* vid 06.07.2005 № 2747-IV. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text> [in Ukrainian]
14. *Pro zatverdzhennia Polozhennia pro Ministerstvo yustytzii Ukrainy [On Approval of the Regulation on the Ministry of Justice of Ukraine]*: postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 02.07.2014 № 228. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/228-2014-%D0%BF#n8> [in Ukrainian]
15. *Pro osnovni zasady prymusovoho vyluchennia v Ukraini obektiv prava vlasnosti Rosiiskoi Federatsii ta yii rezydentiv [On the Basic Principles of Compulsory Seizure in Ukraine of Property of the Russian Federation and its Residents]*: Zakon Ukrainy vid 03.03.2022 № 2116-IKh. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2116-20#Text> [in Ukrainian]
16. *Pro borotbu z teroryzmom [On Combating Terrorism]*: Zakon Ukrainy vid 20.03.2003 № 638-IV. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/638-15#Text> [in Ukrainian]
17. *Pro zaboronu propahandy rosiiskoho natsyistyskoho totalitarnoho rezhymu, zbroinoi ahresii Rosiiskoi Federatsii yak derzhavy-terorysta proty Ukrainy, symboliky voiennoho vtorhnennia rosiiskoho natsyistyskoho totalitarnoho rezhymu v Ukrainu [On the prohibition of propaganda of the Russian Nazi totalitarian regime, the armed aggression of the Russian Federation as a terrorist state against Ukraine, and the symbols of the military invasion of Ukraine by the Russian Nazi totalitarian regime]*: Zakon Ukrainy vid 22.05.2022 № 2265-IX. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2265-20#Text> [in Ukrainian]
18. *Rishennia Vyshchoho antykoruptsiinoho sudu [Decision of the High Anti-Corruption Court]* vid 29 lytnia 2024 roku u spravi № 991/5106/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/120751296> [in Ukrainian]
19. *Rishennia Vyshchoho antykoruptsiinoho sudu [Decision of the High Anti-Corruption Court]* vid 27 travnia 2024 roku u spravi № 991/3912/24. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/119423591> [in Ukrainian]
20. *Oholoshennia pro vyklyk do sudu [Announcement of summons to court]*. URL: <https://hcac.court.gov.ua/hcac/gromadyanam/summons/> [in Ukrainian]
21. *Ukhvaly pro vidkryttia provadzhennia v administratyvnykh spravakh (ch. 2 st. 268 Kodeksu administratyvnoho sudochynstva Ukrainy [Decisions on the opening of proceedings in administrative cases (part 2 of Article 268 of the Code of Administrative Procedure of Ukraine.)]*. Retrieved from https://hcac.court.gov.ua/hcac/gromadyanam/administrative_rulings/ [in Ukrainian]
22. *Spysok sudovykh sprav, pryznachenykh do rozghliadu [List of court cases scheduled for consideration]*. Retrieved from <https://court.gov.ua/assignments/> [in Ukrainian]
23. *Miniust podav pozov do VAKS pro zastosuvannia sanktsii do Zanevskoho V. Ye. [The Ministry of Justice filed a lawsuit with the HACC to impose sanctions on V. Zanevskyi]*. Retrieved from <https://minjust.gov.ua/news/ministry/minyust-podav-pozov-do-vaks-pro-zastosuvannya-sanktsii-do-zanevskogo-ve> [in Ukrainian]
24. *Miniust podav pozov do PAT «Rostvertol» pro zastosuvannia sanktsii peredbachenoj punktom 1-1 chastyny 1 statti 4 ZU «Pro sanktsii» [The Ministry of Justice filed a lawsuit against PJSC Rostvertol to impose a sanction under paragraph 1-1 of part 1 of Article 4 of the Law of Ukraine «On Sanctions»]*. Retrieved from <https://minjust.gov.ua/news/ministry/minyust-podav-pozov-do-pat-rostvertol-pro-zastosuvannya-sanktsii-peredbachenoj-punktom-1-1-chastini-1-statki-4-zu-pro-sanktsii> [in Ukrainian]
25. *Ukhvala Vyshchoho antykoruptsiinoho sudu [Ruling of the High Anti-Corruption Court]* vid 19 sichnia 2023 roku № 991/317/23. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108475462> [in Ukrainian]
26. *Ukhvala Vyshchoho antykoruptsiinoho sudu [Ruling of the High Anti-Corruption Court]* vid 17.02.2023 roku № 991/1396/23. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109042540> [in Ukrainian]
27. *Rishennia Vyshchoho antykoruptsiinoho sudu vid 31 travnia 2024 roku po spravi № 991/11112/23 [Decision of the High Anti-Corruption Court of 31 May 2024 in case No. 991/11112/23]*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/119514575> [in Ukrainian]

Стаття надійшла до редакції 25.05.2024

Василь Борденюк,

доктор юридичних наук, професор, провідний науковий співробітник Інституту правотворчості та науково-правових експертиз НАН України
ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-1613-7461>

Олександр Ткаченко,

аспірант кафедри конституційного і адміністративного права юридичного факультету Київського авіаційного університету
ORCID: <https://orcid.org/0009-0002-9342-9879>

ПОНЯТТЯ ТА ЗМІСТ ПРИНЦИПУ ДЕРЖАВНОЇ ПІДТРИМКИ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В УКРАЇНІ

Стаття присвячена дослідженню принципу державної підтримки місцевого самоврядування в Україні. В ній з урахуванням здобутків наук конституційного та муніципального права визначено поняття та зміст принципу державної підтримки місцевого самоврядування, а також його місце в системі основних принципів місцевого самоврядування, виявлені чинники, що зумовлюють необхідність закріплення цього принципу в законодавстві України та формування державної політики, спрямованої на його практичну реалізацію. Зокрема, в статті: запропоновано під поняттям «принцип державної підтримки місцевого самоврядування» розуміти усвідомлену об'єктивну закономірність здійснення місцевого самоврядування, що закріплена в Конституції та законах України у формі відправних положень (засад), які зобов'язують державу сприяти становленню та розвитку місцевого самоврядування як однієї з підвалин демократичного ладу; встановлено, що зміст цього принципу полягає в здійсненні установчої функції та в гарантуванні місцевого самоврядування шляхом його нормативно-правового, матеріально-фінансового, організаційного, кадрового, інформаційного, науково-методичного забезпечення; обґрунтовано, що об'єктивний, закономірний характер цього принципу зумовлений тим, що розвиток місцевого самоврядування без державної підтримки є неможливим; визначено, що цей принцип є конституційним принципом, у реалізації якого мають брати в межах повноважень, визначених Конституцією і законами України, всі органи державної влади; доведено, що необхідність закріплення цього принципу в законодавстві України та формування державної політики, спрямованої на його практичну реалізацію, зумовлена тим, що органи місцевого самоврядування беруть участь у здійсненні переважної більшості функцій держави.

Ключові слова: місцеве самоврядування, органи місцевого самоврядування; принципи місцевого самоврядування, принцип державної підтримки місцевого самоврядування, гарантії місцевого самоврядування, функції держави, органи державної влади.

Bordeniuk V., Tkachenko O.

The concept and content of the principle of state support for local self-government in Ukraine

The article is devoted to the study of the principle of state support for local self-government in Ukraine. Taking into account the achievements of constitutional and municipal law, the author defines the concept and content of the principle of state support for local self-government, as well as its place in the system of basic principles of local self-government, identifies the factors that determine the need to enshrine this principle in the legislation of Ukraine and the formation of state policy aimed at its practical implementation. In particular, the article proposes that the concept of «principle of state support for local self-government» should be understood as a conscious objective regularity of local self-government implementation enshrined in the Constitution and laws of Ukraine in the form of the starting points (principles) which oblige the State to promote the establishment and development of local self-government as one of the foundations of the democratic system; the author establishes that the content of this principle is to perform the constituent function and to guarantee local self-government through its regulatory, legal, material and financial, organizational, personnel, information, scientific and methodological support; the author proves that the objective, natural nature of this principle is due to the fact that the development of local self-government is impossible without

State support; the author determines that this principle is a constitutional principle which should be implemented within the powers defined by the Constitution and in accordance with the

Keywords: *local self-government, local self-government bodies; principles of local self-government, principle of state support for local self-government, guarantees of local self-government, functions of the State, public authorities.*

Постановка проблеми. У сучасних умовах одним із основних принципів, на основі яких має здійснюватися місцеве самоврядування в Україні, є принцип державної підтримки місцевого самоврядування, відповідно до якого його розвиток має бути одним із основних завдань держави, яка повинна створювати правові, організаційні, матеріально-фінансові та інші передумови для його утвердження як однієї з підвалин демократичного ладу. У зв'язку з чим практична реалізація принципу державної підтримки місцевого самоврядування має розглядатися як один із пріоритетних напрямів діяльності держави, що зумовлює потребу у визначенні його поняття та змісту, також його місця в системі принципів місцевого самоврядування.

Актуальність порушеної проблеми пов'язана із загальним процесом євроінтеграції України та потребами муніципальної реформи, яка має проводитись на засадах децентралізації державної влади та дотримання принципів правової, організаційної та матеріально-фінансової самостійності місцевого самоврядування. Адже практика реалізації принципу державної підтримки місцевого самоврядування, незважаючи на створення відповідних політичних, законодавчих, організаційних, економічних та інших умов для його становлення та розвитку, засвідчила наявність не лише певних здобутків, а й низки проблем, які загострилися в умовах воєнного стану й які потребують вирішення в теорії та практиці місцевого самоврядування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Принципи місцевого самоврядування в різних аспектах досліджувались у роботах М. О. Баймуратова, Ю. Г. Барабаша, О. В. Батанова, І. І. Бодрової, С. В. Болдирева, В. О. Боняк, І. П. Бутка, М. Є. Гайдар, Ю.Ю. Голика, М. В. Грищука, Б. В. Калиновського, В. М. Кампа, В. П. Колісника, М. І. Корнієнка, В. В. Кравченка, А. Р. Крусян, П. М. Любченка, С. В. Малікова, В. Ф. Погорілка, О. В. Прієшкіної, М. О. Пухтинського, Д. А. Селіхова, В. Л. Федоренка, О. Ф. Фрицького, О. О. Фролова, Ю. М. Тодики та багатьох інших вчених. Проте в переважній більшості відповідних робіт основна увага зосереджена, як правило, на загальному аналізі основних принципів місцевого самоврядування, в результаті чого принцип державної підтримки місцевого самоврядування залишився поза межами комплексних досліджень.

Метою статті є з'ясування поняття та змісту принципу державної підтримки місцевого самоврядування в Україні, а також його місця в системі принципів місцевого самоврядування.

Виклад основного матеріалу дослідження. Оскільки принцип державної підтримки місцевого самоврядування є складовою системи принципів місцевого самоврядування, то у зв'язку з цим для визначення його поняття важливе методологічне значення має з'ясування поняття «принципи місцевого самоврядування», яке у свою чергу є складовою частиною загальнішого поняття «принцип», що походить від французького «*principe*» – початок, першооснова, латинського «*principium*» – начало, основа [14, с. 574]. При цьому це поняття може вживатися в різних значеннях, що свідчить про його багатозначність. Прикладом у сучасному словнику української мови слово «принцип» тлумачиться як: 1) «основне вихідне положення якої-небудь наукової системи, теорії, ідеологічного напрямку і т. ін.», «основний закон якої-небудь точної науки», 2) «особливість, покладена в основу створення або здійснення чого-небудь, спосіб створення або здійснення чогось». «правило, покладене в основу діяльності якої-небудь організації, товариства і т. ін.», 3) «переконання, норма, правило, яким керується хто-небудь у житті, поведінці» [29]. Аналогічного змісту роз'яснення цього слова містяться і в інших тлумачних словниках української мови [9, с. 1125].

У філософії це поняття трактується як: «першопочаток, те, що лежить в основі певної сукупності фактів, теорії, науки»; 2) «внутрішні переконання людини, ті практичні, моральні й теоретичні засади, якими вона керується в житті, в різноманітних сферах діяльності [32, с. 519]. В Юридичній енциклопедії поняття «принцип» визначається як: 1) основні засади, вихідні ідеї, що характеризуються універсальністю, загальною значущістю, вищою імперативністю і відображають суттєві положення теорії, вчення, науки, системи внутрішнього і міжнародного права, політичної, державної чи громадської організації (гуманізм, законність, справедливість, рівність гр-н перед законом тощо); 2) «внутрішні переконання людини, що визначає її ставлення до дійсності, суспільних ідей і діяльності» [35, с. 110-111].

Виходячи з викладеного вище, доводиться констатувати, що принцип є універсальною категорією, притаманною будь-якому суспільно-політичному явищу, в тому числі явищу місцевого самоврядування. Через призму його основних принципів, на основі яких має функціонувати місцеве самоврядування, як-

найповніше розкривається його зміст, місце і роль у суспільстві та державі [21, с. 37–38]. За своєю природою принципи місцевого самоврядування, як і будь-які принципи, є об'єктивними, які відображають закономірності його функціонування та розвитку. Проте, на відміну від закономірностей, які діють незалежно від волі і свідомості людей, принципи місцевого самоврядування можуть бути обтяжені елементами суб'єктивізму, оскільки у процесі їх реалізації вони можуть інтерпретуватися органами державної влади, органами місцевого самоврядування, їх посадовими особами на власний розсуд, що на практиці може призводити (і призводить) до спотворення первісної суті цього явища. Однак зазначене не порушує їх об'єктивної природи.

Чинне законодавство України не містить легального визначення поняття «принципи місцевого самоврядування», тому це питання вирішується на доктринальному рівні. При цьому в літературі з конституційного та муніципального права поняття «принципи місцевого самоврядування» трактується як: обумовлені природою місцевого самоврядування основні, докорінні засади його організації та функціонування [3, с. 27]; сформовані в процесі еволюції місцевого самоврядування основоположні ідеї та правила, які є основою діяльності територіальних громад та вибраних ними органів і посадових осіб для самостійного вирішення місцевих питань [11, с. 267]; обумовлена природою місцевого самоврядування система основоположних витоків та ідей, які закріплені чи впливають зі змісту Конституції та законів України і визначають організацію та діяльність громади, органів, що формуються громадянами та самостійно управляють місцевими справами в інтересах місцевого населення [17, с. 31, 180; 18, с. 8]; обумовлені природою публічної влади відправні засади, ідеї й вимоги, які лежать в основі організації та функціонування місцевого самоврядування, регламентації соціальних зв'язків, визначають форми й методи діяльності суб'єктів місцевого самоврядування [23, с. 102]; обумовлені завданнями та функціями місцевого самоврядування вихідні начала, що покладені в основу його організації і функціонування та які визначають, риси й ознаки місцевого самоврядування [22, с. 66]; закріплені в конституційному законодавстві вихідні ідеї і положення, котрі визначають основи організації і функціонування місцевого самоврядування та їх органів [33, с. 167]. В літературі зустрічаються й інші визначення поняття «принципи місцевого самоврядування».

Не вдаючись у докладний аналіз існуючих у літературі визначень поняття «принципи місцевого самоврядування», зазначимо, що процес їх виявлення та обґрунтування повинен відповідати певним вимогам. Зокрема, йдеться про те, що сформульовані в науці відповідні засадничі положення чи ідеї можуть виконувати роль принципів місцевого самоврядування лише за наявності певних умов. Зокрема, вони повинні: 1) слугувати першоосновою, на якій має функціонувати місцеве самоврядування, 2) відображати головні закономірності його функціонування як політико-правового явища; 3) відображати особливості місцевого самоврядування, за якими воно відрізняється від інших державно-правових явищ, зокрема, від державного управління; 4) бути матеріалізовані в Конституції та законах України у формі відправних правових норм, які в теорії права визначаються як норми-начала, норми-засади, норми-принципи [16, с. 150; 30, с. 167].

В результаті їх закріплення в чинному законодавстві вони набувають статусу правових принципів, якими повинні керуватися у своїй діяльності органи державної влади та органи місцевого самоврядування, а також інші суб'єкти права. При цьому такі норми-принципи, з огляду на те, що вони «...не породжують конкретних правовідносин, проте опосередковано визначають зміст інших явищ правового характеру...» [21, с. 37], мають бути обов'язково конкретизовані у відповідних положеннях Конституції та законів України, що визначають правові засади організації та здійснення місцевого самоврядування.

У зв'язку з цим навряд чи можуть бути віднесені до принципів місцевого самоврядування теоретичні положення чи ідеї, які не дістали законодавчого закріплення у формі відповідних відправних норм або зафіксовані у відповідних нормах права, які не відображають головні закономірності здійснення місцевого самоврядування. Наголошуємо на цю обставину тому, що сьогодні в науці муніципального права спостерігається тенденція до надмірного розширення переліку принципів місцевого самоврядування, які безпосередньо не відображають головні закономірності функціонування місцевого самоврядування [3, с. 31–32; 24, с. 59], що призводить до нівелювання категорії «принципи місцевого самоврядування» як першооснови його здійснення.

Виходячи з викладеного вище, під принципами місцевого самоврядування, на нашу думку, слід розуміти усвідомлені об'єктивні закономірності функціонування та розвитку місцевого самоврядування як політико-правового явища, що закріплені в Конституції та законах України у вигляді відправних (вихідних) правових положень (засад), на основі яких повинно здійснюватися місцеве самоврядування. Їх суспільно-

політичне призначення полягає в тому, що вони виконують роль своєрідної методологічної першооснови, на якій має будуватися та здійснюватися місцеве самоврядування.

У сучасних умовах система принципів місцевого самоврядування визначається в Конституції [20] та законах України [27; 28], а також в Європейській хартії місцевого самоврядування [15], яка була ратифікована відповідним Законом України від 15 липня 1997 року. У зв'язку з чим вони залежно від правових джерел, у яких вони закріплені, класифікуються на: а) принципи, що отримали своє закріплення в міжнародних договорах; і б) принципи, що отримали закріплення в національному законодавстві [24, с. 55]. Крім того, деякі автори виокремлюють: а) міжнародні та регіональні (європейські) принципи місцевого самоврядування; б) національні принципи місцевого самоврядування [31, с. 47]. Проте найпоширенішою вважається класифікація принципів місцевого самоврядування на загальні та спеціальні [10, с. 42; 11, с. 267; 24, с. 56; 33, с. 167; 34, с. 15].

Такий їх поділ зумовлений тим, що місцеве самоврядування не може існувати поза конституційними принципами, які визначають загальні засади конституційного ладу України й на основі яких має здійснюватися державна влада та місцеве самоврядування, яке є формою її демократичної децентралізації. Виокремлення загальних принципів, на основі яких має здійснюватися державна влада та місцеве самоврядування, свідчить про органічний взаємозв'язок між цими явищами державно-правового життя, що спростовує існуючі в літературі оцінки місцевого самоврядування як такого собі інституту громадянського суспільства.

Водночас треба зазначити, що загальні принципи місцевого самоврядування також не є однорідними: вони поділяються (або, принаймні, повинні поділятися) на конституційні принципи, що закріплені в Конституції України, та принципи місцевого самоврядування, що закріплені на законодавчому рівні. При цьому конституційні принципи, з огляду на природу явища місцевого самоврядування як форми децентралізації державної влади, також можуть, як уже зазначалося, поділятися на: загальні, що визначають конституційні засади здійснення державної влади та місцевого самоврядування, та спеціальні, що визначають засади здійснення місцевого самоврядування. Зокрема, до загальних конституційних принципів, які визначають засади здійснення державної влади та місцевого самоврядування, слід віднести принципи: пріоритету прав і свобод людини (ст. 3) народовладдя (ст. ст. 5, 69), поділу державної влади (ст. 6), верховенства права (ст. 8), законності (ст. 19) і т. д., а до спеціальних – принцип визнання та гарантування місцевого самоврядування в Україні (ст. 7), який містить першооснову для визначення системи принципів місцевого самоврядування як на конституційному, так і на законодавчому рівнях. Це пояснюється тим, що стаття 7 Конституції, згідно з якою «в Україні визнається і гарантується місцеве самоврядування» входить до системи конституційних норм, які визначають загальні засади конституційного ладу України, що свідчить про визнання місцевого самоврядування одним із елементів конституційного ладу України. Це, з одного боку, означає, що в процесі внесення змін до відповідних розділів Конституції України інститут місцевого самоврядування не може ліквідований, а з другого – те, що держава зобов'язана не тільки визнавати, а й гарантувати місцеве самоврядування шляхом здійснення комплексу правових, організаційних та інших заходів, спрямованих на його розвиток.

На конституційному рівні проголошений у ст. 7 Основного Закону принцип визнання та гарантування місцевого самоврядування конкретизується в розділі XI Конституції України, за змістом якого до числа спеціальних конституційних принципів здійснення місцевого самоврядування слід віднести принципи: правової, організаційної, матеріально-фінансової самостійності, судового захисту прав місцевого самоврядування, хоча термін «принцип» щодо місцевого самоврядування в цьому розділі не вживається.

Зазначені вище конституційні принципи місцевого самоврядування конкретизовані в ст. 4 Закону «Про місцеве самоврядування в Україні», відповідно до якої місцеве самоврядування в Україні має здійснюватися на принципах: народовладдя; законності; гласності; колегіальності; поєднання місцевих і державних інтересів; виборності; правової, організаційної та матеріально-фінансової самостійності в межах повноважень, визначених цим та іншими законами; підзвітності та відповідальності перед територіальними громадами їх органів та посадових осіб; державної підтримки та гарантії місцевого самоврядування; судового захисту прав місцевого самоврядування. При цьому слід наголосити, що визначений у ст. 4 Закону перелік принципів місцевого самоврядування не є вичерпним. Зокрема, у сучасних умовах до таких принципів слід віднести принципи верховенства права, пріоритету прав і свобод людини громадянина, відповідальності органів місцевого самоврядування перед людиною і державою за свою діяльність тощо.

З іншого боку, зважаючи на те, що не всі перелічені у цій статті основні принципи місцевого самоврядування однаковою мірою відображають особливості місцевого самоврядування як форми децентралі-

зації державної влади, в спеціальній літературі з муніципального права принципи місцевого самоврядування також поділяються на загальні та спеціальні [10, с. 42; 11, с. 267; 22, с. 71; 33, с. 167; 34, с. 15]. Причому спеціальні принципи С. В. Малік чомусь кваліфікує як приватні принципи [24, с. 47], хоча виділення такого роду принципів з огляду на публічно-правову природу явища місцевого самоврядування виглядає некоректним.

Так, приміром, М. В. Грищук до загально-правових принципів місцевого самоврядування, відносить принципи, що «застосовуються до організації та діяльності будь-якого органу демократичної влади, як і до держави в цілому» а до спеціалізованих – принципи, які «закріплюють особливості саме місцевого самоврядування, що є формою організації місцевого влади та ланок його системи». Зокрема, до загально-правових принципів згаданий автор відносить принципи народовладдя, законності, гласності, а до спеціалізованих – принципи колегіальності; поєднання місцевих і державних інтересів; виборності; правової, організаційної та матеріально-фінансової самостійності в межах повноважень, визначених відповідними законами; підзвітності та відповідальності перед територіальними громадами їх органів та посадових осіб; державної підтримки та гарантії місцевого самоврядування; судового захисту прав місцевого самоврядування [11, с. 267].

М. І. Корнієнко, О. О. Фролов поділяють принципи місцевого самоврядування на дві групи. До першої групи вони відносять принципи, що властиві лише органам місцевого самоврядування та завдяки яким вони суттєво відрізняються від місцевих органів виконавчої влади (принципи виборності, колегіальності, підзвітності та відповідальності перед територіальними громадами, їх органів та посадових осіб, державної підтримки та гарантії місцевого самоврядування, судового захисту своїх прав), а до другої – принципи, які є універсальними, тобто такими, що властиві як органам місцевого самоврядування, так і місцевим органам виконавчої влади (принципи народовладдя, законності, гласності, поєднання місцевих і державних інтересів). [25, с. 88; 34, с. 57].

У навчальному посібнику з муніципального права (2005 р.) М. І. Корнієнко поділяв принципи місцевого самоврядування на: ті, що є універсальними, тобто властивими як місцевому самоврядуванню та його органам, так і державному управлінню та його органам, іншим органам державної влади; ті, що властиві лише місцевому самоврядуванню та його органам [21, с. 38]. До першої групи він відносив принципи: народовладдя; законності; гласності; колегіальності; виборності; а до другої – правової, організаційної та матеріально-фінансової самостійності в межах повноважень, визначених цим та іншими законами; поєднання місцевих і державних інтересів; підзвітності та відповідальності перед територіальними громадами їх органів та посадових осіб; державної підтримки та гарантії місцевого самоврядування; судового захисту прав місцевого самоврядування [21, с. 38–39].

Аналогічні підходи щодо систематизації принципів місцевого самоврядування містяться також у багатьох інших працях, в яких розглядалися ці питання [10, с. 42; 22, с. 68–71]. При цьому певні розбіжності спостерігаються лише в частині визначення переліку загальних і спеціальних принципів місцевого самоврядування. Ці розбіжності відображаються в тому, що деякі автори одні й ті ж самі принципи місцевого самоврядування відносять до загальних принципів місцевого самоврядування, які властиві як органам місцевого самоврядування, так і органам державної влади, а інші – до спеціальних, які властиві лише органам місцевого самоврядування, що свідчить про умовність відповідної класифікації. Йдеться про те, що деякі принципи, які кваліфікуються як загальні, притаманні лише окремим органам державної влади та органам місцевого самоврядування. Зокрема, це стосується принципу виборності, який навряд чи може бути віднесений до загальних принципів, властивих усім органам державної влади та органам місцевого самоврядування, адже відповідно до Конституції на його основі обираються виключно Верховна Рада України (ст. 76), Президент України (ст. 103), місцеві ради та сільські, селищні, міські голови (ст. 141). Сказана стосується також принципу колегіальності, який властивий лише окремим колегіальним органам державної влади та місцевим радам і виконавчим комітетам сільських, селищних і міських рад. Таким чином доводиться констатувати, що межа між загальними і спеціальними принципами місцевого самоврядування є досить умовною. Тому, на нашу думку, загальними (універсальними) принципами місцевого самоврядування слід вважати лише ті принципи, які притаманні всім органам державної влади та органам місцевого самоврядування. До таких принципів, зокрема, належать принципи народовладдя, верховенства права, законності, пріоритету прав і свобод людини тощо.

Між принципами місцевого самоврядування існують відповідні взаємозв'язки, завдяки яким вони утворюють єдину цілісну систему принципів, на основі яких має функціонувати місцеве самоврядування.

Це відображається в тому, що практична реалізація одних принципів місцевого самоврядування нерозривно пов'язана з реалізацією інших його принципів.

Серед основних принципів місцевого самоврядування провідна роль належить принципу його державної підтримки місцевого самоврядування. Його провідна роль обумовлена тим, що він спрямований на створення відповідних передумов для практичної реалізації переважної більшості інших принципів місцевого самоврядування. Саме тому цей принцип згідно із Законом «Про місцеве самоврядування в Україні» включає в себе обов'язок держави не тільки підтримувати місцеве самоврядування, а й гарантувати його розвиток (ст. 4).

Огляд наукових праць, в яких у тому чи іншому аспекті розглядалися питання державної підтримки місцевого самоврядування, дає підстави констатувати, що переважна більшість авторів зазвичай обходяться без визначення відповідного поняття, обмежуючись при цьому з'ясуванням його змісту, який зводиться до необхідності здійснення комплексу правових, організаційних, матеріально-фінансових та інших заходів, спрямованих на розвиток місцевого самоврядування [19, с. 45–49; 21, с. 42; 22 с. 73–74; 34, с. 23, 114], до створення «...державою умов для розвитку цього виду публічної влади як важливого елементу демократії та ефективного інструменту забезпечення добробуту населення» [7, с. 133]. При цьому головна увага акцентується, як правило, на забезпеченні фінансової підтримки місцевого самоврядування та компенсації додаткових витрат, пов'язаних з реалізацією делегованих державою повноважень органів виконавчої влади, хоча державна підтримка місцевого самоврядування не зводиться лише до його фінансової підтримки.

Чи не єдиним винятком у цьому відношенні є дисертаційне дослідження О. О. Фролова «Принцип державної підтримки та гарантії місцевого самоврядування в Україні: конституційно-правове регулювання і практика реалізації». В ньому це поняття визначено як «керівна ідея, положення, інтегруючий орієнтир муніципально-правової ідеології, що відображає закономірності формування, функціонування і розвитку місцевого самоврядування відповідно до конституційно-правової моделі місцевої організації влади, на засадах здійснення державою системи заходів політичного, ідеологічного, правового, економічного, інформаційного, організаційного характеру, спрямованих на забезпечення і реалізацію територіальними громадами, їх органами та посадовими особами права на місцеве самоврядування» [34, с. 7–8, 35].

Особливістю цієї дефініції є те, що вона поєднує в собі визначення поняття відповідного принципу та його змісту, внаслідок чого вона виглядає дещо громіздкою. Крім того, це визначення, як нам видається, не повною мірою узгоджується із природою принципу як об'єктивної закономірності, що має бути усвідомлена та відображена (закріплена) в Конституції та/або законах України, а не відображати закономірності «розвитку місцевого самоврядування відповідно до конституційно-правової моделі місцевої організації влади».

На нашу думку, при визначенні поняття принципу державної підтримки місцевого самоврядування необхідно виходити із загального поняття «принципи місцевого самоврядування». При цьому в ньому мають бути відображені особливості цього принципу, за якими він відрізняється від інших принципів місцевого самоврядування. З цих позицій під поняттям «принцип державної підтримки місцевого самоврядування» на найвищому рівні теоретичного узагальнення слід розуміти усвідомлену об'єктивну закономірність здійснення місцевого самоврядування, що закріплена в Конституції та законах України у формі вихідних положень (засад), які зобов'язують державу сприяти становленню та розвитку місцевого самоврядування як однієї з підвалин демократичного ладу.

У такому контексті принцип державної підтримки місцевого самоврядування виступає першоосновою, вихідною засадою, на якій має будуватися діяльність усіх органів державної влади у сфері місцевого самоврядування. Його об'єктивний, закономірний характер обумовлений насамперед тим, що становлення та розвиток місцевого самоврядування без державної підтримки є неможливим. Виходячи із семантичного значення слів «підтримка», «підтримувати», «підтримати», слід зазначити, що зміст принципу державної підтримки місцевого самоврядування полягає в здійсненні установчої функції та гарантування місцевого самоврядування шляхом його нормативно-правового, матеріально-фінансового, організаційного, кадрового, інформаційного, науково-методичного забезпечення тощо.

Розглядаючи питання щодо місця аналізованого принципу в системі принципів місцевого самоврядування, визначених у Конституції та законах України, слід передусім зазначити, за він за джерелом нормативно-правового закріплення належить, як уже зазначалося, до конституційних принципів, хоча в Конституції такий принцип прямо не згадується. Проте він, як, зрештою, й інші принципи місцевого самоврядування, може бути виокремлений шляхом системного аналізу відповідних конституційних положень, що визначають засади місцевого самоврядування в Україні. Зокрема, принцип державної підтримки та

гарантування місцевого самоврядування опосередковано встановлений у ст. 7 Конституції, згідно з якою «в Україні визнається і гарантується місцеве самоврядування», що зобов'язує державу підтримувати місцеве самоврядування шляхом здійснення комплексу правових, організаційних, фінансових та інших заходів, спрямованих на його розвиток.

Зокрема, конституційні передумови фінансової підтримки місцевого самоврядування з боку держави передбачені у відповідних положеннях розділу XI Конституції України «Міське самоврядування». За їх змістом держава зобов'язана: брати участь у формуванні доходів бюджетів місцевого самоврядування; фінансово підтримувати місцеве самоврядування; компенсувати витрати органів місцевого самоврядування, що виникли внаслідок рішень органів державної влади (ч. 3 ст. 142); фінансувати в повному обсязі за здійснення органами місцевого самоврядування окремих повноважень органів виконавчої влади, наданих їм законом. При цьому таке фінансування має здійснюватися за рахунок коштів Державного бюджету України або шляхом віднесення до місцевого бюджету у встановленому законом порядку окремих загальнодержавних податків чи передачі органам місцевого самоврядування відповідних об'єктів державної власності (ч. 3 ст. 143).

Щодо місця принципу державної підтримки місцевого самоврядування в системі основних принципів здійснення місцевого самоврядування, визначених у ст. 4 Закону № 280/97, слід зазначити, що в переважній більшості наукових праць цей принцип розглядається як спеціальний принцип місцевого самоврядування, що властивий лише місцевому самоврядуванню та його органам [10, с. 42; 11, с. 267; 21, с. 38–39; 22, с. 68–71; 25, с. 88; 34, с. 57]. Такий підхід, як нам видається, не узгоджується з призначенням цього принципу, який покладає на державу функцію підтримки та гарантування місцевого самоврядування, в реалізації якої мають брати участь у межах повноважень, визначених у Конституції та законами України, практично всі державні органи. Тому цей принцип не може бути беззастережно віднесений до спеціальних принципів місцевого самоврядування. Принагідно зауважимо, що сказане вище стосується також принципу поєднання місцевих і державних інтересів, яким повинні керуватися у своїй діяльності не тільки органи місцевого самоврядування, а й відповідні органи державної влади, у зв'язку з чим його також варто кваліфікувати як принцип, що властивий не тільки органам місцевого самоврядування, а й органам державної влади, які об'єктивно повинні враховувати у своїй діяльності місцеві інтереси.

Практична реалізація принципу державної підтримки місцевого самоврядування зумовлює об'єктивну потребу в формуванні державної політики щодо підтримки місцевого самоврядування, яка повинна виходити з розуміння того, що його розвиток, як є однією з «...з найважливіших функцій будь-якої демократичної держави». Відповідна ідея чи не вперше була сформульована ще до прийняття Конституції України одним із фундаторів місцевого самоврядування проф. І. П. Бутком [8, с. 87]. У сучасних умовах ідеї про можливість виокремлення в системі внутрішніх функцій держави функції державної підтримки місцевого самоврядування обґрунтовуються в працях Т. М. Барановської, О. Г. Остапенко [1], О. О. Фролова [34, с. 38], хоча така функція, як відомо, поки що не згадується в зальній теорії держави і права. Втім, це не виключає можливості виокремлення на рівні теорії відповідної функції держави, під якою, з урахуванням здобутків теорії держави і права, слід розуміти основні напрями діяльності держави щодо підтримки його становлення та розвитку як однієї з підвалин демократичного політичного режиму.

Суспільна потреба у формуванні державної політики щодо підтримки розвитку місцевого самоврядування в Україні зумовлена тим, що органи місцевого самоврядування беруть участь у реалізації переважної більшості функцій держави [6, с. 305, 446], у зв'язку з чим держава повинна наділяти їх не тільки повноваженнями по здійсненню її завдань і функцій на місцях, а й необхідними для їх виконання матеріальними, фінансовими та іншими ресурсами [6, с. 306]. Саме тому, як наголошується в літературі, місцеве самоврядування ніде в світі «...не може обійтися без відповідної підтримки з боку держави, зокрема, фінансової» [21, с. 42].

Однак у сучасних умовах чимало авторів стверджують, що функції місцевого самоврядування та його органів випливають лише з колективних потреб територіальних громад, а тому мають громадський, недержавний характер. Зокрема, такі ідеї незмінно проводить О. В. Батанов, який, досліджуючи функції муніципальної влади, розглядає їх як «напрями і види її здійснення, передусім щодо реалізації природного права людини і громадянина на місцеве самоврядування», що «відображають недержавну природу муніципальної влади (хоча суб'єкти місцевого самоврядування і беруть участь у реалізації функцій державної влади)» [2, с. 386]. Такі підходи згаданий автор демонструє й при визначенні природи функцій територіальних громад, вважаючи їх громадськими за своїм походженням (незважаючи на комплекс делегованих їм державою повноважень) [4, с. 127], а також функцій органів місцевого самоврядування як таких, що є

«похідними від територіальної громади» та «мають переважно громадський, природний характер» і «зумовлені природою муніципальної влади як самостійного виду публічної влади, специфікою питань місцевого значення та мають другорядний характер щодо функцій територіальних громад – первинного суб'єкта муніципальної влади» [2, с. 426].

Схожу позицію займає М. О. Баймуратов, на думку якого, «до відання самоврядування територіальних громад віднесені лише ті функції, які держава може виділити без загрози для власної політичної єдності», оскільки «самоврядування не є формою здійснення політики держави [25, с. 129], а також І. В. Дробуш, яка вважає функції органів місцевого самоврядування такими, що «мають недержавну природу, оскільки основним критерієм визначення функцій є муніципальна природа питань місцевого значення» [12, с. 24; 13, с. 9]. Такі підходи щодо розуміння природи функцій місцевого самоврядування містяться в багатьох інших роботах.

При цьому у відповідних роботах ідеться про наявність у територіальних громад, представницьких органів місцевого самоврядування, сільських, селищних міських голів, виконавчих органів сільських, селищних, міських рад одних і тих самих функцій, які класифікуються за об'єктами, суб'єктами, територіально-просторовими рівнями, способами, засобами і методами здійснення муніципальної діяльності та виводяться, по суті, з системи функцій держави [2, с. 394–397]. Це, наприклад, відображається в тому, що до числа функцій муніципальної влади відносяться такі об'єктні функції як політична, економічна, соціальна, культурна, екологічна, що властиві державі, яка здійснює їх через систему органів державної влади та органів місцевого самоврядування.

Між тим такі підходи щодо функціональної характеристики місцевого самоврядування та його органів не повною узгоджуються із закономірностями взаємодії цілого і частин, згідно з якими цілі, завдання та функції частин мають узгоджуватися цілями, завданнями та функціями цілого. Сказане стосується й співвідношення цілей, завдань і функцій держави та функцій місцевого самоврядування, які в цілому повинні узгоджуватися з функціями держави. Адже держава є формою самоорганізації суспільства в цілому, а місцеве самоврядування – лише його частин – територіальних громад (колективів) громадян, об'єднаних спільним проживанням у межах відповідних частин території держави. Тому за своєю природою функції місцевого самоврядування та його органів об'єктивно є похідними від функцій держави [6, с. 439–440].

Принагідно слід відзначити, що у такий спосіб вирішувалось питання щодо співвідношення функцій держави і функцій колишніх місцевих рад народних депутатів, які за Конституцією Української РСР (1978 р.) входили до єдиної системи представницьких органів державної влади. Так, В. Ф. Погорілко, досліджуючи роль цих органів у механізмі здійснення функцій загальнонародної соціалістичної держави, по-справді проводив думку про те, що місцеві ради беруть участь у здійсненні більшості основних функцій держави [26, с. 16], що функції місцевих рад є похідними від функцій держави і направлені в остаточному підсумку на їх здійснення [26, с. 69]. Той факт, що Конституція України формально відокремила органи державної влади від органів місцевого самоврядування зовсім не означає, що останні перестали брати участь у здійсненні функцій держави. Проте вони беруть в їх здійсненні на засадах відносної автономії, межі якої визначаються Конституцією і законами України. При цьому сам по собі факт їх участі в реалізації функцій держави не перетворює їх на функції так званої «муніципальної влади» або місцевого самоврядування чи його органів, як стверджують деякі автори. Вони, як і раніше, залишаються функціями держави, які реалізуються через розгалужену систему органів держави та органів місцевого самоврядування. При цьому кожен орган бере участь у здійсненні єдиної системи функцій держави відповідно до свого функціонального призначення у межах повноважень, визначених Конституцією і законами України. У зв'язку з чим слід визнати теоретично і практично вразливими спроби обґрунтувати наявність у відповідних органів державної влади та органів місцевого самоврядування функцій, що властиві державі (зокрема, політичній, економічній, соціальній, оборонній тощо). Саме в цьому полягає суть тези про похідний характер функцій місцевого самоврядування та його органів від системи функцій держави [6, с. 445].

Такий підхід щодо функціональної характеристики явища місцевого самоврядування у цілому відповідає його природі як форми демократичної децентралізації виконавчої влади, суть якої полягає у розподілі повноважень зі здійснення завдань і функцій держави між органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування. При цьому останні, на відміну від органів виконавчої влади, беруть участь у реалізації функцій держави на засадах відносної автономії, яка до того ж не є абсолютною. Здійснюючи в межах своїх повноважень функції держави, органи місцевого самоврядування діють на місцях як «продовжена рука держави» [5, с. 25–26]. При цьому вони, реалізуючи функції держави в межах повноважень, визначених законами, в яких зафіксовані загальносуспільні (державні) інтереси, діють в інтересах терито-

ріальних громад, внаслідок чого відбувається поєднання місцевих і державних інтересів. Саме цими чинниками зумовлена необхідність у конституційно-правовому закріпленні принципу державної підтримки місцевого самоврядування та у формуванні державної політики, спрямованої на його практичне втілення в життя.

Висновки. Принцип державної підтримки місцевого самоврядування є провідним принципом місцевого самоврядування, відповідно до якого його розвиток має бути одним із основних завдань держави, яка повинна створювати правові, організаційні, матеріально-фінансові та інші передумови для його утвердження як однієї з підвалин демократичного ладу, у зв'язку з чим його практична реалізація має розглядатися як один із пріоритетних напрямів її діяльності.

При визначенні поняття «принцип» державної підтримки місцевого самоврядування необхідно виходити із поняття «принципи місцевого самоврядування», яке є складовою загальнішого поняття «принцип», що походить від французького «*principe*» – початок, першооснова, латинського «*principium*» – начало, основа. Виходячи з цього, під поняттям «принцип державної підтримки місцевого самоврядування» на найвищому рівні теоретичного узагальнення слід розуміти усвідомлену об'єктивну закономірність здійснення місцевого самоврядування, що закріплена в Конституції та законах України у формі вихідних положень (засад), які зобов'язують державу сприяти становленню та розвитку місцевого самоврядування як однієї з підвалин демократичного ладу. Його зміст полягає в здійсненні установчої функції та гарантуванні місцевого самоврядування шляхом його нормативно-правового, матеріально-фінансового, організаційного, кадрового, інформаційного, науково-методичного забезпечення тощо.

За джерелом нормативно-правового закріплення принцип державної належить до конституційних принципів, хоча в Основному Законі такий принцип прямо не згадується. Проте він, як, зрештою, й інші принципи місцевого самоврядування, може бути виокремлений шляхом системного аналізу відповідних конституційних положень, які визначають засади місцевого самоврядування в Україні, що й отримало відображення в ст. 4 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», яка відповідно до Конституції України визначає систему основних принципів місцевого самоврядування.

Необхідність конституційно-правового закріплення принципу державної підтримки місцевого самоврядування та формуванні державної політики, яка повинна виходити з того, що його розвиток є однією з найважливіших функцій будь-якої демократичної держави, зумовлена тим, що органи місцевого самоврядування беруть участь у здійсненні переважної більшості функцій держави. Такий підхід відповідає природі місцевого самоврядування як форми демократичної децентралізації виконавчої влади, суть якої полягає у розподілі повноважень зі здійснення завдань і функцій держави між органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування. При цьому останні, на відміну від органів виконавчої влади, беруть участь у реалізації функцій держави на засадах відносної автономії, яка до того ж не є абсолютною.

Результати дослідження можуть бути використані при дослідженні поняття та структури правового механізму державної підтримки місцевого самоврядування, місця та ролі органів законодавчої, виконавчої влади в механізмі формування та реалізації державної політики щодо підтримки місцевого самоврядування в Україні.

Список використаних джерел

1. Барановська Т. М., Остапенко О. Г. Функції сучасної держави у сфері місцевого самоврядування. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2015. № 11. URL: http://www.dy.nayka.com.ua/pdf/11_2015/12.pdf (дата звернення: 09.06.2024).
2. Батанов О. В. Муніципальна влада в Україні: проблеми теорії та практики : монографія. Київ: Вид-во «Юрид. думка», 2010. 656 с.
3. Батанов О. В. Принципи місцевого самоврядування як ціннісний вимір муніципалізму. *Науковий вісник Академії муніципального управління. Серія «Право»*. 2012. № 1. С. 24–32.
4. Батанов О. В. Територіальна громада – основа місцевого самоврядування в Україні : монографія. Київ, 2001. 260 с.
5. Боклет Р. Комунальні рівні в Баварії: комунальний устрій та вибори. Персонал в комунальному управлінні / Пер. з нім. Серія: Місцеве (територіальне) самоврядування. Київ : ІДУС при КМУ, 1995.
6. Борденюк В. І. Місцеве самоврядування та державне управління: конституційно-правові основи співвідношення та взаємодії : монографія. Київ : Парлам. вид-во, 2007. 576 с.
7. Бориславська О. М. Місцеве самоврядування в Україні: теорія та практика реалізації конституційно-правових засад. Львів : Паіс, 2005. 208 с.

8. Бутко І. Децентралізація по-французьки. *Місцеве та регіональне самоврядування України*. 1994. № 1-2. С. 81–91.
9. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Уклад. і голов. ред. В. Бусел. Київ : Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
10. Голик Ю. Ю. Принцип підзвітності та відповідальності органів місцевого самоврядування в умовах децентралізації влади: теоретико-правова характеристика : дис. ... д-ра філософії в галузі права. Дніпро, 2023. 277 с.
11. Гришук М. В. Принципи місцевого самоврядування як основні засади організації та функціонування місцевого самоврядування: політико-правовий аналіз. *Актуальні проблеми політики: збірник наукових праць*. 2009. № 37. С. 266–270.
12. Дробуш І. В. Функції органів місцевого самоврядування в Україні: монографія. Київ : Ін-т держави і права ім. В. М. Кор. НАН України, 2003. 244 с.
13. Дробуш І. В. Функції представницьких органів місцевого самоврядування в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. Київ, 2002. 16 с.
14. Етимологічний словник української мови [Etymological Dictionary of the Ukrainian Language]. В 7 т. / Редкол. О. С. Мельничук (гол. ред.). Київ : Наук. думка, 2003. Т. 4 : Н-П. 657 с.
15. Європейська хартія місцевого самоврядування : Хартія Ради Європи від 15.10.1985 р.: станом на 16 листоп. 2009 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_036#Text (дата звернення: 09.06.2024).
16. Загальна теорія держави і права : навч. посіб. / А. М. Колодій та ін. ; За ред. В. В. Копейчикова. Київ : Юрінком-Інтер, 2000. 320 с.
17. Калиновський Б. В. Конституційні принципи місцевого самоврядування в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. Київ, 2004. 218 с. URL: <https://academic.info.ua/document/0404U000398> (дата звернення: 09.06.2024).
18. Калиновський Б. Конституційні принципи місцевого самоврядування в Україні : монографія. Кременчук : Вид. П.П. Щербатих О.В, 2010. 184 с.
19. Ковалів М. В., Іваха В. О. Правовий статус органів місцевого самоврядування в Україні. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія : Юридичні науки. 2015. № 824. С. 45–49.
20. Конституція України : від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР : станом на 1 січ. 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення: 09.06.2024).
21. Корнієнко М. І. Муніципальне право України. Концептуальні та організаційно-правові питання : навч. посіб. Київ : Алерта, 2005. 144 с.
22. Кравченко В. В., Пітчик М. В. Муніципальне право України : навч. посіб. Київ : Атіка, 2003. 672 с.
23. Любченко П. М. Конституційно-правові основи розвитку місцевого самоврядування як інституту громадянського суспільства : монографія. Харків : Одиссей, 2006. 352 с.
24. Маліков С. В. Принципи місцевого самоврядування в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. Маріуполь, 2012. 222 с.
25. Муніципальне право України : підручник / За ред.: В. Ф. Погорілка, О. Ф. Фрицького. Київ : Юрінком Інтер, 2001. 352 с.
26. Погорелко В. Ф. Местные Советы в механизме осуществления функций общенародного социалистического государства. Київ : Наук. думка, 1986. 236 с.
27. Про добровільне об'єднання територіальних громад : Закон України від 05.02.2015 р. № 157-VIII : станом на 14 трав. 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/157-19#Text> (дата звернення: 09.06.2024).
28. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21.05.1997 р. № 280/97-ВР : станом на 3 серп. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-вр#Text> (дата звернення: 09.06.2024).
29. Словник української мови у 20 томах. URL: <https://sum20ua.com/?page=2576&searchWord=політика&wordid=83672> (дата звернення: 09.06.2024).
30. Теорія держави та права України : підручник / О. М. Бандурко та ін. ; За заг. ред. О. Бандурки. Харків : МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2018. 416 с.
31. Федоренко В. Принципи місцевого самоврядування в Україні: поняття, зміст і система. *Історико-правовий часопис*. 2017. № 2 (10). С. 43–49.
32. Філософський енциклопедичний словник / Редкол. В. І. Шинкарук (голова), Є. К. Бистрицький, М. О. Булатов та інш. Київ : Абрис, 2002. 743 с.

33. Фролов О. О. Поняття і зміст принципу державної підтримки та гарантії місцевого самоврядування в Україні. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2009. № 18. С. 166–175.
34. Фролов О. О. Принцип державної підтримки та гарантії місцевого самоврядування в Україні: конституційно-правове регулювання і практика реалізації : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. Харків, 2013. 219 с.
35. Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол. Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. Київ : Укр. енциклопедія, 1998. Т. 5 : П-С. 2003. 720 с.

References

1. Baranovska, T. M., & Ostapenko, O. H. (2015). Funktsii suchasnoi derzhavy u sferi mistsevoho samovriaduvannia samovriaduvannia [Functions of the modern state in the field of local self-government]. *Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok – Public administration: improvement and development*, 11. Retrieved from http://www.dy.nayka.com.ua/pdf/11_2015/12.pdf [in Ukrainian]
2. Batanov, O. V. (2010). *Munitsypalna vlada v Ukraini: problemy teorii ta praktyky* [Municipal authorities in Ukraine: problems of theory and practice]. Kyiv: Vydavnytstvo «Yurydychna dumka» [in Ukrainian]
3. Batanov, O. V. (2012). Pryntsypy mistsevoho samovriaduvannia yak tsinnisnyi vymir munitsypalizmu [Principles of local self-government as a value dimension of municipalism]. *Naukovyi visnyk Akademii munitsypalnoho upravlinnia – Scientific Bulletin of the Academy of Municipal Administration. Seriya «Pravo»*, 1, 24–32. Retrieved from https://doi.org/file:///C:/Users/vasiv/Downloads/Nvamu_pr_2012_1_6.pdf [in Ukrainian]
4. Batanov, O. V. (2001). *Terytorialna hromada – osnova mistsevoho samovriaduvannia v Ukraini* [Territorial community is the basis of local self-government in Ukraine]. Kyiv [in Ukrainian]
5. Boklet, R. (1995). *Komunalni rivni v Bavarii: komunalnyi ustroi ta vybory. Personal v komunalnomu upravlinni* [Municipal levels in Bavaria: municipal organization and elections. Personnel in municipal administration] / Per. z nim. Seriya: Mistseve (terytorialne) samovriaduvannia. Kyiv: IDUS pry KMU [in Ukrainian]
6. Bordeniuk, V. I. (2007). *Mistseve samovriaduvannia ta derzhavne upravlinnia: konstytutsiino-pravovi osnovy spvvvidnoshennia ta vzaiemodii* [Local self-government and public administration: constitutional and legal basis of correlation and interaction]. Kyiv: Parlamentske vydavnytstvo [in Ukrainian]
7. Boryslavska, O. M. (2005). *Mistseve samovriaduvannia v Ukraini: teoriia ta praktyka realizatsii konstytutsiino-pravovykh zasad* [Local Self-Government in Ukraine: Theory and Practice of Implementation of Constitutional and Legal Principles]. Lviv: Pais [in Ukrainian]
8. Butko, I. (1994). Detsentralizatsiia po-frantsuzki [Decentralization in French]. *Mistseve ta rehionalne samovriaduvannia Ukrainy – Local and regional self-government in Ukraine*, 1-2, 81–91 [in Ukrainian]
9. *Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy* [Great Explanatory Dictionary of the Modern Ukrainian Language]. (z dod. i dopov.) (V. Busel, Ukladach i holovnyi redaktor). (2005). Irpin: VTF «Perun» [in Ukrainian]
10. Holyk, Yu. Yu. (2023). *Pryntsyp pidzvitnosti ta vidpovidalnosti orhaniv mistsevoho samovriaduvannia v umovakh detsentralizatsii vlady: teoretyko-pravova kharakterystyka* [The Principle of Accountability and Responsibility of Local Self-Government Bodies in the Context of Decentralization of Power: Theoretical and Legal Characteristics]. Dys. d-ra filosofii v haluzi prava, Dnipropetrovskyi derzhavnyi universytet vnutrishnikh sprav. Dnipro [in Ukrainian]
11. Hryshchuk, M. V. (2009). Pryntsypy mistsevoho samovriaduvannia yak osnovni zasady orhanizatsii ta funkcionuvannia mistsevoho samovriaduvannia: polityko-pravovy analiz [Principles of local self-government as the main principles of organization and functioning of local self-government: political and legal analysis]. *Aktualni problemy polityky: zbirnyk naukovykh prats – Actual problems of politics: a collection of scientific papers*, 37, 266–270 [in Ukrainian]
12. Drobush, I. V. (2003). *Funktsii orhaniv mistsevoho samovriaduvannia v Ukraini* [Functions of local self-government bodies in Ukraine]. Kyiv: Instytut derzhavy i prava im. V. M. Koretskoho NAN Ukrainy [in Ukrainian]
13. Drobush, I. V. (2002). Funktsii predstavnytskykh orhaniv mistsevoho samovriaduvannia v Ukraini [Functions of representative bodies of local self-government in Ukraine]. [Avtoref. dys. kand. yuryd. nauk, Instytut derzhavy i prava im. V. M. Koretskoho NAN Ukrainy]. [in Ukrainian]
14. Etymolohichni slovnyk ukrainskoi movy [Etymological Dictionary of the Ukrainian Language] (2003), 7, T. 4. N-P. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian]
15. *Yevropeiska khartiia mistsevoho samovriaduvannia* [European Charter of Local Self-Government], Khartiia Rady Yevropy (1985). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_036#Text [in Ukrainian]

16. Kolodii, A. M., Kopieichykov, V. V., Lysenkov, S. L. ta inshi (2000). *Zahalna teoriia derzhavy i prava* [General Theory of State and Law]. (V. V. Kopieichykova, Za redaktsiieiu). Kyiv: Yurinkom-Inter [in Ukrainian]
17. Kalynovskyi, B. V. (2004). *Konstytutsiini pryntsypy mistsevoho samovriaduvannia v Ukraini* [Constitutional Principles of Local Self-Government in Ukraine]. Kyiv: Dys. kand. yuryd. nauk, NAVSU [in Ukrainian]
18. Kalynovskyi, B. (2010). *Konstytutsiini pryntsypy mistsevoho samovriaduvannia v Ukraini* [Constitutional Principles of Local Self-Government in Ukraine]. Kremenchuk: Vyd. P.P. Shcherbatykh O.V. [in Ukrainian]
19. Kovaliv, M. V., & Ivakha, V. O. (2015). Pravovyi status orhaniv mistsevoho samovriaduvannia v Ukraini [Legal status of local self-government bodies in Ukraine]. *Legal sciences. Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politekhnikha»*. Serii : Yurydychni nauky – Bulletin of Lviv Polytechnic National University. Series «Legal Law», 824, 45–49 [in Ukrainian]
20. Konstytutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine] (1996). № 254к/96-VR Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> [in Ukrainian]
21. Korniienko, M. I. (2005). Munitsypalne pravo Ukrainy. Kontseptualni ta orhanizatsiino-pravovi pytannia [Municipal Law of Ukraine. Conceptual and Organizational and Legal Issues]. Kyiv: Alerta [in Ukrainian]
22. Kravchenko, V. V., & Pittsyk, M. V. (2003). Munitsypalne pravo Ukrainy. [Municipal Law of Ukraine]. Kyiv: Atika [in Ukrainian]
23. Liubchenko, P. M. (2006). *Konstytutsiino-pravovi osnovy rozvytku mistsevoho samovriaduvannia yak institutu hromadianskoho suspilstva* [Constitutional and Legal Framework for the Development of Local Self-Government as an Institution of Civil Society]. Harkiv: Odissei [in Ukrainian]
24. Malikov, S. V. (2012). *Pryntsypy mistsevoho samovriaduvannia v Ukraini* [Principles of Local Self-Government in Ukraine]. Dys. kand. yuryd. nauk [in Ukrainian]
25. Munitsypalne pravo Ukrainy [Municipal Law of Ukraine] (2001). V. F. Pohorilka & O. F. Frytskoho, Za redaktsiieiu, Kyiv: Yurinkom Inter [in Ukrainian]
26. Pohorelko, V. F. (1986). *Mestnye Sovety v mekhanizme osushchestvleniya funktsyi obshchenarodnoho sotsyallysticheskoho gosudarstva* [Local Soviets in the Mechanism of Realization of Functions of the Nationwide Socialist State]. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian]
27. Pro dobrovilne obiednannia terytorialnykh hromad, Zakon Ukrainy [On Voluntary Amalgamation of Territorial Communities: Law of Ukraine] (2015). № 157-VIII. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/157-19#Text> [in Ukrainian]
28. Pro mistseve samovriaduvannia v Ukraini, Zakon Ukrainy [On Local Self-Government in Ukraine: Law of Ukraine] (1997). № 280/97-VR. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-вр#Text> [in Ukrainian]
29. *Slovnnyk ukrainskoi movy u 20 tomakh* [Dictionary of the Ukrainian Language in 20 volumes]. Retrieved from <https://sum20ua.com/?page=2576&searchWord=політика&wordid=83672> [in Ukrainian]
30. Bandurko, O. M., Holovko, O. M., Perederii, O. S., & ta in. (2018). Teoriia derzhavy ta prava Ukrainy [Theory of State and Law of Ukraine]. (O. Bandurky, Za zahalnoiu redaktsiieiu). MVS Ukrainy, Kharkiv: Nats. un-t vnutr. sprav [in Ukrainian]
31. Fedorenko, V. (2017). Pryntsypy mistsevoho samovriaduvannia v Ukraini: poniattia, zmist i systema [Principles of local self-government in Ukraine: concept, content and system]. *Istoryko-pravovyi chasopys – Historical and legal journal*, 2 (10), 43–49 [in Ukrainian]
32. Filosofskyi entsyklopedychnyi slovnnyk [Philosophical Encyclopedic Dictionary] (2002). V. I. Shynkaruk (holova), Ye. K. Bystrytskyi, M. O. Bulatov ta insh, Redkolehiia. Kyiv: Abrys [in Ukrainian]
33. Frolov, O. O. (2009). Poniattia i zmist pryntsypu derzhavnoi pidtrymky ta harantii mistsevoho samovriaduvannia v Ukraini [The concept and content of the principle of state support and guarantees of local self-government in Ukraine]. *Derzhavne budivnytstvo ta mistseve samovriaduvannia – State building and local self-government*, 18, 166–175 [in Ukrainian]
34. Frolov, O. O. (2013). *Pryntsyp derzhavnoi pidtrymky ta harantii mistsevoho samovriaduvannia v Ukraini: konstytutsiino-pravove rehuliuvannia i praktyka realizatsii* [The Principle of State Support and Guarantees of Local Self-Government in Ukraine: Constitutional and Legal Regulation and Implementation Practice]. Dys. kand. yuryd. nauk [in Ukrainian]
35. *Yurydychna entsyklopediia* [Legal Encyclopedia]: V 6 t. (2003) / Redkol. Yu. S. Shemshuchenko (holova redkol.) ta in. Kyiv : Ukr. entsyklopediia, 1998. T. 5 : P-S [in Ukrainian]

Стаття надійшла до редакції 15.06.2024

Андрій Дац,*аспірант кафедри публічного та міжнародного права, ВДНЗ «Київський національний економічний університет імені В. Гетьмана»*ORCID: <https://orcid.org/0009-0007-9324-0853>

МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ ТА ЄВРОПЕЙСЬКА ПРАКТИКА У СФЕРІ ПРОТИДІЇ ДИСКРИМІНАЦІЇ

У статті відображено результати дослідження сутності дискримінації у міжнародних стандартах у сфері протидії дискримінації. Досліджено практику Європейського суду з прав людини у справах щодо дискримінації. Виокремлено особливості доказування прямої та непрямой дискримінації. Встановлено проблемні аспекти нормативно-правових актів національного рівня, що стосуються дискримінації та потребують вдосконалення. Запропоновано основні напрями змін до чинного законодавства, спрямованого на протидію дискримінації в Україні.

Ключові слова: дискримінація, пряма дискримінація, непрямая дискримінація, антидискримінаційне законодавство, міжнародні стандарти, Європейський суд з прав людини.

Dats A.

International Standards and European Practice in the Field of Anti-Discrimination

The author provides a comprehensive overview of key international instruments such as the UN Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination (1965), the UN Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women (1979), the Discrimination (Employment and Occupation) Convention (1958), and the Convention on the Elimination of Discrimination in Education (1960). Particular attention is paid to the consideration of direct and indirect forms of discrimination, as well as to the peculiarities of proving these forms of discrimination based on the case law of the European Court of Human Rights.

The author points out the importance of European practice, in particular, the ECHR judgments in cases involving violations of anti-discrimination norms. In particular, the author examines the cases of «Mustakim v. Belgium» and «D.H. and Others v. the Czech Republic», which illustrate the peculiarities of consideration of direct and indirect discrimination. The author examines the impact of the European Union's anti-discrimination legislation, in particular Council Directive 2000/43/EC, which establishes the principle of equal treatment regardless of racial or ethnic origin.

The author analyses the problematic aspects of Ukraine's national anti-discrimination legislation, drawing attention to the fact that the current legal framework of Ukraine needs to be improved, as it does not fully comply with international standards and the case law of the ECHR.

One of the key elements of the article is the analysis of the evidence base in discrimination cases. It is noted that proving indirect discrimination is more difficult than direct discrimination, as it is often necessary to use statistical data to prove that a certain group of people is exposed to disproportionate negative consequences. The author emphasises the importance of applying the «beyond reasonable doubt» standard of proof used by the European Court of Human Rights in discrimination-related cases, in particular in «hate crime cases». The author emphasises the need to adapt Ukrainian legal acts to European standards, in particular in terms of standards of proof in discrimination cases.

Keywords: discrimination, direct discrimination, indirect discrimination, anti-discrimination legislation, international standards, European Court of Human Rights.

Постановка проблеми. За результатами здійснюваного Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини моніторингу встановлено, що «впродовж 2022 року в провадженні слідчих підрозділів Національної поліції України, з урахуванням розпочатих у 2022 році, перебувало 434 кримінальні провадження, розпочаті за ознаками вчинення кримінальних правопорушень, передбачених статтею 161 (Порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної, регіональної належності, релігійних переконань, інвалідності та за іншими ознаками) Кримінального кодексу України. Однак, протягом року у кримінальних провадженнях лише за вісьмома кримінальними правопорушеннями (□2%) до суду було направлено обвинувальні акти для розгляду їх по суті (з урахування кримінальних правопорушень мину-

лих років)» [1]. Зазначені статистичні дані свідчать про складність процесу доказування у кримінальних провадженнях про дискримінацію. Крім того, питання забезпечення рівності прав і свобод людини і громадянина потребує формування цілісної бази антидискримінаційного законодавства, яке б відповідало положенням міжнародних правових актів. У зв'язку із зазначеним, актуальним є дослідження міжнародних стандартів та європейської практики у сфері протидії дискримінації з метою вдосконалення українського законодавства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема протидії дискримінації є актуальною для національного законодавства. Даній проблематиці приділяють увагу такі вчені, як: О. О. Березіна, З. В. Брандт, Н. М. Мітіна, С. Ю. Пономарьов, А. В. Савченко, Д. В. Солдаткін, Є. С. Угленко, І. Ю. Федорович, Л. Є. Чернова, Ю. Л. Шуляк [2, с. 190]. Разом з тим, зауважимо, що комплексне дослідження питань міжнародних стандартів та європейської практики у сфері протидії дискримінації потребує додаткових наукових пошуків.

Метою статті є аналіз міжнародних стандартів та європейської практики у сфері протидії дискримінації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Поняття дискримінації викладене у Конвенції з подолання дискримінації в освіті від 14 грудня 1960 року та Конвенції про дискримінацію в галузі праці та занять № 111 від 25 червня 1958 року, а згодом було уточнене в Міжнародній конвенції про ліквідацію всіх форм расової дискримінації від 21 грудня 1965 року та у Конвенції Організації Об'єднаних Націй про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок від 18 грудня 1979 року.

Відповідно до частини 1 статті 1 Конвенції з подолання дискримінації в освіті, термін «дискримінація» включає «будь-яке виокремлення, виключення, обмеження чи надання переваги за ознаками раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних чи інших переконань, національного чи соціального походження, економічного стану чи народження, що має на меті або є наслідком знищення або порушення рівності в освіті, зокрема:

- а) позбавлення будь-якої особи чи групи осіб доступу до освіти будь-якого типу чи рівня;
- б) обмеження будь-якої особи чи групи осіб освітою нижчого рівня;
- в) створення або підтримку окремих освітніх систем або закладів для осіб чи груп осіб, крім випадків, передбачених положеннями статті 2 цієї Конвенції;
- г) створення будь-якій особі або групі осіб умов, несумісних з гідністю людини» [3].

Згідно з частиною 1 статті 1 Конвенції про дискримінацію в галузі праці та занять № 111, термін «дискримінація» становить:

«а) будь-яке розрізнення, недопущення або перевагу, що робиться за ознакою раси, кольору шкіри, статі, релігії, політичних переконань, іноземного походження або соціального походження і призводить до знищення або порушення рівності можливостей чи поведінки в галузі праці та занять;

б) будь-яке інше розрізнення, недопущення або перевагу, що призводить до знищення або порушення рівності можливостей чи поведінки в галузі праці та занять і визначається відповідним членом Організації після консультації з представницькими організаціями роботодавців і працівників, де такі є, та з іншими відповідними органами» [4].

Що стосується положень Міжнародної конвенції про ліквідацію всіх форм расової дискримінації, то стаття 1 визначає расову дискримінацію як «будь-яке розрізнення, виняток, обмеження чи перевагу, ґрунтовані на ознаках раси, кольору шкіри, родового, національного чи етнічного походження, метою або наслідком яких є знищення або применшення визнання, використання чи здійснення на рівних засадах прав людини та основних свобод у політичній, економічній, соціальній, культурній чи будь-яких інших галузях суспільного життя» [5].

Визначення дискримінації отримало своє продовження у Конвенції Організації Об'єднаних Націй про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок, яка закріплює поняття «дискримінація щодо жінок», що означає «будь-яке розрізнення, виняток або обмеження за ознакою статі, спрямовані на ослаблення чи зведення нанівець визнання, користування або здійснення жінками, незалежно від їхнього сімейного стану, на основі рівноправності чоловіків і жінок, прав людини та основних свобод у політичній, економічній, соціальній, культурній, громадській або будь-якій іншій галузі» [6].

Варто зауважити, що недопустимість дискримінації та фундаментальність принципу рівності встановлені як основоположні цінності усього міжнародного співтовариства. Це відображається у прийнятих світовою спільнотою міжнародних актах у сфері захисту прав і свобод людини і громадянина. Так, статті 1, 2, 7 Загальної декларації прав людини від 10 грудня 1948 року закріплюють «рівність всіх людей від

народження, обов'язок діяти у відношенні один до одного в дусі братерства, належність кожному всіх прав і свобод, незалежно від раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного чи соціального походження, майнового, станового або іншого становища, а також право на рівний захист законом. Крім того, не повинно проводитися ніякого розрізнення на основі політичного, правового або міжнародного статусу країни або території, до якої людина належить, незалежно від того, чи є ця територія незалежною, підопічною, несамоврядуваною або як-небудь інакше обмеженою у своєму суверенітеті» [7].

Пряму заборону дискримінації містить і стаття 14 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 року, наголошуючи, що «користування правами та свободами, визнаними в цій Конвенції, має бути забезпечене без дискримінації за будь-якою ознакою – статі, раси, кольору шкіри, мови, релігії, політичних чи інших переконань, національного чи соціального походження, належності до національних меншин, майнового стану, народження, або за іншою ознакою» [8]. Дане положення знайшло своє відображення і у Протоколі № 12 до даної Конвенції у доповненні із заборонаю дискримінації особи будь-яким органом державної влади за будь-якою ознакою [9].

Іншим міжнародним актом, що закріплює необхідність дотримання принципу рівності, є Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1966 року. Зокрема, стаття 14 встановлює, що «всі особи є рівними перед судами і трибуналами. Кожен має право при розгляді будь-якого кримінального обвинувачення, пред'явленого йому, або при визначенні його права та обов'язків у будь-якому цивільному процесі на справедливий і публічний розгляд справи компетентним, незалежним і безстороннім судом, створеним на підставі закону. У даному контексті важливо заважити, що передбачено і мінімальні гарантії для належної реалізації цілковитої рівності. Рівність перед законом забезпечується і статтею 16 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, згідно з якою різного роду дискримінація повинна бути заборонена законом, і закон повинен гарантувати всім особам рівний і ефективний захист проти дискримінації за будь-якою ознакою, як-от: раса, колір шкіри, стать, мова, релігія, політичні чи інші переконання, національне чи соціальне походження, майновий стан, народження чи інші обставини» [10].

Визначення критеріїв дискримінації, а також умов, за яких розрізнення і винятки допустимі, стає можливим, якщо досліджувати практику Європейського суду з прав людини. Найвідомішою розглянутою Судом справою стала «Справа про мови в Бельгії» (The case «relating to certain aspects of the laws on the use of languages in education in Belgium», 1968 p.). У даній справі «серед критеріїв порушення ст. 14 Конвенції – так званих «елементів стандарту принципу недискримінації» – Суд виокремив такі:

- 1) наявність «конкретних розрізень у поведженні, що стосуються користування якимось із визнаних прав чи свобод»;
- 2) відсутність «об'єктивного та розумного обґрунтування» відмінностей у підході;
- 3) відсутність «розумної пропорції між використаними засобами і тією метою, для досягнення якої вони здійснювалися». У більш пізніх прецедентах ЄСПЛ установив, що дискримінація означає різне поведження з людьми у порівняно аналогічних ситуаціях, не зумовлене жодними розумними чи об'єктивними причинами, що «ґрунтується на ознаці, яку можна ідентифікувати» [11, с. 261].

Слід зауважити, що право Європейського Союзу сформуло два різновиди дискримінації: пряму та непрямую, що безпосередньо впливає на процес захисту порушених прав та формування антидискримінаційної політики державою. Відтак, вагому роль відіграє Директива Ради 2000/43/ЄС від 29 червня 2000 року про імплементацію принципу однакового ставлення до осіб незалежно від расового або етнічного походження. Відповідно до статті 2 даної Директиви, «пряма дискримінація трапляється тоді, коли до однієї особи ставляться менш прихильно, ніж ставляться, ставилися або ставитимуться до іншої особи у порівнянній ситуації, на підставі расового або етнічного походження» [12].

Для встановлення факту прямої дискримінації важливим є доказування наявності несприятливого ставлення у тому випадку, коли воно несприятливе для однієї особи порівняно з іншою особою, що перебуває в аналогічній ситуації. У даному контексті заслуговує уваги «справа Мустакім проти Бельгії» (Moustaquim v. Belgium), (№ 12313/86), 18 лютого 1991 року. У даній справі громадянина Марокко засудили за вчинення низки злочинів і, як наслідок, мали депортувати. Засуджений заявив, що рішення про його депортацію є проявом дискримінації за ознакою громадянства: громадянам Бельгії у випадку засудження за вчинення злочину депортація не загрожує. Європейський суд з прав людини вирішив, що становище заявника не можна порівнювати зі становищем бельгійських громадян, оскільки за ЄКПЛ держава не має права на видворення своїх власних громадян. Відповідно, депортацію заявника не можна вважати проявом дискримінації. Водночас ЄСПЛ погодився, що його становище можна порівняти зі становищем осіб, що не

є громадянами Бельгії, однак є громадянами інших країн ЄС і не можуть бути депортовані в силу положень права ЄС про свободу пересування. Суд визнав, що така відмінність у поводженні є виправданою» [13, с. 23].

Щодо другого виду дискримінації - непрямої дискримінації, то вона «трапляється тоді, коли явно нейтральні положення, критерій або практика ставлять осіб певного расового або етнічного походження у певні несприятливі умови в порівнянні з іншими особами, якщо такі положення, критерій або практика об'єктивно не виправдані правомірною ціллю, та засоби досягнення такої цілі не є належними і необхідними» [12].

Зазначимо, що довести факт непрямої дискримінації важче, ніж прямої і для цього часто необхідні статистичні дані. Коли ЄСЗ та ЄСПЛ розглядають статистичні дані, які свідчать, що «представники захищеної групи зазнали непропорційно негативного впливу порівняно з іншими особами в аналогічній ситуації, вони шукають доказів того, що досить великий відсоток осіб, які зазнали негативного впливу, належить до «захищеної групи». «Щоб захід було визнано дискримінаційним, він має охоплювати «набагато більшу кількість жінок, ніж чоловіків» [Ріннер-Кюн (Rinner-Kühn)], «значно менший відсоток чоловіків, ніж жінок» [Німц (Nimz); Ковальська (Kowalska)] чи «набагато більше жінок, ніж чоловіків» [Де Верд, дівоче прізвище Рокс, та інші (De Weerd, née Roks, and Others)]. Наприклад, у справі «Д. Г. та інші проти Чеської Республіки» (D.H. and Others v. the Czech Republic) у школах проводили тестування з метою виявлення рівня інтелектуальних здібностей учнів. Залежно від результатів тестування вирішували, залишати учня у звичайній школі чи переводити до спеціалізованої. Спеціалізовані школи були розраховані на дітей з вадами розумового розвитку та проблемами в навчанні. Всі учні, яких було рекомендовано до спеціалізованих закладів, проходили однакові тести, розроблені, виходячи з можливостей пересічних представників чеського населення. Тому було цілком очевидно, що учні з ромського середовища складуть їх гірше. Що, власне, і сталося: від 50 до 90 відсотків дітей-ромів були направлені на навчання до спеціалізованих закладів. ЄСПЛ вирішив, що в цьому випадку має місце непряма дискримінація» [13, с. 31].

Відмітимо, що загальний стандарт доведення, який застосовує Європейський суд з прав людини, визначається формулою «поза обґрунтованим (розумним) сумнівом». Підхід Суду до «стандарту доведення» підлягає врахуванню при розслідуванні кримінальних правопорушень, вчинених на ґрунті расової, національної чи релігійної ворожнечі або розбрату (так званих «злочинів на ґрунті ненависті»). Зокрема, «у справі «Ангелова проти Болгарії», (Anguelova v. Bulgaria від 13 червня 2002 р.) йдеться про сина заявниці, рома, який помер у поліцейській дільниці. Суд постановив, що заява заявниці про те, що син зазнав тортур через своє етнічне походження, є «серйозним аргументом», і зазначив, що держава не змогла надати цьому будь-яке інше правдоподібне пояснення. Проте Європейський суд з прав людини не зміг зробити висновок, поза будь-яким обґрунтованим сумнівом, що факт смерті та відсутність його серйозного розслідування були вмотивовані расовими упередженнями. Цей висновок змусив суддю Бонелло відзначити в окремій думці, що: «Курдів, кольорове населення, мусульман, рома та інших вбивають, катують або завдають каліцтва знову і знову, але Суд не переконаний, що їхня раса, колір шкіри, національність або місце походження має з цим щось спільне»» [14, с. 53].

В Україні основним законодавчим актом, що визначає поняття дискримінації та спрямований на протидію дискримінації в різних сферах, є Закон України № 5207-VI «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» від 6 вересня 2012 року. Відповідно до пункту 2 частини 1 статті 1 даного Закону, «дискримінація – ситуація, за якої особа та/або група осіб за їх ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, віку, інвалідності, етнічного та соціального походження, громадянства, сімейного та майнового стану, місця проживання, мовними або іншими ознаками, які були, є та можуть бути дійсними або припущеними, зазнає обмеження у визнанні, реалізації або користуванні правами і свободами в будь-якій формі, встановленій цим Законом, крім випадків, коли таке обмеження має правомірну, об'єктивно обґрунтовану мету, способи досягнення якої є належними та необхідними» [15]. З наведеного можна констатувати відмінність у тлумаченні сутності дискримінаційних проявів українським законодавцем та міжнародним співтовариством, що полягає у відсутності зазначення негативних проявів дискримінації шляхом використання лише загального терміну «обмеження», а також у відсутності вказівки на наслідки, що настають в результаті вчинення дискримінаційних дій.

Висновки. Аналіз міжнародних стандартів та європейської практики у сфері протидії дискримінації засвідчив про існування ряду аспектів, що потребують додаткового теоретико-правового висвітлення, а також дозволяє сформулювати наступні висновки.

1. Міжнародні стандарти та європейська практика у сфері протидії дискримінації відіграють ключову роль у належному формуванні антикорупційного законодавства. Відтак, українському законодавцю слід вдосконалити національні нормативно-правові акти, спрямовані на протидію дискримінації шляхом деталізації її проявів, мети та наслідків.

2. З метою увідповіднення українського законодавства з правом Європейського Союзу деталізованого дослідження потребує загальний стандарт доведення, який застосовує Європейський суд з прав людини, що визначається за формулою «поза обґрунтованим (розумним) сумнівом».

Список використаних джерел

1. Щорічна доповідь про стан дотримання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні у 2022 році. Уповноважений Верховної Ради України з прав людини: веб-сайт. URL: <https://ombudsman.gov.ua/report-2022/rivni-prava> (дата звернення: 05.05.2024)
2. Шуляк Ю. Л., Угленко Є. С. Проблемні питання застосування деяких норм законодавства про кримінальну відповідальність, вчинених на ґрунті дискримінації. *Вісник Чернівецького факультету Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2016. Вип. 4. С. 188-196.
3. Конвенція з подолання дискримінації в освіті від 14 грудня 1960 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_174#Text (дата звернення: 05.02.2024)
4. Конвенція про дискримінацію в галузі праці та занять № 111 від 25 червня 1958 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_161#Text (дата звернення: 05.02.2024)
5. Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації від 21 грудня 1965 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_105#Text (дата звернення: 05.02.2024)
6. Конвенція Організації Об'єднаних Націй про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок від 18 грудня 1979 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_207#Text (дата звернення: 05.02.2024)
7. Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (дата звернення: 05.03.2024)
8. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 05.03.2024)
9. Протокол № 12 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 2000 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_537#Text (дата звернення: 05.03.2024)
10. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text (дата звернення: 05.03.2024)
11. Ковбасюк С. Напрями інституалізації недискримінації в Україні. *Підприємництво, господарство і право*. № 12, 2019. С. 259-265.
12. Директива Ради 2000/43/ЄС від 29 червня 2000 року про імплементацію принципу однакового ставлення до осіб незалежно від расового або етнічного походження від 29 червня 2000 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_a65#Text (дата звернення: 05.03.2024)
13. Посібник з європейського антидискримінаційного права. Українське видання: ТОВ «К.І.С.», 2013. 196 с.
14. Христова Г. Методичні рекомендації для юристів «Питання заборони та протидії дискримінації». URL: <https://rm.coe.int/16803040d8> (дата звернення: 05.03.2024)
15. Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні: Закон України № 5207-VI від 6 вересня 2012 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5207-17#Text> (дата звернення: 05.05.2024)
16. Кримінальний кодекс України № 2341-III від 05 квітня 2001 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 05.05.2024)

References

1. *Shchorichna dopovid pro stan doderzhannya ta zakhystu prav i svobod lyudyny i hromadyanyna v Ukrayini u 2022 rotsi [Annual report on the state of observance and protection of human and citizen rights and freedoms in Ukraine in 2022]*. ombudsman.gov.ua. Retrieved from <https://ombudsman.gov.ua/report-2022/rivni-prava> [in Ukrainian]
2. Shulyak, Yu. L., & Uhlenko, Ye. S. (2016). Problemni pytannya zastosuvannya deyakykh norm zakonodavstva pro kryminalnu vidpovidalnist, vchynenykh na grunti dyskryminatsiyi [Problematic issues of application of some norms of legislation on criminal liability committed on the basis of discrimination]. *Visnyk Chernivetskoho fakultetu Natsionalnoho universytetu «Odeska yurydychna akademiya» - Bulletin of the Chernivtsi Faculty of the National University «Odesa Law Academy»*, 4, 188-196 [in Ukrainian]

3. *Konventsia z podolannya dyskryminatsiyi v osviti vid 14 hrudnya 1960 roku [Convention on the Elimination of Discrimination in Education of December 14, 1960]*. zakon.rada.gov.ua. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_174#Text [in Ukrainian]
4. *Konventsia pro dyskryminatsiyu v haluzi pratsi ta zanyat № 111 vid 25 chervnya 1958 roku [Convention concerning Discrimination in Respect of Employment and Occupation No. 111 of June 25, 1958]*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_161#Text [in Ukrainian]
5. *Mizhnarodna konventsia pro likvidatsiyu vsikh form rasovoyi dyskryminatsiyi vid 21 hrudnya 1965 roku [International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination of December 21, 1965]*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_105#Text [in Ukrainian]
6. *Konventsia Orhanizatsiyi Obyednanykh Natsiy pro likvidatsiyu vsikh form dyskryminatsiyi shchodo zhinok vid 18 hrudnya 1979 roku [United Nations Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women of December 18, 1979]*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_207#Text [in Ukrainian]
7. *Zahalna deklaratsiya prav lyudyny vid 10 hrudnya 1948 roku [The Universal Declaration of Human Rights of December 10, 1948]*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text [in Ukrainian]
8. *Konventsia pro zakhyst prav lyudyny i osnovopolozhnykh svobod vid 4 lystopada 1950 roku [Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms of November 4, 1950]*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text [in Ukrainian]
9. *Protokol № 12 do Konventsii pro zakhyst prav lyudyny i osnovopolozhnykh svobod vid 4 lystopada 2000 roku [Protocol No. 12 to the Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms dated November 4, 2000]*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_537#Text [in Ukrainian]
10. *Mizhnarodnyy pakt pro hromadyanski i politychni prava vid 16 hrudnya 1966 roku [International Covenant on Civil and Political Rights of December 16, 1966]*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text [in Ukrainian]
11. Kovbasyuk, S. (2019). Napryamy instytualizatsiyi nedyskryminatsiyi v Ukrayini [Directions of institutionalization of non-discrimination in Ukraine]. *Pidpryyemnytstvo, hospodarstvo i pravo - Entrepreneurship, economy and law*, 12, 259-265 [in Ukrainian]
12. *Dyrektyva Rady 2000/43/YES vid 29 chervnya 2000 roku pro implementatsiyu pryntsypu odnakovoho stavlennya do osib nezalezno vid rasovoho abo etnichnoho pokhodzhennya vid 29 chervnya 2000 roku [Council Directive 2000/43/EC of 29 June 2000 implementing the principle of equal treatment between persons irrespective of racial or ethnic origin]*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_a65#Text [in Ukrainian]
13. European Union Agency for Fundamental Rights. (2013). *Guide to European anti-discrimination law*. Ukrainian edition: K.I.S. LLC [in Ukrainian]
14. Khrystova, H. (2015). *Metodychni rekomendatsiyi dlya yurystiv «Pytannya zaborony ta protydyi dyskryminatsiyi» [Methodical recommendations for lawyers «Issues of prohibition and countermeasures against discrimination»]*. rm.coe.int. Retrieved from <https://rm.coe.int/16803040d8> [in Ukrainian]
15. *Pro zasady zapobihannya ta protydyi dyskryminatsiyi v Ukrayini: Zakon Ukrayiny № 5207-VI vid 6 veresnya 2012 roku [On the principles of preventing and countering discrimination in Ukraine: Law of Ukraine No. 5207-VI of September 6, 2012]*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5207-17#Text> [in Ukrainian]
16. *Kryminalnyy kodeks Ukrayiny № 2341-III vid 05 kvitnya 2001 roku [Criminal Code of Ukraine No. 2341-III of April 5, 2001]*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> [in Ukrainian]

Стаття надійшла до редакції 27.05.2024

Збірник наукових праць

Випуск 2 (38)
2024

Літературний редактор: *Інна Калачик*
Комп'ютерне макетування: *Ольга Драбюк*
Дизайн обкладинки: *Марія Юрків*

Підписано до друку 2 липня 2024 р.
Формат 60x84 ¹/₈. Гарнітура Times.
Папір офсетний. Друк на дублюванні.
Ум.-друк. арк. 12,2. Обл.-вид. арк. 12,4.
Замовлення № P014-07-24. Тираж 300 прим.

Адреса редакції:
46400 м. Тернопіль, вул. Микулинецька, 46а
тел. (0352) 26-06-36

www.appj.wunu.edu.ua
E-mail: zbirnykapp@wunu.edu.ua

Видавець та виготовлювач:
Західноукраїнський національний університет
вул. Львівська, 11, м. Тернопіль 46009

*Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців ДК № 7284 від 18.03.2021 р.*

Віддруковано у видавничо-поліграфічному центрі «Університетська думка»
вул. Бережанська, 2, м. Тернопіль 46009
тел. (0352) 47-58-72
E-mail: edition@wunu.edu.ua
www.appj.wunu.edu.ua